159756

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

TÜRK *DEVLETLERİNDE SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ (X-XIV. Asırlar)*

Yüksek Lisans Tezi

Serkan Emir Erkmen

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Eşref Buharalı

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

TÜRK DEVLETLERİNDE SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ (X-XIV. Asırlar)

Yüksek Lisans Tezi

Serkan Emir Erkmen

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

TÜRK *DEVLETLERİNDE SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ*
(X-XIV. Asırlar)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
Prof. Dr. Eşref Bubralı	.....
.....	.....
Doç. Dr. Ahmet Cüneyt	.....
Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi 20.09.2005

İÇİNDEKİLER :

Özet : v

Summery : vi

Önsöz : ..... vii-viii

GİRİŞ BÖLÜMÜ : 4-9

İlk-Türk İslam Devletlerinin Askeri Teşkilatının Yapısı ve Sistemi :

A- Ordunun Esas Gövdesi : 4-5

B- Ordunun Yan Gövdesi : 5-9

TÜRK DEVLETLERİNDE SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ (X-IV. Asırlar)

I. BÖLÜM : : 9-164

A- SALDIRI SİLAHLARI :

Hafif Silahlar :

I- HAFİF FIRLATMA SİLAHLARI :

1-Sapanlar : 10-12

2- Neftler : 12-16

3- Yay ve Oklar : 17-81

3.a - Basit Yaylar : 17-19

3.b - Kompozit Yaylar : 19-20

3.b.1 - Kompozit Türk Yayları : 21- 23

3.b.2 - Türk Yayların Yapım Tekniği ve Aşamaları : 23-29

3.b.3 - Türk Yaylarının Gelişimi Üzerine: : 30-39

3.c - Tatar Yayları : 40-46

3.d - Türk Okları : : 47-49

3d.1 Türk Oklarının Yapısı ve Özellikleri : 49-62

3.e - Türk Okçuluğu : 63-75

3.f - Ok ve Yay Kılıfları : 76-80

II- KESİCİ SİLAHLAR :

1- Türk Kılıçları : 82-89

1.a Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Üretilen Kılıçların Nitelikleri : ... 89-95

1.b Türk Kılıçlarının Gelişimi : 96-107

2- Bıçak ve Hançerler : 108-111

3 - Kılıç ve Bıçak Kınları : 112-114

4- Baltalar : 115-118

III- DELİCİ VEYA DÜRTÜCÜ SİLAHLAR :

1- Mızrak ve Çeşitleri : 119-136

1.a- Türk Mızraklarının Gövde Biçimleri : 120-124

1.b Türk Mızraklarının Temren Çeşitleri : 124-125

1.c Türk Mızraklarının Türleri : 126-127

1.d - Türk Mızraklarının Kullanımı ve Ordudaki Önemi : 127-130

1.e - Mızraklarda Savaş Alametleri (Bayrak, Perçem, Alem, Tuğ) : 130-136

IV- VURUCU SİLAHLAR :

1- Topuzlar : 136-140

2- Çomaklar : 140-141

Ağır Silahlar :

I- Fırlatma Esasına Dayalı Ağır Silahlar : : 143-144

1- Zenberek, Tatar Yayı, Balista : : 144-145

2- Hafif Mancınıklar : 146-148

Arrade :

Catapult :

3- Ağır Mancınıklar : 148-154

II- Kuşatma Makineleri : 155-157

1- Koç Başı (Kebş) 157-158

2- Debbâbe (Kaplumbağa) 158-159

3- Kuşatma(Saldırı) Kuleleri 159-162

4- Surlara Karşı Savaş ve Türklerin Kullandığı Diğer Yöntemler 162-164

II. BÖLÜM 165-229

B- KORUYUCU (SAVUNMA) SİLAHLAR VE ZIRH GİYİMLERİ

1 - Kalkanlar : 166-171

2 - İnsan Zırh Giyimleri : 172-210

2.a - Askeri Başlıklar (Miğferler) : 172-183

2.b İnsan Gövde Zırhları : 184-186

2.b.1 - Plaka Zırhlar : 186-194

2.b.2 - Örme Zırhlar : 194-200

2.c – Kolçaklar : 200-201

2.d - Dizcikler : 201-202

2.e - Kemerler : 202-210

3- Hayvan Zırhları ve Giyimleri : 211-230

3.a – Türk Dünyasında Atın Yeri ve Önemi : 211-215

3.b - At Zırhları : 215-219

3.b.1 - At Alınlıkları : 216-217

3.b.2 - Boyun ve Gövde Zırhları : 218-219

3.c - Eyerler ve At Koşumları : 219-227

3.d - Atlarda Kullanılan Nişan veya Alametler : 227-230

III. BÖLÜM :

SONUÇ : 230-243

KAYNAKÇA : 244-257

ÇİZİM ÇİZELGESİ : 258-271

RESİM ÇİZELGESİ : 273-282

ÇİZİMLER :

RESİMLER :

ÖZET

Bu çalışma; Osmanlılarla doruk noktasına ulaşan **Türk Silah Teknolojisinin** hazırlık ve geçiş dönemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türk Silahları, Saldırı ve Koruyucu Silahlar olarak iki ana başlık altında ele alınır. Saldırı Silahları; Hafif ve Ağır Silahlar başlığı altında, Koruyucu Silahlar ise, Kalkanlar ve Zırh Giyimleri başlığı altında ele alınır.

Hafif Silahlar Kapsamına şu silahlar girmektedir : **Fırlatma Silahları, Kesici Silahlar, Delici ve Dürtücü Silahlar, Vurucu Silahlar.** Fırlatma silahlar kapsamına; **Yaylar, Sapanlar** ve **Neftler** gibi silahlar girmektedir. Kesici silahlar kapsamına; **Kılıç, Bıçak** ve **Balta** gibi silahlar girmektedir. Delici ve Dürtücü silahlar kapsamında; **Mızrak, Cirit, Çatal, Harbe, Tıpan, Zıpkın ve Alem** gibi silahlar girmektedir. Vurucu silahlar kapsamına **Topuz, Çomak, Çalyoz** ve **Kamçı** gibi silahlar girmektedir.

Ağır silahlar Kapsamına şu silahlar girmektedir : **Kuşatma Makineleri** ve **Fırlatma Esasına Dayalı Ağır Silahlar.** Kuşatma Makineleri kapsamına; **Saldırı Kuleleri, Debbade** ve **Koçbaşı** gibi silahlar girmektedir. Fırlatma Esasına Dayalı Silahlar Kapsamına; **Hafif Mancınık (Arrade, Catapult, Zemberek)** ve **Ağır Mancınığın türevleri** girmektedir.

Koruyucu Silah kapsamına **Kalkanlar** girmektedir. Zırh giyimlerini ise; yine iki başlık altında ele alınmaktadır. **İnsan zırh giyimleri ve Hayvan zırh giyimleri.** İnsan zırh giyimleri kapsamına; **Gövde zırhları, Miğferler, El-Kol Zırhları(Eldiven, Kolçak ve Pazubantlar), Bacak Zırhları(Dizcikler)** ve

Kemerler girmektedir. Hayvan zırh giyimleri kapsamına ise; **Boyun ve Gövde Zırhları**, **Alınlık ve Maskeler**, **Eyerler** ve **Koşum Takımları** girmektedir.

SUMMARY

This thesis aims to elaborate preparation and passing periods of Turkish Weapons and Armors Technology which had reached its peak in Ottoman Empire. Turkish weapons should be examined in two categories, offensive weapons and defensive weapons. Offensive weapons have two different categories, heavy weapons and light weapons; defensive weapons have also two different categories, shields and armors.

Light weapons include followings: Throwing weapons, blade weapons, spears and maces. Throwing weapons comprise bows, sling and naphtha; blade class contains sword, dagger and axe; spear class includes lance, fork, throwing spear, halberd, poleaxes, military fork and *alem*; mace class covers maces, clubs and maul.

Heavy weapons have also two different categories: Siege engines and heavy weapons based on throwing principle. Siege engines include siege tower, battering ram and ram. Heavy weapons based on throwing principle contain light catapult (catapult, ballista and *arrades*) and some variation of heavy catapult.

The most important defensive weapons are variations of shields. The other important part of defensive weapons is armors. These have two important categories: Armor of warriors and armor of animals. Warrior armors include body armors, helms, arms and hand armors (gauntlet, bazuband and arm defenses), leg armors (knee defender) and belts. Animal armors contain neck and body armors, masks, saddles and gears.

ÖNSÖZ

Tarihsel süreç içerinde Türkler tarafından kullanılan silahlar ve günümüze ulaşabilmiş biçimlerini incelediğimizde; başlangıçtan itibaren her yüzyıla ve döneme ait silahların kendinden bir öncekinin biçim ve tekniğinden etkilendiğini ve kendinden bir sonrakinin biçim ve tekniğini etkilediğini görmekteyiz. Konumuz olan **X-XIV Türk Silahları ve Savaş Araç-Gereçleri,** XV. Yüzyıldan itibaren Osmanlılarla doruk noktasına ulaşan **Türk Silah Teknolojisinin** hazırlık ve geçiş dönemini ortaya koymak için yapılan bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada yöntem olarak **Karşılaştırmalı Üslup Kritiği** yoğun olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte; konunun bölümlere ve başlıklara ayrılmasında silahların yapısal özellikleri ve işlevleri baz alınmıştır. Silahları Saldırı Silahları ve Koruyu Silahlar şeklinde iki ana başlık altında ele aldık. Yapmış olduğumuz bölümleme ve konuya yaklaşımımızı daha açık bir hale getirmek için yapmış olduğumuz Genel Kavram Haritasını çalışmaya ekledik.

Çalışmada sırasında birinci el yazılı kaynaklar, ikinci el yazılı kaynaklar ve resimli vesikalardan yoğun olarak yararlanılmıştır. Her bir öğenin; önce X. yüzyıl öncesindeki durumu ele alınmış, daha sonrada yüzyıllara göre gelişim çizgileri üzerinde durulmuştur.

Çalışmada çok sayıda ikonografik öğeden yararlanılmıştır. Bu öğelerin, yer yer çalışmayı taşıyıcı kimliğe büründüklerini kabul etmek gerekir. Bununla birlikte, Hıristiyan, İslam ve Uzak Doğu İkonografisinden gelen etkilerle çizilen özellikle

giyim kuşam çizimlerine (Zırhlar,Silahlar,Kemerler,Miğferler) ve yine bu merkezlerin oluşturdukları çizim ekollerinden kaynaklanan üslupsal çizimlere karşı bir ihtiyat payı koymak gerektiğini önemle belirtmek gerekir.

Bu çalışmada, silahlar ve silahları oluşturan öğelerin biçim analizleri ve sınıflamaları; genel bir yaklaşımla yapılmıştır. Çalışmanın kapsamını çok genişleteceği kaygısıyla, uzun biçimsel analizler ve sınıflandırmalardan kaçınılmıştır. Fakat bu çalışmanın aynı zamanda, daha uzun biçimsel analizlere ve sınıflandırmalara bir hazırlık niteliği taşıdığını da belirtmek gerekir.

Son olarak; beni bu çalışmaya yönelten ve gerek çalışmam sırasında gerekse öğrenim hayatımda benden görüş ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım, saygıdeğer hocam ***Sayın Prof.Dr. Eşref Buharalı'ya*** teşekkürü borç bilirim.

ANKARA 2005

SERKAN EMİR ERKMEN

GİRİŞ BÖLÜMÜ :

Bir ordu iki temel unsur ile var olur : **1- Teşkilat Yapısı ve Sistemi Unsuru. 2- Teçhizat.Unsuru.** Teşkilatlanma bir ordunun yapı taşını oluşturmaktadır. Orduların genel karakterinin belirlenmesinde en ciddi bir paya sahiptir. Bu yüzden bir ordunun Askeri Teşkilatının Yapısı ve Sistemi son derece önemlidir.

İlk-Türk İslam Devletlerinin Askeri Teşkilatının Yapısı ve Sistemi :

İlk Türk-İslam Devletlerinde orduyu oluşturan çok farklı unsurlar vardır. Bu unsurlar başlıklar halinde aşağıda kısaca tanıtılmıştır. Ayrıca, bu unsurlar **Tablo 1**'de genel döküm halinde sunulmuştur.

A- Ordunun Esas Gövdesi :

Ordunun asıl kuvvetlerini oluşturan ve yokluğu ordunun yokluğu anlamına gelen askeri kitleye verdiğimiz isimdir. Ordunun esas gövdesi, devletin ekonomik ve siyasal yapısına göre farklılıklar gösterir. Örneğin; Hun, Göktürk ve Uygur ordularının esas gövdesi çoğunlukla kurucu **Boy Birliklerinden** oluşmaktayken; Gazne ve Memlukler ordularında **Hassa kuvvetlerden (Gulam)**, Selçuklu ve Osmanlı ordularında da yine **Hassa kuvvetlerden** ve **İkta kuvvetlerinden** oluşmaktaydı.

Hassa Kuvvetler hükümdarın sarayında veya saraylarında bulunan merkez birliklere verilen kuvvetlerdir. Genellikle askeri donanımları tamdır. Bu askerlerin

çoğu aslında köledir. Fakat zamanla paralı askerlere dönüşürler. İçlerinde başarılı olanlar komutanlıklara getirilir veya topraklar verilerek ikta sahibi yapılırdı.

İkta kuvvetleri ise, İkta sahipleri tarafından, kendilerine işletmesi için verilen toprak ve vergi karşılığında, beslenen ve donatılan askeri kuvvetlerdir. Büyük Selçuklu Veziri Nizam'ül Mülk tarafından Selçuklu sistemine tam olarak yerleştirilmiştir. Diğer Selçuklu devletlerinde ve Osmanlı devletinde de aynı sistem devam etmiştir.

B- Ordunun Yan Gövdesi :

Orduyu Oluşturan ikincil askeri kuvvetlere verdiğimiz isimdir. Merkezi kuvvetlerin dışındaki her türlü askeri kuvvet bu kuvvet sınıfına girer. Ordunun yan gövdesini oluşturan belli başlı askeri kuvvetler şunlardır: **Boy Kuvvetler, Vassal Kuvvetler, Garnizon Kuvvetleri** ve **Gönüllü Kuvvetler**.

Boy kuvvetleri, Türk ordu sisteminde yer alan en köklü kuvvetlerdir. Hemen her dönem ve her bölge Türk ordularında yer almışlardır. Türk boylarının yanı sıra çeşitli Arap ve Acem boyları da Türk ordularında yer almışlardır. Türk boy askerleri genellikle hafif teçhizattanmış süvarilerden oluşur.

Vassal kuvvetler ise; Türk devletine bağlı olan çeşitli devlet veya krallıklar tarafından gönderilmiş kuvvetlerdir. Türk devlet geleneğinde, boyunduruk altına alınan boy veya devletin vergi ile birlikte, savaş zamanında kullanılmak üzere, belirli bir miktarda asker göndermesi yükümlülüğü önemle takip edilirdi. Burada sorun,

gelecek olan askerin sayısı ve niteliğinden ziyade anlamıydı. Çünkü asker gönderme, bir bağlılık sembolüydü. Eğer vassal hükümdar, söz verilen kuvveti göndermez ise, ilk fırsatta cezalandırılırdı.

Şehirde garnize edilmiş kuvvetlere **garnizon kuvvetleri** denir. Bu kuvvetler genellikle şehir savunmasından ve iç güvenliğinden sorumluydu. Şehirlerde isyan çıkmasını, veya başka kuvvetler tarafından ele geçirilmesini engellemek ve vergi toplanması sırasında güvenliği sağlamak ile yükümlüydü. Genellikle seferlere katılmazlardı. Fakat savaşın yapıldığı bölgede garnizon kuvvetleri varsa takviye güç olarak kullanılırdı.

Gönüllü kuvvetler ise, farklı amaçlarla orduya katılan halktan oluşmaktaydı. Genellikle piyade sınıfı bunlardan oluşmaktaydı. Gaziler ve Fütüvvet askerleri bu grubun içindedir. Bunun yanı sıra maceraperestler, kaçaklar veya yağmacılarda bu sınıfın içinde yer alırlardı.

Tüm bu insanlar farklı sistemlerden geçerek kimi zaman benzer kimi zaman farklı amaç ve düşünceler doğrultusunda Türk-İslam Ordularını oluşturmaktaydılar. Oluşan ordunun bazı bölümleri vardı. Bu bölümleri iki ana bölüm şeklinde ele almak mümkündür. **Muharip Bölüm** ve **Gayri Muharip Bölüm**.

Muharip bölüm, süvari, piyade ve uzmanlardan oluşmaktadır. Türk ordularındaki asıl muharip unsur süvarilerdir. Türklerin savaş stratejileri ve taktikleri süvariler üzerine kuruludur. Fakat, bunun yanı sıra çok sayıda piyade de Türk

ordusunda yer almıştır. Piyadelerin daha çok şehir veya kale surlarına yapılan saldırılarda kullanılırdı. Bununla birlikte, savaş alanında, karşı taraf tarafından yapılan ilk saldırının hızını kesme veya durdurma, ordu içinde derinlik yaratarak karşı tarafın çevrilmesini sağlama gibi önemli işlerde de kullanılıyorlardı. **Bu yüzden, piyadeler daha çok kullanıldıkları alana göre silahlanmaktaydı.**

Muharip sınıflar içinde en dikkat çekici unsulardan birisi de **uzman gruplardır**. Bunlar neftler gibi yanıcı silahların kullanılmasında veya ağır silahların kullanılmasında görev alan askerlerdir. Örneğin; neft atan askerlerin Selçuklu ordusu içinde **Mekali** adında bir ihtisas sınıfı oluşturdukları da görülür.[1] Bu sınıfın kolay yanmaya özel kıyafetler giydiği bilinmektedir.[2] Ağır silahların kullanımından sorumlu olan uzmanlar ise, en az iki kişiden oluşan takımlar ile çalışmaktaydılar. Bunlarında kullandıkları silahlara veya görevlerine özgü isimleri vardı.

Ordunun gayri muharip kısmı, danışmanlar, nedimler, müneccimler gibi çeşitli saray görevlileri ve lojistik ihtiyaçların karşılandığı ordu pazarlarından oluşuyordu. Ayrıca, göçebe boy birliklerinin gayri muharip bölümü de gayri muharip kısma dahil edilebilir. Gayri muharip kısım savaş alanının gerisinde konaklamaktaydı.

Türk askeri teşkilatının, muharip ve gayri muharip, bu yapısı ve sistemi ordunun genel savaş düzenini büyük ölçüde etkilemiştir. Türk-İslam ordularının genel savaş düzeni; merkez, sağ ve sol cenahlardan meydana geliyordu. Fakat diziliş

---

[1] Mehmet Altay Köymen **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.III, T.T.K Basımevi, Ankara, 1992, s. 265

[2] John Lenihan, **Bilim İş Başında** , Çev. Barış Bıçakçı , Ankara, 2001, s. 73

şeklinin ordunun, düşmanın veya arazinin yapısı, konumu ve özelliklerine göre değişebildiğini belirtmek gerekir. X-XIV. yüzyıllarda Türk-İslam Ordularının Genel Savaş Konumu, Tablo 2'de verilmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, askeri teşkilatın yapısı ve sistemi askeri teçhizatın belirlenmesinde önemli bir role sahipti. İlk-Türk İslam devletlerinin orduları üzerine yapılan bir çok araştırma vardır. Fakat yapılan bu çalışmalarda genellikle askeri teşkilat sistemine daha çok yer verildiğini görmekteyiz. İkinci unsura, yani Teçhizat boyutuna, genellikle oldukça yüzeysel olarak yer verilmektedir.

Bu yüzden, X-XIV. yüzyıllar arasında Türk-İslam Devletleri Ordularının ikinci temel unsuru olan Askeri Teçhizat üzerine geniş olarak ele almak gerekmektedir.

TÜRK DEVLETLERİNDE SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ (X-IV. Asırlar)

Türk ordularında savaş araç-gereçleri, yani silahlar, **Saldırı Silahları** ve **Koruyucu Silahlar** şeklinde iki grup altında incelenebilir. Türk silahları için yaptığımız sınıflandırmayı ve çalışmada izlenen yola **Tablo 3'de** yer verilmiştir.

I. Bölüm :

A- SALDIRI SİLAHLARI :

Hafif Silahlar :

I- HAFİF FIRLATMA SİLAHLARI :

Öldürücü nesneyi , yani mermiyi, hedefe uzaktan fırlatan silahlara **Hafif fırlatma silahları** denir. Bu silahlar uzaktan dövüş silahıdırlar. Bu yüzden kullanım özellikleri diğer silah türlerinden oldukça farklıdır. Atıcı silah kapsamına belli başlı iki silah grubu girer : **Yaylar**, **Sapanlar**, Aslında mancınıklarda fırlatma silahları grubunda ele alınabilir. Fakat biz mancınıklara ağır silahlar kapsamında ele almayı daha uygun gördük.

Bu üç silah grubu içerisinde Türkler açısından en yayın ve önemli olanı yaylardır. Bu yüzden yaylara diğer fırlatma silahlarına oranla daha çok yer vermek gerekir. Diğer silahı, yani sapanları, daha küçük başlıklar içinde yer ele alacağız.

Çünkü bu silahların kullanım alanları çok yaygın değildir. Ayrıca, bu silahlar hakkında ayrıntılı bilgelere sahip olmadığımızı da belirtmek gerekir.

1- Sapanlar :

Sapanlar, eşit uzunlukta iki ipin elle tutulan uçları dışındaki diğer iki ucuna belirli ağırlıkta taş, demir, veya kurşunu alabilecek bez, deri veya aynı ipin file örgü bir kesenin eklenmesi ile yapılan bir silahtır. Bu silah, iki veya tek elle kullanılırdı. Elin tutacağı uçlar genellikle halka şeklini alarak iki ucun birden elden çıkmasını önlerdi.[3]

Diğer iki uç arasına yerleştirilen keseye alabildiği kadar taş, demir, veya kurşun birden fazla veya tek parça olarak konulduktan sonra atıcı iki eli ile tuttuğu diğer uçlarla, kolları yere paralel olarak harekete geçirir ve dolu olan kese baş üzerinde daireler çizerek hedef iyice hesaplanır; hedef hesaplandıktan sonra en geniş çaplı dairede iplerden birinin ucu bırakılarak kesedeki parça veya parçalar hedefe gönderilirdi. Tek elle kullanılan sapanlarda ise elin tuttuğu uçlar merkez olmak üzere bu sefer teğet daireler çizdirilerek yine iplerden birinin ucu serbest bırakılır ve hedef tahrip edilirdi.[4]

Aslında sapan, tarihin en eski silahlarından biri olarak kabul edilmektedir. Davut Peygamberin Filistin kralı Calut'u (Golyat) bir savaş sırasında sapan taşı ile öldürdüğü rivayeti, Yakındoğu'da bu silahın değerli bir silah olarak görülmesine yol

[3] Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, Ankara, 1993. s. 78
[4] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 78

açmıştır. (R10) Aslında bu silah sadece Yakındoğu söylencelerinde yer almaz. Sapan kullanarak savaşma Dede Korkut hikayelerinde de geçer. Salur Kazan'ın hikayesinde Karaçuk Çoban adlı bir çoban sapan kullanarak kafirleri tek başına yenmektedir.[5] Bu hikayede kullanılan sapan, söylencelerin doğasına uygun olarak, abartılı ifadelerle tanımlanmıştır.[6] Bu yüzden, bu hikaye, biçimsel bir tanım ortaya koymamız açısından yetersiz kalmaktadır. Fakat buna rağmen, bu silahın, Dede Korkut hikayeleri gibi kültürel hayat açısından böylesine önemli bir hikayeler grubu içinde kendine yer bulması, oldukça önemlidir.

Burada dikkatimiz çeken bir başka unsur, iki hikayede de sapanların askerler tarafından değil de çobanlar tarafından kullanılmış olmasıdır. Bu noktada aklımıza şu soru takılmaktadır : **"Sapanlar, seçkin askerler sınıfı tarafından değil de basit halk kitleleri arasında kullanılan bir silah mıdır ?"** Ortaçağ Türk askeri teşkilatını ve kullanılan silahların genel karakterini göz önünde bulundurarak; bu sorunun yanıtının **"evet"** olduğunu düşünmekteyiz. Zira sapanların, Türklerdeki Alp alametleri arasında yer almadıklarını da görmekteyiz. Ayrıca, sapan kullanımının Türk süvarileri arasında ya da profesyonel Türk piyadeleri arasında pek yaygın olmaması da bu duruma işaret etmektedir.

Son olarak sapanlarla atılan nesnelere değinmek istiyoruz. Sapanlarla atılan en yaygın nesneler çeşitli büyüklükteki taşlardır. Bu durumun tetkik gerektirecek önemli bir tarafı bulunmamaktadır. Fakat asıl tetkike değecek unsur, el ve sapanlarla atılan **neft şişeleri** veya **neft çömlekleridir.**

---

[5] Orhan Şaik Gökyay, **Dede Korkut Hikayeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları : 252, Ankara, 2000, s. 24-25

[6] Orhan Şaik Gökyay, **a. g. e** , s. 37

2- Neftler :

Bilindiği üzere Ortaçağda yanıcı nitelikli bazı silahlar kullanılmaktaydı. Bu silahlardan bazıları; fırlatma mekanizmasına sahip araçlarla veya kol gücüyle fırlatıldığı için **Fırlatma Silahları** kapsamına girmektedir. Yanıcı nitelikli silahlar, şehirlerde yangın çıkartma gibi saldırı veya karşı tarafı şehir surlarından geri püskürtmek için savunma amacıyla kullanılabiliyordu. Bu yüzden bu tür silahların daha çok mancınıklarla birlikte kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bu tür yanıcı silahlara **Hadar ateşi, Rum ateşi, Neft** gibi isimler verilmiştir. Ateş gücü ve yıkıcı etkisine bakılırsa, bu ateşin bileşiminde ham petrolden geldiği anlaşılır.[7] Hadar ateşinin savaşta kullanılması ise, M.S.VIII. yüzyılda Callinikos adında bir Suriyeli mühendisin gizlice İstanbul'a kaçarak Hadar ataşenin formülünü Bizanslılara vermesinden sonraya rastlamaktadır. Bizanslılar bu silahı ilk olarak 674 yılında İstanbul'un fethi için gelen Emevi ordusuna ve daha sonra yine İstanbul'u kuşatan Rus ordularına karşı kullandılar. Bu olaylardan sonra Müslümanlar, bu silahı Bizanslardan öğrenerek adına "Rum ateşi" dediler. [8]

Müslümanlar bu silahı yapmayı öğrendikten sonra, alev almaz giysilerle korunan özel neft birlikleri oluşturdular.[9] Selçuklularda bu neft atan birliklere **Mekali** denilmekteydi.[10] Bu neft birlikleri, neftleri nasıl ve hangi koşullar altında

---

[7] Abdülhalık Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi** Ankara, 2002, s. 417
[8] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 419
[9] John Lenihan, **"Bilim İş Başında"**, s.73
[10] Mehmet Altay Köymen , **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.III,T.T.K Basımevi,Ankara, 1992, s. 265

kullanacakları konusunda eğitimliydiler. Mancınık başında görev alabildikleri gibi neftlerin elle fırlatılmasında da görev alabiliyorlardı.

Ortaçağda Müslümanlar, Rum ateşini oluşturan maddelere üzerinde çalışmalar yaparak onu daha da geliştirdiler. Tarsusi; petrol, kükürt, sıcak kireç, ağaç kavunu ve keten yağı, yumuşak saman, buğday kepeği, pelesek yağı, yunus balığı yağı, sinderüs, zamkı, reçine, dut ağacı kabuğu, ve yumurta kabuğundan meydana gelen yanıcı maddelerin imalini söyle anlatır :

" Bu maddeleri özel yöntemlerle ve belli ölçülerle birbirine katmak süretiyle yakmada büyük bir güce sahip biri bileşim elde edilmiş olur. Sonra, bu sonuncu madde bir dağarcık içine konulur ve üzerine inbik(damıtma cihazı) yerleştirilir. Daha sonra bir parça kumaş alınır ve altında güçlü bir ateş yakılır, ta ki hepsi damlatılmış olur. Sonra, damlatılmış yağ alınarak üzerine bir miktar sıcak kireç eklenir, arkasından da ona dörtte bir oranında petrol ilave edilir. Sonra, bu silah olarak savaşta kullanılır. Bu şekilde hazırlanmış silah, kullanıldığında eşi emsali bulunmayan büyük yangınlara sebep olur. " [11]

Et- Tarsusi'nin verdiği bir diğer formüller şöyledir :

" Küçük boy ağaç kavunu alınır ve üzerindeki kabuğu soyulur, sonra da soluncaya kadar bir yere bırakılır ve yağı sıkılır. Sonra defalarca ateş üzerinde pişirilir. Daha sonra üzerine peselenk yağı eklenir ve savaşta kullanılır. Bu şekilde hazırlanan silah yangın çıkartmada harikalar yaratır." "Bir miktar sinderûs zamkı,

[11] Abdülhalık Bakır, **a. g. e**, s. 420

bir miktar çam zamkı ve bir miktar petrol tuzu, ağaç kavunu yağı ile karıştırılır ve ateşte kaynatılır." [12]

X-XIV yüzyıllar arasında yanıcı madde olarak sadece neftler kullanılmıyordu. Yaygın olarak kullanılan maddelerden birisi de **potasyum nitrat** idi. Bu madde İslam dünyasında ***"shabb Yamani* (Yamani alum)"**olarak anılıyordu. Potasyum nitrat gibi yanıcı kimyasal maddelerden elde edilen karışımlarda oldukça etkiliydi. [13]

Neftlerin fındık büyüklüğünden fıçı büyüklüğüne pek çok çeşidi vardı. Bunlar büyüklüklerine göre mancınıkla veya el ile, el bombası gibi, kullanılabiliyordu. Elle atılan neftler, küçük şişelere veya çömleklere konuyor daha sonra ise elle atılıyordu.(R11a,b,c,d)Biz bu çömleklerin çıplak ellerden ziyade basit sapanlarla atılıyor olabileceğini düşünmekteyiz. Zira çömlek ve şişelerin elle atılabileceği mesafe oldukça kısıtlıdır. Bu yüzden yanıcı gücü yüksek olana bu silahlar, eğer kısa mesafelere atılırsa ciddi kazalara ve sorunlara yol açabilirlerdi.

Çağının el bombaları olarak kullanılan neft seramiklerine dair, elimizde olan, en erken örnekler Fatımi devrine aittir. Neft seramik şişelerinin biçimlerinin biçimsel karakterleri genellikle aynıdır. Neft seramikleri; çoğunlukla dar yuvarlak bir tabandan eğimli bir şekilde gövdeye doğru şişkinleşen ve gövdenin bitiminden itibaren kesin hatlarla daralarak küçük, çıkıntılı bir ağız oluşturan bir biçime sahiptir. Bu seramiklerin boyu 12 ila 13 cm arasında değişmektedir.(R12a,b) Seramik

[12]Abdülhalık Bakır, **a. g. e**, s. 421
[13]Ahmed Al-Hassan , **"Potassium Nitrate in Arabic and Latin Sources"**, paper presented to the XXI International Congress for the History of Science, Mexico City, 2001.

şişelerin kırmızı killi hamurdan yapılmış, dış yüzeyleri genellikle yeşil veya mavinin tonlarında renklerle sırlanmıştır. Bazı örneklerde taban formu ile ağız formu aynıdır.(R13)Türkler bu silahlar ile İslam dünyasına girdikten sonra tanışmışlardır. Bununla birlikte bu silahın, özellikle Selçukluların kale kuşatmalarında, yoğun olarak kullanıldığını dönemin kaynakları ortaya koymaktadır.

Kimyasal maddeler içinde, en çok rağbet edilen maddeler çeşitli işlemlerden geçirilmiş neftlerdi. Çünkü bunlar, askerî alanda olduğu kadar başka alanlarda da kullanılıyordu. Neftler, ışık sağlamak amacıyla kandillerde veya ilaç olarak sağlık alanında da kullanılabiliyordu.[14] En iyi dereceli neft türü, çözülüm oranı yüksek, iyi seyreltilmiş ve ateş gücü yüksek olan **"su-beyaz"** olarak bilinen neft idi.[15]

Neftlerin bu şekilde çok yönlü kullanımı; onları oldukça değerli bir ticari malzeme haline getirmişti. Türkler bu madde ile geç tanışmış olabilirdi; Fakat çok sanılan aksine Ortaçağ boyunca bu maddenin çıkartıldığı temel kaynaklar Türklerin yaşadığı coğrafyalarda bulunuyordu. Ortaçağda neftlerin en yoğun olarak elde edildiği bölge Hazar bölgesiydi. Özellikle Bakü Abbasiler döneminde bile neft üretimi yapıyordu. VIII. yüzyılda Halife al-Mansur, Bakü'den özel olarak "neft vergisi" almaktaydı.[16] Daha sonraki yüzyıllarda beyaz neft ticaretinin Şirvan krallığının en önemli gelirlerinden birini oluşturduğu bilinmektedir.

---

[14] Zayn Bilkadi, **"The Oil Weapons"**, Aramco World, Volume 46, Number 1 January-Febrary 1995. s. bkz. www.aramcoworld.com.
[15] **a. g. e** . www.aramcoworld.com
[16] Zayn Bilkadi, **"Land of the Naphtha Fountain"**, Volume 46, Number 5 September/October 1995.

Neft ticareti sadece Bakü ve civarında yapılmıyordu. Orta Asya'da erken dönemlerden itibaren neft üretiminin yapıldığı bir çok önemli bir merkez bulunmaktaydı. Taşkent ve bugünkü Tacikistan topraklarında erken dönemlerden itibaren kaliteli neftler üretilmekteydi.[17] Görüldüğü gibi Ortaçağda neft üretimi büyük ölçüde Türklerin elindeydi ve Türkler tarafından ister sapan, ister mancınık ister ise elle olsun Türkler tarafından, tüm İslam dünyasında olduğu gibi, yoğun olarak kullanılmaktaydı.

3- Yay ve Oklar :

Ok atamaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuğa **yay** denir. Yay kelimesi Türkçe'de **"Ya"** olarak da kullanılmaktaydı. Bununla birlikte yay kelimesi yerine, Farsça kökenli bir kelime olan, **"Keman"** kelimesi de XI yüzyıldan itibaren Türkler arasında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yeten (Yatan) ve Zemberek kelimeleri farklı yay türlerine verilen kelimelerdir. Yeten(Yatan) "tahta yay" anlamındadır.[18] Zemberek(Zenburek) bir tür tatar yayıdır.[19]

Yay ve ok insan oğlunun kullandığı en eski savaş araçlarından biridir. Kullanımının tarih öncesi çağlara dayandığı çokça bilinen bir gerçektir. Yay ve ok kullanımın Türklerin en erken devirlerinde bile çok yaygın olduğu bilinmektedir. Kavunçı buluntuları çok açık bir şekilde göstermektedir ki Paleolitik ve Neolitik

[17] **a. g. e** . www.aramcoworld.com

[18] Çetin Engin , **a. g. e** , s. 171
[19] Nejat, Eralp, **a. g. e** , s. 87

çağlarda çakmak taşından ve kemikten yapılmış ok uçları Orta Asya'da kullanılıyordu.[20] (R.1)

Çizim 1 : Bir Yayın Temel Bölümleri :

1 Baş ve Tonç Kertiği **2** Üst Kol **3** Tir Geçimi **4** Kabza

5 Alt Kol **6** Kiriş **7** Karın **8** Sırt



Yay farklı kültürlerde ve farklı coğrafyalarda yapısal olarak farklı biçimlere sahiptir.Yapısal olarak üç temel tip yay vardır : **Basit Yaylar**, **Kompozit Yaylar** ve **Tatar Yayları** dır. Bununla birlikte bu üç temel tipin, yapım aşamaları ve kullanılan malzemelere göre oluşturulmuş, alt grupları vardır.

3.a- Basit Yaylar :

Tek bir maddeden yapılan yaylara **basit yay** denir. Bu madde genellikle ahşaptır. Yeterli esnekliğe sahip ahşap bir çubuğa kiriş takılmasıyla elde edilir. İnsanoğlunun kullandığı ilk ve en eski yay biçimidir. En yaygın kullanım alanı Avrupa olmuştur. Zaten Avrupa'da geç mezolitik dönemden itibaren bu tür yayları

[20] Bahaeddin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi,(Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)"**, TTK Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 1984, s. 15

görmek mümkündür. Bununla birlikte Basit yaylar, Asya ve Afrika kıtasında da kullanılmıştır. Asya kıtasında kullanılan basit yaylara daha çok Hindistan ve Güney Doğu Asya bölgesinde rastlanmaktadır. Fakat bu bölgedeki basit yayların ana maddesi genellikle bambu kamışıdır. Afrika kıtasında kullanılan basit yaylara ise daha çok Güney ve Batı Afrika'da rastlanmaktadır.

Basit yayların gerek yapım tekniği gerekse erim mesafesi ve etkinlik olarak ulaştığı doruk noktası İngiliz Longbow'larıdır.[21] Bu tür yaylar asıl gelişimlerini Ortaçağda Avrupada yaşamıştır. Daha çok piyadenin kullanımına uygun olan bu okların en önemli özelliği uzun mesafelerden zırhların içine daha kolay nüfuz edebilmeleriydi. Longbow'lar gerek erimleri gerekse savaş sırasındaki taktiksel etkinliği sayesinde XIV ve XVI yüzyıllar arasında Avrupa'daki savaşlarda kullanılan en etkin savaş araçlarıydı.[22] (Ç.2)

Basit yayların bir başka türevi olan Çok Parçalı Basit Yaylar[23] veya Berkitilmiş Yaylar[24], özellikle Japon yaylarında önemli gelişimler göstermiştir. Bu tür yayların basit yaylardan en temel farkları üç yada daha fazla parçadan oluşmalarıdır. Fakat tüm parçalarda tek bir madde kullanılmaktadır. Bu madde genellikle ahşaptır. Parçalar birbirine bağlanır yada yapıştırılır. Eğer basit bir bağlama yapılmışsa

---

[21] Longbow : *Ok atmak için ağaçtan tek parça halinde yapılmış uzun ve güçlü yay.*

[22] Longbow'ların Ortaçağ Avrupa'sındaki taktiksel kullanımı ve askeri önemi için bkz. C.W.C. OMAN, **Ok,Balta ve Mancınık; Ortaçağ savaş Sanatı 378-1515**, Çev : İsmail Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 91-116.

[23] **Çok Parçalı Basit Yaylar (İng.Laminated Bows) :** Laminated Bows'un İngilizce'den Türkçe'ye en uygun çevirisinin böyle olabileceği düşünülmüştür. Laminate İngilizce'de ; *"İnce tabakaların üstüste konmasından elde edilen" anlamına gelmektedir.* bkz. RedHouse Dictionary Kasım 2003. Fakat doğrudan bir çeviri yerine bu yayların yapım tekniği ve biçiminden yola çıkarak, yapılabilecek en iyi tanımlama Çok Parçalı Basit Yaylar dır.

[24] **Berkitilmiş Yay (ing. Backed Bows) :** Yabancı kaynaklarda iki terimde kullanılmaktadır. İngilizce'ye Takviye edilmiş, pekiştirilmiş, güçlendirilmiş anlamını taşıyan *"Berkitilmiş"* olarak çevirmek uygun görülmüştür.

"serbest berkitmek", eğer yapıştırılmışsa "sıkı berkitmek" denir. [25]Bu yay türünün en gelişmiş örneği Japon Asimetrik Yaylarıdır.(Ç.3a,3b)

Basit yaylara, basit bir mantığın ürünü olduğu için ve göreceli olarak daha kolay bir yapım tekniğine sahip oldukları için, her coğrafyada rastlamak mümkündür. Bununla birlikte eldeki bilgiler uyarınca Türklerin bu tür yayları hiçbir zaman benimsemediklerini söyleyebiliriz.

3.b- Kompozit Yaylar :

Mürekkep veya Birleşik yaylar adıyla da bilinen bu tür yaylar, Asya kıtasında en çok rastlanan yay türüdür. Ağaç, boynuz, tutkal ve hayvan sinirlerinden yapılan bu yayların yapılması zordur ve ustalık gerektirir. Bu zorluklarına rağmen, yeryüzündeki en etkili yaylar olmaları nedeniyle, günümüzde hâla hobi ve spor amaçlı olarak kullanılırlar. Türklerin kullandığı yay türü **Asya tipi kompozit yay**dır. Asya tipi kompozit yaylara başta Çin, Hindistan,Orta Asya ve Orta Doğu olmak üzere çok geniş bir coğrafyada rastlamak mümkündür.

Bununla birlikte bu tür yaylar doruk noktasına XVIII ve XIX yüzyılda Osmanlı döneminde ulaşmıştır. Kompozit yaylar Türklerle öylesine özdeşleştirilmiştir ki bazı kaynaklarda kompozit yaylar yerine **"Türk Yayı"** olarak anılmaktadır. Genel eğilim; Türklerin yaptığı, kompozit Türk yaylarının XX. yüzyıla kadar tasarlanmış en etkili yay olduğu yönündedir.[26] Tarihsel süreç içinde, Türklerin en etkili silahı

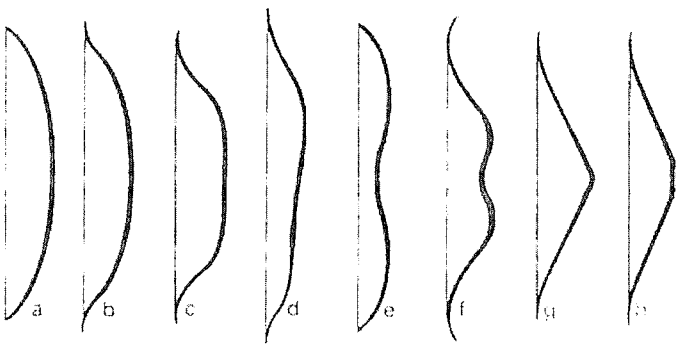
[25] The Diagram Group, **Weapons : An İnternational Encglopedia From 5000 BC to 2000 AD.**, London, 1990, s. 98.
[26] The Diagram Group, **a. g.e.** , s 99

olan kompozit Türk yayları, Türklerin binlerce yıllık tecrübe, deneme ve geliştirme çabalarının ürünüdür.

Ağaç, boynuz, tutkal ve sinirlerden oluşturulan kompozit yaylar, doğal olarak, değişik coğrafya ve kültürde farklılıklar göstermektedirler. Bu farklılıklar bazen biçimsel bazen de yapım tekniğinden kaynaklanmaktadır. Kullanılan malzemeler de bu farklılıkların oluşmasında önemli bir paya sahipti. Farklı bölgelerde görülen farklı malzeme kullanımı, örneğin; farklı ağaçlardan elde edilen iskeletler veya farklı hayvanlardan elde edilen boynuzlar vb. gibi, farklı sonuçlar doğurmaktaydı. Bununla birlikte bu tür yaylarda metal kullanımına da rastlamak mümkündür. Bu sebeplerden dolayı kompozit yaylar sınıflaması en zor yay türüdür. (Ç.4a,4b,4c,)

Türklerin kullandığı kompozit yaylar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Günümüzde, genellikle spor amaçlı kullanılan modern yaylar Asya tipli kompozit yayların geliştirilmiş halidir. Günümüzde bu tür yayların geliştirilmiş türlerine **Compound** denilmektedir.

Yayların sekiz temel profil biçimi vardır : a-Kavisli,b- Tek Kavisli, c- Çift kavisli, d-Asimetrik e- B biçimli, f- Dört kavisli, g- Üçgen, h- Birleşik köşeli. Çizim 5 :



3.b.1 - Kompozit Türk Yayları :

Türk yayları **Kompozit Refleks yaylarıdır.** Kirişi takılı değilken kolları tersine doğru kıvrıktır.(Ç12a12b,R2) Bu yüzden kurulması beceri isteyen bir yay türüdür. Türk yaylarının Osmanlı döneminde Klasiğine ulaştığını görmekteyiz. Osmanlı yayları, hiç şüphesiz, binlerce yıllık Türk okçuluk geleneğinin ulaştığı son noktaydı. Çağımızda Türk okçuluğu ile ilgili yayınlanmış iki temel çalışma, araştırmacılara önemli bir kaynak olmaktadır. Bunlar; Yücel Ünsal'ın **""Türk Okçuluğu"** ve Paul Klopsteg'in **"Turkish Archery and Composite Bow"** adlı yayınlarıdır.[27] Her ne kadar bu çalışmalarda XVII-XIX. yüzyıl Osmanlı yayları ağırlıklı bir yer teşkil ediyor olsalar da; Türk yaylarıyla ilgili verdikleri temel bilgiler ve Türk yaylarının menşei ve gelişimi üzerine yazdıkları bölümler konumuz açısından oldukça önemlidir.

Kompozit Türk Yaylarının her kısmının bir adı vardır. Ortasındaki şişkin yere **Kabza** denir. Kollara geçişin olduğu araya **Kabza Boğazı** denir. Atış sırasında okun dayandığı üst kabza boğazı **Tir Geçimi** olarak adlandırılır. Buradan yassılarak devam eden kısma **Sal** denir. Sal ok atışı sırasında en çok çalışan yerdir. Buranın devamında içi hafif kabarık, dışı balık sırtı gibi kabarık çıkıntılı olan **Kasan Boğazı** vardır. Kasan, adından da anlaşılacağı üzere, yayın kollarını ters yöne doğru kasar ve onları kuvvetlendirir. Kasan ile yay başı arasındaki yere **Kasan Başı** denilir. Başların dış yüzeylerinde, kiriş ilmeklerinin takıldığı oyuklara **Tonç Kertiği** denir. Kertiğin iç

[27] E. Paul Klopsteg, **"Türkish Archery and Composite Bow"**, Derrydale Press, 1992. & Yücel Ünsal, **"Türk Okçuluğu"**, A.K.M Yayınları, Ankara, 1999.

kenarına aşınmaması sarılan sargıya **Tonç Sargısı** adı verilir. Kabzanın tam ortasında, boynuzların birleştiği iç kısımda **Çelik(İbrancak)** denilen küçük bir kemik veya fildişi parçası vardır.[28] Yayın geri kısmına **Zahir (zahr)** ön kısmına ise **Bağır** deniliyordu.[29] (Ç13)

Kompozit Türk Yaylarının yapımında dört çeşit madde kullanılmıştır; Ağaç, boynuz, sinir ve tutkal. Yayların biçimi ve yapısı, gerek bütünüyle gerek ayrı ayrı kısımları bakımından, kullanılış amacına, yapıldığı devre ve yapan ustaya göre farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklara rağmen yapım aşamalarının temel prensipleri aynıdır. İncelediğimiz kaynaklar içinde Yücel Ünsal ve Paul Klopsteg'in, çoğunlukla Osmanlı okçuluk risalelerinden, bu yayların yapım aşamalarını başarılı bir şekilde derlediğini gördük.

Yukarıda da belirtildiği gibi yayların yapım biçimi ve kalitesi, çeşitli bölgelere ve ustalara göre farklılıklar gösterse de bu farklılıklar Kompozit Türk Yaylarında çoğunlukla kullanılan malzemenin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Yani Osmanlı dönemindeki temel yapım prensipleri ile Osmanlı öncesi temel yapım prensipleri arasında ciddi benzerlikler olmalıdır. Bu varsayımdan yola çıkarak Osmanlı Kompozit Türk Yaylarının yapım şeklini açıklamayı gerekli gördük. Osmanlı Kompozit Türk Yaylarının yapım tekniği ve aşamalarına aşağıda kısaca ele alınmıştır.

---

[28] Ünsal Yücel,**a. g. e** , s. 242
[29] Klopsberg, **a. g. e**, s. 24.

3.b.2 - Türk Yayların Yapım Tekniği ve Aşamaları :

Yayların iskeletinde bir çok farklı ağaç cinsi kullanıldığı düşünülebilir. Bununla birlikte yay yapımında kullanılacak ağaç cinsi oldukça önemlidir. Kullanılan ağacın yaşanılan coğrafyada kolayca bulunabilmesi oldukça önemlidir. Bununla birlikte yayın iskeletini meydana getirecek ağaç cinsi konusunda, uzun denemelerden sonra Akçaağaç'ta karar kılınmıştır. Bu ağacın sinirsek ve nem çeken bir kokusu vardır; tutkalı iyice emer. Bu ağaç işlenmesi güç bir ağaçtır.[30] Ayrıca laboratuar araştırmaları göstermiştir ki akçaağaç en iyi tutkal ağaçlarından biridir. Bünyesinde tutkal bulunur ve böylece diğer birçok bilindik ağaca göre daha güçlü bir yapışma sağlar.[31]

Yayı yapan usta ağacın kesim işlemini bizzat kendisi yapardı. Önce akçaağacın gövdesi dibe yakın bir yerden kesilir, kökten çıkan yeni sürgünler iki bilek kalınlığını bulunca, yerden yarım arşın yukarıdan bir yay boyu uzunluğunda parçalar alınırdı. Kesim işlemi ağaçların suyunun çekildiği sonbahar mevsiminde yapılırdı.[32]

Alınan ağaçların önce kabukları soyulur daha sonra bu ağaçlar uzunlamasına iki parçaya bölünürdü ve her parçadan bir yay içindi. Sonra bu parçalar yayın kolları için ortadan iki kısma ayrılırdı. Ayrıca kabza kısmı için 30-35cm.'lik parçalar çıkarılırdı. Bu işlemden sonra her bir parça atölyelerde yontulup kabaca hazırlanırdı. Kabzalık ağacın ortası yuvarlatılır, boğazları oyulur, iki ucu sivriltilirdi. Yay kolları gerekli biçimde yassılatılır, kabzaya bağlanacak yerlerine yarıklar açılarak, kabza

[30] Y.Ünsal, **a. g. e** ,s.246.
[31] Klopsteg, **a. g. e** s. 28
[32] Y.Ünsal, **a. g. e** ,s.246.

uçları buralara uydurulurdu. Sonra kol parçaları, saf su dolu bir kaba konularak, yumuşayıncaya kadar kaynatılırdı. Alınıp yay tezgahında istenilen biçim verilirdi. Biçim verilme işleminden sonra bütün parçalar sıcak ve rutubetsiz bir yere konularak, bir sene kadar doğal bir halde kurumaya bırakılırdı.[33]

Türk yaylarında genellikle öküz boynuzu kullanılırdı. Bir boynuzdan iki parça çıkar; dış taraftan alınan parçaya kapak, içten alınan parçaya **Karın** denilirdi. Bir yayda kullanılacak boynuzlar aynı hayvana ait olmalıydı. Boynuzlar saf su dolu bir kapta yumuşayıncaya kadar kaynatılır daha sonra dumansız talaş alevinde ısıtılırdı. Özel kalıplara sıkıştırılıp istenilen biçim verilirdi. Sonra kurutulur, ikişer edilip bağlanarak saklanırdı.[34]

Yayların dış yüzeylerine döşenen sinire gelince; öküzün ayak bileğinden diz kapağına kadar olan yerinden çıkartılırdı. Bunlar önce güneşte sonra sıcak bir yerde kurutulur ve sonra bir mermer tezgah üzerinde, şimşir tokmakla kuru kuruya iyice dövülürdü. Ezilip tel tel olunca, üzerindeki kir ve pürtükler bıçakla kazınıp demir dişli sinir tarağı ile püskül püskül oluncaya kadar taranır ve elle didiklenerek, boy boy ayrılıp kullanılmak üzere saklanırdı.[35]

Kompozit yaylarda asıl birleştirici unsur tutkaldır. Bu tutkalın yapımı ve kullanımı ustalık ve maharet gerektirirdi.[36] Kompozit Türk yaylarında kullanılan tutkallar **Çega Tutkalı** ve **Balık Tutkalı** olmak üzere iki çeşitti. Y.Ünsal, Çega

---

[33] Y.Ünsal, **a. g. e** , s.246.
[34] Y.Ünsal, **a. g. e.** , s.247
[35] Y.Ünsal, **a. g. e.** , s.247
[36] Klopsteg, **a. g. e.** , s.25

Tutkalının daha önce dövülen öküz sinirlerinden artan uçlarla yapıldığını belirtmektedir.[37] Klopsteg ise bu tutkalın büyükbaş hayvanların dersinden ve kulaklarından alınan sinirlerden yapıldığını ve bu bölgelerden alınan sinirlerin balık kadar kaliteli, beyaz ve temiz olduğunu belirtmektedir.[38] Bunlar bir süre sıcak suda yıkanır, sonra bir süre kaynatılıp, kirli ve yağlı suyu atılır. Saf su dolu bir kaba konularak ağır ateşte birkaç gün sürekli kaynatılıp karıştırılırdı. Pelte kıvamında koyulaşınca yayvan bir kaba dökülür ve rutubeti uçuncaya kadar beklenirdi. Sonra parça parça kesilip bir ipe dizilir, gölgede kurumaya bırakılırdı.[39] Fakat bu tür tutkallara verilen **"Çega"** ismi Osmanlıya has bir isimdir. Zira kaynaklar, bu tutkalın iyisinin Gelibolu'nun Çega Köyü'nde yapıldığı için Çega tutkalı olarak anıldığını belirtmetedir. Osmanlı öncesinde bu tür tutkallara ne isim verildiğini şimdilik bilemiyoruz.

Balık tutkalı ise daha çok tercih edilen bir tutkaldı. Bu tutkalların Kompozit Asya yaylarında kullanıldığını biliyoruz. Divan-ı Lûgati't Türk'de **"yaruk yelim"** diye geçmektedir. Tuna, Dinyeper ve Volga nehirlerinin denize döküldüğü yerlerde yaşayan **"mersin morinasının(Gadus Morrhica[40])"** damak derisinden yapılırdı.[41] Saydam ve şeker renkli olan bu deriden yuvarlak parçalar çıkarılır. Yirmi dört saat sıcak suda bekletilir, daha sonra yumuşayan kirler temizlenirdi. Temizleme işlemi bittikten sonra birkaç parça üst üste konularak bir tokmakla dövülerek inceltilirdi. Daha sonra incelmiş parçalar bıçakla küçük parçalara ayrılarak saklanırdı.[42]

---

[37] Y.Ünsal, **a. g. e.** , s.247
[38] Klopsteg, **a. g. e.** , s.26
[39] Y.Ünsal, **a. g. e** ,s.247, Kolpsberg, a. g. e ., s. 26
[40] Klopsteg, **a. g. e** , s.26
[41] Y.Ünsal, **a. g. e** , s.247
[42] Klopsteg, **a. g. e** , s. 26

Bu aşamaya kadar anlatılanlar, Kompozit Türk yayının yapımı için gerekli olan malzemelerin neler olduğu ve nasıl elde edildiği ile ilgiliydi. Bu malzemeler elde edildikten sonra yayın yapımına geçilmekteydi.

Önce kabza parçasının sivri uzantıları ile kollarının buralara uydurulan çatalları tutkalları iç içe geçirilerek bir iple bağlanırdı. Bu işleme **"çatkı"** denilir.[43]

Yayın kolları rende ve törpüyle düzeltilir. Konulacak boynuz parçaları da kalın ve ince dişili törpülerle yerlerine alıştırılırdı. Sonra boynuzların ve yay kollarının yapışacak yüzeylerine **ta'şin** çekilirdi. Ta'şin, uzunca saplı, kısa ve sivri dişili bir çelik taraktır. Ta'şin boydan boya çekilerek düzgün yivler açılırdı. Yivlerin açılma sebebi; yapışacak yüzeylerin artırılması ve daha kuvvetli bir yapışma sağlanması içindir. Yivlenmiş yüzeylere balık tutkalı sürülüp, kuruması beklenirdi. Sonra tekrar bol tutkal sürülerek dumansız ataşe tutulurdu. Boynuzlar yerine oturtulup, sıkıca bağlanırdı. Bu bağlama işlemi en önemli ve titizlik gerektiren işlemdir.[44] Klopsteg, yay yapımında kullanılan boynuzların orijinal eğimlerinin kullanılmasının sonucunda refleks yayalarının gücünün arttığına dair hiçbir kanıt olmadığını belirterek; boynuzların eğim biçimlerinin değiştirildiğini söylemektedir.[45] Klopsteg bu konuyu şunları yazmıştır :

"...Gerçektende, güçlü reflekslerin fırlatmanın etkisini arttıracağını bilen Türk ustaları, boynuzun orijinal şekline bağlı kalmadan refleks yaylarını yaptılar.

---

[43] Y.Ünsal, **a. g. e** , s. 248
[44] Y.Ünsal , **a. g. e** , s. 248
[45] Klopsteg, **a. g. e** , s.24

Boynuzlar alınıp uzun süre kaynamış suda, istenilen şekle girebilir oluncaya kadar, bekletiliyordu. Sonra kaynamış sudan alınıp istenilen şekil verilmekteydi".[46] (Ç 16)

Tutkal kuruduktan sonra ipler çözülür. Daha sonra yay iki başından bir iple gerdirilerek **yay askısına** asılır, iyice kuruması beklenirdi. Bu işlemden sonra sinir döşenmesine işlemine geçilirdi. Daha önce demetler halinde bağlanıp saklanan sinirlerden gereği kadar alınır, sıcak ve sulu tutkal içine atılarak ovuşturulurdu.[47] Bu aşamada kullanılan tutkal çega tutkalıdır. Çünkü burada kullanılan sinirle büyükbaş hayvanlardan elde edildiğinden, kullanılan tutkalla sinirin aynı cins olmasına dikkat edilirdi.[48]

Yay kollarının sinir döşenecek yüzüne boydan boya ta'şin çekilerek yivler açılırdı. Birkaç kere tutkallanıp kurutulur ve sonra yeniden tutkallanarak, sıcak tutkal içinde yumuşatılmış sinirler ta'şin oluklarına döşenirdi. Bir kat tamamlanınca ikinci kat döşenirdi. Sinir döşeme işlemi tamamlanınca , yay bir iple, bu defa halka haline bağlanır, duvara asılarak kuruması beklenirdi. Kuruyunca alınıp, kahve cezvesinde ısıtılan sulu tutkal halkaya yavaş yavaş dökülür ve içirilirdi. Buna **yaya su vermek** denilirdi. Sonra halka daha çok daraltılıp, başlar üste getirilerek kabzayla birlikte bağlanırdı.(resim) Yay halkası bir yıl kuruması için bekletilirdi.Yaya konulan ağaç, boynuz, sinir ve tutkal oranları hesaplıdır.[49]

---

[46] Klopsteg, **a. g. e** , s.24
[47] Y.Ünsa, l **a. g. e** , s. 248
[48] Klopsteg, **a. g. e.** , s.28
[49] Y.Ünsal, **a. g. e.** , 249

Yay yapımının ikinci aşaması **"Halka açmak"** tır. Yay yeterince kuruyunca, halkanın ipleri çözülürdü. Halka yavaşça açılırdı. Açma işlemi **asa gezi** denilen özel bir aletle yapılırdı.Önce yay dikkatle kurulur, yayın kabzası asa gezisinin oyuk başına oturtulur., kiriş ortasından hafifçe çekilerek aletin ilk kertiğine takılırdı. Sonra yavaş yavaş üst kertiklere çıkartılırdı. Her seferinde yayı biraz ısıtmak gereklidir. Sonra tepe kertiğinden aynı şekilde alt kertiklere inilerek yay aletten çıkartılırdı.* (Ç14,15)

Bundan sonraki aşama yay başlarının işlenmesidir. Önce yay başlarına keser ve törpü ile biçim verilirdi. Kiriş ilmeklerinin,yani tonçların, gireceği **tonç kertikleri** açılır, buralara deri parçaları yerleştirilirdi. Gerekli hallerde kertiklerin iç kenarına tonç sargısı sarılırdı.

Yayın sinir kaplı yüzeyi hassas olduğundan bu kısımlar ya kayın ağacı ayda atın sağrısıyla sarılırdı. Kayın ağacından olana **tozlu veya tımarlı yay**, atın sağrısından olana ise **sağrılı yay** denilirdi.[51] Kayın ağacı kabuğu rutubete karşı koruyucu olması nedeniyle, Asya yaylarında eskiden beri kullanılan bir maddeydi.[52] Dede Korkut hikayelerinde;*"...Bir ak tozlu sert yay aldılar"*., *" ...bir de ak tozlu yayı tutu. "* [53] gibi sıkça söylenen **"ak tozlu sert yay"** bu tür yaylara işaret etmektedir.

---

[50]. Y.Ünsal . **a. g. e.** , s249
[51] Y.Ünsal. **a. g. e.** , s. 249
[52] Yakubovsky. **a. g .e.** , s..8
[53] Dede Korkut, **a. g. e.** , s. 50, s.52

Osmanlı döneminde Türk yaylarında kullanılan kirişe **"Çile"** denilirdi.[54] Fakat Dede Korkut da günümüzde de kullandığımız **"Kiriş"** tabirinin kullanıldığını görüyoruz.[55] Kiriş için büyükbaş hayvanların tendonları ve ipek kullanılırdı.[56]

Kompozit Türk yaylarının yapımı kısaca böyleydi. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere; Türk yayları çok uzun zaman dilimi içinde hazır hale geliyordu. Sadece yapım aşamasında değil malzemenin edinim koşulları bile oldukça uzundu. Hatta Klopsteg bir yay ustasının bir yılda ancak 100 yay üretebileceğinden bahsetmektedir.[57]

Yukarıda anlatılan yapım işlemleri XVIII. Ve XIX. Yüzyılda klasiğine ulaşmış Osmanlı Kompozit Türk Yaylarının yapımına aittir. Bununla birlikte Osmanlı Kompozit Türk Yaylarının menşeini oluşturan ve Asya Tipi Kompozit Türk Yaylarının asıl yapım prensipleri benzer olmalıdır. Bununla birlikte yapım şekillerinin coğrafi koşullara, bölgelere, malzemelere ve ustalara göre değişebileceğini; ayrıca okçuluğa olan özel ilgi nedeniyle yay yapımının ve okların tarihsel süreçler içerisinde, malzeme kullanımı ,yapım tekniği ve biçim olarak, sürekli ve hızlı bir gelişim gösterdiğini önemle belirtmekte yarar vardır.

---

[54] Y.Ünsal. , **a. g. e.** ,s251
[55] Gökyay , **a. g. e.** , s. 187,192
[56] Klopsteg , **a .g. e.** , s.29
[57] Klopsteg , **a. g. e.** , s. 39

3.b.3 - Türk Yaylarının Gelişimi Üzerine :

"Türk yaylarının Asya tipi kompozit yaylar sınıfı içinde yer almaktadır."; Esasen bu ifade Türk yaylarının Asya tipi yaylarının gelişimindeki önemini göz önünde bulundurduğumuzda biraz sönük kalmaktadır. Eğer sonda söylenmesi gerekeni başta söylememiz gerekirse; Türk yayları, genellikle, Asya tipi yayların gelişim çizgisinde kırılma noktaları yaratan ve bir sonraki aşamaya geçişi sağlayan yaylar olmuştur. Bu çalışmada karşılaşılan en ciddi zorluklardan biri, çalışmaya konu olan zaman dilimlerine, yani X ilâ XIV. yüzyıllar arasına, ait somut verilerin azlığıdır. Orta Asya'nın erken safhalarında kullanılan yay ve ok kalıntılarını kısmen takip etmemiz daha kolaydır. Yay ve oku oluşturan bileşenlerin daha çok organik maddelerden olması, arkeolojik verileri bazen yetersiz kılmaktadır. Fakat yine de elimizde olan somut verilerin çoğu, Orta Asya arkeolojisinden elde edilen verilerdir.

Mevcut durumda, bildiğimiz kadarıyla, X ilâ XIV. yüzyıllar arasına tarihlenen bir yay bulunmamaktadır. Elimizdeki en erken örnekler XV. yüzyıla aittir. Bu yüzden Türk yaylarının gelişim aşamalarını, minyatür ve çini gibi görsel tasvirlerden elde ettiğimiz verilerle, daha çok biçimsel analizlere başvurarak ortaya koymak zorundayız. Yayların biçimi ve yapısının, kullanış amacına, yapıldığı devre ve yapan ustaya göre farklılıklar gösterdiğini de şimdiden belirtmek gerekir.

Asya tipi kompozit yayları yukarıda tanıtmış ve hangi bölümlerden oluştuğunu, yapım ve birleşim aşamalarını belirtmiştik. Yaptığımız incelemelerden edindiğimiz izlenime göre; **Türk yaylarının evrelerini, kolların ve kasanların uzunluğuna,**

kabzanın konumuna ve başların uzunluk ve iç-dış eğimlerine göre okumamız gerekmektedir. Bu tür özellikler bir yayın **"yapısal kıstaslarını"** ifade eder. Yapısal kıstaslar bir okun amaca uygun kullanılmasında ve performansında son derece önemlidir. Yapısal kıstasların dışında bir de **"nitelik kıstasları"** olarak adlandırabileceğimiz bazı kıstaslar mevcuttur. Nitelik kıstasları kıstaslar; yayı oluşturan malzemelerin türü ve niteliğinin ölçütüdür. Şimdi eldeki bu durum, koşul ve ölçütler ışığında; Orta Asya'da Kompozit Türk yaylarının nasıl geliştiğine ve bunun X. yüzyıl ve sonrasına nasıl aksettiğine dair bir kısa denemeye geçmek istiyoruz.

Altaylarda çeşitli taşlardan yapılma ok ve mızrak uçlarına Paleolitik devrilerde bile rastlanmaktaydı. Fakat ok ve yayın bilinçli üretimler şeklinde yapılması bölge tarihi açısından oldukça önemlidir. Ok, yay ve çömleklerle, gezenimizde, kültürel gelişmenin Neolitik aşamasında bulunan insanların yerleştikleri tüm bölgelerde karşılaştığımızdan, bunlar genel olarak Neolitik kültürün temel öğeleri sayılırlar.[58]

Bununla birlikte eski çağlara ait yayların basit yaylar olduğunu biliyoruz. Erken dönem Asya tipi kompozit yaylarla ilgili ilk bilgileri Çin kaynaklarından elde ediyoruz. Ayrıca İskitlerin refleks yayları hakkında da bazı bilgilerimiz vardır.(Ç17) Bu bilgiler kompozit Türk yaylarının ilk örnekleri hakkında kimi zaman doğrudan bilgi verirken kimi zaman ise sadece bazı ipuçları ve fikirler vermektedir.

[58] Denis Sinor, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, Birinci Baskı,2000, s. 91

Kökeni Hunlar'a açıkça bağlanabilen (yani Hunlara ait olduğu kesin olan) organik buluntular pek azdır. Bu az sayıdaki örneklerden biri esnek kompozit yaylardır.[59] Aslında Hunlar Orta Asya'da bir çok arkeolojik kalıntı bırakmıştır. Fakat bu kalıntıların çoğu, organik olmayan maddelerden yapılan nesnelere aittir. Bu yüzden silahların demir kalıntılarına (ok temreni, mızrak temreni veya kılıç namlusu gibi) daha çok rastlanmaktadır.

Talas vadisindeki Kenkol' da bulunan ve I.ve IV.yüzyıla tarihlenen kurganlarda silahlar ve belirgin bir şekilde Hun tipinde olan yaylar ve ok uçları bulunmuştur. Benzer örneklere Sir Deryanın ortasındaki Candara bölgesinde de rastlamaktaydı.[60] Şurası çok açıktır ki; başta Çin ve İran olmak üzere yerleşik bölgelerdeki askerlerin kullandıkları silahlar, Hun ve diğer Orta Asya boylarının sürekli tesiri altındaydı. Bu durum aynı zamanda Avrupa için de geçerliydi. Orta Avrupa'ya doğru hareket eden Hun boyları beraberinde, Avrupa için oldukça farklı ve yeni olan, yaylarını da taşıyorlardı.

Asya kökenli yay tiplerinin formları arasındaki farklar yanında, malzeme ve yapım teknikleri arasında da bazı farklar bulunmaktadır. Malzeme özellikleri, Türklerin göç haritalarının ve egemenlik alanlarının belirlenmesinde birincil deliller olarak kabul edilmelidirler. Bugünkü Macaristan'daki Carnuntum yay buluntusu; bu durum için verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Bu buluntunun yeri silah deposundan başka bir şey değildi. Roma İmparatoru Büyük Teodosyos'un ölüm

---

[59] Denis Sinor , **Erken İç Asya Tarihi,** İletişim Yayınları, Birinci Baskı,2000,s.280.
[60] Y. A. Zapneprovski , **The Nomads Of Northern Central Asia After The İnvasion Of Alexander,** History Of Civilizations Of Central Asia, Volume II, The Development Of Senetory and Nomadic Civilizations: 700BC, Unesco Publishing, 1994 France,s.467

senelerine tesadüf eden bu depoda, 32 tane yay bulunmuştu. Bu yayların şayanı dikkat olan özellikleri, boynuz kısımlarının Geyik Boynuzlarından yapılmış olmaları idi. Yayalrda geyik boynuzunun kullanılması Orta Asya'ya özgü bir durumdur. Bu yayların yanında Mongoloid iskeletler bulunmuştur. Bu antropolojik delil de, bu yayların Orta Asya meşeli olması ihtimalini daha arttırmaktadır.[61] Bu örnekte görüldüğü kullanılan malzemenin özellikleri, sadece yayların sadece yapım tekniklerini ve kalitelerini ortaya koymak açısından değil; aynı zamanda Türklerin hangi coğrafyalarda askerî siyasal olarak varlık gösterdiğini ortaya koyması açısından da önemli olabilmektedir.

Aşağı Volga bölgesindeki Nijni – Başkunçak kurganlarındaki Hun yayları, bize Türk yaylarının karakteristik özelliklerini inceleme fırsatını vermektedir; Bu buluntular hakkındaki ayrıntıları Prof.Dr. Bahaeedin Ögel'den öğrenmekteyiz:

"Bu mezarda iskeletin hemen yanında bulunan yayın uzunluğu 1.40cm idi. Yayın kemik ve ağaç kısımları da kısmen ele geçmişti. Ölünün kafasının sağında üç köşeli ok uçlarına da rastlanmıştı. Bilhassa kemik yaylar, Volga bölgesinde Orta Asya etkisini göstermesi bakımından önemliydi."[62]

Bahaeedin Ögel, yine bu bölgede Ninji-Başkunçak buluntuları arasında en tipik Hun yayı kalıntılarına rastlandığını belirtmektedir :

"1.40 cm. uzunluğundaki yayın ağaç kısımları tamamen çürümüş, orta ve kısımlarına ait boynuzlar kalmıştı. Kirişin gerilmesi için her iki uçta da kiriş kertikleri yapılmıştı. Bu yaylar, İskit ve Alan yayları ile aynı değildi. Aralarında büyük farklar

[61] B. Ögel , "Tür Kültür Tarihi" , s.104-105
[62] Bahaeedin Ögel . **"Türk Kültürü Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre"**, TTK Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 1984. s.97

vardı. Hunlar bu yayları Volga boylarına getirmişlerdir."[63] Bahaeddin Ögel'in buradaki tespitleri son derece yerindedir. Ninji-Başkuncak buluntularında ele geçirilen yaylar İskit ve Alan yaylarından farklıdır. İskit yayları, daha sonra Küpido yayları[64] olarak anılmaya başlanan yayların biçimindeydi.(Ç18) Bu yayların en çok dikkati çeken özelliği, kabzalarının düz değil kıvrımlı olmasıdır. Bu yay biçiminin daha sonraki dönemlerde Hint ve Moğol yaylarında görülmektedir.(Ç19,R3) Hun yayları ise, daha sonra Göktürklerde karakteristik özelliklerine ulaştığını gördüğümüz, uzun kollara ve başlara sahip olan, düz bir kabzaya sahip ve gerilimi yüksek yaylardır.(Ç20a,20b) Bu yay tipi VII – X. yüzyıllar arasında Türklerin kullandıkları en yaygın silah olmuştur.[65]

Rus arkeologu Minajeva, Volga çevresi bozkırlarındaki ölü yakılan Hunlara ait mezar odalarında bulduğu çeşitli silahlar da konumuz açısından oldukça önemlidir. Zira bu buluntuların başında yay ve oklar gelir. Aşağı yukarı yüz altmış santimetre uzunluğundaki yaylar, gayet ince işlenmiş kemik ve boynuz kakmalarla süslüdür.[66] Bu bilgilerden; Hunların gittikleri yeni bölgelere beraberlerinde kendi yay teknolojilerini de taşıdıkları ve "etki altında kalandan" çok "etki altında bırakan" konumunda oldukları, sonucunu çıkartabiliriz.

Göktürk, Uygur ve diğer Türk kavimlerinin de kullandıkları yayların , Hun yaylarının genel karakteristik özelliklerinin devamı biçiminde olduğunu

---

[63] Bahaeedin Ögel, **a. g. e.** , s. 104

[64] **Küpido yayları :** Bu yaylar Grek yayları olarak da bilinir. Aslında Greklere İskitlerden geçmiştir. Bu yayların baş kısımları geriye doğru açı yapar ve okçuya doğru bir eğim yapan kabzası düz değildir. Bu yay oldukça kavisli hatlara sahiptir. Gelişmiş örneklerini Hint ve Moğol yaylarında görmekteyiz.

[65] Y. S Hudyakov, **Eski Türklerde Silah,** Türkler Ansiklopedisi, 3.cilt, s. 471

[66] L. Rosany, **Tarihte Türklük,** III.Baskı, T.K.A. Yayını, Ankara, 1993, s. 148

görmekteyiz. Doğu Altay bölgesinde bulunan yaylar büyük boyutlarıyla dikkati çekmektedir. Bu yayların gerilme kapasitesi en az 1.50 cm. idi.[67] Bununla birlikte Orta Asya Kompozit Türk yaylarının kol, kasan, kasan boğazı ve baş gibi bölümlerinin uzunluk ve şekilleri ciddi farklılıklar gösterebilmekteydi. Bu durum Orta Asya yaylarının sürekli bir arayış ve gelişim süreci içinde olduğunun bir göstergesidir. Maalesef elimizde bu süreci tüm yönleriyle ortaya koyacak kadar örnek bulunmamaktadır.

Orta Asya kökenli yaylar, erken tarihlerden itibaren Doğu Asya ve Ön Asya'ya sızmıştı. Özellikle Sasani yayları Türk yaylarıyla paralellikler göstermekteydi. (Ç21,R4,R5) X. yüzyıla gelindiğinde ise uzun kollara, ters yönlü dik bir açıyla kıvrılan başlara sahip, düz bir kabzalı ve gerilimi yüksek yaylar; neredeyse tüm Doğu ve Ön Asya'da kullanır hale gelmişti. Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Moğol yayları da bu özellikleri taşıyan yaylardı. Elimizde, şimdilik, bu yaylardan herhangi bir örnek yoktur. Bu yüzden bu yaylara ait analizleri çoğunlukla minyatür ve çinilerdeki tasvirlere göre yapmaktayız.(Ç22) Bu tasvirlerde yay biçimlerinde XIV. yüzyıldan itibaren bazı değişiklerin başladığını görmekteyiz. XIV yüzyılın İlhanlı Şehnamesine ait bir minyatürde, o zamana kadar görülmeyen, yeni bir tip yay ile karşılaşıyoruz.(Ç23) yayın başları açı yapacak biçimde dışa kıvrık değildir. 1370 Şiraz Minyatüründe de aynı tip yay görülmektedir.(Ç24,R6) Bunların XVI. yüzyıl İran yaylarının erken örnekleri kuvvetle muhtemeldir.[68]

---

[67] Hudyakov, **a. g. e.**, s. 469
[68] Y.Ünsal, **a. g. e**, s. 244

Türk yayı, kompozit Asya yayları içinde en kısa boylu olanıdır. Arab, Iran, Kırım-Tatar, Hind ve Sind, Kore ve Çin yaylarına ait örnekler arasında 110-120 cm gelenine hiç rastlanmadığı halde, bu ölçü Türk yayları için standart ölçüdür. [69]Aslında Türk yaylarının, başlangıcından XX. yüzyıla kadar ki gelişim çizgisi içindeki genel eğilimi dikkatlice okursak; bu eğilimin ana kaygısının çoğunlukla "küçülme" olduğunu görürüz. Çünkü Türkler okçuluğun daha erken sayılabilecek evrelerinde bile etkinlik ve erim sorununu çözmüşlerdi. M.Ö. bir Hun okçusu Çinlileri hayrete düşürecek kadar uzak mesafeye ok etkin atışlar yapabiliyordu; bu olaydan bin yıl sonra aynı hayrete Haçlı ve Bizanslılarda düşmekteydi; XX. yüzyıla gelindiğinde bu sefer modern Avrupalılar aynı hayrete düşmekteydi. Kısacası; Türkler için sorun; etkinliğe ve mesafelere ulaşmak değil, etkinliğe ve mesafelere, kullanım kolaylığı ve savaş alanındaki işlevsellik ile ulaşmaktı.

Bilindiği üzere Türk okçuları, atlı okçulardı. Hem at ile hızlı manevralar yapıyor hem de aynı anda atış yapabiliyorlardı. Bu savaş alanında sahip olunan önemli bir avantajdı. Üstelik Türk orduları bu özelliklerine istinaden bir çok savaş taktiği geliştirmişti. Ordu yapısı ve askeri sistem ne kadar çok atlı okçulara dayanıyorsa, at üstünde etkili ve uzak mesafeli ok atışı yapmayı geliştirmenin ve bunun yollarını aramanın önemi de o kadar artar. Türkler, bu arayış sürecinde; yaylar ne kadar küçük olursa, at üstünde atış yapmanın o kadar kolay olacağını düşünmüş olmalıdırlar. Bununla birlikte yayların küçültülmesinin bazı ölçütlere bağlı olduğunu da belirtmek gerekir. Yani, yayların uzunluk ayarları gelişi güzel olamaz. Özellikle kiriş ile kabza arasındaki mesafe son derece önemlidir.

---

[69] Y.Ünsal, **a. g. e** , s. 252

Bu husus üzerinde XIV. yüzyılda Memluk Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı olan **"Kıtab Fi'İlm An-Nuşşab'da"** önemle durulmuştur. Bu eserde; yaylar için ideal boyun on dört tutam[70] olduğu belirtilir. Bundan daha fazla olursa yayın işe yaramayacağı, daha az olursa da yayın öleceği belirtilir ve yay parçalarının uzunluk oranlarının son derece önemli olduğu üzerinde ısrarla durulur.[71] Bu eserde dikkati çeken bir başka nokta, eski yayların daha kısa olduğunun belirtilmesidir. Kitabın yazarı, eski yaylar ile kendi döneminin yaylarıyla karşılaştırmış ve eski kısa yayların verimsiz olduğu imasında bulunmuştur. Halbuki Osmanlı kemankeşleri daha sonraki devirlerde çok daha kısa yaylardan istenilen verimi almayı başarmışlardır.

İncelemelerimizde; kompozit yayların uzundan kısaya doğru bir evrim süreci yaşadığını görmekteyiz. Halbuki,bu kitapta, kısadan uzuna yapılan bir dönüşten bahsedilmektedir. Bu durumdan; eski Memluk yay ustalarının kısa yay yapmayı denediği ve bunları bir dönem kullandığı fakat istenilen verimi alamayınca tekrardan eski ölçülere dönmek zorunda kaldığı sonucunu çıkartabilir miyiz? Bu soruya, bazı soru işaretlerini saklı tutarak, evet cevabını vermek bizce mümkündür. Tabi ki burada, aşağıda kısaca değineceğimiz, "usta sorununun" tartışma alanına da girmiş oluyoruz.

---

[70] Yaylar için kullanılan uzunluk ölçüleri **Tutam** ve **Parmaktır**. Bir tutam, Öztopçu'ya göre 8,5cm, Klopsteg'e göre 9,5 cm, Faris-Elmer'e göre 10,2 cm dir. Yücel ise bir parmağı 2,8 cm, Tutamı ise 11,2cm olarak kabul ediyor.

[71] Kurtuluş Öztopçu, **"Kıtab Fi'İlm An Nuşşab, (Memluk Kıpçakcasıyla Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı)"**,Türk Dilleri Araştırma Dizisi : 34, İstanbul, 2002, s. 223

Osmanlı yayının menşeinin Selçuklu-Moğol yayları olduğunu düşünmekteyiz. Eldeki Sultan Bayezid imzalı en erken örneklerde yay başlarının uzun, düz ve arkaya kıvrık oluşu, yani Selçuklu-Moğol yaylarından bazı izler taşıması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Yine Bayezid imzalı kimi örneklerde yay başları, Osmanlı formuna yaklaşarak biçimde küçük ve geriye kıvrıktır. Şu halde bunların geçiş dönemine işaret ettiklerini. Osmanlı-Türk yay formunun XV. yüzyılın sonunda teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim, II. Bayezid zamanının ünlü yaycı ustalarından Muhiddin'in yaylarında da aynı geçiş üslubuna rastlıyoruz.[72]

Yay ustaları Selçuklularda da vardı ve yay ustalarına **Kemanger** derlerdi.[73] Kemangerler hemen hemen tüm Ön Asya'da vardı. Aynı şekilde Moğollarda da yay ustaları vardı.[74] İşte geldiğimiz bu noktada "ustalar sorunu" olarak adlandırdığımız sorun karşımıza çıkıyor. Yay ustalarının Ortaçağdaki mesleki örgütlenmelerinin boyutunu tam olarak bilmiyoruz. Kaldı ki gerek Çin gerekse İslam kaynakları; Türk boylarının kendi silahlarını kendilerinin yaptığını belirtmektedir.[75] Bu durum; merkeze bağlı birliklerin kullandığı yay ve oklarla boy birliklerinin kullandığı yay ve oklar arasında farklılıklar arz etmesine yol açmış olabilir mi ? sorusunu akla getirmektedir. Bizce, kuşkusuz bazı farklılar vardır. Fakat bu farklılıklar çok ciddi değildir. Zira, boy birliklerinin, devlet merkezinde olduğu gibi, cephanelikleri (zerdhane) yoktu ve savaşlar çoğaldıkça veya uzadıkça, cephanelerden askerlere

---

[72] Y. Ünsal. **a. g. e.** , s. 24

[73] Erdoğan, Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler,** T.T.K.Basımevi, Ankara, 2000.s 160

[74] Bu bilgileri Tarih-i Cihangüşa'da bulunan bir hikayeden çıkartıyoruz **Hikaye :** Karakurum şehrinde kötü yay yapan bir yaycının yaylarını satamaması üzerine Kağandan yardım istemesi üzerinedir. Bkz. AtaMelik Cüveyni **"Tarih-i Cihangüşa"** Çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, s.209

[75] Bkz. Ramazan Şeşen, **İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercumesi**, s.55, **"El- Cahiz ve Türklerin Faziletleri"** s.101.

silah ve mühimmat dağıtıldığını bilmekteyiz. Örneğin; Alparslan Halep kuşatması sırasında, kuşatmanın uzaması üzerine askerlere cephanelikten silah ve mühimmat dağıtmıştı.[76] İhtiyaçlar ya şehirlerdeki zanaatkarlar tarafından ya da cephaneliğe bağlı olarak çalışan ustalar tarafından üretiliyordu. Kısacası, XI. yüzyıldan sonra Türklerin silah sanayi şehirlere ve ustalara bağlı olarak gelişmeye başlamıştı. Zanaat grupları halinde örgütlenen silah ustalarının Türk silah endüstrisindeki etkileri ciddi bir tartışma konusudur.

Bu noktada, bazı soruların yanıtlarını tam olarak bilmiyoruz; Ustaların sahip oldukları **okült** bilgilerin ekolleri var mıdır? Okült bilgilerin aktarımında bazı ritueller var mıdır? Gezici ustaların etkinliği ne ölçüde olmuştur ? Bu sorular yanıt bekleyen çok önemli sorulardır. Çünkü bu soruların altında Türk yaylarının oluşum ve gelişim çizgisinde henüz cevaplayamadığımız bir çok sorunun cevabı da vardır.

[76] Ali Sevim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi : İbnü'l Adim Bugyetü't taleb fi Tarihi Haleb(Seçmeler)** , s. 11

3.c - Tatar Yayları :

Tatar yayının ana iskeleti küçük bir yayın, düşey dikdörtgen bir ağaç gövdeye (kundak) iliştirilmesinden oluşmaktadır. Bu iskelete bağlı mekanik bir düzenek vardır. Bu düzenek sayesinde ok atışı gerçekleşir. Bu silah yabancı kaynaklarda **Crossbow (İng.)** veya **Arbalist (Latin.)** diye İslam dünyasına ait kaynaklarda ise **Keman, Zenberek ve Navek** olarak geçer. Nejat Erlap bu silahın **"Tatar Yayı"** olarak anılmasına sebep olarak, bu yayın Osmanlıya Tatarlar aracılığı ile girmesini göstermektedir.[77] Ancak bu konu tartışmalıdır. Çünkü Türklerin bu silahı Anadolu'ya gelmeden önce bildikleri bir gerçektir.

Tatar yayı yapı olarak ahşap bir kundak, kundağın baş tarafına yerleştirilmiş esneyebilen bir yay, yayın iki ucuna bağlı hayvan siniri, bağırsak veya halattan bir kiriş ve son olarak kundak uzunluğuyla orantılı büyüklükte bir oktan meydana gelmektedir. Kiriş çarklı veya özel eğimli metal bir kurma aleti ile gerilerek kundağın ortalarına yakın bir yerde, ok yeleğinin dayandığı mandal gerisine çekilirdi.[78] Bu kurma aletleri geliştirilmeden önce okçu eğilip tatar yayının ön tarafında bulunan üzengiye ayağıyla basar dipçiği karın kısmına dayar ve eliyle yayı mandalın gerisine kadar çekerdi.(Ç.6) Yay gerilip atışa hazır hale getirildiğinde ok oluk kısmına yerleştirilir ve yayı serbest bırakmayı sağlayan tetik sistemi çekilerek atış gerçekleşirdi. Tatar yayında kullanılan ok kısa (oluk boyu kadar) ve kalındı. Bu özelliklerinden dolayı oklar, zırhları kolayca delebilirdi.

---

[77] Nejat Eralp, **a. g. e** , s.86
[78] Nejat Eralp, **a. g. e.** , s. 87

Çizim 7: Tatar Yayının ve Okun Temel Bölümleri;

a Dipçik **b** Ahşap Kundak **c** Tetik **d** Mandal **e** Oluk

f Kiriş **h** Yay **g** Üzengi **i** Arka **j** Tüy **k** Ok **m** Baş

Yazılı kayıtlar ve fiziksel kayıtlar göstermektedir ki; Tatar yayı MÖ IV.yüzyılda Çin'de kullanılmaktaydı. Bununla birlikte **Gastraphetes** diye bilinen bir çeşit Tatar yayı hemen hemen aynı dönemlerde Grekler tarafından kullanılmaktaydı. Fakat Tatar yayı X-XI yüzyıllar arasında Avrupa'da özel bir silah olarak kullanılmaya başladı.[79] Tatar yaylarının Abbasiler tarafından da kullanıldığı bilinmektedir[80](Ç.8)

Ortaçağda Avrupa ordularında tatar yaylı okçulardan oluşan birliklerin olduğunu bilmekteyiz. Hatta seferleri sırasında böyle birliklerin Selçuklulara karşı ve Eyyubilere karşı savaştığı bilinmektedir. Bu silahın, Türk-İslam devletlerinde ilk olarak askeri birimler halinde kullanılması, yabancı vassal kuvvetler tarafından gönderilen askeri birimlerle gerçekleşmiştir. Örneğin; İbn-i Bibi, Anadolu Selçuklularda Alaeddin Keykubat döneminde Ermenilere yapılan bir sefer sonrasında Ermeni kralının her sene harp için bin süvari ve beş yüz çarh yahut zenberek ile ok atan asker göndermeyi kabul ettiğini kaydetmiştir.[81]

---

[79] W.F. Paterson , **A Guide to the Crossbow**, published by the Society of Archer-Antiquities, 1990. s. 125

[80] V.J Parry, **İslam'da Harb Sanatı**, İ.Ü.E.F Tarih Dergisi, sayı 28-29'dan Ayrı Basım, İstanbul, 1975.s.197

[81] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara TTK Basımevi,s.130

Türklerin tatar yayını düzenli birlikler halinde kullanması ise XV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Silahın kullanılmasında kirişin bir manivela veya çark sistemi veya çark sistemi aletle kurulması ve boşalması olayına çok benzediği için yeniçeriler bu silahlara Zenberek veya Zenburek; bunları taşıyanlara ise Zenberekçi adını vermişlerdi. Bu deyimler daha sonra resmiyet kazanmış ve yeniçeri ocağının sekseninci Cemaat ortası bir Serzenberekçi (Başzenberekçi) ağa komutasında zenberekçilere ayrılmıştır.[82]

Bu tür birliklerin yanı sıra Tatar yaylarının Türk beyleri arasında kişisel olarak kullanılmış olabileceğini - sonraki yakın devirlerin kayıtlarından yola çıkarak- düşünebiliriz. İslam dünyasında tatar yayları aynı zamanda **Nâvek** olarak da biliniyordu. Hindistan'daki Babürlü hanedanının kurucusu olan ve asıl adı Zahireddin Muhammet olan Babür'ün tatar yayını(naveğini) çok iyi bir şekilde kullandığını **Babürname** olarak bilinen kendi hatıratından öğrenmekteyiz. Babür hatıratında 1500 yılında Semerkant şehrini Özbek Şaybak Han'a karşı savunmasını anlattığı bir bölümde şu ifadeleri kullanır :

"...Ben kapı üzerinden nâvek atıyordum ve yakınımda bulunan bazıları da ok atıyorlardı. Yukarıdan atılan oklardan dolayı, Hoca-Hızır mescidinden ileri gidemediler ve geri döndüler."[83] Babür hatıratının 1495 yılı olaylarını anlattığı bir başka bölümünde, İbrahim Saru'nun hakimiyeti altındaki Esfera'yı kuşatırken anlattıkları ilgi çekicidir:

"...Muharebenin ilk gününde atakem Huday-Birdi,zemberek oku isabet ederek öldü. Zırhsız harb edildiği için, bazı yiğitler öldüler ve bir çokları da yaralandılar.

[82] N.Erlap, **a. g. e** , s.87

[83] Babür: **"Babürname : Babür'ün Hatıratı"**, Haz. Reşit Rahmeti Arat, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara.2000. s.138

İbrahim Saru'nun yanında bir zemberek adam vardı; fevkalade iyi atardı. Onun kadar iyi zemberek atan görülmemiştir. Halkın çoğunu yaralayan o idi. Kurganın zaptından sonra benim yanımda bulunurdu."[84] Bu ifadelerde dikkati çeken unsurlardan biri de Tatar yayının kale, sur, hisar v.b gibi yerlerden yapılan savunma savaşlarında etkin olduğundur. Bunun sebebi Tatar yayının oturarak, yatarak ve siper alınarak yapılan destekli atışlara oldukça müsait olması olmalıdır.

Tatar yayı güçlü ve hedefi bulan bir silahtır. Tatar yaylarının en önemli özelliği isabet oranının yüksekliğidir. Fakat bu yayların kurulumu zaman aldığından arka arkaya atış yapılması diğer yaylara oranla daha yavaştır. Bu silah yapısı gereği daha çok piyadelerin tercih ettiği bir silah olarak bilinir. Bu yüzden etkin bir atlı okçu sistemi bulunan Türkler tarafından Avrupa'daki kadar benimsenmemiştir.

Tatar yayının en önemli özelliklerinden biri de; özel bir güç gerektirmediğinden kullanımı diğer silahlara oranla daha kolayması ve herkes tarafından kullanılabilir olmasıdır. Bu silah, uzun bir gelişim sürecinde şekillenmiştir. Bu silah en önemli gelişim süreçlerini kurma ve tetikleme mekanizmalarında yaşamıştır. Örneğin, erken örneklerde yayın kirişi elle çekilirken veya ip-makara(çıkrık) sistemi denilen bir düzenek kullanılırken [85] X. yüzyıla gelindiğinde bir çeşit makara sistemi kullanılıyordu.(çizim: 9a,9b,10a,10b) XIV. yüzyılda Avrupa'da ilk olarak çelik donamınlar eklenmişti.[86] Bu gibi gelişmeler XVI. yüzyıla kadar devam etmiş ve silah kendi gelişimi içinde mükemmele

[84] Babür, **a. g. e** , s. 47
[85] Tatar yayının arka kısmına bir bağlı olan kemer ve bu ipe iliştirilmiş bir kancadan oluşan sistem. Bu sistem sayesinde Okçu çok az bir güç harcayarak seri bir şekilde atış mekanizmasını kurabiliyordu.
[86] The Diagram Group, **a. g. e.**, s. 102

yaklaşmıştır.(Ç11) Bununla birlikte Tatar yayı , ateşli silahların iyice yaygınlaştığı, XVI yüzyılda önemi ve kullanım alanını yitirmeye başlamıştır.

Aşağıda Tatar yayının menşei ve gelişim süreçlerinden kısaca bahsetmiştik. Aşağıda ise W.F Paterson tarafından hazırlanan Tatar yayının gelişim kronolojisi verilmiştir [87] :

M.Ö 41	Çin'de en erken güvenilir kayıtta, Ma-Ling Savaşında bu Tatar yayının kullanıldığı
MÖ.228	En erken Tatar yayı buluntusu, Çin'de Yu Wang'ın mezarından bir bronz kilit mekanizması.
0-100	Büyük İskender dönemi Gastraphetes tanımlamaları.
300-700	Roma dönemi tatar yayı oymaları.
385	Vegetius'un DE RE MILITARIA'da Tatar yayından bahsetmesi.
1066	Tatar yayının Normanlar tarafından İngiltere'ye tanılatılması.
1096	Anna Comnena Norman Tatar yaylarını tanımlar.
1100	Bileşik Tatar yayı görülmeye başlar.
1139	Tatar yayının kullanımı II. Lateran Konsülü Hıristiyanlar arasında tatar yayını kullanmayı yasaklar.
1192	Haçlılar Tatar yaylarının yardımıyla Yaffa'da zafer kazanırlar
1314	En erken güvenilir çelik yay kayıtları.

[87] W.F. Paterson , **A Guide to the Crossbow**, published by the Society of Archer-Antiquities, U.S.A, 1990.www

1346	Geneviz Tatar yaylı birlikleri Crecy'de İngiliz Longbow birlikleri tarafından yenilirler.
1373	Cranequin'nin* en erken ilustirasyonu.
1503	Tatar yayı kullanımı ve mülkiyetine ilişkin sınırlamalar getiren ilk İngiliz yasaları
1550...	Ateşli silahlar, çoğunlukla batı ordularında, tatar yayının yerini alması.

Silahların ve savaş araç-gereçlerinin önemli bir ticaret unsuru olduğunu daha önce belirtmiştik. Paterson'un yukarıda vermiş olduğu tatar yayı kronolojisi, Tatar yayının daha çok Avrupa'daki gelişimi üzerinedir. Fakat bu kronolojiden çıkartılacak sonuçlardan biri de Tatar yayının, komplike yapısından kaynaklanan, bir mühendislik gelişim süreci yaşadığıdır. Ortaçağ boyunca dünyanın her hangi bir yerinde gerçekleşen buluşlar ve teknolojik gelişmeler ticaret yoluyla veya gezici mühendisler yoluyla hızlı bir şekilde diğer bölgelere yayılıyordu.

Tatar yayının Batı ordu sistemi için ifade ettiği önem ile Doğu ordu sisteminde ifade ettiği önem arasında ciddi farklar vardı. Tatar yayı Avrupa'daki orduları için Asya'daki ordulara göre daha öncelikli bir yere sahipti. Bu öncelik farklılıklarının, Asya'da kullanılan Tatar yayı ile Avrupa'da kullanılan tatar yayı arasında bazı ufak farklılıkları doğurması son derece doğaldır. Her ne kadar Tatar yayı daha çok Orta

* Tetiği askıya almak ve hareketsizleştirmek için kullanılan bir alet. Bu alet yay önemli bir mekanik avantaj sağlamıştır. Dişlilerinin sayısı ve ölçüsü ile değişebilir. *Paterson, W.F., "A Guide to the Crossbow", published by the Society of Archer-Antiquities, 1990. Sözlük bölümü.*

çağ Avrupa'sına mâl edilmiş bir silah olarak görülse de bu yay Asya'da da sık bir şekilde kullanılmaktaydı ve bu silahlar arasında teknolojik olarak pek bir fark olmadığı gibi gelişimleri de etkileşimli olarak eşzamanlı oluyordu. Çin'de doğan, Avrupa ordularında önemli bir yere sahip olan ve doğuda sultanların ve şehzadelerin silahı olarak bile kullanılan Tatar yayını doğunun ve batının ortak üretimi olarak nitelemek yanlış olmaz.

3.d - Türk Okları :

Ok kelimesinin Türkçe'de pek çok anlamı vardır. Bizim burada kullandığımız anlamıyla; yayla atılan ve ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk halindeki silaha **ok** denir.[88] Okun Arapça karşılığı olan **Sehm**, Farsça karşılığı olan **Tir** de dilimizde sıkça kullanılmıştır. Bununla birlikte bir savaş ve avlanma aracı olarak okun Türklerin kültürel hayatında çok büyük bir önemi vardır. Türkler oku sadece bir savaş aracı olarak kullanmamış, ayrıca benzer nesneleri de bu adla adlandırmıştır. Bunun içindir ki ok; nesne olarak ve sözcük olarak Türklerin vazgeçemediği bir öğe olmuştur.

Oklar basit bir konsept içinde olmalarına rağmen, üretimleri büyük bir dikkat ister. Uzunluk ve ağırlık denk olmalıdır. Mükemmel bir düzlüğe sahip olmalı ve tüyleri iyi yerleştirilmelidir. Okun esneklik derecesi doğru olmalı ve amaçlanan hedefi etkisiz hale getirmeye uygun bir başa sahip olması gerekir.[89] Klopsteg, okun ölçülerinin okun etkinliği ile bağlantılı olduğu ve okun ölçülerinin de kullanılan yay ve okçunun vücut ölçüleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu Kani'ye dayanarak belirtir.[90]

Okun kısımlarına, insan vücuduna benzetilerek değişik adlar verilir. Okun boyu 24 eşit kısma bölünmüştür. Çileye takılan **gez** kertiğinden itibaren ilk dört kısma **baş**, başın bitimine boğaz, 10,5-11 kısım gelen yerine **göbek**, boğazla göbek arasına **göğüs**, göbekten 17. kısma kadar **baldır**, baldırdan uca yani 17-24 kısım

[88] T.D.K Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr
[89] The Diagram Group, **a. g .e.**, s. 100
[90] Klopsteg, **a. g .e.** , s. 55

arasına **ayak** denilir. Ucuna takılan sivri parça madeni ise **temren**, kemik ise **soya** adını alır. Havada düzgün uçmasına ve hep ayağı üzerine düşmesine yarayan tüye **yelek**, bazen de **sakal** denir. Gezi, kemik veya fildişinden ayrı bir parça ise **başpare** diye anılırdı.[91] (Ç25)

Osmanlıda oklar kullanıldıkları amaca göre **tirkeş (savaş)oku, talimhane oku, puta (hedef) oku, menzil oku, idman oku** ve **meşk oku** gibi türlere ayrılıyordu.[92] Benzer türler Memluklerde de bulunuyordu. Osmanlı öncesi diğer Türk devletlerinde de aynı isimle olmasa bile benzer amaçlar doğrultusunda yapılan ok türleri olmalıdır. Örneğin; Sivri olmayan, temrensiz, öğrencelik oka veya avlanma okuna **Kalva** deniliyordu. Bu okun deriyi acıtmadığı, küçük avlanmalarda kullanıldığı, okun ucunda metal başlık yerine yuvarlak bir ağaç parçası olduğu bilinmektedir.[93] Tirkeş okları ise yine aynı isimle anılıyordu. Fakat önemle belirtmek gerekir ki; bu tür terimler çoğunlukla genel terimler değildir. Farklı Türk boylarının lehçelerine ve ağızlarına göre söz konusu terminolojiler farklılıklar göstermektedir. Örneğin; Kıpçak Türkçe'sinde kullanılan bir sözcük Oğuzlar veya Uygurlar tarafından kullanılmayabiliyordu. Bu durum genel bir terminoloji oluşturmamız karşısında bazı zorluklar yaratmaktadır.

X-XIV yüzyıl arasında okların nasıl yapıldığı hakkında, aynı yaylarda olduğu gibi, elimizde kesin yazılı kaynaklar yok. Bu yüzden , yayları anlatırken yaptığımız gibi, bir fikir vermesi açısından Osmanlı oklarının yapılışından kısaca söz edeceğiz.[94]

---

[91] Y.Ünsal, **a. g. e.** , s. 276.
[92] Y. Ünsal, **a. g. e.** , s. 276
[93] Engin Çetin, **a. g. e.** , s. 171
[94] Osmanlı döneminde ok yapımı hakkında Ayrıntılı bilgi için bkz Y.Ünsal , **a. g. e** ,s.277-288

Bu çalışamaya başlarken; "her ne kadar kullanılan malzemeler ve çağın teknolojileri farklılıklar gösterse de, X-XIV yüzyıllar arasında yapılan oklar ile sonrasında yapılan okların temel yapım ilkeleri aynı olmalıdır." kanaatini taşımaktaydık. Nitekim, Osmanlı kaynaklarından açık olarak elde ettiğimiz veriler ile XV. yüzyıl öncesinden günümüze kalan verileri karşılaştırdığımızda, bu düşüncemizde haklı olduğumuzu gördük. Bu yüzden Türk oklarını, böyle bir karşılaştırmalı yöntemle sunmayı daha uygun ve açıklayıcı olacağını düşünmekteyiz.

3.d.1 - Türk Oklarının Yapısı ve Özellikleri :

Öncelikle belirtmek gerekir ki Osmanlı okları gövde malzemesi bakımından **kamış** ve **ağaç** diye ikiye ayrılmaktaydı. Osmanlı öncesinde Türklerin kamış okları kullandıklarına dair kesin bir bilgi yoktur. Sadece bazı mantık yürütme yolarıyla kamış okun Anadolu dışında kullanılmış olabileceğini tahmin edebilmekteyiz. Osmanlıda kullanılan ağaç türü ise çam ağacıydı. Bununla birlikte Dede Korkut hikayelerinden Türklerin çoğunlukla kayın ağacından yapılmış ok kullandıkları bilgisini elde ediyoruz.[95] Kayın ağacı ve çam ağacı arasındaki özellik farklılıkları hiç kuşkusuz ok yapım işlemlerinde bazı farklılıklar doğurmuş olmalıdır. Fakat Türk oklarının temel yapım prensipleri benzer olmalıdır. Kamış oklar, uzunlamasına parçalara ayrılmış kamışların birbirine yapıştırılmasından elde ediliyordu. Ağaç oklar ise okluk ağaç parçalarının tımarlanarak ok tezgahlarında biçimlenmesiyle oluyordu.

[95] bkz. Gökyay, **a. g. e** , s. 162-163.

Bu ağaçların dışında, Türkler özel bazı bitki ve ağaç türlerinden elde edilen oklar da kullanıyorlardı. Türklerin ok yapımından kullandıkları bitkilerden biri de **halenc** adlı bir bitkidir. Bu bilgiyi İbnü'l Adim'in Ebu'l Hasan Ahmed'den aktardığı Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Halep'i kuşatmasını anlatan şu sözlerinden elde etmekteyiz :

" ... *Bunun üzerine Sultan çok kızdı ve o gece askerine bin tane* ***halenc*** *oku ve diğer bazı silahlar dağıttırdı ve erken saatlerde şehre saldırı emri verdi...*"[96] Türk oklarının gövdesinde kullanılan bitkilerin tür ve nitelikleri, okun işlevini ve etkinliğini belirlemek açısından oldukça önemliydi.

Türkler, X-XIV. yüzyılda ve daha önceki yüzyıllarda kayın ağacından yapılmış oklar kullanırlardı. XV. yüzyılın ortasında kamış oklar kullanılmaya başlanmıştır. XVI. yüzyılın başında hem ağaç oklar hem de kamış oklar kullanılmıştır. Eski ok ustaları kamış okun en iyi ok olduğu konusunda birleşmişlerdi.[97] Burada şunu belirtmek gerekir ki; kamış okların Anadolu'da Türkler tarafından yaygın olarak kullanılmasına XV. Osmanlı döneminde başlanmıştır. Fakat, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce yaşadıkları coğrafyalarda kamış ok kullanılmasının tarihi eskidir. Özellikle Hindistan'da okluk kamışın çok ve nitelikli olması, özellikle Gaznelilerin kullandığı okun kamıştan yapılmış olma olasılığını yüksek tutar. Yukarıda da belirtildiği gibi Hindistan'da çok iyi okluk kamışlar bulunmaktaydı, hatta XVII. yüzyılda bile Osmanlı ustaları bu tür kamışları Hindistan'a giden tacirlere bu tür kamış sipariş etmekteydiler.[98]

---

[96] Ali. Sevim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi : İbnü'l Adim Bugyetü't taleb fi Tarihi Haleb(Seçmeler),** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 11
[97] Y.Ünsal, **a. g. e** , s. 275
[98] Y.Ünsal, , **a. g . e.** , s. 276

Oka soya ve temren takılması ok yapımında titizlik gösterilen önemli bir işlemdir. Okların ucuna geçirilen sivri kemik parçalara **soya** denir. Kemiğe önce kabaca soya şekli verilir ve ince matkap ile arkası delinirdi. Daha sonra, okun ucu da deliğe göre inceltilirdi. İnceltilen bu kısımlara tutkal sürülür, kuruyunca tekrar tutkallanır ve soya oka sıkıca geçirilirdi. Kuruduktan sonra, kıvılcımlı küle soya gömülecek kadar sokulup bırakılarak çakılırdı. Eğer bu işlem yapılmazsa, soya kısa zamanda yerinden çıkardı.[99]

Temren takılmasında ise daha değişik işlemler uygulanmaktadır. Fakat öncelikle şunu da belirtmek gerekir ki okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir başlığa, yani temrene, aynı zamanda **Başak** da denilirdi.[100] Temren takılma aşamasında soyanın aksine okun ucuna girer.; ikincisi oka takılmadan önce son şeklini çoktan almış olur. Oka saplana kısma **temren iğnesi** veya **çivisi** denir. Okun ucu temren iğnesinden biraz dar ve kısa olarak delinir ve iğne bolca tutkallanıp yerine sıkıca geçirilirdi. İğne girecek deliğin düzgün açılması şarttı; yoksa temren eğri dururdu. Biraz kuruduktan sonra okun ucu temren gömülecek kadar kıvılcımlı küle batırılır ve henüz sıcakken, ok düzgün bir tahtaya bir karış yüksekten bırakılırdı. Bu işleme **çakma** denir; çakma işlemi temren yerine oturuncaya kadar üç beş kere tekrarlanırdı.[101] Bu işlemden sonra ok ucuna veya temrenin üzerine sırım veya ince deri gibi şeyler sarılırdı. Bu sarılan nesnelere eski Türk dilinde **Tili** denilirdi.[102]

---

[99] Y.Ünsal, , **a. g . e.** , s. 284
[100] Engin Çetin, **a. g . e.** , s.168-169
[101] Y.Ünsal, , **a. g . e.** , s. 284
[102] Engin Çetin. **a. g . e.** , s. 175

Bazı temrenli oklarda temren dibine çeşitli maddelerden değişik sayıda rondele geçirildiğini görüyoruz. Bunların dekoratif görevlerinin yanında işlevsel bir görevi de vardır. Yücel Ünsal; bu rondelelerin, ok hedefe değince meydana gelen darbenin etkisini azaltan, yaylanarak oku kırılmaktan koruyan bir çeşit amortisör vazifesi gördüğünü düşünmektedir.[103] Rondelelerin erken örneklerini Prof.Dr. Bahaeddin Ögel Altay bölgesindeki Göktürk temrenlerinde de tespit etmiştir. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Kuray mezarlarındaki ok buluntularıyla ilgi bölümde bu konuyla ilgili şunları yazmıştır :

"...Altay temrenlerinde, temrenle iğne arasında yuvarlak bir kısım vardı. Belki de bu kısımla, temrenini ağaç kısma daha fazla girmesinin önüne geçiliyordu. Fakat Orhon ve Tula oklarında bu kısım yoktu. Bu yuvarlak kısımlar Tuyahta oklarında da vardı. Bu kısmı Katanda okların da görmüyoruz."[104] Görüldüğü gibi rondelelerin erken örneklerinin Orta Asya'nın bazı bölgelerinde kullanıldığı biliyoruz. Ayrıca Divanü Lugati't Türk'te adı geçen **Büri** veya **Bori** kelimesi de bizim için önemlidir. Bu kelime; *"okun ucuna geçirilen halka"* veya *"Okun ucuna geçirilen temrenin oyuğu, halkası."* anlamına gelir. Bunlar **"başak borısı "** şeklinde de kullanılmıştır.[105] Genel olarak, başak borısının, rondelelerden farklı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bazı rondelelerin başak borısıyla (aynı mızraklarda olduğu gibi) boğum yaratacak şekilde birleşik olarak kullanılmış olması da mümkündür. Bu noktada bazı arkeolojik verilere sahibiz fakat daha çok arkeolojik veriye ihtiyaç duymaktayız. Bu yüzden, şimdilik bunların gelişim süreçlerini tam olarak ortaya koyamıyoruz.

---

[103] Y.Ünsal , **a. g . e.** s.285
[104] Bahaeddin Ögel, , **a. g . e.**.s 160
[105] Engin Çetin, , **a. g . e.** s.169

Gez okun bölümlerinden biridir. Gezin işlevi, kiriş okla birlikte serbest bırakılana kadar, yani atış gerçekleşene kadar, okun kirişe dayanarak tutunmasını sağlamaktır. Gezler bazen okun arka kısmına açılan yivlerden ibaret olabilmektedir. Buna **adi gez** denir. Bu tip gez daha çok, fazlaca ve daha az özenle yapılan tirkeş oklarında bulunurdu.[106] (Ç26a,26b) Türk oklarının gezleri çoğunlukla **başparelerden** oluşur. Kemik, fildişi veya boynuzdan yapılan tek parçalı gezler başpare adını alırdı. İyisi yaban keçisi boynuzundan yapılırdı. Gez kabaca şekillendirilir, ok gövdesinin arkasına matkapla açılan deliğe tutkal ile yapıştırılırdı. Sonra özel bir bıçak ve eğe yardımıyla gezin kertiğinin açılması ve düzeltilmesi işlemleri yapılırdı. Elimizde XV.yüzyıl öncesinden kalma bir başpare örneği yoktur. Bununla birlikte X ila XIV. yüzyıllar arasına tarihlenen bazı minyatürlerde başpareleri görmekteyiz.(R6,7,8)

Bir de ağaçlardan elde edilen gezler bulunmaktadır. Örneğin; Osmanlı döneminde kullanılan **bakkam gez** vardır. Yapımında kullanılan bakkam ağacı (*Caesalpinia Sappan*) sebebiyle bu adı almıştır. Bir parça bakkam ağacı gez haline getirilir ve uzunlamasına iki parçaya bölünürdü. Ok gövdesinin arkası iki taraftan meyilli olarak kesilir, aynı açıda meyil iki parça gezin oka yapışacak yüzeylerine de verilirdi. Gez ok gövdesinin arkasındaki meyilli yüzeylere balık tutkalı kullanılarak yapıştırılır, sonra tutkala batırılmış sinir lifleri en arka kısmına kadar sarılırdı. Kuruduktan sonar taşkınlıklar ve pürüzler giderilir, düzeltilir ve gez kertiği açılırdı. En son olarak, fırça ile tutkal sürülürdü. (R9)

[106] The Diagram Group , **a. g. e** , s. 100

Türk oklarının gez ağızları dardır. Türk oklarının gez kısımlarının dar olması, atlı okçuların oklarını kirişe dayalı bir şekilde atışa hazır bir şekilde taşınabilmesinde önemli bir yarar üstünlük sağlamaktadır.[107] Gezin biçimi iyi atış için son derece önemliydi. Hafif ve düzgün bir Türk okunun gezi, XX. yüzyıla gelindiğinde bile Avrupa'nın modern geziden daha biçimliydi.[108]

Gez, temren veya soya takılması işlemi gerçekleştirildikten sonra yelek takılırdı. Fakat yelek takılmadan önce, **okun çağı**, yani düzlüğü kontrol edilir. Osmanlı'da, ok yapımında kullanılan, boğaz miyanesi, beden sığaması ve ince miyane gibi alet isimlerini biliyoruz. Osmanlı'dan önce kullanılan aletler arasında, kaynaklarda **Koğuş** şeklinde adı geçen bir alete de rastlamaktayız.[109] Zira okun düzgün ve silindirik olması isabetli bir atış için oldukça önemlidir. Oku havada dümenlemek ve ayağı üzerine düşmesini sağlamak için boyun kısmına yapıştırılan tüylere **yelek** denir. Ayrıca **peylek**, **sakal** ve **yün** denildiği de bilinmektedir.[110] XIV. yüzyılda Memlukler ide **yung** derlerdi.[111]

Osmanlılar okların yeleklerinde genellikle **kuğu** kanadı tüyleri kullanılır, özellikle kanatların uçlarındaki tüyler tercih edilirdi. Ok cinsine göre **kartal**, **akbaba**, **karabatak** ve **karakuş** tüyü kullanıldığı da olurdu. Eski risalelerden birinde, İran'dan gelen "**sühür**" adlı bir kuşun tüylerinin de makbul sayıldığı belirtilmektedir. XV.yüzyılda Osmanlıya İran'dan ticaret yoluyla gelen yeleklik bir

---

[107] F. İsles **Turkish Flight Arrows,** Journal of the Society of Archer-Antiquaries, volume 4, U.S.A, 1961, www.
[108] Fred İsles, **Turkish Flight Arrows.**
[109] Koğuş : Bir tür oluk; okları düzeltmekte kullanılan aygıt. Ok yapıcılar tarafından ok düzeltici aygıt.
[110] Engin Çetin, **a. g. e** , s. 172
[111] Kurtuluş Öztopçu, **"Kıtab Fi'İlm An Nuşşab, (Memluk Kıpçakcasıyla Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı)"**,Türk Dilleri Araştırma Dizisi : 34, İstanbul, 2002, s. 233

kuş tüyünün Osmanlı okçuları tarafından nasıl bir ilgiyle karşılandığını ve kuşun tüyün ile yeleklenen oklarla rekor mesafelere ulaşıldığını biliyoruz[112] Fakat bu tüyün hangi cins bir kuş tüyü olduğu maalesef kayıtlarda yoktur. Aynı şekilde XV.yüzyıl öncesinde Türklerin hangi kuşun tüyünden yelek yaptıklarını kesin olarak bilmiyoruz. Kartal ve sühür tüyünün kullanılmış olması muhtemeldir. Yalnız bu noktada bir soru akla gelmektedir; eski Türk oklarının tüy yeleklerinde tinsel değere sahip kuşların(kartal,sungur,çakır,şahin,kuğu,kaz v.b gibi kuşların) tinsel ve simgesel değerleri sebebiyle, tüyleri tercih ediliyor muydu? Bu sorunun cevabını kesin olarak veremiyoruz, fakat elimizde bu yönde bazı ipuçları da vardır.

Osmanlı döneminde elde tüy olmadığı zamanlarda **canfes** veya **ince patiskadan** da yelek yapıldığı oluyordu. Bunun için bu malzeme akıcı kıvamdaki balık tutkalına batırılıyor, tutkal kuruduktan sonra üzerine sandalos yağı sürülüyordu. Bu da kuruyunca materyal yelek şeklinde kesiliyor ve ok gövdesine yapıştırılıyordu. Ancak bu tip yeleklerin dayanıksız olduğu bildirilmektedir.[113] Ayrıca Osmanlı öncesinde Türklerin bu tür maddelerden elde edilmiş yelek kullandıklarına dair elimizde hiçbir veri yoktur.

Türk okları genellikle üç yeleklidir. Osmanlı dönemi örneklerinde farklı sayılarda yelekler de görülür. Fakat, tirkeş okları çoğunlukla üç yeleklidir. Bununla birlikte eski Türk oklarında da durumun böyle olduğunu düşünmekteyiz. Dede Korkut hikayelerinde de üç yelekli ok tabirine rastlamak mümkündür. : *"...Al al*

[112] Y.Ünsal, **a. g. e .**, s.286
[113] Y.Ünsal **a. g. e .** ,s.. 283

gönderler süsüldü, kara polat öz kılıçlar çalında, yalmanı düştü. Üç yelekli kayın oklar atıldı".[114]

Okların arkasına yerleştirilen yeleklerin yerleştirilme biçimleri okların kullanım amaçlarına ve türlerine göre farklılıklar gösterebilir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yeleksiz oklara da rastlanabilmektedir. Fakat bununla birlikte,Türk talim oklarında olduğu gibi, bazı okların yelekleri ise helozonik bir şekilde bile yerleştirilebiliyordu.[115] (R8,Ç27)

Askerler oklarını, boyunlarına astıkları **tirkeş** denilen deri çantalarda taşıdıkları için, her çeşit savaş okları bu adla anılırdı. Tirkeş oklarının boy ve ağılıkları menzil oklarından fazla, yelekleri daha uzundur; uçları değişik biçim ve büyüklükte temrenlidir. Savaşta çok sayıda ok harcandığı için daha çok adi gezler kullanılmıştır. [116] Türklerin XV.yüzyıla kadar kayın ağacından ok kullandıklarına, bu tarihten sonra gerek tirkeş gerek menzil oku yapımında kamışa geçildiğine ve XVI.yüzyıldan itibaren ise her türlü okun çam ağacından yapıldığına yukarıda işaret etmiştik. Kayın ağacından yapılan oklar günümüze kalmadığı için, yapım özellikleri ve ölçüleri hakkında bir şey bilmiyoruz. [117]

Temrenlerin değişik biçim ve büyüklükte olduklarını belirtmiştik. Yapmış olduğumuz ön incelemelere göre Türklerin kullandığı belli başlı temren[118] biçimleri

---

[114] Gökyay, **a. g. e** , s. 43
[115] The Diagram Group , **a. g. e .** ,s. 100
[116] Y.Ünsal, **a. g. e .** , s. 297
[117] Y.Ünsal, **a. g. e .** , s. 298
[118] Burada, temren ile kastedilen anlam; *Kemikten ya da demirden yapılmış ok başlığıdır.* Yani kemik başlı oklardan da içinde günümüz Türkçesine uygun olarak temren diye söz edeceğiz.

şunlardır : Üçgen, Altıgen, Dilimli (Üç dilimli), Balık kuyruğu, Baklava,Çatal, Yassı, Lale, Maça(Çan),Yaprak, Mızrak başı, Ok ucu[119], Sivri, Hilal, Badem, Küt başlı.(Ç.28). Hiç şüphesiz bu biçim kartelası çok daha geniştir. Fakat yukarıda adı geçen biçimler Türklerin belirli zaman dilimleri içinde belirli coğrafyalarda çoğunlukla kullandıkları temren biçimleridir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu biçimler genel biçimlerdir ve bunların alt öğeleri vardır. Arkeolojik kazılarda çok sayıda çentikli ok da ele geçirilmiştir. Bu ok temrenlerinden bazıları zehirli olabiliyordu. Örneğin; Anadolu Selçuklularının zehirli oklar kullandığı ve de bu okların ya ölüme yol açtığı ya da gövdeye saplandıktan sonra, çıkarılma sırasında, bu zehirlerin büyük ağrılara yol açtığı belirtilmektedir.[120]

Bu kadar çok farklı biçimler ve kesitlerde temrenlerin kullanılmasının sebebi, okun vurucu etkinliğini koşullara göre arttırma kaygısından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Elimizde bu yönde bazı kanıtlar da vardır. Örneğin; XIII. yüzyılda Fakiri Mudabbir tarafından yazılmış "*Adab al Harb*" adlı eserde, "balık kuyruğu veya küre biçimli[121] temrenlerin ağır zırhlara karşı etkili olduğu; maça ve yaprak biçimli okların ise daha yumuşak zırhlara karşı etkili olduğunu belirtir."[122] Özellikle ucu sivri, köşelerden kancalı ve çok dilimli oklar vurucu etkisi yüksek oklar olmalıdır.

---

[119] Sanat Tarihi terminolojisinde kullanılan özel bir şekildir. Bkz. Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 275

[120] V. Gordlevski, **"Anadolu Selçuklu Devleti"** Çev. Azer Yaran, Onur yay, Ankara, 1988,s. 277

[121] Yapmış olduğumuz tetkiklerde şimdilik böyle bir şekle sahip temrene rastlayamadık. Küt uçlular olamaz, zira onlar çoğunlukla av veya talim içindir. Fakat bu tip, Tir-i Badem olarak da anılan badem biçimli oklara benziyor olabilir.

[122] David, Nicolle **"Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks"**, Ed. Lee Johnson, Worior Series, London, 1994. s. 32

Göktürkçe, Uygurca, Oğuz veya Kıpçak Türkçe'siyle yazılmış eserlerden veya halk söylenceleriyle günümüze ulaşan bazı sözcükler aslında yukarıdaki biçimlere sahip temrenlerin her birinin bir ismi olduğu yönünde ipuçları verir. Örneğin; yassı ve uzun ok temrenine **Yasıç** denirdi. Ya da **Kesme** diye anılan enli ve yassı bir ok temreni türü vardı. Ağaçtan çam kozası biçiminde yapılan ıslık çalan ok başlığına yada ağaçtan yapılan üç tarafı delik ıslık çalan ok ucuna **Sukım** denilirdi. Karahanlı Türkçe'sinde de "ıslık çalan ok" anlamını taşımaktaydı.[123] (Ç29)

Islık çalan oklar, kemik bir ok ucuna delik açmak suretiyle yapılırdı. Havayı yırtarak çığlık çığlığa uçan oklar, bütün Avrasya'da çok ünlü idi. Kimi tarihçiler ve ok tarihi araştırmacıları tarafından, **"sesli okların"** Çinliler tarafından icat edildiğinin söylenmesine rağmen, arkeolojik veriler daha çok Orta Asya göçebeleri ya da Doğu Asya Bozkırları'nda yaşayan topluluklar tarafından icat edilmiş olabileceğini gündeme getirmektedir. Asya okçuluğunda sesli oklar olarak adlandırılan okların, ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda , bilim adamları ve araştırmacılar değişik yer adları ve isimleri kullansa da, konu ile ilgili efsane ve hikayelerde yer olarak İç Asya gösterilmektedir. [124] (Ç30)

Hun efsanesine göre; " Hunların büyük hükümdarı Mete, daha genç bir tegin iken, babası hakan tarafından komşu devlete rehin olarak verilmiş ve bu tutsaklıktan güçlükle kurtulmuştu. Kabilesine geri dönüp teginlik haklarının tekrar kazanmasına rağmen babasına kin beslemekteydi. Öte yandan, iyi okçuların yönetimi ona verilmiş, efsanenin anlatımına göre; onun isteği olan sesli okları bu okçular yapmışlardır. Mete

[123] Engin Çetin, **a. g. e** , s.172,173,174.
[124] E. McEwen, D.Elmy **Whistling Arrows,** The Journal of the Society of Archer-Antiquaries, volume 13, London, 1970, www.

bir av sırasında babasını sesli bir okla vurmuş ve onun babasını vurması üzerine, okçularının attığı yüzlerce ok da, babasının vücudunu delik deşik etmiştir, öyle ki vücuduna saplanan okların üzerindeki sert tüyleri yüzünden vücudunun yere değmediği anlatılmaktadır." Mete yalnızca bir hakan ya da komutan değildir; aynı zamanda silah icat eden ve yaptıran bir askerdi. Bu nedenle Çin kaynaklarının hepsi sesli okun Mete tarafından icat edildiğine inanırlardı.[125] Ç(31)

Asya kaynaklarında **"sesli ok"** anılan bu oklar, bu sesi nasıl çıkartıyordu ? Bu sesler okların başlarına takılan ve ses çıkarılmasını sağlayan çoğunlukla yuvarlak kesitli delikli uçlar sayesinde çıkıyordu. Okun ses çıkartmasını sağlayan ilke üflemeli çalgılarınkiyle ile aynıdır. Sesli ok belli bir ivme ile fırlatıldığında, hava akımı ses deliklerinin yüzeyinde hareket eder. Bu delikler, ucun açık yüzeyinin havayı deliğe doğru hareket ettireceğini, böylece hava akımının uzak kenardaki köşeye vuracak şekilde yerleştirilmiştir. Bu hava akımını iki yöne ayırır. Havayı ses bölümünde titreştiren ve ses yaratan bu ayrımdır.(Ç32) E. McEwen, ve D. Elmy'e göre; ses çıkartan uçlar şu şekilde yapılmaktaydı :

"Bir parça katı madde (çoğunlukla boynuz) bir torna tezgahında sıkıştırılıp, üzerinde ses bölümünü oluşturmak için bir ucundan delinir ve sonra istenilen şekle getirilir. Daha sonra üzerine delikler açılarak, ses bölümüne havanın girmesini sağlayacak şekilde biçim verilir. Bu delikler ve okun şekli sesin çıkmasını sağlamaktadır. Uç bölüm ok üzerine yerleştirilir ve bazen sinirlerin bağlanması ile sabitlenir."

---

[125] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I.Baskı, I.Cilt, Ankara 1991, s.11

McEwen ve Elmy ayrıca ; ses çıkaran uçların çoğunun kesit alanı yuvarlak olmasına rağmen, diğer şekillerde kullanılabileceğini ve eğer okçunun, sesli okunu birden çok kullanmak istiyorsa, etkiden dolayı okun kırılması olasılığını göz ardı edemeyeceği bir risk olduğunu belirtmektedir.[126]

İşte bu noktada ses çıkartan uçların tirkeş oklarında kullanımının yaratabileceği sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bizce Türkler bu sorunu çözmek için çok pratik ve akılcı bir çözüm yaratmışlardır. Çözüm basittir : Kullanım amacına ve temrenin şekline göre daha küçük ses çıkartan uçlar yapmak. Çünkü kullanılan uçlar ne kadar küçük olursa, çarpma anındaki basıncın yaratabileceği olumsuz etkilere (kırılma ve çatlama gibi) karşı o kadar direnç gösterebilirlerdi.

İşte bu yüzden ıslık çalan Türk oklarının ses uçları , diğer milletlere ait örneklerle kıyaslandığında bu kadar küçüktür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla en geniş ses uçlarını Çinliler ve Japonlar kullanmışlardır. Moğolların kullandıkları uçlar da Türklerin kullandıklarına benzemektedir. Fakat bunlar kısmen daha büyüktür. Mc.Ewens ve Elmy bu konuyla ilgili yazdıkları makalelerinde şöyle yazmışlardır : *"Belki de en küçük sesli ok ucu Türklere aitti ve o kadar küçük uçlardı ki, şaftın bir uzantısı olarak görülürlerdi. Bunlar kemik, fil dişi yada kara boynuzdan yapılırdı. Ses delikleri yalnız kenardan kenara açılmasına rağmen, ok boyunun bu tür oklarda ses çıkartmada önemli olmadığını gösterircesine yüksek ve keskindir."*[127]

---

[126] E. McEwen, D. Elmy , **Whistling Arrows,**
[127] E. McEwen, D. Elmy , **Whistling Arrows,**

Bu tür oklar savaşçıların yönetilmesinde ve yönlendirilmesinde birliklerin komutanları tarafından işaret vermek ve yön göstermek için de kullanırlardı.[128] Bu amaçla kullanılan okların ses uçları daha büyüktü ve Osmanlıların da bu okları bu amaçla kullanmışlar. Osmanlı döneminde bu tür oklara **Çavuş oku** denilirdi. Memlukler ise **Şiba** derlerdi.[129] (R9)

Prof.Dr. Bahaeddin Ögel, Altaylarda IX ve X. Asırlarda Srotski buluntuları arasında yer alan ok uçlarını tanımlarken ıslık çalan oklara da değiniyordu : *"Bu ok uçları demirlerden ve kemiklerden yapılmıştı. Demir temrenler kemiklerden daha büyük ve üç dilimli idi. Bilhassa kemik temrenler, çok tetkike değen eserlerdi. Kemik temrenler ıslık çalan oklara aitti. Osmanlıların çavuş oku dedikleri ıslık çalan oklar gibi delikli idiler. Bu ok uçları, Tuyahta ve Kuray kurganlarındaki eski Göktürk ok uçlarına benziyordu. Bunların yanında mızrak ucu şeklinde köşeli olanlarda vardı. IX. ve X. asırlarda en çok yayılan ok ucu tipleri bunlardı."* [130]

Islık çalan okların kullanım alanları oldukça genişti. Askerin tehlikeli uç bölgelerdeki nöbetleri sırasında uyanık olduklarını veya sağ olduklarını kendi üstlerine ve aynı zamanda düşmana bildirmenin bir yolu olarak kullanılıyordu. Bunların yanı sıra, işin birde psikolojik boyutu vardır. Gordlevski'nin, Türk oklarının vuruşma sırasında ne kadar etkili oldukları hususunda bazı şüpheleri vardır. Onun bu şüphesi F. Bernye'nin : *"Hedefe isabet eden oklardan on kat daha fazla okun havada ziyan olduğunu yada yere saplandığını"* yazmasından kaynaklanmaktadır.[131]

---

[128] B. Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)** cilt I, s. 11
[129] Kurtuluş Öztopçu, **a. g. e** , s. 210, 232
[130] B. Ögel **Türk Kültürü Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, s. 302
[131] V. Gordlevski, **"Anadolu Selçuklu Devleti"** Çev. Azer Yaran, Onur yay, Ankara, 1988,s. 277

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki biz, Türklerin okçuluktaki başarısını ve bu konudaki tarihi kayıtları göz önünde tutarak, ziyan olan ve isabet etmeyen okların oranının bu kadar yüksek olduğunu düşünmüyoruz. Fakat atlı okçuların, en çok kullandıkları taktiklerin bir parçası olan, sağanak ok atışlarında önemli miktarda okun isabetsiz olması olasılığı yüksektir. İşte bu yüzden ıslık çalan okların ve bu okların çıkardığı seslerden kaynaklanan gürültünün, düşmana korku salması ve moral bozukluğuna yol açması sebebiyle, psikolojik savaşın bir parçası olduğunu düşünmekteyiz.

Son olarak; Türkler için, bir savaş aracından da öte anlamlar ifade eden çok önemli bir nesne olan oklar savaş alanlarında en başvurulan silahların en başında geldiğini söyleyebiliriz.. Türk oklarının en önemli özelliği, ister bir Tir-tıraş tarafından, ister bir Türkmen askeri tarafından yapılmış olsun, yapımındaki kalite ve niteliğidir. Türk oklarının farklı boy, biçim ve amaçları içeren bir çok çeşidi vardır. Aynı şekilde, Türkler, farklı amaç ve askerî stratejilere göre ortaya çıkmış bir çok ok temreni biçimi kullanmışlardır. Tüm bunların yanı sıra, çok geniş bir coğrafi alana yayılan Türk oklarının yapım devir özelliklerinin belirlenmesini ve belirli sınıflandırmalara tabi tutulmasının oldukça önemli husus olduğunu düşünmekteyiz.

3.e - Türk Okçuluğu :

Ok ve yayın Türk toplumundaki yeri Türk tarihinin ilk kaynaklarına kadar uzanır. Orhun Abidelerinde, Dede Korkut Hikayelerinde, Divanı Lugatı't Türk'de ok ve okçuluğa ait bir çok bilgi bulmak mümkündür. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ve İslamiyet'in ok ve okçuluk hakkındaki övücü nitelikteki öğretileri, Orta Asya Türk kültürü ile başlayan bu geleneğin hiç şüphesiz daha mükemmel bir şekilde yaşamasını sağlamıştır.[132]

Yay ve ok; Türkler için, Orta Asya'nın zorlu siyasi askeri koşulları altında en büyük dayanak olmaktaydı ve ayrıca Türklerin sosyo-kültürel sosyo-ekonomik hayatında çok önemli bir yere sahip olan "avcılığın"da önemli bir parçasıydı. Bunların yanısıra, ok ve yay , İslamiyet öncesi Türk inanışlarında çok önemli bir yer tutmaktaydı.

Türklerin, yay ve ok yapımında her zaman, çok büyük ilerlemeler kaydettiğini ve Türklerde okçuluğun her zaman önemli bir gelenek olduğunu görmekteyiz. Bilindiği üzere Türkler, ağaç, boynuz ve sinirden oluşan güçlü kompozit yaylar kullanıyorlardı. At üstünde ustalıkla kullanılan bu kompozit yaylar, Atlı okçu birliklerinin geliştirilmesiyle birlikte, Türklerin askeri gücünü çok arttırmıştı.

Türk kültüründe çok geniş anlamları bünyesinde barındıran yay ve ok, aynı zamanda gücün, egemenliğin ve saltanatın simgesi olarak da algılanmıştır. Bu durum

[132]Nejat Eralp, **a. g. e.** , s. 79

özellikle Oğuz boyları arasında açıkça görülmektedir. Yay ve okun Tuğrul ve Çağrı Bey zamanında devletin bir simgesi olarak kullanılması ise bu durumun en açık kanıtıdır.

Türk okçuluk geleneklerinin yanı sıra İslam anlayışında da okçuluğun özel bir yere sahip olması Türk-İslam dünyasında okçuluk geleneklerini güçlendirmiştir. Bununla birlikte; Türk-İslam dünyasında okçuluğa ve onun bileşenlerine bazı dini ve mistik anlamlar da yüklenmişti. Örneğin; Kıtab Fi'İlm An Nuşşab'da yaylar için şöyle bir bölüm vardır :

"En iyi yay dört nesnenin bileşiminden olmalıdır; ağaç, boynuz, tutkal, ve sinir. Bunda güzel bir hikmet vardır. O da şu dur : İnsan dört nesneden oluşur: kemik, sinir, kan ve et. Yay da insan gibi dört nesneden oluşur. Yayın ağacı insanın kemiğine tekabül eder. Boynuz insandaki ete tekabül eder. Yayın siniri insanın sinirine, tutkal ise insanın kanına tekabül eder. Yayın gövdesi insanın omurgası gibidir. Nasıl insanın omurgası tersine kırıldığı zaman ölürse yay da aynı şekilde tersine kıvrıldığı zaman kırılır. En iyi bilen Allah'tır."[133]

Yine aynı eserde Hz. Muhammet'in okçulukla ilgili söylediği tüm hadislere yer verilmiş. Okçuluğun kutsallığı üzerinde durulmuştu.[134] Gerçekten de okçuluk İslam dünyasında çok saygı gören bir uğraş olmuştur. Bu kadar önemli olunca hiç kuşkusuz bazı esasları ve dalları vardır. Hatta , eski büyük ve önemli okçuların geliştirdikleri, bu esaslar ve dallar farklı okçulukta ekollerin oluşmasına sebep olmuştur.[135]

---

[133] Kurtuluş Öztopçu, **a. g. e** , s. 207
[134] Kurtuluş Öztopçu, **a. g. e** , s.203-206
[135] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş Öztopçu, **a. g. e** , s. 207-210

Okçuluğa yüklenen bu anlamların dışında, Türklerde okçuluk ile ilgili bazı alametlerin de var olduğu anlaşılmaktadır. Türkler arasında, usta okçuların bazı nişan veya alametler taşıması geleneği vardı. Bu geleneğin Osmanlıda da devam ettiği görülmektedir. Örneğin; Hünername'de ok ile kaplan vuranın bileğine kaplan kuyruğu konacağı, bir okla üç kuş vuranın başına sorguç takılacağı, çok sayıda asker yenene beylik verileceği belirtilir. Ayrıca I.Murat devrine ait bir spor eğitiminin üçüncü gün programında zırh giydirilmiş bir kurdun okla öldürülmesi ön görülmektedir.[136] (R14)

Okçuluğun Türkler açısından bir başka önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Türk okçuları, okçulukla ilgili nişan ve alametleri taşımayı hak etmek için savaş alnında bu yönde başarılar göstermek veya okçulukla ilgili düzenlenen, oldukça ustalık ve beceri isteyen, oyun ve spor yarışmalarında başarı göstermek zorundaydılar. Okçuluk, Türklerin en eski ata sporlarından biridir. Bu yüzden tarih boyunca her zaman özel bir yere sahip olmuştur.

Okçulukla ilgili bir çok oyun ve sporlar vardır. Bu oyun ve sporların aynı zamanda çok önemli işlevsel bir görevleri bulunmaktaydı. Okçulukla ilgili her oyun; aslında savaş alanında kullanılan askeri taktikler için yapılan bir tatbikat niteliğini taşıyor ve okçuların formda kalmasını sağlıyordu.

Alıştırmaların biri şöyledir, süvari aşağı düşen tarzda bir ok atışı yaparken, atın başına en yakın elin orta ve yüzük parmağı arasında dizgini tutar. Hedefe **"Al-Qiqaj**

[136] Yücel Ünsal, **a. g. e.** , s. 246

(El-Kikac)" denilmektedir. Bu hedef muhtemelen içi kum dolu bir sepettir. Bir başka oyun kabak oyunudur. Uzun bir dikilir, ahşap bir halka direğin ucuna yerleştirilir. Bu halkanın arkasında hedef vardır. Bu hedef genellikle su kabağıdır. [137] (R15a,b)

Bir diğer okçuluk oyunu da; bir süvari atının üstündeyken uzun bir direğin üstündeki hedefi okuyla vurmasıyla oynanıyordu. Süvari direği geçer geriye döner ve hareket halindeyken hedefi vurmaya çalışırdı. Bunun kuş avından türetildiği düşünülmektedir.[138](R16,17) Benzer bir oyun da; bir süvarinin kendi atının kuyruğuna bağladığı hedefi, at dört nala giderken dönerek vurmasıyla oynanmaktaydı.(R18) Bu oyunlar Türklere eyer üstünde çoklu pozisyonlarda ve tüm yönlerden atış yapmayı öğretir ve isabet ettirme becerisini geliştirir. (Ç 33) Dönerek atış yapma eski Türklerin aynı zamanda askeri stratejilerinin bir parçasıydı. (R,19a,b)

Aslında atlı okçuların üstünde durdukları alıştırmalar, doğru duruş ve tekniktir. Doğru duruş, topuklarını üzenginin üzerinde sağlam tutma, uyluğunu sıkı tutarken dizlerini yavaşça eğmek ve uygun duruş için vücudunu dengelemektir.[139]

Yüksek üzengiler, atlı okçuların her yöne ok atmasını kolaylaştırıyordu. Profesyonel okçular at üstüdeyken ayaklarının üstünde (üzengilerin üzerinde), oturarak ve çeşitli pozisyonlarda ok atabilirdi. Ayıca burç üstünden ve kalkan altından ok atışı da yapabiliyorlardı. Çok farklı ağırlıklarda ve çeşitlerde farklı

---

[137] H.Rabie, **"The Training of the Mamluk Faris."** War, Technology and Society in the Middle East. ed. V.J. Parry and M.E. Yapp. Oxford: Oxford University Press. 1986
[138] H.Rabie, **a. g. e** , s. 160
[139] H.Rabie, **a. g. e** , s. 160

amaçlarda göre yaylar vardı. Standart bir kompozit savaş yayı 50 kg'ın üstündeydi, fakat en fazla 75kg olmaktaydı..[140]

Yakındoğu ve Ön Asya'da bilinen üç tip yay çekişi vardır : **1-** Zayıf, Akdeniz veya Avrupa tipi çekiş. **2-** Danniyat olarak da bilinen İran çekişi. **3-** Bazm (Bu Türk çekişi olarak da bilinir) olarak bilinen güçlü baş parmak çekişi. (R20)

İran çekişinde parmaklar için koruyucu deri kullanılırdı. Türk çekişlerinde ise **yüzük(Zihgi)** kullanılırdı.[141] Okçuluk risalelerinde iyi yay çekmenin ve ok atmanın bir çok yolu anlatılmaktadır. Türklerin bu yüzükleri baş parmağa takılan metal bir halkadan ibaretti. Bu yüzük daha uzak mesafelere atış yapmak için iyice gerginleştirilmiş yay kirişlerini çekip bırakma da çok yaralıydı.(R21,22) Yüzük takma geleneğinin Osmanlıda da devam ettiği görülür. Sultan II. Selim'i ok atmaya hazırlık yaparken gösteren bir Osmanlı minyatüründe bu yüzüğün hangi parmaklara, hangi şekilde takıldığını açıkça görmekteyiz.(R23,Ç34)

Yakındoğu'nun atlı okçuluğu da aynı Türkler deki gibi daha çok "sağanak atışlara" dayanıyordu. Fakat, Yakındoğu'da uygulanan sağanak atışlar hareketli değildi ve Orta Asya'ya göre çok daha durağandı.[142] Bu farklılık okçuluk oyunlarında veya tatbikatlarında bile hemen göze çarpmaktadır. Örneğin; okçu alıştırmalarından biri; doldurulmuş bir hayvan yüksek bir yerden yuvarlanırken veya bir atla çekilirken, yani hedef hareket halindeyken, yerlerinde duran okçuların hedefi

---

[140] David Nicolle, **Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks**, Ed. Lee Johnson, Worior Series, London,1994, s.14
[141] David Nicolle, **a. g. e.** , s. 13
[142] David Nicolle, **a. g. e.** , s. 13

vurmaya çalışmasıyla yapılıyordu.[143] XII. Yüzyılda başarılı ve yetenekli bir okçu 2,5 saniye arayla beş ok atabilirdi. Sol eliyle yayı tutar, sağ eliyle okları hızlıca sadaktan alıp atardı.Fakat bunlar ancak hareket halinde değilken yapılabilirdi.[144]

Görüldüğü gibi, bu alıştırmada hedef hareketli, fakat okçu hareketsizdir. Türklerin okçuluk alıştırmalarında genellikle her ikisinin de hareketli olduğu görülür. Hareketsiz yapılan atışlarda isabet oranının daha yüksek olması beklenir. Bu yüzden, Türk askerleri gibi hareketli atış konusunda usta olan askerler dışındaki askerlerin, hareketsiz atış yapması daha sağlıklı olarak kabul edilmektedir. Fakat hareketsiz atış yapan askerlerin aynı zamanda daha kolay bir hedef olması, dönemin komutanlarını kaygılandırmaktaydı. Bu kaygıları Tarsusi'nin yazılarında daha net görmekteyiz.

Ünlü askeri yazar Tarsusi'nin XII yüzyılın sonunda Selahaddin Eyyubi'ye sunduğu risalede okçularla ilgili bölümde Müslüman okçulara haçlılara karşı şunları tavsiye ediyordu :

"Zırhlı veya diğer korumalarla donanmış süvarilere atış yaparken, süvariyi atından düşürmek için, onun atına nişan al. Eğer okun çok büyükse veya atın çok alçaksa, Hareketsiz bir atlıya atış yaparken, süvarinin eyerinin biraz üstüne hedef al ve onu öyle vur. Eğer arkası dönükse onun iki omzunun arasına hedef al. Eğer sana kılıçla saldırıya geçmişse vur onu, fakat çok uzaktan değil! Eğer kaçırırsan sana kılıcıyla vurabilir. Asla körlemesine atış yapma !" [145]

[143] David Nicolle, **a. g. e.** , s. 13
[144] David Nicolle, **a. g. e.** , s. 11
[145] David Nicolle, **a. g. e.** , s. 11

Tarsusi ayrıca; eğer bir atlı okçunun kılıcı varsa, kılıcını sağ bileğine asması gerektiğini, eğer mızrağı varsa, mızrağı sağ butunun altına koyması gerektiğini ve bir atlı okçu grubunun, saldırıya geçerken, dağınık(seyrek) pozisyonda bulunmaları gerektiğini fakat, düşmana yaklaştıklarında sıkı pozisyona geçmeleri gerektiğini tavsiye etmektedir.[146] Tarsusi'nin bu tavsiyeleri Türklerin savaş meydanındaki taktikleriyle hemen hemen aynıdır. Çin kaynakları Türklerin, saldırıya geçerken dağınık;yaklaştıklarında ise sıkı pozisyona çok rahatlıkla geçebildiğini belirtmektedir.[147]

Türkler, kimi zaman kademeli olarak geri çekilerek, kimi zaman kaçar taklidi yaparak, düşman istenilen bölgelere doğru çekilir ve bu sırada hem çembere alınır hem de, geri çekilme işlemi sırasında geri dönülerek yapılan atışlarla, büyük zayiatlara uğratılırdı. Türkler böylelikle, hareketli usta okçuları sayesinde savaş alanında kendilerine ciddi avantajlar sağlamaktaydı. Elde ettikleri bu avantajdan faydalanarak oklarını omuzlarına alırlar ve mızrak, cirit ve kılıç kullanarak yakın savaşa geçerlerdi. Buna **hareketli savaş taktiği** denilmektedir.(Ç35a,b)

Avrupa ordularının Türklerin kullandığı, hareketli atlı okçulara dayalı savaş sistemiyle ilk tanışmaları M.Ö IV. Yüzyılda Büyük İskender zamanında olmuştur. Asya seferi sırasında Büyük İskender, ilk önce İskitlerin uyguladığı bu taktik çaresiz kalmış ve bir çok askerini kaybetmiş daha sonra savaşı uzun bir zaman dilimine yayarak İskitlerin yerleşim yerlerini ve İskitlerin lojistik desteklerini yok ederek başarılı olmuştur. (Ç.35c)

---

[146] David Nicolle, **a. g. e.**, s. 11
[147] Hudyakov, **a. g. e**, s. 471

Daha sonra geç tarihlere kadar batılı ordular hareketli atlı okçularla etkin bir şekilde savaşan toplumlarla karşılaşmadılar. Fakat özellikle VII ve X yüzyıl arasında Bizans ordularının en çok savaştığı ordu tipi hafif süvari ve atlı okçulardan oluşan ordulardı. Yani **Hun**, **Avar**, **Peçenek** ve **Macar** orduları. Hiç kuşkusuz oldukça hızlı, hareketli ve yok edeci bir yapıya sahip olan bu ordular; Bizanslılar için çok tehlikeliydi. Bu yüzden Bizanslı komutanlar ve devlet adamları bu orduları yakıdan incelemişler ve subay okullarında genç subay adaylarının eğitimi için gözlem ve uyarılarını kaleme almışlardır.

Bizanslar böyle iki büyük askeri eser yazmışlardır. Bunlardan biri, İmparator **Maurice**'un ***"Strategikon (Strateji)"*** ve diğeri, **Leo'nun** ***"Tactica (Taktik)"*** isimli eserleridir.[148] M.S.VII yüzyılda yaşamış olan ve Bizans tarihinin en ünlü imparatorlarından bir olarak kabul edilen Maurice, ***"Strategikon"*** adlı eserinde "İskitlere Dair"[149] bölümde şunları söylemektedir:

"Bunlar şaşırtmaları tercih ederler ve ana kuvvetlerin kaynaklarını (lojistiklerini) keserler. Aynı zamanda uzaktan savaşı, tuzak kurmayı ve çekilir gibi yapıp aniden dönüp çembere almayı tercih ederler. Ayrıca sık biçimli pozisyondan dağınık(seyrek biçimli) pozisyona kolayca geçebilirler."[150]

Yine aynı bölümde; soğuk hava, yağmur ve güney rüzgarlarının atlı okçuların yay kirişlerine zarar verdiğini önemle belirtir ve onların en çok atların beslenmesinde sıkıntı çekebileceklerini yazar. Bu durum gerçekten de böyle idi. Atlar için yeterli

---

[148] Liddel Hart, **Strateji Dolaylı Tutum,** Çev;Cemal Enginsoy, ASAM, Ankara,2002. s. 42

[149] VII.yüzyılda Bizanslar, Hun, Avar ve diğer konar-göçer gruplara yaşayış tarzlardan ötürü İskit derlerdi

[150] **Maurice's Strategikon : Handbook of Byzantine Millitary Strategy**, Translated by George T.Dennis, Philadeplhia : Universty of Pennsylvania Press, 1984, s. 117

miktarda otlak bulmak bozkır ordularının her zaman en ciddi sorunlarından biri olmuştu.[151] Bir o kadar önemli bir sorunda; yaylar hava koşullarından olumsuz şekilde etkilenmesiydi. Boynuz ve tutkal atmosferdeki nem oranının değişmesi yüzünden yayların doğruluğunu bozabilmekteydi. Bu da kompozit Türk yaylarının en ciddi dezavantajı idi.[152]

Maurice'un, her ne kadar bozkır askerleri hakkında söylediği bazı şeyler ön yargılı ve gerçekten uzak şeyler olsa da, (yukarıda da görüldüğü gibi) yine de bozkır askerlerinin savaş taktiklerini başarıyla gözlemlediğini söyleyebiliriz. Maurice bu bölümde son olarak; Bizanslı komutanları atlı okçular tarafından kuşatılmayı engelleyecek, nehir gibi, coğrafi koşullardan yararlanmaları yönünde de uyarmaktadır.

Maurice ve Leo gibi komutanların geçmişte yaptıkları bu türden tüm uyarılara rağmen; Bizans tarihinin en ağır yenilerinden birisini **1071 yılında Malazgirt'te** Alparslan komutasındaki Selçuklu Türklerinden almıştır. Alparslan'ın, Romanus Diganes komutasındaki kalabalık Bizans ordusuna karşı uygulamış olduğu taktiğe baktığımızda, Selçuklu ordularının kullanmış olduğu taktiğinin hareketli atlı okçulara dayandığını görürüz. Tabii bu zaferin kazanılmasında Alparslan'ın ana muharebe başlamadan önce yaptığı taktiksel askeri manevralar ve harekatların rolünü yabana atmamak gerekir.[153]

---

[151] Jean- Paul Roux **Türklerin Tarihi** Çev : Galip Üstün, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.66-67
[152] Klopsteg, **a. g. e** , s. 25
[153] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Mahmut, Boğuşlu. "**Selçuklu Döneminde Anadolu'ya Yapılan Akınlar(1049 Pasinler-1071 Malazgirt Zaferleri)**", Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 1981.

Malazgirt savaşında Bizans orduları Türk ordusundan sayıca çok daha fazlaydı. Buna güvenen Romanus Diganes taarruza geçmiş ve oyalayıcı ve çevik bir düşmana gittikçe daha çok yaklaşmak için boş bir gayretle ileri sokulmuştur. Bu sırada Alparslan'ın atlı okçuları, bu ilerleyişi devamlı olarak taciz etmişlerdir. Akşam karanlığı basarken Romanus Diganes fazla ilerlemiş ve çok kayıp vermiş ordusuna çekilme emri vermiştir. Bunun üzerine Türkler, Bizans kuvvetlerinin yanlarına sarkmış ve bu kuşatıcı baskı altında Bizans ordusu parçalanmıştır. Bu yenilgi o kadar kesin olmuştur ki; Türkler bu sayede Anadolu'nun büyük bir kısmına yayılmayı başarmışlardır. Bu yenilgi Bizans tarihi için gerçekten çok kritik olmuştur. Çünkü Bizans bu savaştan sonra kendisi için çok büyük bir ekonomik güç ve askeri kaynak olan Anadolu'yu kaybetmeye başlamıştır.*

30 Haziran 1097'de.Haçlılar ve Selçuklular arasında yapılan **Eskişehir (Dorylaeum) Savaşı** da, Selçuklu askeri taktikleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kılıçarslan'ın uyguladığı askeri taktiği haçlılar daha önce hiç görmemişti :

"Türk süvarileri her taraftan Bohemond komutasındaki haçlı birliklerine saldırmıştı. Fakat bu saldırı daha çok mızrak atışları ve şaşırtıcı derecede bir uzaklıkta yapılan ok atışlarından oluşuyordu. İki ordu arasında yer yer hafif yakın çarpışmalar meydana gelse de, çarpışlar genellikle uzaktan meydana geliyordu. Haçlı askerlerinin pek çoğu daha sıcak çarpışmaya bile giremeden yok olmuştu. Haçlı şövalyeleri Selçuklu süvarilerine karşı taarruza geçtiklerinde Selçuklu süvarileri geri çekiliyor ve geri çekilirken dönüp ok atışı yapabiliyorlardı. Şövalyeler yoruldukları

* Liddel Hart, **a. g. e.** , s. 42

zaman süvariler geri dönüyor ve tekrar saldırıya geçiyordu."[154] Her ne kadar Selçuklu askerleri haçlı ordularını durduramamış olsa da, batılı tarihi kayıtlar haçlı ordularının Türklerin askeri manevraları ve silah kullanmaktaki yetenekleri karşısında oldukça sıkıntı çektiklerini sıkça belirtirler.

Türklerin atlı okçu birliklerine dayanan hareketli savaş taktikleri ve Türklerin okçukla ilgili becerileri, sadece Hıristiyan dünyasını değil; İslam dünyasını da erken devirlerden itibaren etkilemiştir. Bu yüzden Arap kaynakları, Türk okçularının savaş alanında etkinliğinden hayret ve hayranlıkla bahsetmektedirler.

Harun Reşit'in üç oğlundan biri olan el- Mutasım Türklerin askeri üstünlükleri hakkındaki düşüncelerini El-Cahız'dan öğrenmekteyiz :

"...Dünyada siyah başlıklı Türklerden düşmana daha güzel ok atan, harplerde çözülmeyen bir kimse yoktur. Şuna baksana onların düşmanı hangi milletten olursa olsun, onu dize getirirler, esirler alırlar, onların ülkelerine akın ederler, Fakat kimse Türklerin ülkesine yağma ve baskında bulunamaz."[155] Burada **"siyah başlıklı Türkler"** deyimi ile kastedilmek istenen Abbasi ordusuna mensup olan veya Abbasi nüfuzunu kabul etmiş Türklerdir. Siyah Abbasilerin bayraklarının rengidir. Kendi manevi nüfuzları altında bulunan hükümdarlara saltanat veya berat menşuriyle beraber bir de siyah bayrak gönderilirdi.[156] Türk okçuluğunun İslam dünyasındaki önemi, Türkler daha kitleler halinde İslam'ı kabul etmeden önce ortaya çıkmıştır.

---

[154] Terry Gore, **"The First Victory of the First Crusade: Dorylaeum,1097A.D"** Military History, Vl.15,No.2, June, London, 1998, s. 24

[155] Ramazan, **"El- Cahiz ve Türklerin Faziletleri"** İ.S.A.R, İstanbul, 2002,s. 88

[156] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"**, Ankara TTK Basımevi,1988, s. 2

Halife El- Memun'un bir sorusunu yanıtlayan Nasr bin Şebs adlı bir komutan cevabının içinde şu ifadeleri kullanmiştır: *"...Türklere gelince, Türk oku atması ile meşhurdur. Bir kere onu attığı artık avı sanki elindedir."* Zekeriya Kitapçı, El-Cahiz'den yapılan bu alıntıyı değerlendirirken; Nasr bin Şebs'in Türkler ve Acemlerden pek hoşlanmadığını çünkü kendisinin koyu bir Arap olduğunu, saray içi etkinlik mücadelelerinden dolayı Türklerin ve Acemlerin askeri özelliklerini küçümseme eğiliminde olduğunu belirtir.[157] Nars bin Şebs, bu eğilimlerine rağmen Türklerin okçuluktaki ustalığını göz ardı edememiştir.

Humeyd Bin Abdül'l Hamid et-Tusi'nin Halifenin Türkler ile Haricilerin askeri özelliklerinin kıyaslanması isteği üzerine, bir meclise katılır. Bu mecliste Türkler hakkında bazı gözlemlerini dile getirir. Bu gözlemlerden biri şöyledir :

"...İlk hücuma gelince, Türk bu hususta daha sağlam bir etkiye sahiptir. Harici hücum anında mızrak darbelerine güvenir. Türk ise değil Harici, hatta onlardan daha mızrak kullanır. Hücum anında onlardan bin süvari bin düşman atlısına ok atsalar, onların hepsini yere sererler. Bu türlü hücuma hiçbir düşman dayanamaz. Türk vahşi hayvanlara kuşa havadaki hedefe, insana, çömeltilmiş veya yere konmuş hayvana, avının üzerinde pike yapan kuşlara ok atar. Harici yayına bir ok koyamadan Türk on ok atar. Bir dağdan inerken, veya bir çukur vadiye girerken, atını Haricinin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürer."[158]

---

[157] Zekeriya Kitapçı, **"Halife El Mamun'un Hilafet Ordusunun Türkleştirilmesi Yolundaki Teşebbüsleri ve Bunun Tarihi Dayanakları"** X.Türk Tarih Kongresi(22 Eylül-26 Eylül), cilt III, T.T.K Basımevi,Ankara, 1991, s. 880

[158] Ramazan Şeşen, **"El- Cahiz ve Türklerin Faziletleri"**, s. 118

Yukarıdaki tüm ifadelerden; Türklerin okçuluk konusundaki beceri ve etkin güçleri konusunda hem İslam hem Hıristiyan dünyasında benzer şekilde izlenimler bıraktıklarını görmekteyiz. Humeyd'in Türkler hakkında söylediği şu sözler konumuz açısından ilgi çekicidir : *"Türkler süvarilerine iki, üç yay ve bu kadar da kiriş takmayı öğretmişlerdir"* Bu ifadelerden Türklerin yanlarında sürekli olarak yaylar taşıdıkları sonucunu çıkartmaktayız. Zaten bu görüş, diğer Ortaçağ kaynakları tarafından ve çini ve minyatür gibi görsel veriler tarafından desteklenmektedir.

Yaylar Türklerin hayatında ayrılmaz nesne olarak kalmıştır. Konar-göçer yaşam tarzının terk edilmeye başlanmasından sonra bile yayların, Türk kültüründe geleneksel önemini koruduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak da, tüm Asya kıtasında yaygın bir şekilde kullanılan, kompozit yaylarının yapımında Türklerin her dönemde çağlarının en ileri seviyesinde olduklarını görmekteyiz

Sonuç olarak; Türklerde okçuluk askeri yapının en temel taşlarından birini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ok ve yayın etkinliği, hafif ateşli silahların yaygınlaştığı, XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Fakat bu tarihten sonra okçuluk sosyal alandaki işlevini sürdürmüş ve savaş silahı olmaktan çok sosyal hayatta kişilerin güç ve yeteneklerini sergilediği bir sportif faaliyet aracı ve ilgi alanı olarak varlığını devam ettirmiştir.

3.f - Ok ve Yay Kılıfları :

Ok ve yayların kullanıldıkları zaman içlerine konuldukları, onların taşınma ve korunmalarını sağlayan kaplar veya kılıflara **ok ve yay kılıfları** denir.[159] Yay ve ok kılıflarının Türkçe, Farsça ve Arapça kökenli pek çok ismi vardır. Bazı isimlerin kökeni tartışmalıdır. Hatta bazen bir kelime ikisinin birden anlamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu yüzden yay ve ok kılıflarının isimleri konusunun ciddi etimolojik araştırmalara ihtiyacı vardır. Bununla birlikte biz yay ve ok kılıfları için kullanılan kelimelerin şöyle bir listesini yaptık :

İsim	Yay Kılıfı	Ok Kılıfı
Sadak	*	*
Keş(Kiş)		*
Kurman	*	
Gedeleç	*	*
Bilik	*	*
Kuruğluk	*	
Yasık	*	
Tirkeş	*	*
Kandil	*	
Kubur	*	
Şega	*	
Nim-i Leng		*

[159] Ramazan Şeşen, **"El- Cahiz ve Türklerin Faziletleri"**, s. 118

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi birçok isim iki nesne için de kullanmıştır ve bu yüzden yay ve ok kılıfları ismi konusu biraz sorunludur. Bu durum herhalde en iyi şekilde Dede Korkut hikayelerinde şu cümlelerle örneklendirilebilir : "*...**Bilüğünde** doksan oku seyrek oğlan!...**Sadağında** okum, **kişini** deler!*"[160] Hikayede karşılıklı atışmanın birer parçası olan bu sözlerde ok kılıfı üç farklı ismi görmekteyiz: Bilik(Bilük), Sadak ve Kiş. Sadak ve Bilik'in aynı hikayede aynı zamanda yay mahfazası olarak kullanılmıştır. Aslında bir silahın iki ana unsuruna ait olan ve aynı işlevsel görevi (yani taşıma ve saklama) gören nesnelerin halk tarafından aynı isimlerle çağırılması son derece normaldir.

Hangi isimle anılır olursa olsunlar ok ve yay kılıfları Türk toplumunda özel bir yeri vardı. Yay ve ok kılıfları, sıradan bir Türk'ün bile yanından ayrılmaz bir parçası olan, yay ve okun taşındığı ve korunduğu özel nesnelerdi. **Elegeş Yazıtında** şöyle bir ağıt vardır : *"...Arkadaşlarım, sadağım!, binek atım! Haykırınız!aşağıdaki halkım! Sizi bıraktım haykırınız!"* Ne sadağın ne de atın ağıtı yapmadığı, ancak bunların yalnızca ölü tarafından kaybedilen ve varlığıyla kaybının haykıraraktan ilan edilmesi gereken değerli eşyalar olduğu açıktır.[161]

Yay ve ok kılıflarının biçimleri yay ve okların şekillerine bağlı olarak değişmektedir. Yay kılıfları, çoğunlukla yarım yay biçimindedir. Üç tarafı kapalı ağız kısmı açıktır. Ağız biçimleri geniştir ve aşağı doğru daralır. Ağız biçimleri farklılıklar göstermektedir. **Düz** ve **Eğimli** ağızlar tespit edebildiğimiz genel ağız biçimlerdir. (Ç36a,36b)

---

[160] Gökyay, **a. g. e** , s. 199 - 200
[161] Jean Poul Roux, **Altay Türklerin Ölüm**, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 1999, s. 267

Kapalı olan iki yan taraftan birisi düz, diğeri ise yay kesitine yakın bir biçimde kıvrımlıdır. Bu kıvrımlar yayın şekline uygun olarak yapılmıştır ve aşağı doğru daralarak yayın kılıfa daha iyi tutunmasını sağlarlar. Kılıflar ağız ve bazen orta kısımlarda yer alan kayışlarla kemere ve eyere bağlanırlar. Piyadelerin kemerinin, süvarilerin atlarının sol tarafında yer alan ok kılıfları, kılıç ile çapraz şekilde taşınırdı. Genellikle kılıç yay kılıfı üst tarafta kılıç ise alt tarafta olurdu.(Ç.37a,b,c,d)

İki tip ok kılıfıyla (okluk) karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi; ağız bölümü bazen yuvarlak olan ve bazen de kare biçimli bir oyuk olan ortalara doğru daralan ve genişleyerek yelpaze biçiminde sonlanan uzun dik dörtgenimsi bir biçimdir. Bu biçim Orta Asya karşılaşılan en yaygın biçimdir. Göktürk ok kılıflarının tamamı bu biçimdedir. Göktürk devrine ait Altay kurganlarındaki ok kılıfları, umumiyetle kayın ağacı kabuğundan yapılmıştı. Ayrıca Kudirge kurganlarında da benzer biçimlik okluklara rastlanmaktadır. Bu oklukların ağzı sağlam olması için ağız kısmına bir bant yapılmıştır. Göktürk dönemi okluklarında kapak yoktur.[162] Bununla birlikte okluklarda kapak kullanımı, Uygur resimlerinde ve XII. ve XII. yüzyıl Selçuklu minyatürlerinde görmekteyiz. (Ç.38)

Bu biçimin Osmanlı **kandil** ve **kuburlarının** öncüsü olarak kabul edebiliriz. Kandil ve Kubur XVI. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan terimlerdir. Kubur, Sasani ve Uygur ok kılıflarına benzer ve büyük ihtimal ile onların devamıdır. Savaş okçuluğundaki kullanımları son bulduktan sonra, aynı kandil gibi, kapaklı olarak

[162] Bahaeedin Ögel, "Türk Kültür Tarihi" s. 161

kullanılmışlardır.[163] Bu kılıflar, ağız ve yan taraflarda bulunan kayışlarla kemere bağlanmaktaydı.

İkinci tip ok kılıfı ise; birinci tip göre daha kısa fakat geniştir. Fakat aynı birinci tip gibi baş ve son kısımları geniş, orta kısımları dardır. Ağızları genellikler düz veya yuvarlaktır. Ağız ve yan taraflarda yer alan kayışlarla kemere ve atın eyerine bağlanırlardı. Ok kılıfları yay kılıflarının tam ters tarafında yani sol tarafta taşınırdı.

Ok ve yay kılıflarında genellikle zengin süslemeler göze çarpar. Çoğunluğu derinden yapılmıştır ve üzerleri işlemelidir. Kayışlarda çoğunlukla deriydi ve zengin işlemeleri vardı. Bu bilgileri görsel verilerden edinmekteyiz. Elimizde X-XIV. yüzyıllar arasından kalma bir örnek yoktur. Bununla birlikte, malzemenin niteliğine ilişkin bazı çıkarsamalar yapmamızı sağlayan bazı yazılı kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; Dede Korkut hikayelerinde adı geçen **Kanturalı** adında bir kahraman Bizans tekfurunun üstüne saldığı bir deve ile dövüşür ve bu deveyi öldürür deveyi öldürdükten sonra onun derisinden iki kayış çıkartır. Tekfurun önüne bu kayışları bırakıp şöyle der : *" Akıncıların tirkeşi bağı, üzengisi kayışı kopar dikmeğe gerek olur "*[164]

Elbette ki bu hikayeden sadece, "Türkler deve derisinden kayışlar kullanıyordu" sonucu çıkartılamaz. Hatta buradaki "deveyle dövüşmek" teması; (Tıpkı boğa, aslan, ejderha vb. gibi hayvan temâlarında olduğu gibi) Türk

[163] Y.Ünsal, **a. g. e** , s,316
[164] Gökyay, **a. g. e** , s. 148

mitolojisinin ana unsurları olan, Ata hayvan ve kozmolojik simgeciliğin İslam döneme yansıması olmalıdır.[165] Fakat bu hikayeden, Türklerin deri kayışlar kullandığı ve yanlarında yedek amaçlı kayışlar taşıdığı sonucunu çıkartmak mümkündür.

Yay ve ok kılıfları ve askeri teçhizatın son derece önemli parçalarıdır. Çünkü bu kılıflar sadece birer taşıma araçları değil aynı zaman da bu silahları dış etkilerden koruma araçlarıdır. Bunun dışında tören ve taht sahnelerinde de yay ile birlikte sık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ok ve kılıflarının bazı simgesel anlamlara sahip olduğuna işaret etmektedir. Uygur minyatürlerinden ve fresklerinden bu geleneğin Uygularda var olduğunu görmekteyiz. Gazneli saray gulamlarının, muhtemelen tamamı, ok ve yaya sahip olup, merasimlerde ok ve yaylarını ellerine alırlar, şega ve kiş (okluk) ve nim-i lengi (yaylık) bellerindeki kemerlerine takarlardı.[166] Selçuklularda da benzer bir gelenek olduğuna dair işaretler vardır.

Ok ve yay kılıflarının, askerler tarafından, erken dönemlerden itibaren beldeki kemerlere veya at eyerlerindeki demirden bir çengele asılarak taşındığını görmekteyiz. Ok ve yay kılıflarını yapan ustalara **"Tirkeş duz"** denilmekteydi.[167] Bu ustaların yaptıkları ok ve yay kılıflarıyla, aynı zamanda, ahşap veya deri işçiliğinin en zengin örneklerini ortaya koyduğu görülmektedir.

---

[165] Ata hayvan ve kozmik simgecilik konusunda ayrıntılı bilg içi. bkz. Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
[166] Güller Nuhoğlu, **Gazneli Devlet Teşkilatı**, Türkler Ansiklopedisi,Cilt V,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 302
[167] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, , s.233

II- KESİCİ SİLAHLAR :

Kesici silahlar yöneltildikleri veya vuruldukları yeri keserek veya kesici güçleri ile koparark etkili olan silahlardır.Ateşli silahların icadına kadar en çok kullanılan ve türleri, şekil ve biçim açısından en çok kullanılan silahlar kesici silahlardır.[168] Türklerin kullandığı Üç temel kesici silah türü vardır : **Kılıç ve çeşitleri, Bıçak ve çeşitleri, Balta ve çeşitleri.** Bu silahların her birinin dünyanın çeşitli bölgelerinde çok sayıda türü vardır.

Bu sayısız tür ve çeşit içinde sadece Türklere özgü olan pek çok form ve türler de mevcuttur. Bu çalışmada; sayıları yüzlerle ifade edilebilecek bu form ve çeşitlere değil sadece, konumuz zaman dilimi içine giren belli başlı türlere değinilmiştir.

Kesici silahlar içinde savaş alanında en çok başvurulan ve hemen hemen tüm kültür ve uygarlıklarda özel anlamalar ifade eden silah kılıçlar olmuştur. Şüphesiz ki; bu durum Türkler için de geçerlidir. Bu yüzden, kesici silahlar bölümüne "kılıçlar" başlığı ile başlamak istiyoruz.

---

[168] Nejat Eralp, **a. g. e.** , s.57

1- Türk Kılıçları :

Uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silaha **kılıç** denir. Arkeolojide kılıçla kama ve hançeri ayıran uzunluk 40 cm dir. Bu ölçünün üstündeki ince uzun kesici silahlara kılıç denir. [169]

Kelime olarak hemen hemen tüm Türk lehçelerinde kılıç, nadiren de **kılınç, kilic, kilis, kiliş** gibi şekillerde görülür. Arapça'da **seyf** kelimesi kullanılır. Farsça'da ise **şemşir** kelimesi kullanılmaktadır. Yalnız şemşir'in aynı zamanda XIII. yüzyıldan sonra İran'da görülen özel bir kılıç eğri kılıç türü olduğunu da, şimdiden, belirtmek gerekir. İranlılar aslanın dinlenirken kuyruğuna verdiği biçimi andırdığı için bu kılıca Şemşir adını vermişlerdir.[170]

Kılıç üç ana bölümden meydana gelir : **Kabza, Balçak, Taban (Namlu)** (Ç.39)

Kabza : Kabza kelimesi Arapça bir kökenli bir kelimedir ve tutma yeri anlamındadır. Türkçe'de **"Tutaç"** ve **"Tutamak"** olarak da kullanılır. Kılıcın aşağı kısmı olan kılıç pabucunda aşağı yukarı bir el ayası uzunluğunda olan kılıcın tutulması ve daha rahat kavranması için olan bölüme **Kabza** denir. Kabza, kılıç pabucunun (gerekli işlemler yapıldıktan sonra) ahşap, kemik fil dişi veya çeşitli değerli madenlerle kaplanmasıyla yapılır Kabzaların düz kılıçlarda bile genellikle hafif eğimli olduğunu görmekteyiz. (Ç40) (R26,27,28,)

---

[169] Nebi Bozkurt, **"Kılıç Maddesi"**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara, 2002, s.405
[170] M. Larousse, cilt 11, s.222

Kabzaların elden kaymamasını önlemek için kabzanın iç tarafı çıkıntılıdır. Kabza başları eğik olan bazı örneklerde bu çıkıntılar yoktur. Ayrıca kabzanın sonlandığı yerde nokta olan yuvarlak baş kısmın Türk kılıçlarında kabza eğimine bağlı olarak içe doğru kıvrıktır. Bazı örneklerde kabzanın baş kısmına açılan bir deliğe bağlı olan ip ve püsküller de vardır.(Ç.41a,b) Bu geleneğe X-XIV yüzyıl Türk ve İslam kılıçlarında sık olarak rastlanmaktadır.

Kılıç kullanımı sırasında doğru açıyla ve doğru hızla vuruş gerçekleştirebilmek için kılıcı doğru ve sağlam tutmak son derece önemlidir. Bu yüzden kabzanın kolay kavranır olması son derece önemlidir. Eldeki veriler ışığında Türk kılıçlarının kabzalarının son derece iyi tasarlandığını söyleyebiliriz. (Ç.42) Kabza üst kısımda balçakla sonlanır.

Balçak : Savaşta kılıcı kullanılan kişinin elini karşı darbeden korumak için kabza ile namlunun birleştiği yerde bulunan el siperidir.[171] Erken dönemlerden XVI. yüzyıla kadar olan elimizdeki balçak örneklerin bir çoğu uzunlamasına yatay kolları olan yıldız veya haç biçimlidir.(R29) Balçak kollarının boyları değişkendir. Kısa örnekler olduğu gibi uzun örneklerde vardır. Siper görevi gören kollar genellikle topuzlarla sonlanır.(Ç43)

Balçağın kolları genellikle düzdür fakat, bazen yalmana doğru bazen de kabzaya doğru kıvrım yaparlar. Bunun yanı sıra bir çok Memluk kılıcının balçakları ejder başı şeklinde içe kıvrıktır.(R30) İran balçaklarının ise daha çok ince uzun

[171] Nejat Eralp, **a. g. e.** , s. 64

olduğunu görmekteyiz. Yalnız Tamara Talbot Rice'ın ***Ancient People and Place The Seljuks in Asia Minor***[172] adlı çalışmasında çizim olarak verdiği iki Selçuklu kılıcı örneği bizim için dikkat çekicidir. Kılıçların biçimi eğri Türk kılıçlarının iki ana biçimini ihtiva eder. Yani bir tanesi tabanı dengeli bir şekilde eğri olan kılıç; diğeri ise yalın ve sırtın kavisli bir hat çizerek sırtın uca yakın bir yerde dik bir açıyla yalmanı kalınlaştırmasıyla oluşan eğri Türk kılıcıdır. Kabza biçimleri de dönemi için klasik sayılan formdadır. Fakat bizim için ilgi çekici olan, örneklerini XV ve XVI.yüzyıl Babür kılıçlarında da gördüğümüz kolları uca doğru kıvrımlı palmet şeklinde olan balçaklardır.(Ç44a,b,c) Palmet motifleri, Rice'ında belirttiği gibi Selçuklu dekorasyon sanatının karakteristik motifleridir. Aslında böyle bir örnekle karşılaşmamız doğal kabul edilmelidir. Fakat bu türde bir örnek tespit edebildiğimiz kadarıyla tekdir.

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Fatih Sultan Mehmet'e ait bir eğri Türk kılıcının balçağının kolları bizim için dikkat çekicidir. Çünkü kılıçtaki balçağın kollarından biri aşağı doğru diğeri ise yukarı doğru kıvrım yapmaktadır. Her ne kadar elimizde daha önceki devirlere ait bir örnek olmasa da; bu tür örneklerin X-XIV yüzyıl arasında kullanılmaması için hiç sebebin olmadığını düşünmekteyiz. Bununla birlikte bu balçağın orijinal olup olmadığını (yani daha sonraki devirlerde restorasyon geçirip geçirmediğini) kesin olarak bilmediğimizi de belirtmeliyiz. Balçak biçimlerinde göze çarpan bir başka unsur da simetridir. Balçaklar sert ve kalın metallerden yapılmıştır.

---

[172] Tamara Talbot Rice , **"Ancient People and Place The Seljuks İn Asia Minor"** London, Thames and Hudson,1961, s. 82

Taban : Kılıcın ana gövdesine verilen isimdir. Bazı kaynaklar da **"namlu"** olarak da adlandırılır. Kılıcın en önemli bölümü burasıdır. Kılıcın türü ve şekli tabandan anlaşılır. Taban üzerinde farklı bölümler vardır : **Sırt, Yalım, Yalman** ve **Kan Oluğu**.

Kabzanın ve balçağın altındaki tabanın en kalın olan kılıç eğilimimden önceki kısmına **Sırt** denir. Kılıçtaki süslemeler ve nakışlar bu bölümden başlar. Sırttaki taban kalınlığı uçtaki taban kalınlığından çok daha fazladır. Kılıcın boydan boya keskin yüzüne **Yalım** denir. Kılıç tabanın sırtından gelen nokta ile yalımın birleştiği noktanın uç ve sivri kısmına **Yalman** denir. Yalmanın iki tarafı da keskindir. Düz kılıçlarda taban boyunca uzanan, eğri kılıçlarda ise taban eğimi boyunca uzanan oluğa **kan oluğu** denilmektedir.(R32)

Kılıçlar **düz kılıçlar** ve **eğri kılıçlar** olmak üzere ikiye ayrılır. Tabanı düz olan kılıca **düz kılıç** denir. Düz kılıçlar çoğunlukla iki ağızlıdır; yani iki ağzı da keskindir. Bununla birlikte tek ağızlı olanları da mevcuttur. Düz kılıçların dünyanın çeşitli bölgelerinde pek çok türü vardır. Tabanı dengeli bir şekilde eğri olan kılıca **eğri kılıç** denir. Düz kılıç kadar yaygın olmayan ve Ortaçağda daha çok **Türk kılıcı** olarak bilinen eğri kılıcın ilk olarak Yakındoğu'da ortaya çıktığı bilinmektedir.

Eğri kılıçların mevcut en eski örneği M.Ö1800 yıllarına aittir ve Babil'de bulunmuştur. Eski Mısırlıların bu tür kılıçlarla hayvanların ön ayakları gibi kavisli olduğu için bu anlamda **"hopeş kılıç"** dedikleri bilinmektedir. M.Ö.VIII-VII. yüzyıllara tarihlenen Asur geç Hitit kabartmalarında eğri kılıçlara rastlanmakta ve

bunların bele kuşandığı görülmektedir.(R33) Bu kabartmalarda Ortaçağ İslam kılıçlarının tam bir benzeri olan eğri kılıçlardan başka ayrıca düz ve eğri hançerler de bulunmakta, yine aynen İslam hançerleri gibi beldeki kuşağa sokularak taşınmaktadır.[173]

Eğri kılıçlar XIII. yüzyıldan itibaren Müslüman Türklerin en çok kullandığı kılıç türüdür. Bu yüzden eğri kılıçlar bir çok kaynakta doğrudan **"Türk Kılıcı"** yada **"Eğri Türk Kılıcı"** olarak adlandırılmışlardır. X-XIV. yüzyılları arasında eğri Türk kılıçlarına ait üç temel tür tespit ettik :

1- Dengeli bir şekilde eğri olan kılıç. Bu kılıçlarda eğim, kabza başlarının aşağı doğru kıvrım yaptığı yerden (yani kabzanın en tepe noktasından) başlayarak aşağı doğru kavis oluşturur ve kılıcın ucuna yakın bir yerden yukarı doğru sivrilerek sonlanır. (Ç40a)

2- Yalın ve sırtın kavisli bir hat çizerek sırtın uca yakın bir yerde dik bir açıyla yalmanı kalınlaştırmasıyla oluşan eğri kılıç. (Ç.40b)

3- Eğri kılıçların kabzadan uca doğru genişleyen ve daha ağır olan türlerine verilen genel bir isim olan palalar . (Ç45)

[173] Nebi Bozkurt, **"Kılıç Maddesi"**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara, 2002, s.406

Kılıç, Türkler için çok değerli ve özel bir silahtı. Eski Türklerde içinde kılıç kelimesi geçen pek çok deyim ve atasözü vardır; **Kılıç çalmak, Yalın Kılıç** v.b deyimlerin yanı sıra **"İki kılıç bir kına sığmaz"** gibi kılıç benzetmeleriyle söylenen atasözlerine eski Türk yazılı kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Orta Asya Türklerinde kılıç genellikle demir ile eş tutulmuştur. Demirin kutsallığı vasıtasıyla, başta kılıç olmak üzere, demirden yapılan tüm silahlar kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir.[174]

Kılıç benzetmeleri daha çok hükümdarlar için kullanıldığını görmekteyiz. Anadolu Selçuklu Hükümdarlarının "Kılıç" lakaplarıyla anıldığı zaten bilmekteyiz. Nizam'ül-Mülk'ün Siyasetnâmesinde geçen bir hikayede, yukarıda söz edilen benzetmenin aynen kullanıldığını görmekteyiz. Hikaye şöyledir :

"Melik Perviz çok ilgi gösterdiği ordu komutanı Behram Çubin'in başına buyruk emir ve hareketlerine sinirlenerek ona bir ders vermek ister ve Onu yanına çağırır. Behram gelince, ondan silahhaneden beş yüz adet kılıç getirtir ve en iyilerini seçmesini ister. Behram en iyi yüz elli tane kılıç seçer. Melik onların içinden en iyilerini ayırmasını ister. Behram bu sefer on kılıç ayırır. Bunun üzerine Behram iki kılıcı işaret eder. Melik, Behram'a bir kın vererek : " Bu ikisini tek kına koy" der. Bunun üzerine Behram "Ey Melik, iki kılıç tek kına girmez." dedikten sonra Melikten şu cevabı alır : "İşte bunun gibi, iki padişah da bir ülkede olmuyor."[175]

---

[174] Yaşar Çoruhlu , **"Türk Mitolojisinin Anahatları"** , 35-36

[175] Nizam'ül-Mülk, **"Siyasetname"** Çev: Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, Ağustos 2003.s.89-90 (Bu hikaye On birinci Fasıl'ın, ikinci Hikayesinde anlatılır.)

Bu hikayede geçen **"İki kılıç bir kına sığmaz"** atasözü aynı şekliyle Divanü Lûgati't Türk'de de mevcuttur.[176] Bu hikaye kılıç-hükümdar benzetmesini oldukça net şekilde açığa koymaktadır. Bu hikayede dikkati başka unsurlarda vardır. Mesela saraylarda mevcut olan silahların saklandığını silahhaneden (Zerdhane) getirtilen beş yüz adet kılıç konumuz açısından önemlidir.

Ayrıca; bu hikayedeki bir diğer dikkat çekici husus; Behram'ın yaptığı eleme işlemleridir. Hikayenin kahramanlarından biri olan Behram, silahları niteliklerine göre elemekte ve en iyi iki kılıcı seçinceye kadar bu eleme işlemini yapmaktadır. Bu noktada şu soru aklımıza geliyor : **Bir seyyâf'ın[177] veya Şemşir-ger'in gözüyle bakıldığında iyi bir kılıcın nitelikleri nelerdir?** Bu konuda bilgiler oldukça dağınıktır. Fakat kaynaklar; çeliğin kalitesi, yapım tekniği, kılıcın biçimi ve buna bağlı olan mekaniği, hafifliği ve hatta kılıcın kokusunun ve sesinin bile bir ölçüt olarak kabul edildiğini belirtmektedir.[178]

Bu noktada Ortaçağda, özellikle de Türk ve İslam dünyasında, üretilen ve kullanılan kılıç çeşitlerine, üretim şekillerine ve özellilerine eldeki veriler ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

---

[176] Engin Çetin, **a. g. e.** , s. 181

[177] Selçuklularda iyi kılıç kullanılan kılıç ustalarına Seyyaf denilirdi. Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler** , T.T.K.Basımevi, Ankara, 2000, s. 160

[178] Kılıcın ses ve kokusunun özellikleri içi bkz. Abdülhalık Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi"** Ankara, 2002, s.400

1.a - Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Üretilen Kılıçların Nitelikleri :

Kılıçlar şekil ve özelliklerine göre farklı isimlerle adlandırılıyordu. Mesela Hasan Enveri, Ömer Hayyam'ın Nevruz-name adlı eserine istinaden kılıcın on dört farklı türünün olduğunu söylemektedir.[179] Kındi, Ortaçağda kendisinden kılıç yapılan iki çeşit demir olduğunu söylemektedir : A-) Madeni olan B-) Madeni olmayan (saf halis demir).[180]

A-) Madeni, iki kısma ayrılır :

1- Şaburkani, yapımında su vermek mümkün olan erkek demir.

2- Nermahen (yumuşak demir), yapımında su verilmeyen dişi hamurdur.

B- Madeni Olmayan üç kısma ayrılır :

1- Atik,

2- Muhdes

3- Atik ve Muhdes Olmayan

Kındi, **"Kılıçlar ve Çeşitleri"** adlı eserinde, kılıç yapılan demirleri bu şekilde ikiye ayırdıktan sonra bunlardan üretilen kılıçları türlerine göre sınıflandırmıştır. Tablo3'de Kındi'nin bu eserinde vermiş olduğu bilgilerin bir tablo halinde dökümü verilmiştir.

---

[179] Güller Nuhoğlu, **Gazneli Devlet Teşkilatı**, s. 308

[180] KINDÎ, **"Kılıç ve Çeşitleri"** Hazırlayan : İdris Zengin, Ankara Ünv. D.T.C.F Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1972, s. .6-8

Dünyada kılıç üretiminin belli coğrafi bölgelerde yapıldığını görmekteyiz. Dünyanın en iyi kılıçlar İslam Dünyasında;Yemen, İran, Kuzey Hindistan, Suriye ve Endülüs'te; Hıristiyan Dünyasında Orta ve Batı Avrupa, İtalya ve İspanya; Uzak Doğuda ise Çin, Japonya ve Hindistan belli başlı merkezler olarak kabul edilir. Bu merkezlerin yanı sıra Kafkasya ve Maverâünnehir'de üretilen (başta kılıç olmak üzere) bazı silahların değerli bir ticaret eşyası olduğunu bilmekteyiz.[181]

İslam dünyasında Kılıçlar bazen onların imal edildikleri yerlere, bazen da onları yapan demircilere nisbet edilerek adlandırılırlardı.. Hindistan'da yapılan kılıçlara **"Mühenned"** veya **"Hindi"**, Yemen'de yapılanlara **"Yemân"** denildiği gibi *Süreyc* adındaki bir demirciye nisbeten **"esSüreyciyyat"** veya *Habbâb bin el-Erett'te* nisbeten **"Habbabiyyat"** şeklinde adlandırılabiliyordu.[182] Bu silahların imal yerleri ve yapımcılarının adları dışında, isim kökeni çoğunlukla mit ve söylencelere dayanan, özel kılıç türlerinin isimleri de mevcuttu. Bu tür özel kılıç türlerinin en ünlüsü **Zülfikar** dır. Hz. Ali'nin kılıcı olarak bilinen Zülfikar, zamanla tüm çatal kılıçlara verilen isim olmuştur.

Kılıçların daha çok yapıldıkları coğrafyalara yada ülkelere göre isimlendirildiğini görmekteyiz. Örneğin; Yemen'de imal edilen kılıçlara, buranın başkenti *San'a*'ya nisbeten **"es San'aani"** denilmekteydi. Bu kılıçlar yaya silahı olarak kullanıldığından kısa olurdu ve orta kısımlarında kabartma alameti bulunurdu. Araplar tarafından çok rağbet gören bu kılıçların demiri Hindistan'dan ithal edilirdi.

---

[181] V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan,** Hazırlayan : Hakkı Durdun Yıldız, T.T.K Basımevi, Ankara, 1990,s.253

[182] A.Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi**, s. 378

Yemen'de imal edilen kılıçlar hammadde ve yapım tekniklerine göre bir çok türe ayrılıyordu.[183] Bizans, Rus ve Slav Yapımı silahlara **"Kal'i"** deniliyordu. Bizans, Rus ve Slavlar genellikle kılıçlarını demirin **"Şaburkan"** çeşidinden imal ediyorlardı. Ortaçağda insanlar bu kılıçların Çin sınırındaki "el Kal" bölgesinde imal edildiğini zannediyorlardı. Ortaçağda Kal'i denilen kılıçlar 4-5 karış uzunluğunda silah olarak imal ediliyordu. Bunların Yemâni denilen kılıçlarda olduğu gibi üst ve alt kısımları birbirine eşit olmaktaydı.[184] Yemâni ve Kal'i kılıçların taklitleri daha çok Horasan'da yapılıyordu.

Hindistan, Ortaçağ kılıç endüstrisinin merkezi konumundaydı. Bu ülkede imal edilen kılıçlar, kalite, kesicilik ve güzellik yönünden övülürdü.[185] Ortaçağda Hindistan'dan dünyanın her tarafına demir ve çelik ihraç edilirdi. Bu ülkede imal edilen kılıçların bazıları şunlardı: **El Bahari, El Ruheyniyya, Havr Fevfel, Felâlük eşŞahi, El-Bilmaniyye, Es Serendiye.**[186]

Bu kılıçların her birinin cevherleri, biçimleri ve uzunlukları farklıydı ve bu kılıçlar kendilerine göre olumlu veya olumsuz özellikleri vardı. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Bu kılıçlar sadece Hindistan'a özgü kılıçlar değildir. Sadece Hindistan'da çokça üretilen kaliteli ve Hindistan menşeli kılıçlardır. Yukarıda adı geçen kılıçların birçoğu, başta İran olmak üzere, birçok bölgede üretiliyor; hatta üretildikleri bölgelere göre farklı özellikler sergiliyorlardı.

---

[183] A.Bakır, **a. g. e**., s 381
[184] A.Bakır, **a. g. e**., s. 384
[185] A.Bakır, **a. g. e**., s. 385
[186] A.Bakır, **a. g. e**., s 385-386

İran ilkçağlardan itibaren demir endüstrisinde önemli bir yere sahip oluştur. Sasaniler zamanında Kirman'da Araplar tarafından **"el Kirmani"** olarak adlandırılan meşhur kılıçlar yapılıyordu. Bu kılıçlar Herat çeliğinden ve buradaki demir madenlerinden elde ediliyordu. Bu kılıçlar orta uzunluktaydı.[187] Fakat İlhanlılar zamanında İran'da, bıçak, mızrak sapı, ve kilit gibi ince demirciliğin yurdu Şiraz idi. Kirmanda da mahmuz, kılıç,yay, balta, eyer ve at koşum takımları gibi askeri mühimmatlar imal edilmekteydi.[188] İlhanlıların kullandıkları silahlar çoğunlukla tek ağızlı eğri kılıçlardı.[189]

Ortaçağda Mısır ve Suriye yapımı kılıçlar meşhurdu. İslam ülkeleri ihtiyaçları olan demirin büyük bir kısmını Hindistan'dan temin etmekteydiler. Müslüman tacirler tarafından buradan ithal edilen demir, daha sonra kılıç endüstrisinin merkezi olan Şam şehrine getirilir ve buradaki silah atölyelerinde Ortaçağda adından söz ettiren **Dımaşk(Şam) Kılıçlarına** dönüşürdü.[190]

Şam'da bir kılıç tabanı yapmak için yaklaşık 10-12 kilo gerekliydi. Bu demir çeşitli madenlerden imal edilirdi. Demirci bu madeni kömür tozuyla karıştırarak tekrar tekrar eritir ve kendi görüşünce kıvamına gelinceye kadar çalışırdı. Sonra ona istenen sertliği kazandırmak maksadıyla bol miktarda su verirdi. Bu işlem, sadece doğuya has bir yöntemdi.[191] Şam şehrinde daha geç dönemlerde kılıca hava da verildiğini de biliyoruz. Hava verme işlemi ise, çok ilginçti. Maden istendiği kıvama

---

[187] A.Bakır, **a. g. e.** , s. 393
[188] A.Bakır, **a. g. e.** , s. 393
[189] Bertold Spuler, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür), İhanlılar Devri 1220-1350,** Çev : Cemal Köprülü, 2. Baskı, T.T.K Basımevi, Ankara, 1987, s.447
[190] A.Bakır, **a. g. e .** , s. 394
[191] A.Bakır **a. g. e .** , s. 394

işlendikten sonra, yapım ustası onu kor haline gelinceye kadar ateşte tutardı. Bu sırada hemen dışarıda binicisiyle birlikte iyi cins bir Arap atı beklerdi. Demir yeterince kor halini aldıktan sonra binici demiri kabzasıyla tutarak atını mahmuzlar ve hızlı bir şekilde atı koşturmaya başlardı. Binici elindeki kıpkırmızı silahı havada güzel görüntüler oluşturarak sallarken bir yandan naralar atardı. Bu hareketler atı iyice hızlandırırdı. Silahın havadaki pıtırtıları duyulunca koşu daha çılgın bir hal alır ve hava bu verme işlemi bu şekilde tamamlanırdı.[192] Bu demire hava verme işlemenin ne zaman başladığı konusunda elimizde şimdilik kesin bir bilgi yoktur.

Avrupa'da yapılan kılıçlarda ticaret yoluyla İslam dünyasına giriyordu. Avrupa çelik üretiminde özel yöntemleri olan bir bölgeydi ve cevher kaynakları da çoktu. Avrupa'da **"El-Firenciye"** denilen kılıçlardan başka birde Şam (Dımaşk) kılıçlarının taklitleri yapılırdı. Ancak bu kılıçlar devamlı çekileme yöntemleriyle yapılıyordu. Halbuki gerçek Şam kılıçları potada eritilmiş madenin soğumasından elde edilirdi.[193]

Yukarıdaki paragraflardan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi; Ortaçağda dünyanın çeşitli bölgelerinde gelişmiş bir kılıç üretim endüstrisi mevcuttu.Ortaçağda kılıç endüstrisi çok incelikli bir uzmanlık alanıydı. Kılıç yapımında pek çok yöntem ve malzeme kullanıyordu. Kaynaklardan bu konuda bir çok deneme yapıldığı izlenimi elde etmeyiz. Kılıç yapımında amaç en kesici, en ergonomik, en uzun dayanıklı ve en iyi mekaniğe sahip kılıcı elde etmekti.

---

[192] A.Bakır, **a. g. e.**, s.394 - 395
[193] A.Bakır, **a. g. e.**, s. 389

El-Cahız kılıç endüstrisindeki iş bölümünü şu ifadelerle anlatır :

"...Bir adam kılıcı kuşanıncaya ve kullanıncaya kadar bu kılıç birçok ellerden ve sanatkarlardan geçer. Onlardan hiçbiri diğerinin işini yapamaz, beceremez. Bu hususta iddiada bulunamaz ve onu yapmaya kalkışamaz. Zira kılıcın demirini eritip akıtan, tasfiye eden, düzgün hale getiren onu uzatıp döven başkadır. Doğru ve düzgün hale getiren su veren ve bileyen başkadır. Bileyen, kabzasının kabını ve bu kabı demire takanda başkadır. Kabza kısmını çivileyen, kabzanın kına değdiği yerdeki çıkıntıları ve kının ucundaki demirden kısmı yapan kının ağaçlarını yontandan başkadır. Kının ağaçlarını yontan derisini debbağlıyandan başkadır. Derisini debbağlıyan tezyinatını yapandan başkadır. Tezyinatını yapan ve ucundaki demiri yerleştiren hamayilini dikenden başkadır."[194] Bu ifadelerden, kılıç endüstrisinin pek çok iş koluyla organik bağları olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Kılıç üretimi için gerekli malzemelerin üretilmesi yada ticaret yoluyla getirtilmesinin bile pek çok iş kolu yarattığı kesindir.

Tüm bu gelişmişliğe rağmen, sadece Türk kılıçlarında değil hemen hemen tüm Yakın Doğu ve Orta Asya kılıçlarında, standart bir uzunluk ve ağırlık ölçüsü bulunmamaktadır. Yani Ortaçağda kılıçlar çeşitli boylarda imal ediliyordu, geniş, ince, kısa ve uzun olanlarına rastlamak mümkündü. Fakat en makbul ve uygun olanlarının boyu dört karış, enleri ise dört parmak olanlarıydı.[195] Bununla birlikte bu kadar yoğun bir üretim alanında standart ölçülerin olmamasını veya böyle oldukça genel sayılabilecek ölçülerin ifade edilmesini nasıl açıklayabiliriz? Aslında bu sorunun cevabı feodal ekonomi ve Asya tipi üretim tarzıyla doğrudan alakalıdır.

---

[194] Ramazan Şeşen, **"El- Cahiz ve Türklerin Faziletleri" s.**100-111
[195] A.Bakır, **a. g. e .** s.390

Fakat bu konuya alanımızın dışında kaldığı için değinmeyeceğiz. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki; genel olarak silah (özellikle de kılıç) kavramı daha çok kişiye özel kavramlardır. Yani kişiler için üretilir ve onların en şahsi mülkiyetleri arasında yer alır. Aynı zamanda iyi bir kılıç, kullanım açısından sahibinin fiziksel özelliklerine uygun olmalıdır. Bu yüzden kılıçlar sipariş edenin ölçülerine göre üretilirlerdi. Kılıç yapan ustalar, bu özel siparişlerin dışında genel üretimlerde de, belirli boy ve ağırlıklarda tezgah için (yani satmak için) farklı kılıçlar yapıyor olmalıdırlar.

1.b - Türk Kılıçlarının Gelişimi :

Silah endüstrisinde ileri bir seviyede olan başka bir merkez de Maverâünnehir bölgesiydi. Burası özellikle Türk yurdu olduktan sonra silah üretiminin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kökeni oldukça eskilere dayanan ve kesintisiz olarak Türkler tarafından imal edilen **Eğri Türk Kılıçları** sadece askerlerin en etkin silahlarından biri olmakla kalmıyor, aynı zamanda bu bölgenin önemli üretim ve ticari faaliyetlerinden biri oluyordu.

Altaylarda bulunan en eski eğri kılıç Kudirge kurganlarında bulunmuştu. Şekil olarak uzun ve eğri olan bu kılıcın kabza ve korkulukları daha sonraki Türk kılıçlarının tam bir prototipi idi. Eğri kılıçların son tipleri de Karahanlılar dönemine ait olduğu düşünülen Srotski mezarlarında ele geçirilmiştir. Orta Asya'da bulunan heykellerin birçoklarının kılıç kuşandıkları görülür. Altay, Tuva, Moğolistan ve Isıg-göl bölgesinde bulunan heykellerin hemen birçokları eğri kılıç taşıyorlardı. Bu kılıçlar, Osmanlı kılıçları gibi, kına bağlanmış iki kayışla bel kemerine bağlanıyordu.[196]

Orta Asya'da yaşayan ve çeşitli bölgelere akınlarda bulanan Türk boylarının kullandığı kılıçlar da konumuz açısından önemlidir. Orta Asya Türk boylarının yaşadıkları bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan kılıç tipleri ve bu tiplerin ayrıntıları ilgi çekicidir.

---

[196] B.Ögel , **Türk Kültür Tarihi,** s. 159

Hunların ve atalarının yaşadıkları Ordos civarında bulunmuş çok eski Ordos bronz satırları Türk kılıcının prototipi olabilir.(Ç.46) Ordos'da bulunan kılıç balçakları sonraki Türk kılıçlarınkine çok benzemektedirler.[197] Hunları yaşadıkları Aşağı Volga bölgesinde, Pokrovsk kurganında ele geçen Hun kılıcı tek ağızlıdır. Bu Türk kılıcı Volga bölgesinin yerli kültürüne tümüyle yabancıdır.[198] Müslyumova'da buluntular arasında yer alan eğri Türk kılıcı, at koşumları ve kayış süslemeleriyle Volgo kültür çevresini Orta Asya kültür çevresine bağlamaktaydı.[199]

Avar kılıçları da Orta Asya menşelidirler ve bunlar tam anlamıyla Türk tiplidirler.[200] Göktürk devletinin bir bölümünü meydana getiren Çu havzasında da eğri kılıçlar bulunmuştur. Bu eğri kılıçlar sonraki yüzyıllarda Kıpçak Türkleri ve Ruslar arasında yayılmıştır.(Ç.47) 1899 yılında Saltova köyünde yapılan kazılar sırasında; Hazarlara ait mezarlarda da Eğri Türk kılıcı bulunmuştur.[201] Ayrıca; eğri kılıçlar Turfan kültür çevresinde de yaygındır. Fakat Uygurların daha çok düz kılıçlar kullandığını görmekteyiz.(Ç.41a41b) Uygurlar özellikle maden işçiliğinde uzmandılar. Cengiz Han zamanında Moğol ülkesine giden Çinli elçiler bunların çelik işlemeyi bilmedikleri, Moğol generalleri ve ordularının kılıçlarını Uygur Türklerine ısmarladıklarını yazmışlardır.[202]

Bu noktada Türklerin kullandığı düz kılıçlara da değinmek gerekmektedir. Esasen XIII. yüzyıldan önce Türklerin en çok kullandığı kılıç biçimi; uzun ve düz

---

[197] Bahaeedin Ögel, **Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında,** Ankara Ünv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt VI. Sayı 5, 1948 Kasım-Aralık, s. 431
[198] B.Ögel ,**"Türk Kültür Tarihi**, s.97
[199] B.Ögel ,**Türk Kültür Tarihi"**, s.99
[200] B.Ögel, **Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında**, 442
[201] B.Ögel ,**Türk Kültür Tarihi**, s. 234
[202] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 59

olan, **sivri** süvari kılıcıdır. Hatta bir Çin kaynağı Türklerin sivri süvari kılıçları ve normal kılıçları sevdiğini belirtmektedir.[203] Türk askerlerinin süvari olması uzun sivri kılıçları tercih etmelerinde en önemli etken olmalıdır.

Dağlık Altay'da Berel abidesindeki arkeolojik kalıntılar arasında iki tip sivri süvari kılıcı bulunmuştur. Birinci tip kılıçlar; kesişmesiz, sivri uçlu ve uzun düz kılıçtır. Süvari kılıçlarının ikinci tipi ise; yamuk kesişmeli sivri uçlu, uzun, ve düz kılıçlardır. Bu kılıçların kabzaları düzdür ve kabza başlıkları halka şeklindedir. (Ç.48) Bu kılıçlar Aşına Türkleri tarafından, Dağlık Altay bölgesinden, onların Doğu Türkistan topraklarına yerleşmeleri ile gelmiştir. Çünkü bu silahlar Doğu Türkistan'da erken Ortaçağ döneminde vardı ve ileriki dönemlerde bu tarz kabza başlıklı halka kılıçlar Sarmat göçebelerine mâl edildi. Bu kılıçlar Hanlık Döneminde Çin'de de yaygın olarak kullanılmaktaydılar. Bu bölgeden Hun ve Göktürklere kadar ulaşmıştı.[204]

Düz kılıçların pek çok türü olduğunu belirtmiştik. Fakat uzun ve sivri düz süvari kılıçları arasındaki ayrımları ancak kılıcın belirli bölgelerindeki farklarla ortaya koyabiliyoruz. Bu fark yaratan bölümler genellikle kabza ve balçağın farklı biçimlerde yapılmasıyla kendisini gösterir. Örneğin; bazı kabzaların kabza başı yoktur. Bazı kabzalar ise ince ve dardır. Hatta bazı balçaksız ve kabza başı olmayan örnekler başka bölgelerde bile etkisini gösterir. (R.34)

---

[203] Y. S. Hudyakov, **Eski Türklerde Silah** , s.475.
[204] Y. S. Hudyakov, **a. g. e.** , s. 470

Bu türden, balçağı veya kabza başı olmayan, örneklerle karşılaşmamızın sebebi süvari kılcının kullanım şekli ile alakalı olmalıdır. Düz uzun süvari kılıçları daha çok mızrak gibi kullanılan silahlardır. Süvariler saldırı sırasında bir sıra halinde diziliyor sivri kılıçlar ve mızraklarla düşmana darbe vuruyorlardı. Yakın dövüşlerde ise çoğunlukla askerlerin belindeki kemere bağlı olan hançerler kullanılıyordu. [205]

Hançer veya büyük bıçak kullanımı Türklerde çok yaygındı. VI-XIII. yüzyıllar arasına tarihlenen Kırgızistan'daki balbalların çoğunda; figürlerin bellerinde eğri ve düz kılıçların yanı sıra çeşitli biçimlerdeki hançerleri görmekte mümkündür.[206] (Ç49&50)

Bununla birlikte; Prof. Dr. Bahaeedin Ögel'in **"Türk Kılıcının Menşe ve Tekamülü"** adlı makalesini dikkatlice ele aldığımızda, Ögel'in eğri Türk kılıcının ilk izlerini satırlar ve büyük bıçaklarda aradığını görebiliriz. Eğri Türk kılıcının ilk protipinin Ordos satırları olabileceğini söyleyen Ögel, ayrıca Hun dönemi Volga ve Macaristan buluntularındaki eğri hançerler ve büyük bıçaklar üzerinde de ısrarla durmuştur.[207]

Bu bilgiler ışığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır : Eğri Türk kılıçları gerek işlevsel gerekse biçimsel olarak düz süvari kılıçlarıyla değil, hançerler veya büyük bıçaklarla aynı çizgide yer almaktadır. Öyle ise eğri Türk kılıçlarının gelişim

---

[205] Y. S. Hudyakov, **a. g. e** , s. 472
[206] Bkz. Oktay Belli, **Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
[207] Bahaeedin Ögel, **Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında**, s. 431 - 435

çizgisini ortaya koyarken başlamamız gereken nokta hançerler veya büyük bıçaklardır.

Türk silahlarının, Yakın Doğuya yaklaştıkça şekil bakımından İslam ülkelerinin silahlarına daha çok benzediğini görmekteyiz . İslam ülkeleriyle devamlı yapılan kültür alış verişi madde şekil ve teknik yönünden Türk silahlarına etkilediği açıktır. El-Makdisi'nin belirttiğine göre X. yüzyılda Fergana ve İsficab bölgeleri her çeşit silahlar yanında Türk zanaatkarlar tarafından imal edilen kaliteli kılıçlar da imal ediyorlardı.[208]

Bu kalite özellikle Göktürk ve Uygur döneminde doruğa ulaşan Orta Asya demircilik geleneğinin bir uzantısı olmalıdır. Karahanlılar döneminde dokunup kullanılan kılıçların şekli, uzunluğu, ağırlığı v.b hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır, Ancak Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülk Nasr Han'ın Selçuklu hükümdarı Melikşaha gözdağı vermek maksadıyla 50 menn[209] ağırlığında bir topuz ve 10 menn ağırlığında bir kılıç gönderdiğinin rivayet edilmesi[210]; konumuz açısından dikkat çekicidir. Buradaki ağırlıklar sembolik bir amaca hizmet ettiği için abartılıdır. Ancak bu bilgiyi El-Makdisi tarafından nakledilen bilgilerle karşılaştığımızda, Karahanlılar devrindeki demircilerin en az Fergana ve İsficab kılıçları kadar kaliteli kılıçlar imal ettikleri sonucu çıkartılabilir.[211]

---

[208] A.Bakır, **a. g. e.** , s.391
[209] **Menn :** Ortaçağ İslam dünyasının ağırlık birimi. 1 menn 2 Bağdat rıtl'ına eşitti. Bununla birlikte ağırlık birimi hakkında faklı değerler de verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Claude Cahen **Osmanlıdan Önce Anadoluluda Türkler,** s. 175-176. Burada anlatıya konu olan kılıç ve topuz ağırlıkları abartılı olduğu için söz konusu ağırlıkları dikkate almıyoruz.
[210] A.Bakır, **a. g. e.** , s. .391
[211] A.Bakır, **a. g. e.** , s. .391

Kılıçlar, özellikle sultan veya şehzadeler tarafından savaş silahı olarak tercih edilmekteydi. Başta saray gulamları olmak üzere hemen hemen tüm ordu mensupları kılıç taşırlardı.[212] Ayrıca saray merasimlerinde de kılıç kuşanmışlardır. Kılıç aynı zamanda bir hakimiyet sembolü idi. Halife tarafından Gazne hükümdarına Hilat ile beraber verildiği gibi sultan tarafından devlet ricaline aynı sebeple tevcih edilirdi.[213] Gazne kılıçları hakkında elimizdeki veriler son derece azdır.

Bununla birlikte Gazne devleti silah endüstrisinde çok büyük avantajlara sahip olduğunu düşünmekteyiz. Bu avantajların başında Gazne devletinin Ortaçağ silah endüstrisinin en önemli demir ve çelik üreticisi ve ihracatçısı olan Hindistan üzerindeki egemenliği gelmektedir. Hammaddenin kaliteli ve çok bulunur olması, Gazne kılıçlarının Hintli yerel zanaatkarların ve Türkistan'dan gelen zanaatkarların ellerinde ustaca şekillenmesini sağlamış olmalıdır. Fakat Gazne devletini ömrünün çok uzun olmaması, Gazne silahlarının gelişimini tamamlayamamasına yol açmış olmalıdır. Bununla birlikte, daha sonraki devirler de, yani XVI. yüzyılda Babür ve oğulları devrinde, Hindistan'da Türk kılıçları en yüksek mertebesine ulaşmıştır.[214]

Selçuklular zamanında Türkler silahlarının çoğunu memleketlerinde yapıyorlardı. Her meslek grubunda olduğu gibi, üretim meslek gruplarına has çarşılarda yapılıyordu. Alparslan zamanında silah imali, özellikle kılıç, bıçak v.b silahlar, önemli bir yer tutmaktaydı.[215] Germiyan'da çelikten süslü harp silahları imal

---

[212] Nizam'ül-Mülk, **Siyasetname,** bkz. Yirmi sekizinci Fasıl: "Saray Kölelerinin Görevleri" s.126-127
[213] Güller Nuhoğlu, **Gazneli Devlet Teşkilatı,** s. 302
[214] Bahaeedin Ögel, **Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında**, s.459
[215] Fahrettin Tızlak, **Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik**, Türkler Ansk., C.V, s. 410

ediliyordu.[216] Selçuklularda kılıç yapım ustalarına **şemşir-ger** denilirdi.[217] Selçuklu dönemine İran'da üretilen Türk kılıçlarının biçimsel takibini minyatür, çini-seramik ve heykel dönemin gibi plastik sanatların bize sunduğu görsel verilerden takip edebiliyoruz. Bu tür görsel verilerden edindiğimiz izlenim doğrultusunda söyleyebiliriz ki; XI-XIII yüzyıllar arasında Anadolu ve İran'da kullanılan en yaygın kılıç biçimi tek ağızlı düz, sivri kılıçlardır. (Ç.51)

Eğri Kılıçların Selçuklularda tespit edebildiğimiz en erken örneğini; XII. yüzyılın başında yapıldığı düşünülen ve günümüzde Bağdat Ulusal Müzede bulunan, bir minyatürde görmekteyiz.[218](Ç.52) Eğri Türk kılıçlarının yaygın halde kullanımı XIV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Zira; XIV. yüzyıla ait bazı örneklerde eğri Türk kılıçlarını yaygın olarak görmeye başlamaktayız. (Ç.53)

İran kılıçlarında eğri ve tek ağızlı şekle geçiş birdenbire olmayıp, bir ara dönemden sonra belirmeye başlamıştır. Anadolu ve Mısırda ortak olan kalın sırtlı, az eğri tipin bu geçiş döneminde İran da denendiğini tahmin edilmektedir.[219] Bu geçiş sürecinin sonunda, yani XVI. yüzyılda **"Şemşir"** olarak bilinen İran kılıcı ortaya çıkmıştır. Aslında Şemşir'e eğri Türk kılıçlarının gelişimi içinde ele almak ve onu eğri Türk kılıçlarının İran coğrafyasındaki türü olarak görmek gerekmektedir.

---

[216] Osman Turan, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul,1980., s.365,
[217] E. Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler,** s. 160
[218] David Nicolle, **Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature,** s. 248
[219] Turgay Tezcan, **Silahlar,** Topkapı Müzesi 9, Yapı Kredi Kültür ve sanat Hizmetleri, İstanbul, 1983, s. 11

Türk-İslam dünyasının kılıç sanatında özel bir yeri olan Memluk kılıçlarının tabanları da düz ve eğri olmak üzere iki çeşittir. Memlukler bu her iki çeşidi de kullanılmıştır. Türk ve İran kılıçlarında bu dönemde ortaya çıkan düz ve iki ağızlıdan eğri ve tek ağızlı şekle geçme eğilimini Memluk kılıçlarında da izleyebiliyoruz. Bu tür, yani eğri ve tek ağızlı kılıçların en güzel örneklerini Kansuh El-Guri'nin ve Kayıtbay ile diğer Memluk sultanlarının kılıçlarında görmek mümkündür. Aynı zamanda bu kılıçların Türk kılıcının gelişiminde olumlu etkiler yaptığı da şüphesizdir. Kabzaları genellikle hafif eğri ve yuvarlak, tepeleri topuz şeklindedir. Balçağın kolları çok defa içe kıvrık ejder başı şeklindedir.[220]

İslam dünyasındaki kılıç endüstrisinin Türk kılıçlarına derinden nüfuz ettiğini belirtmiştik bu yüzden Arap kılıçlarını da kısaca ele almak gerekir. Bugün Topkapı Sarayı Müze koleksiyonunda bulunan ve Hz. Muhammet devrinden, XIII. yüzyıla kadar gelen bazı Fatımi hükümdarlarına ait kılıçlar ile bazı Emevi ve Abbasi halifelerine ait kılıçları inceleyerek, Arap kılıçları hakkında geniş bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu koleksiyon İslam dünyasının en eski ve değerli kılıçlarını barındırmaktadır. Yani bu kılıçların manevi değerleri hep yüksek olmuştur. Bu yüzden, bu kılıçların çoğu, hem Memluklerin hem Osmanlıların koruması altındayken, zamanın yarattığı çeşitli tahribatlara karşı bazı restorasyon işlemlerinden geçmişlerdir. Bu işlemler sırasında bazıları orijinal parçalarını, süsleme özelliklerini kaybetmişlerdir. Fakat bu restorasyon işlemleri, yapıldıkları dönemin, kılıç işçiliği ve süsleme özellikleri ve beğenileri (başka bir ifadeyle modaları) hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

---

[220] Turgay Tezcan, **Silahlar,** Topkapı Müzesi 9, Yapı Kredi Kültür ve sanat Hizmetleri, İstanbul, 1983,s 6

Bu kılıçların belirli özelikleri şunlardır : Kılıçların uçları çok sivri değildir. Hatta küt uçlu olarak bile nitelendirilebilir. Taban uzunlukları 85-100 cm arasındadır. Ağırlıkları ise kılıçların özeliliklerine göre farklılıklar gösterir. Fakat en hafifi 0,620 kg en ağırı 2,585 kg dır. Namlu (taban) buyrukları hafif eğridir. Bu yüzden kabzalarının da eğri olduğu düşünülmektedir. Kılıçların iki tarafı da keskindir. Yani iki ağızlıdır. Fakat kabzaların hafif eğri olması ancak bir tarafın kullanılmasına müsaade etmektedir. Bu durum dikkat çekicidir. [221]

X- XIII. yüzyılın sonlarına arasında en yaygın olan kılıç türünün düz kılıçlar olduğunu belirtmiştik. Aslında düz kılıçlar XIV. yüzyılda da oldukça yaygındı. Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulanan XIV. yüzyıla ait pek çok kılıç, düz kılıçtır. Fakat eğri kılıçlar gitgide düz kılıçların yerini almaktaydı. XIV. yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaşan eğri Türk kılıçlarının XV. yüzyıla gelindiğinde artık baskın tür haline geldiğini görmek bizi şaşırtmamaktadır. Zira; XII. yüzyıldan itibaren açık bir şekilde, kılıçların gelişim ibresinin eğri kılıçlara doğru yönelmiş olduğunu görmekteyiz.

Türk kılıcı XV. yüzyılın ilk yarısında esas biçimini bulmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in ve Sulta II. Beyazıt'ın kılıçları arasında düz ve iki ağızlı, yıldırım biçiminde veya hemen hemen düz ve tek ağızlı örnekler Türk kılıcının farklı deneme süreçleri geçirmeye devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bu arama döneminde sonra Fatih'in iki eğri kılıcından özellikle büyük boyda olanı Türk kılıcının esas biçimini belirleyen en erken örnektir.(R.35a) Her parçası orijinal olan bu kılıcın Türk kılıçları

[221] Turgay Tezcan, **a. g. e.** , s. 6

arasında özel bir yeri ve önemi vardır. Kabzası hafif eğridir ve haç biçimli dolgun demir balçakları vardır. Kabzası XV. yüzyıl Türk kabzalarının öncüsü sayılabilir. (R.35b) Tek ağızlı, eğri ve kalın sırtlı tabanının ortasında, uca kadar uzanan geniş bir kan oluğu bulunmaktadır.[222]

Osmanlı kılıçlarında, özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memluk etkilerini de açıkça görebilmekteyiz. Türk kılıcının Osmanlıda kendisini bulmasını ve adeta Türklerin tüm tarihsel kökenini yansıtmasında iki tarihsel dönem oldukça önemlidir.

Bunlardan ilki Timur sonrası devirdir. Bilindiği üzere Timur; Suriye, Anadolu, İran, Hindistan ve Türkistan'daki neredeyse tüm zanaatkarları Semerkant ve Sehr-i Sebz gibi baş şehirlere toplamıştı. Bu bilgiyi, Ruy Gonzales de Clavijo : *"Semekant şehrinde Timur'un hazinesinin bulunduğu bir kalenin bir yerinde zırh, kalkan, ok, yay ve miğferler yapmakla meşgul bin tane zanaatkar bulunduğunu"* söyleyerek de doğrulamaktadır.[223] Timur devletinin dağılmasından sonra bu zanaatkarların veya onların öğrencilerinin çoğu Osmanlıya gelmiş ve mesleki inceliklerini Osmanlı silahlarına yansıtmışlardır. Bu durum şüphesiz ki; Osmanlı Türk kılıçlarının gelişimde önemli bir role sahiptir.

Osmanlı kılıçlarının gelişimindeki ikinci önemli dönem ise; Yavuz Sultan Selim'in Mısır ele geçirmesi ve özellikle, zaten Osmanlıyı etkisi altına alan Şam kılıçlarının ve kılıç ustalarının bizzat Osmanlı silah endüstrinin bir öznesi olmasıyla

---

[222] Turgay Tezcan, **a. g. e.** , s.15
[223] Ruy Gonzales de Clavijo **"Anadolu, Orta Asya ve Timur"**, Çev:R. Doğrul, İstanbul, 1993, s.178

başlayan dönemdir. Bu iki gelişme, sadece Türk kılıç endüstrisinin değil, aslında Asya'nın dört bir tarafına dağılmış ve yüzyıllar boyunca farklı bölge kültürleriyle harmanlanmış Türk silah endüstrisinin tarihsel gelişim süreçlerinden geçerek adeta yeniden tek bir çatı altında toplanmasını sağlamıştır.

Bu gelişmelerin sonrasında Türk kılıcı doruk noktasına, Kanuni döneminde ulaştığını söyleyebiliriz. Bu dönemde kılıcın kitlesinden çok şekli ön planı çıkmıştır. Kılıçlarında bileğin ustalıkla hareketi esas olmuştur. Ağır ve kullanımı daha çok bilek gücüne dayanan düz kılıçların aksine eğri kılıçlarda bileğin hareketi önem kazanır. Dolayısıyla eğri Türk kılıcını kullanmak özel bir talim ve ustalık isterdi. Kılıç çalmasını bilmeyenler onu kolayca kırabilirdi.[224] Bu nedenle de Türk kılıcının kitlesi, boyu ve eğriliği arasındaki oran daima düşünülmüştür.

Kabzadan itibaren düz bir şekilde uzanan taban; uca yaklaştıkça yukarı doğru eğrilik kazanmaktadır. Bu eğriliğin kabzadan sonra ne zaman başlayacağı ve kaç derecelik bir açıyla döneceği son derece önemlidir. Çünkü, kol kuvvetinin bir noktada toplanarak en tesirli darbeyi yaratması ve kılıcın geri çekilişinde tesirin devamlılığı hesaplanmıştır. Ayrıca kılıcın hafifliği, kullananın çabuk ve süratli olmasını sağlar. Bu yüzdendir Türk kılıcı hiçbir zaman ağır, hantal ve kaba kuvvet isteyen silah olmamıştır.[225]

Bu yüzden Türk kılıcının oldukça iyi bir mekaniği vardır. Kılıcın ucunun hafifletilmesi, ağırlık merkezinin etkili bir hale gelebilmesi için tabanın iki yanı

[224] Nebi Bozkurt, **Kılıç Maddesi**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, s. 406
[225] Turgay Tezcan, **a. g. e.**, s.15-16

kılıcın eğilimine göre boydan boya dengeli bir şekilde incelmesi gerekir. Bu kılıcın mekaniğidir.(Ç54). Bu mekanik en üst noktasına dünyanın sayılı kılıçları arasında gösterilen Osmanlı **Yatağanları** ile ulaşmıştır.(R.36)

Sonuç olarak; en erken örneğini Kudirge kurganlarında gördüğümüz Eğri Türk kılıcının XIII. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başladığı ve XV. yüzyılda asıl biçimine ulaştığını söyleyebiliriz. Türklerin binlerce yıllık tecrübelerinin bir yansıması olan Eğri Türk kılıçları çok kaliteli silahlardı. Aslında en kaliteli kılıç, savaşlarda en iyi öldüren kılıçtı. Bunun yanı sıra; kılıçların alt ve üst kısımlarının düzgünlüğü, yüzeylerin girintisi çıkıntısı olamaması, bir yerinin diğerinden yüksek olmaması ve kesici bölgelerinin iki tarafının da bir kıl kadar ince olması da çok önemliydi. Bu özelliklere sahip olan bütün kılıçlar, en ideal silahlar olarak kabul edilmekteydiler.[226] Fakat yapım tekniği, sanatsal güzelliği ve mükemmele yakın mekaniği ile Eğri Türk kılıçları çağının en iyi ve kaliteli kılıçları arasında yer almaktaydı. (R37)

[226] A.Bakır, **a. g. e.** , s.400

2- Bıçak ve Hançerler :

Çeşitli kesme işlerinde kullanılan, bir sap ve tabandan oluşan araçlara **bıçak** denilmektedir. Arkeolojide kılıç ile kama ve hançeri ayıran uzunluk 40 cm dir. Bu ölçünün altındaki kesici silahlara bıçak kapsamına girmektedir.[227] Bıçak kelimesi Eski Türkçe'de yine "bıçak" ismiyle kullanıldığı gibi olarak **"biçek"**, **"Bı"** **"Bıçkı"** **"Pıçak"** ve "**Kesgü"** şeklinde de kullanılmıştır. [228] Aslında bıçak kesme ve saplama amaçlı ucu sivri ve en az bir yüzü keskin olan araçlara verilen genel bir isimdir. Bıçakların dünya üzerinde sayılamayacak kadar çok çeşitleri vardır.

Türklerin en çok kullandıkları askeri bıçaklar **"Hançerler"** dir. Hançerlerin tabanı eğri ve ucu sivridir. Oğuzların Hançere **"Bügde"** veya **"Bögde"** dedikleri bilinmektedir.[229] Bunun yanı sıra hançer için kullanılan kelimelerden biri de **"Kezlik"** kelimesidir.

Divanü Lûgati't Türk **"Kezlik"** kelimesi için : Kadınların üst elbiselerine taktıkları küçük bıçak" karşılığını vermektedir. Ayrıca bu kelimenin günümüzde Anadolu ağızlarında "çakı" "eğri kılıçların ağız bölümü" anlamında kullanılmaktadır.[230] Bununla birlikte İ.Hakkı Uzunçarşılı, Memluklerde devlet teşkilatını anlatırken şu ifadelere yer vermektedir : *"...Kılıç soldan bağlanır ve Sadak ile Kezlik yani hançerlik sağ tarafa asılırdı..."* [231] Görüldüğü gibi Uzunçarşılı; Kezlik kelimesinin "Hançerlik" anlamına geldiğini belirtmektedir. Ortada bir anlam

---

[227] Nebi Bozkurt, **Kılıç Maddesi**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara, 2002, s.405
[228] Engin Çetin, **a. g. e.** , s.182,184,185, 203
[229] Engin Çetin, **a. g. e.**, s.192
[230] Engin Çetin, s. 204 ve Besim Atalay,(I, 478-25), **DLT**, 241
[231] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, s. 419

kargaşası olduğu kesindir. Fakat bu durum son derece doğaldır. Çünkü, dünya tarihi göz önüne alınırsa en çok farklı tür ve biçimlere sahip olan silahlar bıçak ve çeşitleridir. Bu yüzden birbirine biçimsel ve işlevsel olarak benzeyen bazı bıçak türlerinin zaman içinde farklı veya aynı isimlerle anılarak anlam kargaşasına yol açması neredeyse kaçınılmaz bir durumdur.

Sadece Türk askerlerinin değil, ister bir sivil bir saray görevlisi olsun ister basit bir çoban; hemen her Türk'ün kemerinde bıçak veya hançer taşıdığı düşünülmektedir. Çünkü bıçak taşımak en basit silahlanma yoludur. Belki de bu yüzden; Orta Asya'daki kurganlarda en sık rastlanılan silahlar arasında yer almaktadır.[232]

Hun dönemine ait Ordos hançerlerinden bir önceki bölümde söz edilmişti. Ordos bıçaklarının yanı sıra düz bıçaklara da rastlanmaktaydı.(Ç.55) Göktürkler tarafından yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.(Ç..56) Uygur devri minyatür ve fresklerin de rahipler hariç hemen her figürün belinde Orta Asya tarzı bir kemer ve bu kemere takılı bir bıçak veya hançer görülmektedir.(Ç.57) Kırgızlarda herkesin bir kemeri ve ona takılı bir bıçak ile bileği taşı olduğu kaynaklara geçmiştir.[233]

Orta Asya Türk toplumlarında hançerlerin simgesel özellikleri var mıydı? Orta Asya'nın dört bir yanına dağılmış balbalları şöyle bir incelediğimizde; hançerlerin tek başına olmasa bile kemerler ile birlikte sınıf veya rütbe belirten simgesel anlamlar taşıdığı izlenimi ağır basmaktadır.

---

[232] B. Ögel , **Türk Kültür Tarihi** , s. 231
[233] B. Ögel , **a. g. e.** , s. 209

Zira, balballar ilk bakışta oldukça yüzeysel olarak işlenmiş heykel olarak görülebilir. Fakat iyi etüt edildiğinde taşa kazınmış her bir ayrıntının bir şeylerin simgesel ifadesi olduğu görülebilir. Sürekli kullanılan aynı kompozisyonun (sağ el ile tutulan kadeh, sol el ile tutulan kılıç veya hançer, kemer ve kuşakların varlığı, V yaka kaftanlar, bıyıklılık ve bıyıksızlık durumlarının) hiç şüphesiz, kullanılması; tasvir edilecek konu eksikliğinden kaynaklanmıyordu. Burada açık bir şekilde simgesel bir ifadecilik vardır. Balballarda hançerlerin simgesel bir ifadenin aracı olarak kullanılması; onların maddi hayatta bazı anlamlar taşıdığı tezini kuvvetlendirmektedir. (Ç.58a,b,c)

Türklerin İslamiyeti benimsemeleriyle beraber Yakındoğu'da yaşayan Türkler, hançer veya bıçakların taşıdıkları bazı anlamları unutulmaya başlanmış veya onlara eski anlamlarıyla karışık olarak daha farklı anlamlar yüklemiş olabilirler. Fakat X-XIV. yüzyıllar arasında Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türk kavimlerinin bu anlamları yaşattığını, gerek mezar kalıntıları gerekse arkalarında bıraktıkları balballardan kolaylıkla anlayabilmekteyiz.

XI. yüzyıldan itibaren Gazne, Selçuklu, Memluk vb. gibi Türk-İslam devletlerinin dönemine ait hemen türlü insan tasvirinde kemerler taşınan bıçak veya hançerlere rastlamak mümkündür. Özellikle askerlerin bu bıçak veya hançerleri Orta Asya Türk tarzı kemerlere asılı şekilde taşımaları konumuz açısından dikkat çekicidir. (Ç.59)

İlk bakışta önemsiz bir silah gibi görünen hançerler, aslında Ortaçağın en öldürücü ve en etkili silahlarından biri olmuştur. Hançerler bu etkili olma özelliğini, suikast silahı olarak kullanılmalarından almışlardır. Hatta bu yüzden bir dönem Avrupa'da hançer taşımak yasaklanmıştı.[234] Nizam'ül mülk diğer bir çok yüksek düzeyli Selçuklu devlet görevlisi gibi hançerlenerek suikasta uğramıştı.[235] Ayrıca, her ne kadar bir suikast olamasa da Alpaslan'ın Yusuf isimli bir komutan tarafından öldürülmesi yine bir hançer ile olmuştu.[236] Bu cinayetler Selçuklu devletinin kaderini ve Türklerin tarihini deriden etkileyen cinayetlerdi. Kısaca; bıçak ve çeşitlerinin siyasi tarihteki öneminin askeri tarihten daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Hemen her kesimden ve her milletten insan tarafından günlük hayatta taşınan ve bu yüzden dünya üzerinde yüzerlerce, belki de binlerce, çeşide sahip olan bıçakların kullanımı geçtiğimiz yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Ateşli silahların ortaya çıkmasının bıçakları savaş alanında çok etkilemediği görülmektedir. Bıçakların savaş alanında önemi yitirmesi süngülerin tüfeklerin ucuna takılmasıyla olmuştur.

---

[234] M. Laorusse, cilt 8, s.391
[235] Ali Sevim, **"Biyografilerle Selçuklular Tarihi "**, s. 23
[236] Ali Sevim, **a. g. e.**, s. 61

3- Kılıç ve Bıçak Kınları :

Kılıcın kullanılmadığı zamanlarda içersinde muhafaza edildiği ve taşındığı kılıfa **kın** denilmektedir. Kılıç veya bıçak kılıfları eski Türkçe'de de **"kın"** denilmekteydi. Kınlar, kabzanın balçak altında kalan bitiş noktasından başlayarak namlu ucuna kadar uzanmaktadır.[237] Yani kınların boyları kılıca bağlı olarak değişmektedir.

Kının bölümleri şunlardır : 1- Balçak oyuğu, 2- Metal ağızlık 3- Taşıma halkası 4- Bilezik. 5- Çamurluk (Ç.39)

Kılıcın kına girdiği oyuğa **Balçak oyuğu** denilmektedir. **Metal ağızlığın** işlevi kılıcın kına girerken kına zara vermesini önlemektir. Kılıçlar, kayışlar **Taşıma halkaları** yoluyla kemere takılır yada omuza asılarak bel hizasına taşınırdı. **Bilezik**, taşıma halkalarını kılıca kelepçe şeklinde bağlayan metal parçalardır. Bilezikler aynı zamanda bir süsleme öğesidir. Kılıcın ucunun kın ucunu delerek dışarı çıkmasını ve hem kına hem kılıca zarar vermesini engellemek amacıyla kının ucuna birkaç santimetre uzunluğundaki yassı ve madeni plaka **Çamurluk** denilmektedir.

Kının rahatça girip çıkması için namlu formuna uygun bir eğrilikte olan kınlar ahşap veya metalden yapılmaktaydılar. Özellikle büyük sultan veya komutanların ahşap yüzey üzerine mücevher ve değerli taş kakmalarıyla yapılan kınlar, Türk sanatının en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Fakat, bunun yanı sıra XII- XIV.

---

[237] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 63

yüzyıl minyatürlerinde rastlanan sıradan Türk kılıçlarında; genellikle ahşap rengin üzerine altın renkli bilezik ve çamurluklarla sonraki yüzyıllara göre daha sade bir görünüme sahip olduklarını görmekteyiz. (R.38&39)

Ahşap kınlar dışında Türklerin metal kınlarda kullanıldığını bilmekteyiz. Bu yönde elimizdeki en önemli örneklerden biri, günümüzde Avustralya B.C Galleries'de sergilenen ve XII. yüzyıl ait olduğu düşünülen metal kındır. İran'da bulunan bu kın büyük ihtimalle Selçuklu devrine aittir. Yüzeyi palmet ve çeşitli bitkisel formlarla bezeli olan bu kının dikkatimizi çeken bir başka özelliği, kınının üst tarafında sıra halinde dizili bulunan demir halkalardır. (R.40)

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkler kılıç veya bıçaklarını kınlarına bağlanan kayışlarla kemerlerine takmaktaydı. Demir kında dikkatimizi çeken sıra halindeki bu halkaların; dekoratif özelliklerinin yanı sıra, kemere kayışlarla bağlanmayı sağlayan bir işlevi de yerine getirdiğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte sıra halinde halka kullanımının kınlarda, en yaygın uygulama biçimi olmadığını da belirtmemiz gerekir.

Kınların kemerelere, veya Araplarda görüldüğü gibi omuzdan asılı kayışlara, bağlanmasını sağlayan en yaygın taşıma halkası biçiminin **"P"** veya **"Kulp"** biçimine benzeyen halka biçimi olduğunu görmekteyiz. Bu tarzdaki taşıma halkası biçimini Orta Asya'daki erken ve geç dönem Türk kılıçlarında ve Balballarda görmek de mümkündür.(Ç.60) Ayrıca, bu tarzdaki taşıma halkalarını, Yakındoğu örneklerinde, özellikle Sasani kılıçlarında da, sıkça görmekteyiz. (R.34)

Kılıç ve bıçak kınları, tıpkı ok ve yay kılıfları gibi, kılıç veya bıçakları taşıma amacının yanı sıra aynı zamanda onları dış etkilerden koruma işlevine sahiptiler. Kılıç ve bıçakların, askerler ve diğer insanlar tarafından sürekli taşınan silahlar olması, kınları gündelik hayatın ve günlük kıyafetlerin önemli bir parçası yapmıştır. Kınlar belki de bu yüzden, Ortaçağın en zengin süslemelerine sahip nesnelerinden biri olmuştur.

4 - Baltalar :

Baltalar insanoğlunun kullandığı en eski silahlardandır. Basit bir balta bir sap ve bir temrenden oluşur. Temreninin kesici yüzeyine **namlu** denir. Ahşap veya metal baltaların sapları dikey ve genellikle silindirik olur. Baltaların yüzlerce türü ve bu türlere sınıflandırmaları vardır. Bu türlerin çoğu temrenin veya namlunun şekline göre belirlenir. Baltaların sınıflandırılma ölçütlerinden biri de saplarının uzunluğudur.

Türklerin kullandığı baltaları; **El Baltaları** ve **Uzun (Mızrak) Baltalar** şeklinde iki kategoride ele almak mümkündür. El baltaları daha çok yakın dövüşte tercih edilen baltalardır. Uzun baltalar ise uzun sapların ucuna yerleştirilmiş, kimi zaman kancalı veya baltanın tepesinde mızraklara benzer sivri mızrakların bulunduğu baltalardır.

Türk askerilerinin de başka toplumlara mensup askerler gibi çok eski devirlerden beri balta kullandıkları tahmin edilmektedir. Günümüzde St. Petersburg Hermitage Müzesinde sergilenen, Kazakistan'da bulunan ve Andronova kültürü döneminden kaldığı tahmin edilen bakır savaş baltası, günümüze kalan ender örneklerden biridir. (R.41)

Dağlık Altay'da, Eski Türk abidelerinden metal savaş baltaların bulunmuştur. Birinci bin yılın sonunda, II. Göktürk Kağanlığının yıkılışından sonra da savaş baltaları Eski Türk ordu mensupları tarafından geniş kullanılmaktaydı. Savaş baltaları hafif silahlı

atlıların yakın mesafeli savaşta geniş kullandıkları alettir.[238](Ç.61) İslamiyet öncesinde Türklere balta örneklerini en yoğun olarak Volga Bulgarlarına ve Hazarlara ait kalıntılarda bulmaktayız.

Türk baltaları, daha çok bir kenarı keskin, çeşitli biçimlerde temrene sahip olabilen, fakat genellikle namlusu yarım daire biçiminde olan ahşap veya metal bir sapa sahip olan silahlardır. Balta Türkçe kökenli bir kelimedir. Karahanlı Türkçesi metinlerinde **Baldu** şeklinde geçer.[239] Baltaların küçüğüne nacak denilmektedir.

XII. ve XIII. yüzyılda kullanılan süvari baltalarının çoğu kısa boylu ve yataydar namlulu baltalardır. Bazı örnekler bir yüzü keskin diğer yüzü ise uzun-sivri çıkıntılıdır. Bu tür örnekler daha çok Orta Asya'da göze çarpar.(Ç61),(R42&43)

Süvari baltalarının dışında; Türk savaş baltaları daha çok **Teber** ile anılır. Aslında Teber Fars dilinde de balta anlamına gelir. Teberler diğer balta çeşitlerinden temrenlerinin biçimiyle ayrılır. Teberlerin namluları hilal şeklinde sapa paralel olarak uzanır. Teberler, demirden yapılmış yarım ay şeklinde ve daire şeklinde kenarı keskin, diğer kenarı sap kısmına bağlantılı bir yüzey olan temren kısmı ile, bu kısma hareket veren bir saptan meydana gelmiştir.

Sap kısmı ahşap veya demirdendir. Kullanıldığı sırada elden çıkmaması için sapın uç kısmı küçük bir küre ile sonuçlanır. Temren bölümünün kesici kenarı bir hilal şeklindedir. Bu şekil vurulduğu yere merkezden hilal uçlarına doğru genişleyen

[238] Hudyakov, **a. g. e.**, s.475
[239] Engin Çetin, **a. g. e.**, s. 188

bir etki alanı sağlamakta aynı zamanda, daireyi hareketle etki alanından kurtulmasına yaramaktadır. Yüzeyin düz veya hafif içe eğimli diğer kenarı ise doğrudan sapa bağlanmıştır. XIV. yüzyıl başlarında teberlerin sapla birleşen kenarları karşısında uzun sivri madeni uçlar eklenerek hem kesici hem de delici parçalayıcı görevi görmeleri sağlanmıştır.[240] Teberler ansiklopedik kaynaklarda **Aydemir** olarak da anılırlar.(R44&45)

Özellikle X. yüzyıldan itibaren Türk balatları arasındaki en yaygın temren biçiminin yarım daire biçimli temrenler olduğunu görmekteyiz. Yalnız bu noktada yarım daire biçimli namlu ile hilal biçimli namlu aynı şey olmadığını önemle belirtmek gerekir. Hilal biçimli, yarım daire biçimli namlunun kapsamı altındadır. Yani, kaynaklarda çok yapıldığını fark ettiğimiz yanlışın aksine; her yarım daire biçimli namlu, hilal biçimli namlu anlamına gelmemektedir.

Hilal biçimli namlu, kesişen namlu uçlarının bir hilal yaratacak şekilde kıvrılmasıyla oluşan özel bir türdür. Hilal biçimli namluda, yapılırken namlunun biçim amacının (veya biçim kaygısının) hilal şekli olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Günümüzde Avustralya **B.C Galerries**'de sergilenen ve İran'da X-XIII yüzyıllar arasına ait olduğu tahmin edilen **İstiridye Kabuğu Biçimdeki Balta**; hilal biçiminin dışında da yarım daire biçimli baltaların kullanıldığını gösteren en iyi kanıtlardan birdir. (R.46)

[240] Nejat Eralp, **a. g. e.** , s. 74

Baltalar Türkler tarafından kullanılan en eski silahlardan biri olmasına karşın, adları Türklerle, diğer silahlar kıyaslandığında, daha az anılan silahlar olmuşlardır. Buna rağmen; XIV. yüzyıldan itibaren, özellikle Memlukler ve Osmanlı döneminde dünya tarihinin en kaliteli ve güzel baltaları olan Teberlerin, Türk baltalarının en seçkin örnekleri olarak dünya literatürlerinde yerlerini aldığını söyleyebiliriz. (R 47)

III- DELİCİ VEYA DÜRTÜCÜ SİLAHLAR :

Bu tür silahlar uzun bir sap ve sivri bir temrenden oluşan silahlardır. Çoğunlukla tek elle ve darp edilerek kullanılır. Fakat bazı kısa türleri atılarak da etkili şekilde kullanılır. Mızrak, Cirit, Çatal, Harbe, Tıpan, Zıpkın ve Alem gibi türleri vardır. Aslında bu tür silahların hepsi genel olarak mızrak çeşidi olarak kabul edilirler. Bu yüzden bu tür silahları "mızrak ve çeşitleri" başlığı altında incelemek en doğrusudur.

1- Mızrak ve Çeşitleri :

Çeşitli boylardaki ahşap veya metal bir sırığın ucuna yerleştirilmiş bir temrenden ibaret olan dürtme veya saplama amaçlı savaş silahına **mızrak** veya **kargı** denir. Türk mızrakları **gövde**, **temren** ve **perçem**'den oluşur. Türklerin kullandığı ve "Mızrak" anlamıma gelen bazı diğer kelimeler ise şunlardır : **Çevgan, Sünü, Süngü, Sıta, Şakti**[241], **Nayza**, ve **Nize**.

Mızraklar kamış, ahşap ve metal saplı olurlar. Fakat Türk mızrakları genellikle kamış veya ahşap saplıdır. Mızrağın vurucu ve delici etkisini sağlayan temren çeşitli biçim ve uzunluklarda bir sap yuvası vasıtasıyla gövdeye perçinlenir. Erken dönemlerde mızrakların, aynı ok temrenleri gibi, temrenlerin arkasındaki bir vasıtasıyla gövdeye bağlandığı bilinmektedir. (Ç.63),(R.48)

---

[241] Engin Çetin, **a. g. e.**, s.186,192,198

Mızrakların bir çok türü vardır ve mızraklar arasındaki bu tür farklılaşmaları yaratan iki temel unsur vardır :

A- Mızrak Gövdesinin Durumu : Bunu iki şekilde ele alınabiliriz :

a- Gövdenin kalınlığı ve şeklinin ortaya koyduğu mızrak türleri.

b- Gövdenin uzunluğu veya kısalığının ortaya koyduğu mızrak türleri.

B- Mızrak temreninin durumu : Yüzlerce farklı temren çeşidinin ortaya koyduğu mızrak türleridir.

Ayrıca, gövde biçiminin ve ebadının zorunlu olarak ortaya koyduğu pek çok temren türü de vardır. Mızraklar, asıl öldürücü güçlerini temrenlerden almaktadır. Bu yüzdendir ki temrenler mızrakların gövdesinden çok daha fazla çeşitlilik gösterirler. Aslında mızrağı oluşturan bu iki ana unsurun (gövde ve temren) birleşimiyle ortaya çıkan biçim ve ölçüler sadece kullanım amacına hizmet eder. Yani amaç, gövdenin ve temrenin biçimini, kalınlığını ve uzunluğunu tayin eder. Silahların kullanım amaçlarının, silahların genel biçimini etkilemesini doğal bir sonuç olarak kabul etmek ve tayin edilen bu biçimlerin genel özelliklerini ele almak gerekmektedir.

1.a- Türk Mızraklarının Gövde Biçimleri :

Türk mızraklarının çoğunlukla kamış veya ahşap olduğunu daha önce belirtmiştik. Ayrıca bu mızraklar süvari kullanımına uygun olarak hafif ve kısa idi. El Cahız'ın kaleme aldığı "Fazâ'il El-Etrak" adlı eserde **Humeyd** şöyle der :

"Haricinin mızrağının kargısı uzun ve içi dolu olduğu halde Türklerin mızrağının kargısı kısa ve içi boştur. İçi boş ve kısa kargılı mızraklar daha iyi saplanır, taşımaları daha hafiftir. Araplardan başkaları uzun v kargılı mızrakları yayalara kullandırırlar. Bu çeşit mızrakları hendek kapılarında ve geçitlerde Ebnâ[242] kullanır. Fakat, Ebnâ bu konuda Türkler Horasanlılarla yarış edemezler. Zira, onlar bu çeşit mızrakları ekseri hendek kapılarında ve geçitlerde kullanırlar."[243]

Mızrakların gövde biçimleri, **Kısa mızraklar** ve **Uzun mızraklar** diye iki temel başlık altında gruplandırabiliriz. Türklerin kullandığı bir çok kısa mızrak çeşidi vardı. Bunlar arasında en kısa olanı **Cirit (Cıda)** idi. Cirit 130-140 cm. uzunluğunda olan ve ucunda küçük bir temreni olan kısa ve hafif bir mızrak türüdür.[244] Eski Türklerin kısa mızraklara **Kaçut** dedikleri de bilinmektedir.[245] Fakat Kaçut'un özel bir tür mü; yoksa kısa mızraklara verilen genel bir isim mi olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Bir de **"Nizek"** tabiriyle karşılaşmaktayız. Bu tabir Arapça dır. El-Cahız'dan Ortaçağda Arapların kısa mızrakları "Nizek" olarak adlandırdığını öğrenmekteyiz.[246] Türklerin kullandığı kısa mızraklardan bazıları ise çift temrenliydi. Bu tür mızrakların saplarının uç kısmında da küçük başlı temrenler bulunmaktaydı.

Osmanlılarda sapın alt kısmında mızrağın elden kaymasın önleyen ve mızrak hakimiyetini kolaylaştıran küre şeklinde bir bileziği olan mızraklara **Kostaniçe** denir idi.(Ç.64) Bu mızrakta kısa süvari mızrakları sınıfına girmektedir. Türklerin daha çok

---

[242] **Ebnâ :** İranlıların neslinden doğmuş olanlara verilen umumi isim. Ramazan Şeşen , **"El- Cahız ve Türklerin Faziletleri"** İ.S.A.R, İstanbul, 2002. s.87
[243] Ramazan Şeşen , **a. g. e,** s.87
[244] Nejat Eralp, **a. g. e** s. 52
[245] Engin Çetin, **a. g. e** s. 202
[246] Ramazan Şeşen , **a. g. e,** s. 122

kostaniçe tarzı bir mızrak kullandıklarını düşünmekteyiz. Bu tür bileziklerin gelişimi hakkında elimizde ayrıntılı veriler şimdilik yoktur. Fakat bu bileziklerin mızrak boğumlarından geliştirilmiş olma ihtimali yüksektir.

Mızrak gövdelerinde çeşitli boğumlar vardır. Bu boğumlar; mızraklarda eklem (bağlantı) yerlerini oluştururlar. Bu yüzden yapısal önemleri çoktur. Bunlar sadece gövdenin yapısı bakımından değil mızrağı kavrama ve kullanma yerlerini belirleme bakımından da oldukça önemlidir. Eklem görevi gören boğumların aynı zamanda mızrağı kavrayan elin göre alt ve üst sınırları oluşturması ve de daha sonra mızrak hakimiyeti kazandıran bileziklere dönmüş olması muhtemeldir. Ayrıca bileziklerin önemli bir dekoratif unsur olduğunu da göz ardı etmemeliyiz. Örneğin; Sap oyuğunun hemen alt kısmında çeşitli sayı ve ebatlardaki bilezikler bu dekoratif kaygıların güzel sonuçlarıydı. (Ç.65)

Boğum ve bilezikler uzun mızrakların neredeyse olmazsa olmazıdır. Bunların uzun mızraklardaki yapısal işlevi kısa mızraklara oranla daha fazladır. Boğum ve bilezikler uzun mızrakların sağlamlığında bir rol oynarlar. Aslında X-XIV. yüzyıllardan günümüze ulaşmış görsel malzemelerin çoğunda uzun mızraklar karşımıza çıkar. Hiç şüphesiz Türkler uzun mızraklar da kullanmışlardır. Özellikle Alp tasvirlerinde karşılaştığımız mızraklar uzun, sivri temrenli ve perçemlidir.(R.49)

El-Câhız, mızraklar hakkında şöyle der :

" *...(Mızrakların) Tam ve Hantalları vardır. Hantal olan çok uzun olduğundan tutanın elleri titrer... Hantal mızrağı ancak kuvvetli kişiler taşır. Süvari onu görünce*

ürker..."[247] Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi uzun mızrakları herkes kolayca kullanamazdı. Uzun mızraklar ancak kuvvetli kişilerin kullanımına uygundu. Tasvirlerde, uzun mızrak taşıyan kişilerin heybetli bir görünüm sergiledikleri dikkatlerden kaçmaz. Bu noktada minyatür ve kabartma gibi görsel verileri incelerken bir ihtiyat payı koymak gerekir. Çünkü tasvir edilen öykülerdeki kahramanları daha kuvvetli ve heybetli göstermek için çok da abartılı olmayan bir üslup ile onların kullandığı mızraklar günlük hayatta kullanılanlardan daha uzun gösterilmiş olabilir. Belki de bu yüzden elimizdeki tasvirlerin pek çoğunda uzun mızraklarla karşılaşılmaktadır.

Uzun mızrakların sağlamlığında önemli rollerden biri de gövde yapısına düşer. Gövde yapısına göre pek çok farklı mızrak çeşidine de rastlayabiliriz. Bu türde farklı mızrak çeşitlerinden biri de daha çok Avrupa şövalyelerinin kullandığı mızraklardır. Bunu **II. Kılıç Arslan'ın oğlu Erzurum Meliki Mugis El-din Tuğrul Şah**'ın darp ettirdiği bir Selçuklu sikkesinin üzerindeki bir süvari motifinde tespit etmekteyiz. Mızrak sapının dip kısmında dairesel kesitli bir baş bulunmaktadır. Mızrak çok uzun olarak resmedilmemiştir ve kalın olan arka yüzeyden başlayarak uca doğru incelmektedir. Selçuklu dönemi Varka-Gülşah minyatürlerinde de bu tarza yakın bir mızrağa rastlarız. Bu mızrak türünü, aşağı yukarı aynı dönemde, yine **II. Kılıç Arslan'ın oğlu Malatya Meliki Kayser Şah** adına darp edilen sikke üzerinde görülen mızrak ile karşılaştırdığımız zaman; bu iki mızrak arasındaki farkı açıkça görmek mümkündür. Bu tür mızraklar Ömerî'nin Suriye'de üretildiğini belirttiği ve

[247] Ramazan Şeşen , **a. g. e** , s. 122

haçlıların da kullandığı **"kantâriyye"**[248] denilen mızraklar a benzer olabilir. (Ç.65a,b,c).

1.b Türk Mızraklarının Temren Çeşitleri :

Temren çeşitlerine geldiğimizde; Türklerin bir çok biçim ve ebatlarda temren çeşidi kullanmış olduğunu görmekteyiz. Biz bu temrenleri belli ana biçim grupları altında topladık :

Yassı Gövdeli ve Sivri Uçlu Temrenler : Bunların sivri uçlu bitki yapraklarından esinlenerek meydana getirildiği ve türetildiği düşünülmektedir.[249] Dar ve ince örnekler olduğu gibi oldukça enli ve uzun örnekleri de vardır. (Ç.66a,b,Ç67)

Çatallı ve Kancalı Temrenler : Çatal birbirine paralel iki sivri ucu olan mızraklardır. Çatallarda iki sivri ucun dışa bakan kısımlarında iki kıvrık kanca vardır ki bunlar yırtmaya, parçalamaya veya arkadan yakalamaya yararlardı.[250]

Üç Çatallı veya Lâle Biçimli Temrenler : Çift çatallı mızraklardan başka bir de üç çatallı mızraklar vardır. Türklerin eskiden bunlara **Tarjul** dediği de olmuştur.[251] Çatallar yine birbirine paralel olarak uzanırlar fakat genellikler ortadaki çatal farklı biçim, en ve uzunluktadır. Bu yüzden biçimleri lâleyi andırır. (Ç.68a,b)

---

[248] Adhülhalik Bakır, **a. g. e** , s.409
[249] Nejat Eralp, **a. g. e** , s.51
[250] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 54

[251] Engin Çetin, **"11.Yüzyıl ve Öncesi Türkçesinde İnsan Yapımı Nesne Adları"**, s.205

Sap Yuvası Kalın, Uç Kısmı Sivri ve İnce Temrenler : Bu tür örneklere çok sık olarak rastlarız. (Ç.69)

Sap Yuvasından Başlayarak Kenarları Zikzak Yapan Temrenler : Özellikle Eyyubi ve Memluk dönemi mızraklarında çok sık karşılaşılır. (Ç.70)

Çok Dilimli Temrenler : Güçlü darbe etkileri yaratabilen en az iki dilimli temrenlerdir. Dilimli Türk ok temrenleriyle aynı özellikleri gösterirler.(Ç.71)

Küt veya Yuvarlak Uçlu Küçük Başlıklı Temrenler : Bu tür temrenler daha çok damla veya yaprak biçimindedir. Bunların dışında çok daha farklı biçimlerde de karşımıza çıkar.(Ç.72a,b,c) Bu tür temrenlere daha çok tören ve merasim tasvirlerinde rastlarız.

1.c - Türk Mızraklarının Türleri :

Yukarıda belirttiğimiz gibi farklı temrenler, gövde boyları ve şekillerinin birleşiminden pek çok mızrak türü ortaya çıkmıştır. Bunlardan en çok bilinenlerden biri **Harbe** dir. İki yada tek ucu demir temrenli hafif mızraklara Harbe denilirdi. Bir diğeri **Tırpan** dır. Tırpan'da yine delici, dürtücü silahlardan biri olmakla beraber bazı türlerinde kesici nitelikte bulanan ve süvariler tarafından kullanılan bir silahtır. Mızrak gibi ahşap bir gövde ucuna, mızrağa göre daha uzun ve daha çok amaçlı bir temrene sahip olan tırpanlardan bazılarında temren üzerinde uçları sivri hilal ve

mahmuz şeklinde çıktılarla daha tesirli bir hale getirilmişlerdir. Bir başka mızrak çeşidi **Zıpkın** dır. Uzunca, üçgen şeklinde bir mızrak ve temrenin boyun kısmında sivri uçlu, keskin yukarıya ve aşağıya kıvrık kancaları bulunan bir silahtır.

Bu türden mızrakların yanı sıra birde iki uçlu mızraklar vardır. Bu türler mızrakların en bileneni, Gazne Sultanı Mesut'un **Dandanakan Savaşında** kullandığı **harbe-i zehragin** olarak adlandırılan bir silahtır. Bu silahı iki ucunun da zehirli ve oldukça etkili bir silah olduğu belirtilmektedir.[252] Mızrakların temreninin zehirli olması için; kılıçlarda uygulanan işlemlerin benzeri uygulanıyor olmalıdır.

İslam dünyasında mızrak üretim endüstrisinin en büyük hammadde kaynağı Hindistan idi. Mızrak için ihtiyaç duyulan demirler ve gövde için gerekli kamışlar genellikle Hindistan'dan getirtilir idi.[253] Bununla birlikte Ortaçağ boyunca, diğer pek çok silah gibi, mızraklarda Türkistan'dan diğer bölgelere ihraç edilen başlıca ürünler arasında yer almaktaydı.[254]

Memlukler döneminde Mısır ve Suriye'de çok şahane mızraklar üretildiğini Ömerî'den öğrenmekteyiz. Anlatılanlara göre, Eyyubiler ve Memlukler zamanında imal edilen mızraklar ya tamamen demirden ya da gövdesi ağaç ve baş tarafı temrenden oluşmaktaydı. Büyük bir itina ile imal edilen bu mızrakların büyüklerine **"ruhm"**, haçlı askerleri tarafından da kullanılan küçüklerine ise **"kantâriyye"** adı

---

[252] Güler Nuhoğlu , **a. g. e** , s. 302
[253] Abdülhalık Bakır, **a. g. e,** s. 409
[254] V.V. Barthold, **"Moğol İstilasına Kadar Türkistan"** Hazırlayan : Hakkı Durdun Yıldız, T.T.K Basımevi, Ankara, 1990, s.

veriliyordu.[255] Büyük Selçuklularda **"Hattı Kargı"** denilen ve Bahreyn'de yapılan bir çeşit meşhurdu.

Bu devirlerde askerler sapı ağaçtan ve baş kısmı **"tû"** olarak adlandırılan geniş bir demir parçasından imal edilen mızrakları da kullanıyorlardı. Bunların üzerine altın kakmalı şekiller, Kur'an ayetleri, propaganda sözcükleri, kumandanların isimleri, ve onlara yapılan övgüler gibi tarihi önemi bulunan ve bu silahları imal eden demircilerin yazmak adettendi.[256]

Fakat ne kadar ustalıkla yapılmış veya hangi biçim ve ebatlarda yapılmış olursa olsun mızrak etkin gücünü, diğer bir çok Ortaçağ silahı gibi, onu kullanandan alır. Özellikle at üstünde mızrak kullanımı beceri ve ustalık ister. Türklerin bu ustalığa erişimi ise çocukluktan itibaren başlayan ve çeşitli askeri spor ve oyunlarla gelişen bir talim sürecinin sonucudur.

1.d - Türk Mızraklarının Kullanımı ve Ordudaki Önemi :

Savaşta süvariler tarafından kullanılan mızraklar ya hedefe fırlatmak ya da hedefe süratle at sürerek hedefi delmek üzere kullanılır. Türk askerlerinin erken dönemlerden itibaren uzun mızrak kullandığını Orta Asya'da geniş bir alana yayılmış kaya resimlerinden anlamaktayız.(Ç.73) VIII-X asırlarda Göktürkler, Uygur ve Kırgız ordusunda kullanılan taktiklerden biri de; ağır bir ok yağmurundan sonra sıra

[255] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 409
[256] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 409-500

şeklinde dizilen zırh gömlekli süvarilerin mızraklarıyla düşmana saldırıya geçmesinden oluşuyordu.[257]

Atmakta kullanılan mızrak türleri ise daha çok cirit gibi kısa mızrak türleriydi.. Türkler bu konuda da oldukça ustaydı. Haçlı kronikleri 17 Haziran 1192 yılında Ramle yakınlarında bir Frank konvoyunun Selahaddin Eyyûbi'ye bağlı bedevi birlikleri tarafından pusuya düşürüldüğünü ve çok sayıda şövalyeye mızrak atıldığını ve bundan çok az zarar görüldüğünü söylemektedir. Fakat bu kronikler olayın devamında, bazı Türklerin bu bedevi gruba katılıp ve Frank şövalyelerine mızrak attığını ve çok daha fazla yaralanmalara sebep olduğunu belirtmektedir.[258] Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Türklerin savaş alanındaki (müttefikleri olumlu, düşmanları için olumsuz) etkileri son derece güçlüydü. Türklerin askeri alandaki tartışmasız egemenliği sadece askeri bilgi ve cesaretten kaynaklanmıyor; aynı zamanda silah kullanımındaki üstün beceri ve ustalıktan da kaynaklanıyordu.

Savaşta kullanılan ciritlerden başka; Türklerin en eski ve milli sporların biri olan, Cirit oyunu'nda kullanılan ciritler de vardır. Bu ciritler biraz daha kısadır ve temren yerine, bazen kullananın sosyal statüsüne uygun olarak 5-10 cm uzunluğunda gümüş işlemeli bir yüksük takılıdır.[259] Gaznelilerin kullandığı; ortasına takılan ipekten örülmüş halkaya işaret parmağı takılarak fırlatılan **Heşt** [260] isimli mızrak da yüksüklü ciritlere benziyor olmalıdır. Aslında bu oyun bir spor olduğu kadar aynı

---

[257] A.Bakır, **a. g. e** , s.409
[258] David Nicolle, **"Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades"**, s. 16

[259] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 52
[260] Güler Nuhoğlu , **a. g. e** , s. 302

zamanda iyi bir askeri talimdir. Cirit gibi ata sporları Türklerin yukarıda söz edilen askeri becerilerinde önemli paylara sahiptir.(R.51)

Türklerin cirit oyunu gibi atlarıyla oynadıkları hem talim hem spor hem de eğlence amaçlı pek çok oyun bilinmektedir. Mızrak oyunlarından biri de Memluklerde çok sık görülen bir direğin üzerindeki yüzüğün bir süvari tarafından vurulmasıyla oynanıyordu.(Ç.73a) Bu tür oyunların başarılı bir şekilde icrası çok büyük bir beceri ve ustalık gerektirirdi. (Ç.73b,c)

Böyle oyunların at üstünde mızrakla saldırı tekniklerinin de geliştirilmesi bakımında da süvariler için önemli bir alıştırma olmaktaydı. At üstündeki birisine karşı saldırı pozisyonu ve tekniği ile bir piyadeye karşı saldırı pozisyonu ve tekniği arasında ciddi farklar vardır. Türklerin düşman piyadelerine karşı daha çok kesme (biçme) gücü çok yüksek olan eğri kılıçlarını veya uzun sivri düz kılıçlarını tercih ettiğini biliyoruz. Fakat, tasvirlerde Türk süvarisi mızrakla bir piyadeye yada yerdeki birisine saldıracağı zaman; süvari mızrağı; sağ eliyle dirseğini kırarak ve dirseği aşağı bakacak şekilde alttan kavramakta ve atın sağından mızrağın sapı yukarı bakacak ve belirli bir açı yapacak şekilde tutarak saldırıya geçmekteydi. (Ç.74) Bu teknik tasvirlerde en çok karşımıza çıkan tekniktir.

Süvari mızrakla başka bir süvariye saldıracağı zaman ise; mızrağı kolunun altına alarak ve dirsek mızrağın üstünde kalacak şekilde(R.52), bazen de eyerin köşelerinde bulunan yuvalardan destek alarak saldırıya geçmekteydi. Aslında kullanılan mızrağın tür, ebadı ve amacına göre pek çok mızrak kullanma tekniği

(stili) vardır. Yukarıda bahsettiğimiz sadece en çok karşılaştığımız iki temel mızrak tutma ve kullanma stilidir. Diğer bazı mızrak tutma ve kullanma stillerinin çizimlerini çalışmanın çizimler bölümüne eklenmiştir.(Ç.75)

1.e - Türk Mızraklarında Savaş Alametleri (Bayrak, Perçem, Sancak, Alem, Tuğ):

Kaşgarlı Mahmut eserinde Bayrak kelimesi için **"ucuna ipek parçası takılan mızrak"** ifadesini kullanmıştır.[261] Bayrak kelimesinin kökeninin **Batrak**'dan; Sancak kelimesinin de **Sançmak**'dan gelmektedir. Bu ifadeler, Türklerde **bayrak-mızrak ilişkisinin** ne kadar derin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Son olarak Türk mızraklarının üçüncü asli unsuru olan perçemlere ve bu perçemlerin asıl anlamını ifade eden, savaş alametlerine değineceğiz.

Orta Asya Türk kültürünün köklü bir uzantısı olarak Türk mızraklarının ucuna bağlanan renkli kumaşlara (bayrak veya flamalar) ve kıl püsküllere **Perçem** denir. Bunlar için kullanılan kelimelerden biri de **"Tanğuk"** dur. Türklerin "savaşta, bayraklarına ve mızrakların uçlarına takılan ipek kumaşlara" **Tanğuk** denir.[262] Ayrıca, aynı anlama gelen **Hotoz** kelimesi de oldukça sık kullanılır.[263] Bunların yanı sıra bir de **"Batrak"** şeklindeki bir kullanım dikkatleri çeker. Kumaşlı mızraklara

---

[261] Abdülkadir İnan, **"Bayrak,Tuğ,Sancak"**, Makaleler ve İncelemeler, T.T.K Basımevi,C.II, Ankara, 1989, s. 298-302

[262] Bahaeedin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar**, s.257

[263] Fakat biz bu çalışmada **Hotoz** kelimesini atların boyun veya eyerlerine takılan perçemler için kullanacağız.

Batrak da denilmekteydi ve **"Bayrak"** kelimesinin bu kelimeden türediği düşülmektedir.[264] Göktürk dönemi kaya resimlerinin pek bazılarında rastlanan üç dilimli kare bayraklar ve mızrakların ucundaki küçük bayraklar yukarıda ifadeleri tamamen destekler niteliktedir.(Ç.76a,b,c)

Kaşgarlı Mahmut, Oğuzların Perçem ve diğer Türklerin **Beçkem** adlı savaş alametlerinden söz açarken bunların; *"İpekten (harir) veya vahşi öküz (dağ sığırı) kuyruğundan yapıldığını" söylemektedir.*[265] Aslında Perçem sadece mızrak uçlarına takılmıyordu. Perçem aynı zamanda savaşta at koşumlarına takıldığını Kaşgarlı Mahmut'tan öğrenmekteyiz.[266] *Üstelik elimizde Kaşgarlı Mahmut'u doğrulayan pek çok veri vardır.*[267]

İran'da ve Avrupa'da da mızrak ucuna takılmış, perçem benzeri çeşitli kumaşlar görülmektedir. Ancak bu, daha çok Türk ordularının bir özü ve ruhu gibi görünmektedir.[268] Askerlerin, mızraklarının uçlarına taktıkları ve çoğunlukla kırmızı olan bu kumaşlar, bir savaş bayrağı ve bir uğur alameti olarak kabul edilmiştir. Yalnız burada bayraklı asker mızrakları ile birlik bayraklarını ve saltanat sancaklarını birbirine karıştırmamak gerekir. Bayraklı asker mızrakları devletin değil; erlerin uğur ve savaş sembolüdür. Her askerin bir süngüsü olduğuna göre, o süngü veya mızrağa

---

[264] Bahaeedin Ögel, **a. g. e** , s. 244
[265] Bahaeedin Ögel, **a. g. e** , s. 244
[266] Abdülkadir İnan, **"Bayrak,Tuğ,Sancak"**, s. 299
[267] *Bu konuya at giyimleri bölümünde değinilmiştir.*
[268] Bahaeedin Ögel, **a. g. e** , s. 252

kırmızı bir bez asmak da, o erin bir hakkı idi.[269](R.53) Kırmızı bayrağa sahip mızrağa Dede Korkut hikayelerinde de karşılaşmaktayız :

".... Çalışında kara polat öz kılıcın kedimlesin (Çentilmesin)! Dürtüşürken ala gönderin(mızrağın) ufanmasın."[270] Türklerin kullandığı perçemler neden çoğunlukla kırmızıdır? Bu sorunun cevabını eski Türklerin inanışlarında ve Türk kültürünün tarihsel köklerinde bulmaktayız. Bu konuyu Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, "Türk Kültür Tarihine Giriş" adlı eserinin VI. Cildinde "Türk Mitolojisi" eserinin II. Cildinde derinlemesine ele almıştır.[271] Yalnız; bayrak ve flamalarda savaşın, zaferin ve kanın rengi olan kırmızıya, gerek İslamiyet'ten önceki çağlarda gerekse İslamiyet'ten sonraki devirlerde, diğer renklere rastladığımızdan daha çok rastladığımızı tekrar belirtmekte faydadır.

Perçemlerin aynı zamanda bir yiğitlik sembolü olduğu düşünülmektedir. Bu tür semboller Türklerdeki **"Alp"** geleneklerinin sembolik parçalarından biri olmalıdır. Türklerdeki Alp geleneğinden ve Alpliğe özgü bazı mit, sembol ve ritüellerin varlığından kısaca bahsetmiştik. Bu mit ve inanışlardan biri de **"Bayrağın koruyucu ruhu ve zafer tanrısı"** inanışıdır. Bu inanış her askerin sığınabileceği bir sığınaktır. Bu konu bayrakları ele aldığımız bölümde işlenmiştir. Askerlerin atlarının kuyruklarını keserek mızraklarının uçlarına takmaları ise "Savaşta şehit olmaya hazır olma" kavramıyla sembolleşmekteydi. Bilindiği üzere Türklerde ölen kişinin bindiği atın hemen kuyruğu kesilirdi. Bu işe de **"dullamak"** denilirdi.

---

[269] Bahaeedin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar**, s. 257
[270] Orhan Faik Gökyay, **"Dede Korkut Hikayeleri"**, s. 20
[271] İlgili eserlerin tam künyeleri için Bkz. Kaynakça

Atının kuyruğunu savaştan önce kesmek (Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın Malazgirt Savaşından önce yaptığı gibi) önceden şehitliğe hazır olmak anlamına gelmekteydi.. Alparslan'ın kestiği kuyruğu ne yaptığını bilmiyoruz. Ancak her bir Selçuklu askerlerinin, kendi şahısları hesabına kestikleri kuyrukları, mızraklarının uçlarına asarak, fedai olduklarını gösterdiklerini bilmekteyiz.[272] Yukarıdaki ifadelerden; **perçemlerin aynı zamanda şehitlik sembolü olduğu** sonucunu, kesin olarak çıkartabiliriz. (R.54a,b&R55a,b),(Ç.77.a,b)

Tuğ terimine ilk olarak VIII.'a ait bir yüzyıl Uygur yazıtı olan Şine-Usu yazıtında rastlamaktayız. Bu yazıtta Han bir savaş sırasındaki olayları anlatırken "tuğ taşıyan ileri karakol adamı geldi" demektedir. [273] *Eserini XI. yüzyılda yazan Kaşgarlı Mahmut* ***Tuğ*** *kelimesini şöyle izah etmektedir :*

"Tuğ, sancak dokuz tuğluk han veya hakan, her ne kadar vilayeti çok, payesi yüksek olursa olsun tuğ dokuzdan artık olmaz. Çünkü sayısıyla uğurlanırlar. Bu tuğlar turuncu renkte ipekten veya kumaştan yapılır. Bunu da uğur sayarlar"[274] Görüldüğü gibi; sancak ve tuğlar çoğu zaman perçemlerle aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat daha sonraki yüzyıllarda sancak ve tuğun kazandığı anlamların farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Tuğların daha sonraki dönemlerde, özellikle at veya yak kuyruğundan ibaret olan alametlere dönüştüğünü görmekteyiz. Bununla birlikte, sancak ve tüy tuğun veya alem ve tüy tuğun aynı gönderde kullanıldığı örneklere de X-XIV. yüzyıl arasında sıkça rastlarız. (R.56&57),(Ç.78)

---

[272] B. Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar**, s. 253
[273] B. Ögel, **a. g. e**, s. 299
[274] B. Ögel, **a. g. e**, s. 299

Tuğ ve sancaklar en önde gelen savaş alametidir. Türkler savaş açacakları veya sefere çıkacakları zaman tuğ veya sancak açma törenleri düzenlerdi. Hatta eski bir Orta Asya geleneği olarak tuğ ve sancak için kurbanlar da kesilirdi.[275] Bu gibi anlamların dışında tuğ ve sancaklar, savaşı sevk ve idare içinde kullanılıyordu. Tüm Türk-İslam devletlerinin saray teşkilatında bulunan **Alemdar**; sadece alemi (tuğ, sancak veya bayrağı) korumak, tutmak ve göz kulak olmakla görevli değil, aynı zamanda savaşın sevk idaresinde, ordu ve birliklerin yönlendirilmesinde de görevliydi. Bu durum Siyasetname'de anlatılan bir hikayede açıkça görülür. Babek isyanının nasıl bastırıldığı anlatılırken şu ifadeler kullanılır :

*"Öğle üzeri Afşin hezimete uğramış gibi yaparak, ordugahından uzaklaştı ve durup alemdarına **'Sancağı kaldır ve dur'** dedi. Kendisine yetişen ordusu da durdu."*[276] Bu ifadeler sancak ve alemdarın savaş alanındaki işlevini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkler sancaklarla yaptıkları ordu ve birlik işini aynı zamanda çeşitli müzik aletleriyle de yapmaktaydı.(R58&59a,b,c) Bu tür uygulamalar Uzakdoğu'da da yaygındı. Aslında bu uygulamayı en iyi şekilde **Savaş Sanatı** adlı eserinde **Sun Tzu**[277] ifade eder :

"Eski bir askeri talimat kitabında şöyle der; 'Sözcükler duyulmadığı için ziller ve davullar, herkes görebilsin diye bayraklar ve sancaklar yapılır.' Ziller, davullar, bayraklar ve sancaklar insanların kulaklarını ve gözlerini bir noktaya toplamak ve birleştirmek için kullanılır. İnsanlar bir kez birleştiler mi, cesurlar tek başlarına

---

[275] B. Ögel, **a. g. e**, s 126-27.
[276] Nizam'ül-Mülk, **Siyasetname**, Çev: Nurettin Bayburtlugil, s. 262.
[277] **Sun Tzu** : İki bin yıl önce yaşamış olan bir komutan ve filozoftur. Dünya tarihinin en önemli askeri strateji uzmanı olarak kabul edilir.

ilerleyemez, korkak olanlar ise tek başlarına geri çekilemezler. Bu grup çalıştırmak için kuraldır. " [278]

Son olarak alemlere değinmek istiyoruz. Aslında **"alem"** kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Fakat bu kelimenin kullanım alanı, başlangıçta, bayrak, tuğ ve sancakla aynıdır.[279] Daha sonra alemler metal sancaklar için kullanılan bir ifadeye dönüşmüştür(R.60&61) Aslında alemleri delici ve dürtücü silahlar kapsamına almak da mümkündür. Zira; alemler silah olarak ta kullanılmıştır. Silah alemler mızrağın değiştirilmiş şeklidir.[280] Çatal ve Lale biçimli alemlere çok sık rastlanmaktadır. (Ç.79)

Her ne kadar silah olarak kullanılsa da, alemlerin asıl olarak devlet ve hükümdarlık sembolü olarak kullanıldığı bir gerçektir. Bunu en şekilde Anadolu Selçuklu paralarında kullanılan "ata binmiş hükümdarın elinde tutuğu alem" kompozisyonlarında görmekteyiz. Anadolu Selçuklu sikkelerinde;düz, çatallı ve lâle biçimli olmak üzere üç çeşit alem biçimi tespit edilmiştir. (Ç.80a,b,c) Alemlerin birlik ve beraberliğin simgesi olması, manevi güç ve kutsal sayılması vasıfları nedeniyle, sikkeyi kestiren hükümdarı veya sultanı temsil ettiği düşünülmektedir.[281]

Sonuç olarak; savaş alametlerinin Türk mızraklarında kullanmasının, Türk mızraklarına has bir özellik olduğunu söyleyebiliriz. Savaş alametleri olan Tuğ,

---

[278] SUN TZU, **Savaş Sanatı**, Çev : Sibel Özbudun-Zeynep Atman, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 142-143
[279] Nejat Eralp , **a. g. e**, s. 55-56
[280] Gündegül Parlar, **Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler** Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s. 133
[281] Gündegül Parlar, **a. g. e** , s134.

Sancak, Bayrak, Perçem ve Alemimin, X-XIV yüzyıllar arasında kesin olarak birbirinden ayrıştırılmadığını görüyoruz. Yazılı ve resimli vesikalar bu durumu açıkça ortaya koyar. Bununla birlikte Osmanlılarda bu ayrımın oluştuğu görülmektedir.[282](Ç.81)

Ortaçağ Türk askerilerinin **Türk Yayı** ve **Türk Kılıcı** ile birlikte üç temel silahından biri olan **Türk Mızraklarının** türleri, biçimleri, karakteristik özellikleri, kullanım amaçları ve savaş alanındaki önemi hakkında yapılacak olan araştırmaların önemini; Türk mızraklarıyla ilgili olan ve geniş bir coğrafyaya yayılmış verilerin toplanarak sınıflandırılması gerekliliğini ve bu yönde yapılan çalışmaların Türk siyasi ve kültür tarihi açısından değerini, önemle vurgulamak gerekmektedir.

IV- VURUCU SİLAHLAR :

Vurucu silahlar tek veya iki elle kullanılan; hedef üzerinde ezici, parçalayıcı ve yıkıcı tesir bırakan silahlardır. Bunlar genellikle baş ve sap denilen gövde kısmından meydana gelirler. Baş kısımlar etkili olması için demir, pirinç veya tunçtan, sap kısımları ise yine maden olabileceği gibi sağlam ağaçtan da yapılabilir.[283]

Darbe gücü yüksek olan bu silahların; **topuz, çomak, balyoz** ve **kamçı** gibi çeşitleri vardır. Bu silahlar arasında en önemlileri topuzlar ve çeşitleridir.

1- Topuzlar :

[282] Bahaeedin Ögel, **a. g. e** . , s. 10
[283] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 48

Topuzlar, tıpkı baltalar gibi, sap ve temren olmak üzere iki bölümden oluşan vurucu gücü yüksek darbeli silahlardır. Topuzlar, kaynaklarda **Gürz** veya **Bozdoğan** olarak da anılır. denir. Gürz kelimesi Farsça bir kelimedir. Bozdoğan ise kelimesi ise Osmanlı ordusunda topuzlar için kullanılan özel bir kelimesidir.[284] Süvari ve piyadeler tarafından kullanılan gürzler arasında biçimsel olarak pek bir fark gözükmek. Fakat, diğer piyade ve süvari silahları hakkındaki bilgilerimize dayanarak, piyade gürzleri ve süvari gürzleri arasında ağırlık farkları olduğunu düşünmekteyiz.

Süvari ve piyadeler tarafından kullanılan gürz, bazen tamamıyla demirden, bazen de sapı ağaçtan, asıl silah olarak kullanılan kısmı ise demir, bakır, tunç veya pirinçten yapılırdı. Ağırlıkları 10 ila 100 kg arasında değişmektedir. Süvariler bu silahı eyerin sol tarafında taşırlardı. Piyadeler ise elde veya bellerinde asılı olarak taşırlardı.[285](R.62) Türk süvarilerinin topuzlarını eyerlerinin sol tarafında taşıdıkları konusunda, tek bir istisna dışında, neredeyse tüm kaynaklar hemfikirdir. Fakat, İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, Memluk süvarilerinin topuzlarını, üzerinde ve sağ dizlerinin altında eğere bağlı bir halkada asılı olarak taşıdığını söylemektedir.[286]

Bu konuda kesin bir fikir ortaya koymaktan şimdilik uzağız. Çünkü X-XIV arasına ait, topuz taşıyan süvari figürüne sahip, minyatürler bu konuda bizi bir genellemeye ulaştıracak kadar çok sayıda değildir. Erken tarihlerden XIV. yüzyılın sonuna kadar incelediğimiz örneklerin çoğunda topuzların elde tutulurken

[284] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 48
[285] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 50
[286] İ.H. Uzunçarşılı,, **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"**, s. 419

gösterilmesi bizi böyle bir genellemeden uzaklaştırmaktadır. (R.57) Fakat XV. yüzyıl örneklerinde, süvarilerin topuzları eyere bağlı olarak sol dizlerinin altında taşıdığı açıkça görülmektedir. (R.63)

Piyade sınıfının kullandığı gürzler daha hafif olsun diye ağaçtan yapılır, üzerlerine demir çiviler monte edilirdi. Üstü çivisiz olanlara **Matrak** adı verilirdi. Özellikle zırhı parçalamak ve düşmanı yaralamak için kullanılırdı. Gürzler kullandıkları yere, şekle ve ağırlığa göre isimler alırlardı. Çekme gürz, kesme gürz, asma gürz, dökme gürz, dikenli gürz gibi. Osmanlılarda gürzü yapan ile gürzü bezeyen ayrı zanaat grupları vardı.[287]

Topuzların eski Türkler tarafından ne sıklıkta kullandıklarını tam olarak bilmiyoruz. Bununla birlikte bir çok farklı şekle sahip topuz Türkler tarafından kullanılıyordu. Topuzlar, yaygın şekilde Volga Bulgarları tarafından kullanılmışlardı. Volga Bulgarlarının kullandığı topuzların üzerinde iğneler bulunmaktaydı.[288] Aslında Topuzların pek çok çeşidi vardır. Bu yüzden onları sınıflamak oldukça güçtür. Topuz çeşitleri arasında en bilineni ve Türkler tarafından en çok tercih edileni **Şeşper** dir. Farsça bir kelime olan şeşper'in Türkçe anlamı **"altı dilimli"** dir. İsminden de anlaşılacağı gibi, temren kısmı altı dilimli olan topuzlara şeşper denilmektedir. Fakat zamanla temrenlerin üzerindeki dilimler veya sivri çıkıntıların giderek fazlalaştığı görülmektedir. Reşidüddin'in minyatürleri şeşperlerin XIV. yüzyılda Moğol askerleri tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlandığına işaret etmektedir. (Ç.82)

---

[287] M. Larousse, c.8, s. 264
[288] B. Ögel, **"Türk Kültür Tarihi"**, s. 248

Anadolu Selçuklularında farklı türlerde topuz kullanılırdı. Bu topuz çeşitlerinden biri de İbn-i Bibi'de sözü geçen Küpâl idi.[289] Küpal ile ilgili bildiğimiz tek şey; onun Anadolu Selçukluları tarafından kullanıldığıdır. Bu örneklerin dışında, sonraki yüzyıllarda temrenlerinin üzerinde zincire bağlı halkaların bulunduğu bazı topuz çeşitlerine de rastlanır. (R.64)

Topuzları taşımanın bir üstünlük veya asalet göstergesi olduğu düşünülmektedir.[290] Topuzların özellikle XIII. yüzyıl ve sonrası Türk minyatürlerinde hükümdarların elinde daha sık olarak resmedildiğini görmekteyiz. Dede Korkut hikayelerinde Topuzların adı, şeşper olarak geçer. Dede Korkut Hikayelerinde "Şeşper" adına ve "Şeşper'i kullanarak dövüşme" olayına, sıkça rastlanır. Dede Korkut Hikayelerin şeşperlere ait ifadeler ve onu kullanan kişilerin kimliği, Şeşperlerin, veya genel olarak topuzların, hükümdar silahı oldukları düşüncesini destekler.[291]

Alpaslan, Malazgirt savaşı başlamadan önce, atının kolanını sıkıp, kuyruğunu bağlamış, daha sonra da ok ve yayını atarak kılıç ve topuzunu eline almıştır.[292] Bununla birlikte, Selçuklu sultanı Alaeedin Keykubat usta bir gürz kullanıcısıydı ve gürzüne ağırlıklar ekleterek öyle kullandığı ve Yıldırım Beyazıt'ın da Ankara savaşında güç durumda kaldığı zaman gürz kullandığı söylenir.[293] Hükümdarların

---

[289] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e**, s. 109
[290] Nejat Eralp, **a. g. e**, s. 50
[291] Orhan Şaik, **" Dede Korkut Hikayeleri"** s. 44, 52, 201
[292] Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **"Selçuklu Devletleri Tarihi(Siyaset, Kültür ve Teşkilat)"**, s. 67
[293] M. Larousse, c.8, s. 264

topuz taşıma geleneğinin Osmanlılarda, topuzların rütbe ve asalet sembolü olarak kullanılmasıyla yaşamaya devam etmiştir.[294]

2- Çomaklar :

Aslında hükümdarın elinde şeşper taşıması geleneği, Yakındoğu'nun çok eski bir geleneğinin uzantısıdır. Hükümdarların tören çomağı veya topuzu taşıması geleneği İlkçağ Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında kadar inmektedir. Bununla birlikte; Türk kültür tarihi açısından en ilgi çekici örnekler, minyatürlerde karşılaştığımız **hayvan başlı çomaklar**dır.(Ç.83&Ç.84) Bu çomaklarda kullanılan hayvanların çoğunun stilize kurt-ejder başı şeklinde olması, bu çomakların Türk kültür tarihi açısından önemini arttırmaktadır.

Bu çomakların sembolik anlamlar taşıdığı kesindir. Nitekim Selçuklu dervişlerinin elinde görüldüğü gibi; daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı minyatürlerinde dervişlerin elinde de hayvan başlı çomaklar olduğunu görmekteyiz.(Ç.85&Ç.86) Fakat, bu çomakların, hükümdarlar tarafından savaşta silah olarak kullandığını gösteren minyatürlerde mevcuttur. (R.65)

---

[294] Nejat Eralp, **a. g. e**, s. 50

Vurucu silahlar kapsamına giren, bu kapsam içinde darbe gücü en yüksek silah olan ve aynı zamanda gürz veya bozdoğan adıyla da anılan topuzların; X-XIV. yüzyıl arasında daha çok Türk hükümdarları ve komutanları tarafından tercih edildiğini ve kullanıldığını söyleyebiliriz. Şeşperlere ve çomaklara XII-XIV. yüzyıllara ait taht tasvirlerinde, sultan ve saray görevlilerinin ve komutanların elinde sıkça rastlamaktayız.

Ağır Silahlar :

Ancak birden çok kişi ile kullanılabilen, yapımı mühendislik gerektiren ve genellikle basit veya karmaşık mekanik düzeneklere sahip olan vurucu gücü yüksek silahlara **ağır silahlar** denir. Bu tür silahlar yapısal ve işlevsel özellikleri bakımından (Türkçe'deki her anlamıyla) "ağır" idi. Bu özellik yüzünden hareketli hedeflere karşı kullanmak için pek tercih edilmiyor; fakat yine aynı özellik sayesinde kale veya şehir kuşatmalarında başvurulan en etkili silahlar oluyorlardı.

Ağır silahların Türkler tarafından ilk ne zaman kullanıldığını kesin olarak bilmiyoruz. Fakat teorik olarak ağır silah çeşitlerinin ilk defa Çinli mühendisler tarafından Türklere öğretildiğini veya bizzat Çinli mühendisler tarafından Türkler için yapıldığını varsaymanın pek de yanlış olmayacağını düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra ağır silahların Türkler tarafından, özellikle X. yüzyıldan sonra, yani Türklerin

İslam dünyasının hakimi olmaya başlamasından sonra, yaygın bir biçimde kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ağır silahlar; farklı uygarlıklardan, farklı milletlerden, farklı kültür ve dinlerden gelen mühendislerin ve ustaların tarihi süreç içindeki düşüncelerinin, planlarının, deneylerinin ve tecrübelerinin aktarımsal olarak gelişmesiyle oluşmuştur. Bu yönleriyle ağır silahların tüm insanlığın ortak ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ağır Silahları ikiye başlık içinde ele alabiliriz :

I- Fırlatma Esasına Dayalı Ağır Silahlar, II- Kuşatma Makineleri.

Burada dikkati çekmek istediğimiz önemli bir husus ikinci başlıkla, yani **"Kuşatma Makineleri"** tabiri ile, **"Kuşatma Araçları"** tabirinin karıştırılmaması yönündedir. Şu ayrımı özellikle vurgulamak gerekir : *"Kuşatma makineleri; kuşatma sırasında kullanılan ve en azından bazı temel mekanik özellikle sahip olan makinelerdir. Kuşatma araçları ise; kuşatma sırasında askeri amaçla kullanılan her türlü aracı kapsamaktadır. Yani, fırlatma esasına dayalı ağır silahların veya mekanik düzeneklere sahip makinelerin yanı sıra; kuşatmada kullanılan her türlü araç - bulut merdivenleri gibi kuşatma merdivenleri, kazmalar ve kürekler gibi kazı araçları, neft veya yağ gibi yanıcı maddeler v.b gibi - kuşatma araçları kapsamına*

alınmaktadır." Bu çalışmanın başlıkları, yukarıda söz edilen temel ayrımlar göz önünde tutularak oluşturulmuştur.

I- Fırlatma Esasına Dayalı Ağır Silahlar :

Başlığın kendisinden de anlaşılabileceği gibi; bu tür silahlar herhangi bir nesnenin hedefteki bir noktaya fırlatılmak suretiyle gönderilmesi esasına dayanmaktadır. Ortaçağda fırlatma ancak; fırlatmayı gerçekleştirmek için gerekli olan ve hedeflenen miktardaki enerjinin, belirli bölgelerde biriktirilmesi ve bu enerjilerin ani aktarımından doğan gücün yarattığı enerji açığıyla gerçekleşebilirdi.

Kısaca söylememiz gerekirse; **Ağır Fırlatma Silahları** biriktirilen veya toplanan enerjinin birden serbest bırakılma esasına dayanmaktaydı. Burada asıl önemli olan sorun, gerekli olan ve hedeflenen enerjinin nasıl biriktirilebileceği sorunudur. Ortaçağ teknolojisinin bunun ancak iki temel yöntemle yapabildiğini görmekteyiz.

Bu yöntemlerden birincisi; çekerek, gererek veya bükerek kirişte enerji toplamak- aynı yay mantığında olduğu gibi- esasına dayanır. Bu yöntem bildiğimiz en eski yöntemdir. Enerji genellikle hayvan sinirleri, kıl ve kumaşların birleşiminden oluşan kirişlerde çekerek,gererek veya bükerek toplanır; daha sonra bu enerjinin aniden serbest bırakılmasıyla istenilen enerji açığı yaratılırdı.

1- Zenberek, Tatar Yayı, Balista :

Bu yöntemin kullanıldığı en eski ağır silah türü **Zenberek, Tir-i Çarh, Tatar Yayı** veya **Balista** gibi isimlerle anılan silahtır. Batı kaynaklarında **balista** olarak Türkler tarafından da **tir-i çarh** ve **zemberek** gibi isimlerle anılan bu büyük ölçekli tatar yaylarının mekaniği ve üzerinde fazla durmayacağız. Çünkü bu silahın temel çalışma prensiplerine tatar yayları başlığı altında değinmiştik. Bununla birlikte bu silahlarla aynı zamanda gülle veya taşların da atılabildiğini belirtmek gerekir. Ayrıca, bu silahların ortaçağa gelene kadar, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde, önemli gelişim aşamaları geçirdiklerini de belirtmekte yarar vardır.[295] (Ç.87)

Ortaçağda büyük ölçekli yayların yanı sıra birden çok ok atabilen büyük yay mekanizmaları da bulunmaktaydı. M.Ö IV. Yüzyıla ait metinlerde dört ayaklı bir rampa üzerine monte edilen ve kol gücüne nispetle menzili oldukça bir çok oku aynı

[295] Ağır tatar yaylarının Eski Yunan ve Roma'daki mühendislik gelişimleri hakkında Bkz. J.G. Landels **" Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik"** Çev : Barış Bıçakçı, Tübitak Yay., Ankara, 1996.109-145 ve VİTRUVİUS,"**Mimarlık Üzerine On Kitap"** Çev. Suna Güven, 3. Baskı, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 222.

anda atabilen düzeneklerden söz edilmektedir.[296] İslam dünyasında da benzer bir modele rastlanmaktadır.

Bu silahlar arasında Ortaçağın **"mitralyözü"** denilebilecek bir silah da vardı. Bu silah pedallıydı ve her atışta *"eşek arısı sürüsü gibi"* pek çok sayıda ok fırlatıyordu. Kurşundan veya camdan bir mermi fırlatan kazık yay yahut **"fındık-mızrak"**, giderek madenden en iyi zırhları ve hatta taşı delip geçen harbeler de fırlatan **Akar** adı verilen yaylar da vardı.[297] XII. Yüzyılda Salahaddin saltanatı sırasında **"Zeyyâre"** denilen İran kökenli olan ve birçok çarkları ve yayları bulunan ve bir atışta birçok oklar fırlatan büyük yaylar imal ediliyordu.[298] İlhanlılar zamanında da **Dönerçarh** denilen benzer bir yay kullanılmaktaydı[299].

Bu tür silahların mekanizmaları hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Fakat yay olarak anılması kirişe bağlı bir sistemin kullanıldığını düşündürmektedir. Pedalın nasıl kullanıldığına dair elimize somut hiçbir veri geçmemiştir. Bu pedallar tetik olarak mı kullanılıyordu ? Yoksa çark sisteminin bir parçası mıydı? Bu konuda bazı fikirler ortaya atmak mümkündür. Fakat herhangi bir restitüsyon veya rekonstrüksiyon yapmak için biraz daha fazla veriye ihtiyacımız vardır.

2- Hafif Mancınıklar :

---

[296] Nebi Bozkurt, **"Mancınık Maddesi"**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara, 2003, s.565
[297] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 410
[298] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 410
[299] Uzunçarşılı, **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"**, s. 233

Zenberek tarzı yayların dışında bir de; **bükülmüş iplerin esnekliği ilkesine dayanan hafif mancınıklar** da yapılmıştır. Bu tür mancınıklarda dikdörtgen şeklinde güçlü bir iskelenin karşılıklı iki kiriş arasına, tam ortasına ucunda fırlatma kefesi bulunan bir kol direğinin monte edildiği ve üzerinde iplerin sarılı olduğu dingilin uçları girmektedir. İnsan saçı ve domuz dışındaki hayvanların sinirlerinden yapılmış ipler dingille ve kola çakıldak tabir edilen dişlilerle sabitlenir. [300]Bazen bu işlemde, ipi germek için kol düşey bir düzlem içinde döndürülürdü. Kolu yatay durumda bırakan çatıldak bırakılınca, bükülü ip hızla açılarak kolu iter ve taşın fırlatılmasını sağlardı. Böylece 20 kiloluk taş gülleleri 500 ila 1000 metreye atılabiliyordu.[301] Bu silahlar Ortaçağ Avrupa'sında kaynaklarda **Catapult** olarak adı geçen silahlara çok benzemektedir. Bu isim günümüzde hala kullanılmaktadır. Fakat, bu tür silahların ilk örnekleri Romalar tarafından **Onager** adıyla anılan ve M.S IV. yüzyılda iyice yaygınlaşan silahlar olmalıdır.[302] (Ç 88a&88b)

Benzer bir yöntemle, yani bükülmüş iplerin esnekliği ilkesine dayanarak çalıştığını düşündüğümüz bir başka mancınık türü, bir görsel veri olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'da minai tekniği ile bezenmiş XIII. yüzyıl kalma Savaş Figürlü bir tabakta yer alan mancınık figürü ilgi çekicidir.(R.66) Aslında burada karşımıza çıkan biçim biraz faklıdır. Bu tabaktaki mancınık düşey ahşap iskeletlerin üst aksanlarına yatay olarak yerleştirilmiş bir çubuk ve bu çubuğun sol ucuna monte edilmiş bir fırlatma kesesinden ibarettir. Fırlatma kesesi ahşap olması muhtemel bir kol yardımıyla ana iskelete bağlıdır. Mancınığın etrafında çok sayıda figür vardır ve bu durum bu aletlerin çok sayıda kişinin yardımıyla kullanıldığı düşüncesini pekiştirir.

---

[300] Nebi Bozkurt, **"Mancınık Maddesi"**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, s. 566
[301] M.Larousse, cilt 13, s.97
[302] J.G. Landels **" Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik"**, s. 147

Bu mancınık figürü hakkında daha fazla ayrıntı tam olarak seçilememektedir. Bununla birlikte erken dönem olarak kabul edilebilecek verilerden biri olması bakımından bu mancınık figürü oldukça önemlidir.

Arrâdeler İslam dünyasının en yaygın hafif mancınık türlerinden biridir. Arrade fırlatma gücünü ağırlık yerine halatların bükülmesiyle elde edilen enerjiden alır. Arrade türü mancınıklar, yere sağlam basması için haç şeklinde çapraz iki veya daha fazla kalastan bir kaide üzerine dikilen bir direk ve üst kısmında fırlatılacak nesnenin yerleştirileceği çatal bölümünden meydana gelmektedir. Merminin hedefe isabet etmesi için ortalı gitmesini sağlamak amacıyla ipler eşit olarak ikiye ayrılıp simetrik halkalardan geçirilir. Daha çok ipin bağlanması için okun uç kısmına enlemesine bir parça ilave edilir. İki uçtan yapılan takviyelerle bu kısım ikiz kenar üçgen şeklini alır. Bu tür mancınıklara tekerlek ilavesiyle taşıma kolaylığı sağlanabilir. Bu mancınıkların Çin, Batı ve İslam kaynaklarındaki çizimlerinde büyük benzerlikler görülmektedir.[303]

Arrâdeler, hafif olması, tekerlikli olması ve bu sayede kolay taşınabilir olması bakımından; seferler ve kale kuşatmalarında Türkler tarafından da sıkça tercih edilmiştir. 15-20 cm. çapında ve 5-6 kg. taş atabilen arrâdeler, hareket eden toplu hedeflere yahut kale kapısı, surlar, surlar üzerindeki kuleler, yürüyen kuleler (saldırı Kuleleri) üzerinde etkili olmuştur.[304]

---

[303] Nebi Bozkurt, **"Mancınık Maddesi"**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, s. 566.
[304] Nejat Eralp, **a. g. e.**, s. 85.

Arrâdeleri sadece kaleye saldıranlar değil, savunmada olanlar da kullanmaktaydı. Bunun sebebi arrâdelerin hareketli hedefleri vurma olasılığının yüksekliği olmalıdır. Örneğin kaynaklarda; Sultan Alparslan'ın Halep kuşatması sırasında atının başına bir mancınık taşı isabet ettiği yazmaktadır.[305] Bizce bu taş bir arrade tarafından atılmış olmalıdır. Çünkü aynı kaynaklar Alparslan'ın bu darbeden yara almamış hemen ayağa kalkıp başka bir ata binerek ordugahına geri döndüğünü yazmaktadır.[306] Alparslan'ın bu darbeden yara almaması bize atın başına düşen taşın küçük olduğunu düşündürmektedir ve bu tür taşları arrâdeler atmaktadır.

Fırlatma Silahlarının, biriktirilen enerjinin ani olarak serbest bırakılması esasına dayandığını, asıl önemli olan sorunun enerjinin nasıl biriktirilebileceği olduğunu ve Ortaçağ teknolojisinde bunun ancak iki temel yöntemle yapabildiğini belirtmiştik. Buraya kadar ele alınan silahlar çekerek,gererek veya bükerek kirişte enerji toplama esasına dayanan silahlardı. Şimdi ise belirli ağırlıkların ortaya çıkarttığı fırlatma esasına dayanan ağır silahlara değinmekte fayda vardır.

3- Ağır Mancınıklar :

Ağırlığın ortaya çıkarttığı fırlatma esasına dayanan en önemli ağır silah **Büyük Mancınık** dır. Aslında **"büyük"** kelimesi burada bir ayrımı vurgulamak için tarafımızdan konulmuştur. Zira büyük mancınıkla kastedilmek istenen aslında **"mancınık"** kelimesinin sözlüklerdeki birincil karşılığıdır. Fakat mancınık kelimesi,

---

[305] Ali Sevim, **"Biyografilerle Selçuklular Tarihi : İbnü'l Adim Bugyetü't taleb fi Tarihi Haleb(Seçmeler)"** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 15, s.17
[306] Ali Sevim, **a. g. e**, s. 15

günlük hayatta ve hatta kaynaklarda, adeta ağır silahlar için kullanılan ortak isim halinde geldiği için; bu silahı **Büyük Mancınık** olarak nitelemeyi uygun gördük. Mancınığı şu ifadelerle tanımlamak mümkündür : Kale veya şehir kuşatmalarında ağır taşlar veya çeşitli maddeler fırlatmak için kullanılan ve bir ucunda fırlatma kesesi diğer ucunda da bir karşı ağılık bulunan kaldıraç biçimindeki savaş aracına **büyük mancınık** denir.

Arapça'da **mecnak, mancenik, mincenik** şekillerinde kullanılan kelimenin, Farsça mencinik, mencek veya Yunanca mekhanike, monagkon'dan geldiği konunda farklı görüşler vardır. **Kazzaf** ve **Hattare** kelimeleri de mancınık karşılığında kullanılmıştır.[307] Bu silah batılı kaynaklarda bu silahın karşılığı olarak **Trebuchet** kelimesi kullanılır. X-XIV. yüzyıl arasında Eski Çin kaynaklarından yapılan alıntılardan mancınığın tarihinin M.Ö V.yüzyıla kadar götürüle bilineceği anlaşılmaktadır.[308] (Ç.89a,b)

Müslümanların mancınığı ilk olarak Hz. Muhammet zamanında, Tâif kentinin muhasarasında kullandığı bilinmektedir. Müslümanlar ilk defa bu muhasarada, Taif kentinin kale duvarlarını yıkmak için mancınık ve debbâbe denilen savaş âletlerini kullandılar. Bu âletleri Müslümanlara Sel-mân-ı Fârisî öğretmişti.[309] Türklerin bu silahları çok daha erken tarihlerde Çin'den öğrenmiş olmalıdır. Fakat, Türkler tarafından asıl olarak benimsenmesi İslamiyet'in kabulünden sonra olmuştur. Bunda, Kuran'ın düşmana karşı kuvvet hazırlanmasını emreden ayetine(el-Enfal 8/60) ve Hz. Muhammet'in üç defa tekrarlayarak dikkat çektiği, kuvvetin "atmak(remy)"

[307] Nebi Bozkurt, **"Mancınık Maddesi"**, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, s. 565
[308] Nebi Bozkurt, **"Mancınık Maddesi"** s. 565
[309] Ayrıntılı bilgi için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Web Kütüphanesi, http://www.diyanet.gov.tr.

olduğuna dair yorumuna uygun düşen bir silah olmasının ve bu silahın Hz. Muhammet tarafından kullanılmasının payı önemli olmalıdır.[310]

Mancınıklarla kuşatılan şehir ve kalelerin içine taş dışında atılan ağaç, hayvan leşi veya neft gibi yanıcı maddeler de atılıyordu. Türklerin Karahanlı ve Gazneli devletlerinde ağır mancınıklar kullandığı bilinmektedir. Ayrıca Büyük Selçuklu ordusunda mancınıkçılar ile neftçiler mevcut idi.[311]

Hıttin Savaşında Eyyubi orduları Türk savaş taktiklerine uygun olarak hücum müfrezeleri oluşturmuş ve Haçlı ordularının üzerine ok atarak düşmanı üzerlerine çekmek istemişlerdir. Fakat, Selahaddin'in niyetini iyi bilen Haçlılar yerlerinden ayrılmamışlardır. Sultan bunu görünce askerlere düşman karşısındaki mevzilerinden ayrılamamalarını tembih etti ve Hassa askerilerini, candarları, nakkapları (lağımcıları), harçcıları ve taşçıları yanına alıp Taberiye şehri üzerine yürümüş ve şehri muhasara etmiştir. Şehir kalesinin dış suru bir saat içinde ağır silahların yardımıyla ele geçirilince, şehir komutanı haçlılardan yardım istemiştir. Bunun üzerine Haçlı birlikleri harekete geçmiş ve yerlerini bozdukları zaman Eyyubi ordusu tarafından kuşatılmışlardır.[312] Bu taktiğin başarıyla sonuçlanmasında ağır silahların payı önemlidir. Çünkü şehir ağır silahlarla çabucak yardım istenmeye zorlanmıştır.

Bunun yan ısıra yukarıda adları geçen **Candariye**, **Nakkabun(lağımcı)**, **Horasanniye (harçcılar)**, **haccarun(taşçılar)** gibi kelimelere gelince; metinlerden, bunların kale harplerinde görev alan yaya askerler olduğu anlaşılıyor. Burada bir tek

[310] Nebi Bozkurt, **Mancınık Maddesi,** s. 565
[311] İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, s.56
[312]Ramazan Şeşen , **Hıttin'de Salâhaddin Ordusu,** Belleten, Cilt LIV, Sayı 209, T.T.K, 1991, s. 431

"Candariye" kelimesinde sorun vardır. Çünkü Selçuklularda "candar" kelimesi sultanın muhafız birliğinde yer alan kişiler için kullanılıyordu. Durum Gazne devletinde de aynı şekildeydi. Hatta candarların aynı zamanda av sırasında sultanın yanında bulunmak ve sultanın yaraladığı hayvanları öldürmek gibi görevleri de olduğu belirtilir.[313] Candarların başına Emir Candar denilirdi. Memluk devletinde de görülen Emir Candarlar nüfuz sahibi olan önemli kişilerdi.[314] Bununla birlikte Eyyubilerde Candarlara kale muhasarasında rastlıyoruz ve belki de bu kelime her iki anlamda da kullanılmaktaydı.[315] Fakat candar kelimesinden çok olan genel olarak mancınık kullanan ve kale muhasarasında kullanılan kişilere, Arapça kelimeler olan, **Canik** ve **Mancınîkî** denilirdi. Mancınığı kuran veya kullanan kişiye canik, mancınık uzmanlarına mancınîkî denilirdi.[316]

Mancınığın Anadolu Selçukluları ve Suriye Selçukluları tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Bu mancınıklar daha çok Türk-İslam coğrafyası içinde yaşayan mancınık ustaları tarafından yapılıyor olmalıdır. Çinli mancınık ustalarının ve Uzakdoğu mühendisliğinin Türk-İslam dünyasında yaygınlaşması Cengiz Han'dan sonra olmuştur. Nitekim Ata Melik Cüveyni **"Tarih-i Cihan Güşa"** adlı eserinde sık sık Çin'den getirilen mancınık ustalarından ve bu mancınıkların menzillerinin yüksekliğinden ve taşlarının büyüklüğünden bahseder.[317] (R67&68)

XII. yüzyıldan itibaren başlayan Haçlı seferleri ve Haçlı seferlerinden kısa sayılabilecek bir zaman sonra başlayan Moğol istilasının sonucunda ortaya çıkan

---

[313] Güler Nuhoğlu, **a. g. e,** s. 292
[314] İ.Hakkı Uzunçarşılı, , **a. g. e,** s. 349.
[315] Ramazan Şeşen , **Hıttin'de Salâhaddin Ordusu**, s. 433
[316] Nebi Bozkurt, **Mancınık Maddesi** s. 564
[317] Alaeddin Atamelik Cüveyni, **a. g. e,** s. 488 & 504.

büyük savaş ve muhasaraların en önemli neticelerinden biri de savaş teknolojisinin önemli bir hızla ilerlemiş olmasıdır. Bu ilerlemede Farklı kültür merkezlerine ait askeri mühendislerin aynı ortamlar içinde çalışma fırsatı bulmasının ve teknolojik olarak da karşılıklı etkileşimin üst düzeye çıkmasının etkisi önemli olmalıdır.

Mancınıklar Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar tarafında da kullanılmıştır. Aşıkpaşazâde, Yıldırım Bayezid'in İstanbul kuşatması sırasında karaya bir çok yerden mancınıklar kurdurduğunu söyleyerek, XIV yüzyılda Osmanlıların mancınık kullandığını belirtmektedir.[318] (R.69)

Günümüzde, Osmanlı döneminden kalma orijinal mancınık örneği bile bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türk mancınıklarının orijinal şekli ve yapısı hakkında kesin bir bilgi vermek zordur.[319] Bu yüzden mancınıklara ait biçim ve yapım özelliklerini antik kaynaklardan yada XV.yüzyıl ve sonrasına ait olan, daha geç tarihli veya bu kaynaklara göre hazırlanmış restitüsyon ve rekonstrüksiyonlardan yararlanmaktayız. Fakat bu restitüsyon ve rekonstrüksiyonların genellikle Batılı akademisyenler veya ilgili mühendisler tarafından yapıldığını ve Avrupa'daki mancınıklarla Çin ve İslam dünyası arasındaki mancınıklar arasında bazı küçük fakat önemli teknik ve biçim farklılıklarının olduğunu önemle belirtmemiz gerekir.

Bu farklıların başında kullanılan malzemeler gelmektedir. Çalışmamız sırasında; genel olarak silahlarda kullanılan malzemenin seçiminde üç belirleyici etkeninin rol oynadığını gördük. Bu etkenlerden birine şimdiden kısaca değinmekte

[318] Nejat Eralp, **a. g. e,** s. 85
[319] Nejat Eralp, **a. g. e,** s. 86

yarar vardır. Bu etken geleneksel bazı inanışların ve kültürel özelliklerin malzemenin seçimindeki etkisidir. Örneğin; İslam dünyasında mancınığın kirişlerinde domuz sinirleri kullanılmamaktaydı. Fakat Avrupa'da tam tersi bir durum söz konusuydu ve domuz sinirleri özellikle tercih edilmekteydi. Benzer bir örnek de kadın saçları için söz konusuydu. Kadın saçlarının mancınığı geren iplerde kullanılacak en iyi malzemelerden biri olduğu düşünülmekteydi.[320] Fakat kadın saçı geleneksel inanışlardan ötürü İslam dünyasında yine kullanılmamaktaydı. Yani toplumsal inanışlar malzeme kullanımında etkili olmaktaydı ve bu durum farklı medeniyetlere ait mancınıkların biçimsel özellikleri ve performansları arasında farklılıklar olmasına yol açmaktaydı.

Kirişlerde neden hayvan kıl ve sinirlerinin kullanıldığı konusuna da biraz değinmek istiyoruz. Bilindiği üzere Türkler normal yaylarının kirişlerinde de hayvan sinir ve tendonlarını kullanmaktaydı. Bunun sebebi bu malzemelerin enerjiyi biriktirme kapasitesi oldukça yüksekti. Mancınıklarda da durum farklı değildir. Antik çağlardan itibaren mancınıklarda kiriş ve halat yapımında kıl ve tendonların kullanıldığı bilinmektedir.[321] Bu konuyu yeterince aydınlatmak için J.G Landels'in **"Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik"** adlı çalışmasında Reading Üniversitesi tarafından hazırlanan bir projede yer alan tendonların gerilim grafiğinin değerlendirmesini aynen alıntılamak istiyoruz :

"...Reading Üniversitesi'nin projesi, bölgedeki bir mezbahadan alınan tendonun özelliklerine dair bir çalışma ve bir gerilme uzama grafiğini içermektedir. Düşük gerilimde grafiğin doğrusal olmadığını, ancak belli bir noktadan sonra, büyük bir

[320] J.G Landels **Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik**. s.123
[321] Vitruvius,**Mimarlık Üzerine On Kitap** s. 220

açıyla yükselip düzleştiği görülecektir. Ayrıca, başka araştırmacılar eğim noktalarının hayvanın yaşına göre değiştiğini kanıtlamıştır.Bu olgu şöyle açıklanmaktadır : Malzemenin oluşturduğu ince lifler kıvrımlı bir yapıya sahiptir, bu nedenle gerilimde lifin gösterdiği davranış yalnızca kıvrımın düzelmesi biçimindeyken, grafiğin doğrusal bölümünde(yani yüksek gerilme değerlerinde) artık lifin kendisinin elastik uzaması söz konusudur. Bir kiriş halatının bir mancınıkta nasıl kullanıldığına ilişkin anlatımlarında eski çağ yazarları liflerin ön-gerilme zorunluluğunu önemle vurgularlar. Moleküler yapılarından habersiz olsalar da, kollar öne doğru ve yay ipi düz durumdayken bile kirişi belli bir düzeyde bir gerilme altında tutarak mancınığın gücünü büyük ölçüde arttırabileceklerini deneme yoluyla bulmuş olmalılar. Ayrıca tendonun mekanik özelliklerinin değerlendirilmesi, aslında ellerindeki belki de en iyi malzemeyi seçtiklerini gösterir. Çünkü tendonun enerji depolama kapasitesi birim ağırlık için çelik zembereğin kapasitesinden çok daha yüksektir."[322] (Ç.90a,b)

Mancınıklarla şehrin içine ağır taşlarında dışında yılan ve akrep gibi hayvanlar veya psikolojik savaşın bir parçası olan insan cesetleri veya hayvan leşleri de atılabiliyordu. Fakat şehirlerin içine atılan en etkili maddelerin başında yanıcı maddeler geliyordu. Bu yanıcı maddeler arasında barutun icadına kadar kullanılan en etkili silah ise neftler idi. Neftler ile ilgili bilgilere daha önce yer verdiğimiz için bu konuya tekrar değinmeyeceğiz. Yalnız, büyük fıçılara doldurulan neftlerin, mancınıklara konularak atıldığını; ve XI. yüzyıldan sonra (Kıpçaklar da dahil olmak

[322] J.G Landels, **a. g. e** , s.122

üzere)[323] Türkler tarafından yaygın olarak kullanıldığını; tekrar belirtmekte yarar vardır.

II- Kuşatma Makineleri :

Ortaçağda kullanılan kuşatma silahlarının bir çoğunun menşei İlkçağın Mezopotamya ve Akdeniz Uygarlarına dayanmaktadır. Bu silahların Uzak Doğudaki gelişimi hakkında maalesef yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte kuşatma silahlarının İlkçağ Mezopotamya ve Akdeniz uygarlıklarında özgün bir gelişim süreci geçirdiğini söyleyebiliriz.

Roma Cumhuriyet devri sonlarına doğru (M.Ö.90-25) yaşamış olduğu düşünülen ünlü bir askeri mimar ve mühendis olan **Vıtruvıus**; bu silahların ilk ortaya çıkışları kimler tarafından bulunup kimler tarafından geliştirildiklerine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler önemlidir.[324] Özelikle IX. yüzyıldan itibaren felsefe ve bilim eserlerinin yanında antik çağın mühendislik bilgileri de Türk, Arap ve Acem alimleri tarafından çevrilmiş, ayrıntılı olarak ele alınmış ve hatta geliştirilmiştir. Zira El-Cahız eski Yunanlılar ve Romalıları kastederek :

"Onlar; Arsimed terazisi, kantar, asturlab, saat aletleri, gönye, dikiş ve kanun yüzüğü, pergel, musiki aletleri, tıp, hesap, geometri, musiki makamları, mancınık, arrâde, ruteyle, debbâde, neft aletleri gibi harp vasıtaları gibi pek çok faydalı şeyler yaptılar"[325] demektedir.

---

[323] Yakubovskiy, Kumanların (Kıpçakların) Rus şehirlerini kuşatırken Müslüman neftçiler getirterek, bu silahı kullandıklarını belirtir. Yakubovskiy, **a. g. e**, s. 9
[324] Vıtruvıus, **a. g. e.** , s.224
[325] Ramazan, **"El- Cahız ve Türklerin Faziletleri"**, s. 99

Çağdaş araştırmalar göstermektir ki; bu buluşların bir çoğu eski Yunan veya Romalılar tarafından yayılmamıştır. Fakat, El Cahız'ın ifadeleri İslam dünyasının bu nesnelerin yapım ve kullanım esaslarına dair bilgilerini, çoğunlukla antikçağ kaynaklarından aldığına işaret etmektedir. Bu yüzden antik kaynaklarda yer alan bir çok mühendislik prensiplerini İslam dünyasında görebilmekteyiz.

Kuşatma makinelerini mancınık ve onun türevlerin ayıran temel unsur; kuşatma makinelerinin fırlatma esasına göre değil yaklaşma esasına göre çalışmalarıdır. Yani kuşatma makinelerinde sıcak temas yoğundur ve bu sebepten ötürü kayıp ve zayiat verme oranı mancınığa göre daha yüksektir. Fakat kuşatma silahlarıyla sonuç çok kısa zamanda alınabildiğinden; uzun kuşatmalardan ve bu kuşatmaların maliyet ve zararlarından kaçınmak isteyen orduların çok sık kullanmayı tercih ettiği makineler olmuşlardır.

Kuşatma makineleri genellikle hızlı, çabuk, hareketli ve mobilize bir karakteri ve sefer geleneği olan Türk orduları için de oldukça cazipti. Zira Türk orduları bu karakterleri sayesinde kısa zamanda şaşırtıcı derecede geniş topraklar ele geçirebiliyordu. Alparslan'ın Malazgirt'ten önce Anadolu ve Kafkasya'ya yaptığı seferlerde kuşatma makinelerine sıkça başvurduğunu görmekteyiz.

Belli başlı kuşatma makineleri şunlardır : **I- Koç Başı (Kebş) , 2- Debbâbe (Kaplumbağa), 3- Kuşatma(Saldırı) Kuleleri.**

1- Koç Başı (Kebş) :

Koçbaşı, kuşatılan bir şehrin veya kalenin kapılarını ve surlarını yıkmak için kullanılan bir savaş aracı türüdür.(Ç.91) Ucu genellikle koç başına benzeyen kalın ve sağlam bir silindirin üzerindeki ahşap çatıya salıncağa benzer bir şekilde asılması prensibiyle yapılan bu silah, XV. yüzyıldan itibaren kuşatma toplarının yaygınlaşmasıyla önemini yitirmeye başlamıştır.

Kuşatma silahlarının özellikle Akdeniz kültür çevresinde gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri, sağlam surlar ve savunma sistemleriyle çevrili şehir devletleri arasındaki savaşlar ve şehirlerin ele geçirilmesindeki güçlükler olmalıdır. Zaten koçbaşının Kartacalılar tarafından icat edilmesi söz konusu güçlüklerin ortaya çıkardığı bir sonuç olmuştur. Vitruvius'ın aktardığı bu hikayeye göre koç başının ilk kez kullanılması şöyle olmuştur :

"*Kartacılılar Kadiz'i kuşatmak için kamp kurarlar. Hisar önü siper duvarlarından birini ele geçirerek onu yıkmaya çalışırlar. Fakat yıkım için gerekli olan demir araçlar bulunmadığından, bir ahşap kiriş alırlar ve onu elleriyle kaldırıp sürekli olarak duvara vurarak en üstteki taş örgüleri yıkarlar. Böylece düzenli olarak adım adım tüm hisarı yıkarlar.*"[326] Ünlü askeri mühendis daha sonra koçbaşlarının aşama aşama gelişimlerini aktararak bu kuşatma silahının Ortaçağdaki durumunu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar.

[326] Vitruvius, **a. g. e.** , s. 223

Ortaçağın koç başları çok çeşitlidir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler böyle bir kanıya sahip olmamızı sağlar. Koç başlarının üstten askılı, tekerlekli ve siperlikli örnekleri olduğu gibi birkaç kişi tarafından elle taşınan çok basit örnekleri de bulunmaktaydı. Kuşatma silahlarını veya makinelerini nakletmek için kullanılan ufak tekerlekli bir vasıtaya **Ruteyle** denirdi.[327] Koç başları sur veya hisar duvarlarını değil, daha çok şehir veya kale kapılarını yıkmak için kullanılan araçlardı.(Ç.92) Sur ve hisar duvarlarını yıkmak için kullanılan silahlar; koç başından esinlenerek yaratıldığı düşünülen **Dabbâbe** veya **Kaplumbağa** adıyla anılan araçlar kullanılmaktaydı.

2- Debbâbe (Kaplumbağa) :

Tahtadan bir iskelet üzerine kalın deri gerilerek yapılan bir savaş âleti. İçine kale duvarlarını delecek askerler girip yavaş yavaş kale duvarı dibine kadar yaklaşırlar ve bu siperin içinde duvarı delerlerdi. Bu araç koç başı ile seyyar siper fikrinin birleşmesinden meydana gelmiş olmalıdır. Bu araç ile ilgili sorulan asıl önemli soru şudur : "Bu araçlar nasıl hareket ettiriliyor ve nasıl yönlendiriliyordu?" Ortaçağda nasıl bir yöntem uygulandığı hakkında kesin bir veriye sahip değiliz. Fakat İlkçağda bu araçların nasıl yürütüldüğünü ve nasıl inşa edildiğini yine Vitruvius'dan öğrenmekteyiz :

"*Hendekleri doldurarak duvara ulaşmayı amaçlayan bir kaplumbağa, aşağıdaki gibi yapılmalıdır : Kenarlarının her biri yirmi bir ayak uzunluğunda ve dört tâli parçası bulunan bir taban inşa ediniz. Bunlar ayağın üçte ikisi kalındığında ve ayrım ayak*

[327] Ramazan Şeşen **a. g. e** , s. 99

genişliğinde iki başka parçayla tutturulmalıdır; çapraz parçaların aralığı üç buçuk atak civarında olmalı, altlarında ve aralarındaki boşluklarda, içlerinde demir halkalar içerisindeki tekerlek dingillerinin döndüğü ağaçlar yerleştirilmelidir. Ağaçları, eksen başlığı ve içlerinden onları döndüren manivelaların geçeceği deliklerle donatınız. Böylece kaplumbağa tamamen ağaç devinimi ile ileriye veya geriye, sola veya sağa ya da gerekirse eğilimli olarak, hareket edebilecektir." [328]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılabileceği gibi; insanoğlu, kuşatma makinelerini, içindeki askerin itme gücüyle kolayca hareket ettirme bilgisine sahipti. Üstelik harcana güç son derece azdı. Zira bu türden kuşatma makineleri ağaç veya silindir metallerin devimin güçleriyle kolayca hareket ettirilebilmekteydi.(Ç.93) Bununla birlikte daha acil ve hazırlıksız durumlarda salt hayvan veya insan gücüne dayanan derilerle üzerine kaplanmış siperlikli debbâbeler kullanılmış olması da muhtemeldir. Ansiklopedik kaynaklarda tankların ilkel türü olarak tanımlanan debbâbelerin dışında, yine yukarıda aktarılanlara benzer bir şeklide hareket mekanizmalarına sahip olduğunu düşündüğümüz **Kuşatma (Saldırı) Kuleleri** değinmek isteğimiz bir diğer kuşatma makinesidir.

3- Kuşatma (Saldırı) Kuleleri :

Kalelerin sur veya hisarlarını ele geçirmek için kullanılan kulelere **Kuşatma** veya **Saldırı** kulesi denir. Saldırı kuleleriyle ilgili doğrudan bir kaynağa ulaşamadık.

---

[328] Vitruvius, **a. g. e** , s. 225

Fakat; Ortaçağ tarihçileri tarafından aktarılan pek çok kale veya şehir kuşatmasında, saldırı kuleleri hakkında dolaylı bilgiler bulmak mümkündür.

Saldırı kulelerinin iki temel amaçla kullanıldığını düşünmekteyiz. Birincisi; sur üstündeki düşman askerlerle aynı seviyede bulunarak, onlara ok ve mızrak v.b silahlar atıp, sur dibinde savaşan askerlerin işini kolaylaştırmaktır. İkincisi ise; savaşırken kademeli olarak sur yaklaşıp sur üstüne çıkartma yapmaktır.

Saldırı kuleleri çok katlı kulelerdir. Her katından askerler bulunur. Katlar arası çıkış kule içindeki kat merdivenleriyle sağlanır.(Ç.94) En üst katta açılıp kapanan bir köprü bulunur. Bu köprü sur duvarının üstüne açılarak çıkartma yapılması sağlanır. (Ç95) Saldırı kuleleri çoğunlukla tekerleklerle hareket eder. Fakat tekerleksiz ve oldukça basit sayılabilecek saldırı kuleleri tanımlarıyla karşılaşabilmekteyiz.

Basit kuleler, genellikle hazırlıksız çıkılan seferlerde yapılan ve anlık ihtiyacı karşılamak için yapılan kulelerdir. Böyle bir kulenin tasvirine **Selçuknâme**'de rastlamaktayız. Alparslan'ın Ani kalesi kuşatmasında; kaleyi savunanlar ateş ve kızgın yağ atarak çok sayıda askerin ölmesine yol açarlar bunun üzerine Alparslan, askerlerine basit bir saldırı kulesi yapılması için emir verir. Selçuknâme'de bu kulenin yapımı şöyle tasvir edilir :

" ... Sultan bu durumu gördüğü zaman, emir etti; askerde ve etrafta ne kadar çuval varsa bir yerde topladılar, çuvalların içini saman, yaprak, ot, ve toprak ile doldurup, birbirinin üzerine yığdılar. Her taraftan bu çuvalları sağlam bir şekilde bağlayarak,

o dağ gibi kulelerin üzerine duvar gibi bir hisar meydana getirdiler. Sonra asker o çuvaldan hisarın üzerine çıkarak, kafirlere neft ve taş atamaya başladılar..." [329]

Yukarıda ifadelerden basit bir kulenin, eldeki malzemeler kullanılarak yığma bir şekilde yapıldığını anlıyoruz. Olayın devamında ani kalesini savunanların attığı ateşler yüzünden yapılan bu kulenin alev alarak yıkıldığı anlatılmaktadır. Bunun üzerine Alparslan bu sfer daha sağlam bir kule yapılmasını emreder. Bu kulenin yapımında ise şu ifadeler kullanılır :

"*... Sultan Alparslan, o kalenin karşısına ağaçtan sağlam bir hisar yapılmasını emir etti. O ağaçtan hisarın üstünü, ateşten korumak için, sirke ile ıslanmış keçe ile kapladılar. O sirke ile ıslanmış keçenin üzerine düşen ateş, bu suretle ağaçtan hisara zarar veremeyecekti. Sonra o ağaçtan hisarın üstüne çıkıp durdular. Kafirin kalesinin üzerine yönelip, ok atarak şiddetle savaştılar, onlara imkan bırakmadılar. Kafilerin hisar duvarının ve burçlarının üzerine çıkmalarını ve savaşmalarını önlediler. Kafirlerin savaşacak gücü kalmayınca, hisar duvarının yanları boş kaldı. Müslümanlar her taraftan vurup, yıkıp her taraftan hisara girmeye başladılar. Nihayet hisarı aldılar...*"[330] Bu ifadeler saldırı kulelerinin işlevlerini yeterince açıklamaktadır.

Burada dikkat çekici olan bir diğer unsur, kulenin yanmasını önlemek için sirke ile ıslatılmış keçenin kullanılmasıdır. Ateş korumak için uygulanan bu yöntem diğer kuşatma araçlarında da kullanılıyor olabilir. Nitekim Alaeedin AtaMelik Cüveyni, **Emir Timur Melik** adlı bir Türk komutanın Moğol ordularına karşı verdiği

[329] Ahmed bin Mahmud, **"Selçuk-nâme I"**, haz :Erdoğan Merçil, Tercuman Yayınları 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s.67
[330] Ahmed bin Mahmud,, **a. g. e.** , s. 68

mücadele sonrasında Cyhun nehri üzerinde 12 tekne ile kaçışını anlatırken şu ifadelere yer vermektedir :

"...Timur Melik, 12 tekne yaptırmıştı. Tekneler, içi sirke ve toprak karışımı bir macunla sıvanmış olan keçe ile kaplanmış ve keçenin muhtelif yerlerine delikler açılmıştı. Her sabah bu teknelerin altısı bir tarafa, altısı başka tarafa gidiyor ve zorlu muharebeler yapıyordu.yukarıda belirttiğimiz yapılış özelliğinden dolayı onlara ok geçmiyor, suya döktükleri petrolün alevleri etki etmiyordu."[331] Bu ifadelerden; neftlerden korunmak için sirke ve keçe kullanımın hemen her savaş aracında kullanıldığı sonucunu çıkarta biliriz.

Fakat neftlerden korunmak için, sirke ve keçe kullanımından ziyade tabaklanmış deri kullanımının daha çok yaygın olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda, ateşten korunmak deri kullanılmasının, oldukça eski bir uygulama olduğunu Vıtruvıus'dan öğrenmekteyiz.[332] Vıtruvıus, ayrıca saldırı kulelerini alt katlarında, atılan ateşleri söndürmek için, bol miktarda su depolandığını belirtmektedir.[333] Fakat, Türklerin böyle bir uygulamasına henüz rastlamadık.

4- Surlara Karşı Savaş ve Türklerin Kullandığı Diğer Yöntemler :

Ağır silahları ele alırken dikkatimizi çeken temel unsur; savaşın düşmandan çok şehir surlarına karşı verilmiş olduğudur. Bu yüzden Türk şehirlerinin surlarına ve Türklerin surlara karşı verdiği diğer savaş yöntemlerine kısaca değinmek gerekir.

---

[331] Alaadin Ata Melik Cüveyni, **a. g. e** , s.126
[332] Vıtruvıus, **a. g. e** ., s.224
[333] Vıtruvıus, **a. g. e** ., s.224

Türk şehrinin en önemli yapısal unsurlarından biri tüm Ortaçağ şehirlerinde olduğu gibi, şehir savunmasını ve güvenliğini temin eden sur duvarlarıdır. Kale ve şato benzeri ilk Türk yerleşimlerinin etrafı, genellikle dörtgen, bazen de dikdörtgen formda surlarla çevrilmiştir. Surların formları konusuna gelince, pek çok şehrin bulunduğu bölgenin topoğrafik şartlarına bağlı olarak şekillenen surlarla çevrildiği görülmektedir. Surlar üzerinde bulunan kapı sayısı şehirden şehre farklılık arz etmektedir Ayhan şehrinde, sur kapısı üzerine yerleştirilmiş küçük mancınıklardan, İdikut şehrinde ise kapılar üzerine inşa edilmiş ahşap köşk ya da gözetleme kulelerinden bahsedilmektedir.[334]

Yüksek duvarlarla derin hendeklerle korunan şehirleri ele geçirmek için yapılan ağır silahlar, kuşatma makineleri, köprü ve yüksek merdivenler gibi araçların dışında; savaş felsefesini adeta doğuştan öğrenen Türkler genellikle ilk olarak bu tür araçlara başvurmadan şehirleri ele geçirmeye çalışıyorlardı. Çünkü Sun Tzu'nun da ısrarla vurguladığı gibi; **"Savaşmadan kazanılan zafer daima en iyi zaferdir."**

Ele geçirilecek şehrin ekonomik hayatını ve savunma sistemini harap etmeden ve çok fazla asker kaybetmeden ele geçirilmesi oldukça önemliydi. Bunu başarıyla gerçekleştirebilmek beceri, tecrübe ve en önemlisi zeka gerektirmektedir. Bunu gerçekleştirmek için; psikolojik savaş yürütmeyi bilmek, çeşitli hilelere baş vurmak ve hatta rüşvet, vaat v.b gibi şeylerle kuşatılan şehir içinden işbirlikçiler edinmek gibi şeyleri başarıyla uygulamak gerekiyordu. Örneğin; **Alaaddin Keykubat**'ın

[334] Doç. Dr. Yılmaz Can **"Türk Şehirciliği"**, Diyanet İşleri Başkanlığı Web Kütüphanesi, http://www.diyanet.gov.tr.

Diyarbakır kuşatması sırasında çok zayiat vermemek için Melikü'l ümera Zahireddin vasıtasıyla şehrin önde gelen bir ismi olan İbn Dinar'ı 400 bin dirhem rüşvet vererek İbn Dinar'ı şehrin kapılarını gizlice açmayı ikna ettiği ve daha sonra şehrin ele geçirdiği bilinmektedir.[335]

Bununla birlikte savaşta hile yapabilmek üstün bir komutanlık niteliğiydi. Yusuf Has Hacip'in **Kutadgu Bilig**'de söylediği şu beyitleri;

"En önce düşmana, gerek hile, al,

Bu hile ile ile yap, düşman yüzün' al."(2355) [336]

Said b. Ukbe b. Selm el Hünai'nin Türkler hakkında söylediği şu sözlerle karşılaştırdığımızda; bu durum bize daha anlamlı gelmektedir :

"Kalın ve yüksek duvarları tarafından şehirlere girmek ve Belh nehrini(Ceyhun'u) geçmek için tatbik ettikleri hileleri bilirsin." [337]

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi; Türkler kale kuşatma ve ele geçirme yöntemlerinin hepsini biliyor ve başarıyla uyguluyordu. Ağır silahlar bu savaş tarzının sadece bir yönünü oluşturmaktaydı. Ağır silahlar oldukça etkiliydi. Fakat, askeri stratejinden yoksun olduğunda, tek başına hiçbir şey ifade etmiyordu. Türklerin bu konuda(strateji-silah kullanımı konusunda) ne kadar becerikli olduğunu; ne derece planlı, yaratıcı, ölçülü, ve yerinde hareket ettiğini; 1453 yılında İstanbul'un fethi için uyguladığı kuşatma planında açıkça görmek mümkündür.

---

[335] İbn Bibi, **El Evamir'ül Ala'iye Fi'l Umuri'l Ala'iye (Selçukname) II**, s. 45-46

[336] Yusuf Has Hacip, **Kutadgu Bilig**, Günümüz Türkçe Uyarlaması, Uyarlayan : Fikri Silahdaroğlu, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi/163, Ankara. 2000, s.198

[337] Ramazan Şeşen , **a. g. e**, s 90.

II. BÖLÜM :

B- KORUYUCU SİLAHLAR VE ZIRH GİYİMLERİ :

Savunma silahları, insanın en temel güdülerinden birisi olan "korunma" hissinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Belki de bu yüzden savunma silahlarında koruyucu tılsımlarla daha çok karşılaşılır. Bu korunma hissinin sonucu olarak ortaya çıkan bu silahlar zamanla, gerek varlıklarının yarattığı psikolojik etki, gerekse savaş alanında sağladığı avantajlar sayesinde gerçek birer saldırı araçlarına dönüştüğünü görmekteyiz. Türklerde nitelikli savunma silahlarına sahip olanların aynı zamanda elit saldırı birliklerini oluşturması bu savı kuvvetlendirmektedir.

Askerlerin kendini korumak için kullandığı her türlü silah **koruyucu silah** kapsamına girmektedir. Bu bağlamda aslında, saldırı silahı kapsamına aldığımız her silahı aynı zamanda savunma silahı kapsamında da ele alabiliriz. Fakat, çalışmayı oluştururken kullanıldığımız yöntem uyarınca, konu bölümlemesini kullanılan silahların ana amaçlarına göre düzenledik. Yine aynı gerekçelerle bu bölümü **Koruyucu silahlar ve Zırh giyimleri** adı altında iki ana başlık ekseninde ele alıyoruz.

Koruyucu silah olarak, sadece kalkanlara yer verilmiştir. Kalkanlar dışındaki, bir takım siperlik görevi gören silahlara değinilmemiştir. Zırh giyimleri ise; iki ana başlık altında ele alınmıştır : **İnsan Zırh Giyimleri** ve **Hayvan Zırh Giyimleri**. İnsan zırh giyimleri başlığı altında, konu bütünlüğünü bozmamak amacıyla,

kemerlere de yer verilmiştir. Yine benzer gerekçelerle at koşum takımları ve eyerler, hayvan zırh giyimleri bölümde ele alınmıştır.

1- Kalkanlar :

Oktan ve kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalığa kalkan denir.[338] Eski Türkçe'de **Tura** yada **Tura Kalkan** da denilmekteydi.[339] Yine aynı anlamda kullanılan **Siper** ise Farsça kökenli bir kelimedir. Teke tek veya toplu mücadelelerde, düşmanın veya düşmanların silahlı saldırılarından korunmak için tek el ile kullanılan ve kullanım üresi ilkçağlara kadar uzanan bir savunma silahıdır. [340]

Kalkanlar ebatlarına **Uzun Kalkanlar** ve **Kısa Kalkanlar** diye iki kısma ayrılır. Yüzey şekillerine göre ise **Dışbükey** veya **Düz** olmak üzere iki çeşitleri vardır. Dışbükey kalkanların pek çok türü vardır. Bu tür kalkanların, hem saldırıların daha kolay savuşturulabilmesi hem de at üzerindeki hızdan kaynaklanan veya doğal koşullardan kaynaklanan rüzgarların yaratacağı olumsuz durumların hafifletilmesi amacıyla dışbükey yapıldığını düşünmekteyiz.

Uzun kalkanlar daha çok piyadeler tarafından tercih edilen kalkanlardır. Özellikle uzun mızraklı piyadeler ve yaya okçular tarafından tercih edilirlerdi. Yaya okçular, özellikle savunma savaşlarında kalkan altından ok atışı yapabiliyorlardı.[341]

---

[338] Türk Dil Kurumu Sözlüğü, www.tdk.gov.tr
[339] Engin Çetin, , **a. g. e** , s.186-187
[340] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 149
[341] David Nicolle, **"Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks"**, s.14

Bu şekilde, yani kalkan altından, yapılan atışlarda kullanılan kalkanlar uzun kalkanlar olmalıdır.

Kısa kalkanlar ise daha çok süvariler tarafından tercih ediliyordu. Kısa kalkanlar, gerek hareket kabiliyeti açısından gerekse taşınabilirlik ve hafiflik açısından süvariler için daha kullanışlıydı. Bununla birlikte yakın dövüşte bulunan piyadelerin de kısa kalkan kullanması az rastlanan bir şey değildi. Kalkanlar askerlerin sırtlarında veya atlarının sağ köşesinde üzengiyle diz kapağı arasından kalan bölümde olmak üzere iki şekilde taşınıyordu. (Ç96&97)

Malzemesine göre kalkanlar; **Ahşap, Demir-Çelik, Bakır, Deri, Çit (Örme) Kalkanlar** şeklinde 5 gruba ayrılırlar

En eski kalkanlar **ahşap kalkanlar** olmalıdır. Ahşap kalkanlar genellikle kayın ve gürgen gibi sert ağaçlardan yapılıyor olmalıdır. Ahşap bir kasnak üzerine keçe veya deri kaplama ile yapılan kalkanlar veya Ahşap zemin üzerine metal plakalarla kaplanan kalkanlar da bulunmaktadır.

Demir veya Çelik kalkanlar ise sağlamlıkları ve kaliteleriyle Türk metal işçiliğinin en gelişmiş örneklerini sergiliyor olsa da çok fazla rağbet görmemişlerdir. Bunun sebebi bu malzemelerden yapılan kalkanların ağırlığı olmalıdır.

Çit veya Örme Kalkanlar ise Türklerin en eski devirlerden bu yana kullandıkları kalkanların başında gelmektedir. Pazırık kurganlarındaki üçüncü

kurganda bulunan bir adet çit kalkan İskit kültürünün Orta Asya'daki en güzel izlerinden biri idi. Çubukların yan yana getirilerek çit şeklinde bağlanmasıyla yapılan bu kalkan tiplerine, Güney Rusya'da bilhassa İskit devrinde rastlamaktayız.[342] Bu kalkanların yapımında başta kamış ve defne dalları kullanılmış Osmanlı dönemimde ise incir ağacı dalları tercih edilmiştir.[343] Bu tür kalkanların merkezinde, yani göbeğinde, metal bir rozet (gül bezek) bulunur.(R.70)

Bakır madeninin Anadolu'da bol olması ve Türkler arasında bakır işçiliğinin gelişmiş olması **bakır kalkanların** Selçuklulardan itibaren oldukça yaygınlaşmış olabileceğini düşünür. Zira Osmanlı kalkanlarının en güzel ve süslü örneklerini tombak tekniği ile yapılmış altın yaldızlı ve çeşitli değerli taşlarla kakılarak süslenmiş bakır kalkanlarda görmekteyiz.(R.71)

Bilindiği gibi deriden yapılan günlük kültür eşyaları Türklerin ilk zamanlardan beri kullandığı ve kullanmayı tercih ettiği eşyalardır. Türklerde deri işçiliğini hem çok gelişmiştir hem de dericiliğin Türk kültüründe ve inanışında çok özel bir yeri vardır.[344] Günümüzde Askeri müzede deriden kalkan olarak yararlanıldığını gösteren bir çok örnek bulunmaktadır. Kaplumbağa kabuğu, timsah derisi, manda derisi, fil derisi kalkanlar bunlar arasındadır. deri üzerine örme olarak yapılmışlardır. Hayvan derisinin ise sağlamlığı ve dayanıklılığı açısından eski çağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlılarda da deri işçiliğinin devamı olarak deri kalkanlar yapılmıştır. [345]

---

[342] B.Ögel. **"Türk Kültür Tarihi"**. s. 66
[343] Nejat Eralp, **a. g. e.**, s.152
[344] bBkz. Neşet Çağatay, **"Bir Türk Kurumu Olan Ahilik"**, TTK, Ankara, 1997.
[345] Nejat Eralp, **a. g. e.**, s. 149

Yaptığımız tetkiklere göre; X-XIV. yüzyılları arasında Türk kalkanlarında görülen belli başlı biçimler şunlardır :

1-) Dairesel Kalkanlar, 2-) Damla veya Yaprak Biçimli Kalkanlar, 3-) Kare veya Dikdörtgen Kalkanlar 4-) Yarım Daire Biçimli Kalkanlar.

1-) Dairesel Kalkanlar : En çok rastladığımız kalkan biçimidir. Ahşap, Demir-Çelik, Bakır, Deri, Çit veya Örme Kalkan çeşitlerinin hepsinden dairesel kalkan örnekleri bulunur. Bu biçimdeki kalkanlar Türklerde çok eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Eski Türklerin arkeolojik buluntuları arasında, Tuva'da Aymırlık abidesinde ahşap yuvarlak şeklinde kalkan bulunmuştur.[346] Dairesel kalkanların çoğu dışbükeydir ve bunlar arasında bazı faklılıklar vardır. Esasında bu farklıklar süsleme özelliklerinden kaynaklanmaktadır.(Ç.98) Dairesel biçimli düz kalkanlar üzerinde de zengin süslemeler göze çarpar. Özellikle kalkanların ortasındaki güneş, yıldız ve gül motifleri dikkat çekicidir.(Ç.99&100),(R.72)

Dairesel Türk kalkanları genellikle dışbükeydir. Dairsel kalkanların dış yüzeyi üç bölümden meydana gelir : **Eteklik Bölümü, Gövde Bölümü, Göbek Bölümü.**

Eteklik bölümü kalkanın dış çevresinden başlar, gövde bölümünü oluşturan gövde bordürüyle sonlanır. Gövde bölümü ise, Göbek ile Etek bölümü arasında kalan bölüme denir. Bu bölümde genellikle küçük rozetler bulunur. Bu rozetler bazen

[346] Iudyakov , **a. g. e** , s. 475

boynuz şeklinde de olurdu. Göbek bölümü ise kalkanın merkezinde bulunan bölgeye denir. Göbek bölümünün tam ortasında bulunan yarım daire biçimli büyük bir metal rozet bulunur.

Kalkanların iç yüzeyinde genellikle iki farklı tertip göze çarpar :

Birinci tertipte; pamuklu kumaş, kadife veya deri kaplama bir **Kol Yastığı** ve kola takılan **Kol Kayışı** bulunur. Kol yastığı genellikle kare veya dikdörtgendir. Kol yastığının dört köşesinden kalkana perçinlenmiş halkalara takılı kayışlara kol kayışı denilirdi.(Ç.101) Kol kayışları genellikle deriden yapılırdı. Bunun yanı sıra bu bölgede kol kayışlarının halkalarına karşılıklı tutturulmuş daha büyük bir kayış da bulunur. Bu ikinci kayışın amacı kalkanın sırt ve omuza taşınmasını sağlamaktır. (R.73)

İkinci tertipte; bir **Kol Yastığı** ve bir **Tutaç** bulunur. Bu tertip, pamuklu kumaş, kadife veya deri kaplama olan yuvarlak bir kol yastığı ve yastığın tam ortasından düşey olarak geçen bir tutaçtan meydana gelir. Tutacın kolları bazen yastığın alanı ile sınırlı olabildiği gibi bazen de kalkan iç yüzeyinin alanı ile sınırlı olabiliyordu.

2-) Damla veya Yaprak Biçimli Kalkanlar : Bu tür kalkanlar genellikle dairesel kalkanlardan biraz daha uzundur. Bu tür kalkanlar aşağı doğru daralır yukarı doğru genişler. Kalkanın iç kısmında yine kol yastığı ve kol kayışı bulunur. Bu tür

kalkanlara XII. ve XIII yüzyıl Türk minyatürlerinde yoğun olarak rastlanmaktadır. (R.74)

3-) Kare veya Dikdörtgen Kalkanlar : Bu tür kalkanlar genellikle uzun ve düzdür. Piyadelerin ve okçu birliklerinin tercih ettiği kalkanların başında gelir. Uzun düz kalkanlar, yekpare görünümlü uzun dikdörtgen bir levha halindedir. Bu tür kalkanlar özellikle mızraklı piyadeler tarafından tercih edilirdi. Dikdörtgen uzun ve düz kalkanların yanı sıra birde küçük kare kalkanlar vardı. Yalnız bu kalkanların X-XIV. yüzyıllar arasında kullanıldığına dair kesin bir veri elimizde bulunmamaktadır. Elimizde daha geç tarihli bir örnek vardır.(Ç.102)

4-) Yarım Daire Biçimli Kalkanlar : Adından da anlaşılacağı gibi yarın daire biçimli alt tarafı düz kalkanlardır. Küçük el kalkanı şeklindedirler. Bu kalkanlar deriden yapılıyor olmalıdır. Bununla birlikte bu tür kalkanlara ilişkin elimizde fazla bir veri yoktur. Yalnızca 1366 yılında yapılmış bir Memluk minyatüründe rastlayabildik.(Ç.103)

Kalkanların yapımında üç faktörün bulunmasına dikkat edilmiştir. Bunlar; hafiflik, sağlamlık ve dayanıklılık, zengin bir sanatsal görünüm.[347] Bu faktörlerden birincisi ve ikincisi derin bir askeri geleneğin ve onun tecrübelerinin en önemli miraslarından biri olan, Türklerdeki **"askeri teçhizatın işlevselliği"** bilgisinin yüksekliği; üçüncüsü ise Türklerin zengin sanatsal duygularının ve estetiksel kaygılarının en önemli göstergesidir.

---

[347] Nejat Eralp, **a. g. e**, s. 149

2- İnsan Zırh Giyimleri :

Savaşlarda ok, kılıç, süngü vb. silahlardan korunmak için giyilen, demir halkalardan veya plakalardan yapılmış giysilere ve takılan korunmalıklara zırh denir. Ortaçağda zırh yapanlara **Zırh-bâf** veya **Zırh-ger** denilirdi.[348] **Zerdhane** veya **Zerdhanah** ise zırh yapılan yerlere yani silahhaneye verilen addır.[349] İnsan zırhları, insan vücudunun çeşitli bölgelerine göre farklı isimler almaktadır. Başı korumak için giyilen zırha **Miğfer** veya **Tolga**, gövdeyi korumak için giyilen zırha **Gövde Zırhı** veya **Zırh Ceket**, Kolları korumak için kullanılan zırhlara **Kolçak** veya **Korucuk**, bacakları korumak için giyilen zırhlara **Dizcik** veya **Dizcek** denilmektedir. X- XIV. yüzyıllar arasında Türk askerleri tarafından kullanılan zırh giyimlerinin tür ve biçimleri şunlardır :

2.a - Askeri Başlıklar (Miğferler) :

Türklerde başlık çeşitleri 6 gruba ayrılır : Taçlar,Takke-Külah, Börk, Kavuk-Sarık,Yaşmak ve askeri başlıklar. Askerlerin başını dış darbelerden korumak için giydiği askeri başlıklara **miğfer** denir. Başı korumaya yaradığı için en eski ve en önemli savunma araçlarından biri olan miğfer, tüm çağlarda ve tüm ülkelerde savaşçılar tarafından kullanılmıştır. Miğfer kelimesi aslında Arapça'dır. Türkçe'de miğferlerin karşılığı olarak **Tolga, Toğulga**[350], **Davulga, Dulga, Dobulga, Duvulga,**

---

[348] Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler,** s. 160
[349] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal,** s.336
[350] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e** , s. 419

Olpak, Tobulga, Tugulga, Tulga, Zırh başlık, Zırh külah, Aşık, Aşuk, Isıh, Yaşuk, Yışıg isimleri verilmiştir. [351]

Eski savaşçılar uzun görünmek için miğferini yüksek yaptırır, düşman korksun diye de korkuluklarla süslerlerdi. Miğfer tepeliği; Asur ve Akadların da sivri miğferler giyerler, tepelerine boynuz takarlardı.[352] Erken dönem Türk miğferlerinde de uzun boynuzlar dikkati çekmektedir.(Ç.104) Ayrıca miğferler üzerindeki uzun tepelik kullanımı da Orta Asya Türk Alpleri arasında çok yaygındı.(R.74)

Miğferler; yuvarlak , hafif bombeli, sivri tepeli, ve tepeleri sivri tek veya çift boynuzlu olarak görülür. Başlıkların ense ve siperlikleri de vardır. Bazen başlıkların altına giyilen ve omuzlara inen zincir örgü başlıkları izlenir. Miğferlerin bir kısmı yüzün tamamını açık bırakarak omuzlara kadar iner. Bazen de miğfer,tüm yüzü örter, sadece göz hizasında iki yuvarlak delik açık bırakılır. Orta Asya Türklerinin başlık çeşitlerini büyük değişikliğe uğramadan Anadolu'ya kadar geldiğini görüyoruz.[353]

Miğferin yapımı; düz bir levha halindeki madenin ortası miğfer formunda çukurlaştırılmış ahşap bir kalıp üzerinde yuvarlak uçlu çekiçlerle dövülerek şekillendirilmesiyle gerçekleştirilir. Dövme tekniği dediğimiz bu teknikle gövde istenilen şekle tek parçadan veya iki parçadan yararlanarak getirilir. Daha sonra burun siperliğine aşağı ve yukarıya hareket veren köprü ve sorguç yuvası perçinlerle gövdeye bağlanır, diğer kısımlar hareketli olmaları, başın hareketine engel teşkil

[351] Nejat Eralp, **a. g. e.** , s. 153
[352] M.Larousse, cilt XIII, s.542
[353] Özden Süslü, **Anaodolu Selçuklu Kıyafetleri**, s. 158

etmemeleri için gövdeye ya çelik halkalarla ya da menteşelere tutturulur. Özel olarak yapılan tepelik gövdenin sivri ucundaki deliğe yerleştirilir.[354]

Bir miğferin yapımı bittikten sonra içi kadife veya pamuklu 1-1,5cm. kalınlığında bir kumaş tabakası ile kaplanır. Bu tabaka metalin dış tesirle alacağı aşırı sıcak veya aşırı soğuğa karşı savaşçının başı ile metal arasında izolatör vazifesi görür. Ayrıca başın terlemesi sonucu teri emici bir nitelik taşır.[355] Sorguç yuvasına bölük, orta veya rütbe alameti sorguç da konulduktan sonra miğfer giyilecek hale gelmiş olur.

Sorguç yuvalarının iki veya üçlü olduğu miğferler de vardır. Türk miğferlerinde gövde eteğinde ve gövde boynuna yakın bölgede zaman zaman iki sıra halinde sıralanan kitabeler vardır. Bu kitabeler ilk dönemlerde miğfer sahibi ile ilgili övücü ve yüceltici sözler içerirken, daha geç dönemlerde dinsel nitelikli sözler ve ayetlerden bazı parçaları içermekteydi.[356]

Miğferler insan başını korumak için yapılırlar. Bunun için miğferlerin bir başın esas kısmını yani kafatasını koruyan ana bölüme **Gövde (Kubbe)** denir. Gövdenin yanı sıra başın çeşitli bölümlerini koruyan bazı bölümler de bulunur. Bunlara **Siperlik** denir. Bu siperlikler : **Yüz, Kulak** ve **Ense** siperlikleridir.(Ç105) Yüz siperlikleri başın ön kısmını, Kulak siperlikleri başın yan kısımlarını, Ense siperlikleri de başın arka kısmını korumaya yöneliktir. Bu bölümlerin hepsi bir miğferde toplanabildiği gibi, bazı örneklerde bu bölümlerin bir iki tanesi bir arada

[354] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 154
[355] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 154
[356] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 155-56

görülebilir veya (gövde hariç) hiç birisi görülmeyebilir ki biz bunlara **Basit miğferler** demeyi uygun gördük .

A- Gövde : Bu bölüm miğferlerin en temel bölümüdür. Asıl amaç olan kafatasının korunması bu bölümle gerçekleşir. Genellikle yarım daire içimli olmasından ötürü yabancı kaynaklarda "Dome" yani "Kubbe" olarak da anılır. Türk miğfer gövdelerinin üç bölümü olduğunu görmekteyiz : **1- Tepelik, 2-Göbek** ve **3-Etek.**

Tepelik : Tepelik gövdenin tepe kısımda bulunan ve çoğunlukla sivri düşey öğelere verilen genel bir isimdir. XII yüzyıldan sonra Türk miğferlerinde çoğunlukla sivri tek tepelik kullanımı göze çarpar. Fakat bununla birlikte daha VIII-X. yüzyıl eski Türk miğferlerinde gövde bir çok yerine dikilişmiş oldukça uzun tepeliklerin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.(R.75&76)

Türk miğferlerinde metal tepeliklerin dışında boynuz tepeliklere de rastlamak mümkündür.(Ç.106a) Ayrıca sivri tepeliklerin dışında küçük yuvarlak, silindirik veya piramidal tepeliklerde gözümüze sıkça çarpar. Bazı örneklerde tepeliklerin ucunda bir veya iki parça renkli kumaş, yumuşak deri, tüyler veya küçük flamalar bulunmaktadır.(Ç106b) Bunların perçemlerle (hotoz) aynı inançsal köklerden gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Türk miğferlerindeki tepeliklerin, uzundan kısaya doğru bir gelişim çizgisine sahip olduğunu görmekteyiz. Türklere ait resimli vesikalar incelendiğinde, bu durum kendisini açıkça göstermektedir. XIV. yüzyıl

Türk miğferlerinde tepelikle gövde arasında geniş bir kitabe bordürüne sıkça rastlanmaktadır.

Göbek : Terminojide **"Yalma"** diye de geçer.[357] Gövdenin ana biçimini belirleyen en önemli bölümdür. Aslında göbek miğferin ana parçasını oluşturur. Çünkü gövdeyi oluşturan diğer bölümler göbeğe bağlanarak şekillenmektedirler.

Eteklik : Gövdenin hemen altındaki bölüme eteklik denir. Miğferin en önemli bölümlerimden birini de eteklik oluşturur. Etekliklerin işlevsel yönleri çoktur. Öncelikle alnı çevreler. Bu önemlidir; çünkü miğferin başa tam oturması için bu bölümün başı tam ve doğru kuşatması şarttır. Ayrıca bir miğferin siperlik bölümleri, yani Yüz, Kulak ve Ense siperlikleri, etekliğe takılan çeşitli kayış ve halkalarla gövdeye bağlanırlar.

Bazı miğferlerde gördüğümüz göz oyukları; etekliğin göz hizasına gelen yerlerine açılmaktadır. Eteklik bölümünü oluşturan bordür aynı zamanda kitabe bordürü olarak da kullanılır. Yazılarda XIV. ve XV. yüzyıllarda görülen kûfi bezemeli hatlar, daha sonraları yerlerini sülüs ve celi sülüs hatlara bırakmışlardır.[358] Ayrıca estetiksel bir süs öğesi olmanın da ötesinde sosyal bir sınıfın belirteci ve rütbe göstergesi olan sorguçlar da etekliğe açılan sorguç yuvalarına takılmaktadır.

Gövdenin bölümlerine kısaca değindikten sonra, Türk miğfer gövdelerinin bazı temel biçimlerine de değinmek istiyoruz. Miğfer gövdelerinin etek kısmı insan

[357] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 154
[358] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 156

başının ana şekli uyarınca genellikle yarım daire biçimlidir. Fakat etekte yarım daire olarak başlayan miğferler tepelere doğru farklı biçimler oluşturacak şekilde biçimlenirler.

Bu çalışmada Türk miğfer gövdelerinde üç ana biçim tespit edilmiştir :

1- Kubbe Gövde 2- Fallik Gövde 3- Konik Gövde. (Ç.109)

Kubbe Gövde : Normal kubbe biçiminde, yani yarım daire kesitli kubbe ve Basık kubbe biçimli diye ikiye ayırmak mümkündür. Türklerin hemen her dönemde kullandıkları gövde formlarının başında gelir. Özellikle XI-XIII. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta yarım daire kesitli basit miğferlere oldukça sık rastlanır. Deşti Kıpçak'ta görülen bu basit miğferler genellikle tepeliksizdir. Yalnız Bazen miğferin orta tepe noktasında küçük yuvarlak bir tepeliğe rastlamak mümkündür.(Ç.106b) Bu tür sade miğfer örneklerinin dışında enselik, yüz ve kulak siperlerinin görüldüğü kubbe gövdeli miğferlere de sıkça rastlamaktayız.

Bu türlere ait en iyi örnekleri Selçuklu minyatürlerinde görmekteyiz. Bu minyatürlerde tasvir edilen miğferlerin bazıları kubbe gövdeli ve ense siperlidir.(Ç.107) Ense siperleri deriden olmalıdır. Fakat zincir örgülü ense siperliklerine de rastlanmaktadır. Bu miğferlerin bazılarının tepelerinde küçük yuvarlak tepelikler bulunmaktadır.(Ç.108a,d,e,h)

Selçuklu minyatürlerinde en çok karşılaşılan gövde biçimlerinden biri de basık kubbeli gövdelerdir. Basık bir kubbe gövde üzerine yerleştirilmiş ense siperliği

yukarı doğru uzayarak başın arkasını büyük ölçüde örter ve şakaklardan itibaren alının üzerinde bir kuşak yaparak eteklik bölümünü kuşatır. Miğferin üst kısmında küçük yuvarlak bir tepelik bulunur.

Fallik Gövde : Türk miğferlerinde en çok rastlanılan biçimlerin başında Fallik biçimli gövdeler gelir. Bu biçimin miğferlerde XV. yüzyıldan itibaren iyice yaygınlaşmış olduğunu, XVI. yüzyıla gelindiğinde ise neredeyse tüm İslam dünyasında hakim biçim haline geldiğini görmekteyiz.

Aslında bu biçim mimaride de çok yaygındır. İran ve Türkistan mimarisinde sıkça rastlanan ve Hint mimarisinde de yaygın olarak kullanılan bu biçim, aynı zamanda Timur Devleti yapı kubbelerinin en karakteristik biçimi olmuştur. Fallik gövde biçiminin Anadolu mimarisinden bilenen ve günümüze kalan tek örnek, bir Akkoyunlu yapısı olan Hasankeyf Zeynel Bey Türbesinin kubbe biçimdir.

Bu biçim bir soğanın ortadan yatay olarak kesilmiş halini andırdığı için **Soğanik** olarak da anılır. Fallik, yarım dairenin tepeye doğru kıvrılarak sivri bir tepelik oluşturmasıyla meydana gelir. Selçuklu askerlerinin fallik gövdeli kısa sivri tepelikli ve uzun enselikli miğferleri de giydiğini tasvirlerden görmekteyiz.(Ç.170) Bunun yanı sıra karşımıza sıkça çıkan, uzun sivri tepelikli ve zincir enseliğe sahip miğfer örnekleri; bu miğferlerin X-VIV. yüzyıl arasında Türkler tarafından yaygın olarak tercih edildiğini göstermektedir.(Ç.106b)

Konik Gövde : İsminden de anlaşılacağı gibi şekli konik olan miğfer gövdelerine verilen isimdir. Bu tür gövdeler profillerine göre ikiye ayrılır; birincisinde konik gövde yuvarlak profillidir. İkincisinde ise, konik gövde profilde eğim vermez. Yani kenar konturları düz bir şekilde yukarı doğru sivrilir. Yuvarlak profilli konik gövdeler daha çok ense siperiyle yekpare bir bütün oluştururlar ve bu yönleriyle Aslında bu biçime hemen hemen tüm Avrupa ve Avrasya miğferlerinde rastlanılır.(Ç.110)

Daha çok Kıpçak miğferlerinde görülen düz profilli olanlar da yine çok geniş bir coğrafi alanda rastlanılır ve kökeninin Orta Asya olduğu düşünülür.[359] Aslında yuvarlak profilli konik miğferlerin kökeni de Orta Asya olmalıdır. Zira Ortaçağ Avrupa silahları daha çok Grek-Roma askeri teçhizatının biçimsel ve işlevsel mirasını taşırlar. Yunan-Roma miğferleri arasında bu türde miğferlere pek rastlamayız. Bu gövde biçim VIII. yüzyıl civarında Kafkasya yoluyla Ermeni ve Gürcü süvariler yoluyla Avrupa'ya taşınmış olabilir[360]

Miğferlerin gövde yüzeyleri iki türlüdür : Düz yüzeyler , Yivli yüzeyler.[361] Aslında yüzey şekilleri işin daha çok sanatsal boyutuyla ilgilidir. Hem düz hem yivli yüzeylerde geometrik ve bitkisel süslemelerin yanı sıra hat sanatının inceliklerini görmekte mümkündür. Miğferlerin esas unsurlarının gövdeler olduğunu fakat, gövdenin yanı sıra başın diğer bölümlerini koruyan miğfere bağlı siperliklerin bulunduğunu belirtmiştik. Şimdi bunlara kısaca bir göz atalım :

---

[359] Norman J.Finkelshteyn, **" The Silk Road Designs Armoury"** www.enteract.com.
[360] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e**
[361] N. Gayatri Pant , **Mughol Weapons İn Babürname,** NewDelhi, 1989, s. 109

Yüz Siperlikleri : Yüzün çeşitli bölgelerini koruyan siperliklere verilen genel bir addır. Yüz siperliklerinin üç farklı türü vardır : **Maskeler, Burun Siperleri, Göz(Alın) Siperleri, Kulak ve Ense Siperlikleri**

Maskeler : Bazı örneklerde, miğferlerin eteklik kısmındaki halka ve kayışlarla maskeler takılırdır. Bu maskeler bazen gerçekçi bir üslupla insan yüzü şeklinde olduğu gibi bazen de Uzakdoğu etkili suretler şeklinde oluyordu. Bazı maskeler ise; oldukça yüzeysel ve yalın bir şekilde yapıyordu.

Bu tür maskelerin Selçuklular zamanında kullanıldığı bilinmektedir.(Ç.108c) Aynı şekilde Kıpçaklar arasında da çok yaygındır.(Ç.110) Düz konik gövdeli Kıpçak miğferlerinde bazı örneklere ait yüz siperlikleri, gerçekçi bir üslupla yapılmış, maskeler halindedir. Bu maskelerin aynı zamanda dinsel anlamlar ve tılsımsı özellikler de barındırdığını düşünmekteyiz.

Burun Siperlikleri : Burun siperlikleri iki türlüdür. Birincisi göz oyuklarının ortasından aşağı doğru uzanan ve genellikle kemerli bir burun şeklinde olan metal burun siperleridir. Bu siperler miğferlerle doğrudan bağıntılıdır yani miğferin bir parçasıdır. Bu siperlikler daha geç devirlerde burun ve elmacık kemikleri kapatan yarım maskelere dönüşmüş olabilirler.[362] (Ç.110) (R.77)

İkinci tür ise eteklikten perçinle bağlı bir burun siperinden oluşur. Etekliğin burun hizasından perçinle etekliğe tutturulan burun siperi alın (göz) siperinin içinden

[362] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e.**

geçerek burnu kapatır. Osmanlı siperlerinin uçları genellikle yaprak şeklindedir ve süslüdür. Bazı örneklerde burun siperi ters **T** biçimlidir. Bu tarz siperin bir özelliği de boyunun suratın veya burnun uzunluğuna göre istenilen uzunlukta ayarlana bilmesidir. (Ç.111)

Göz (Alın) Siperlikleri : Bu siperliğin görevi gözü silahlardan değil güneş ışıklarının yansımalarından ve tozdan korumaktır. Bu yüzden diğerlerinden daha farklı bir amaca hizmet eder.

Güneşin ve tozun, askerin görüş alanını kısıtlamasını engellemek için bu siperlikler kullanılıyordu. Bununla birlikte X-IV. yüzyıla arasında göz siperliklerinin kullanımının çok yaygın olmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte Selçuklu minyatürlerin bazı miğferlerde göz siperliği kullanıldığını görmekteyiz. XIV. yüzyıldan itibaren, minyatürlerde, göz siperliğine sahip olan miğferlere daha yoğun olarak rastlamaktayız. XV. yüzyıldan itibaren ise; göz siperliklerinin Osmanlı miğferlerinin adeta ayrılmaz parçası olduğunu görmekteyiz.

Kulak ve Ense Siperlikleri : Başın yan bölümlerini, yani kulak elmacık kemikleri ve yanak ve boynu korumak için kullanılan siperliklere kulak siperlikleri denir. Kayışlarla bağlı miğferlere bağlanabildiği gibi; aynı zamanda yekpare parçanın bir bölümü oluşturabilir.

Başın arka tarafını korumak için kullanılan siperlikler ise ense siperlikleridir. Bu iki siperliğin de malzeme çeşitleri aynıdır. Siperliklerin yapımında, zincir, metal

plaka veya deri gibi sert malzemelerin kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra bazı örneklerde kulak enselikle beraber bir bütün olabilir.

Kulak ve ense siperlikleri genellikle basit ve düz şekilde dizayn edilerek miğferlere eklenmiştir. Yalnız; kulak bölgesinde, birbirine tutturulmuş, üst üste iki halka şeklinde düzenlenmiş kulak siperlikleri, her zaman basit dizaynlar kullanılmadığını göstermektedir.(Ç.106b)

Tüm bu siperliklerin dışında, çelik örme peçelikler veya zincir perdeler, X-XIV yüzyıllar arasında, Türk miğferlerinde yaygın olarak görülmektedir. Bazı örneklerde bu çelik örme perdelerin, iki göz yuvası haricinde, tüm surat bölgesini kapatarak, kar maskelerini andıran bir şekle kavuştuğunu görmekteyiz.

Çelik örme zincirler sadece, yüz bölgesinde karşımıza çıkmaz. Miğferin altına, boyun kısmına giyilen zincir de vardır. Boyun bölgesinde rastladığımız, boyunlukların, çoğu da çelik örme zincirlerden meydana gelmiştir.(R.78) Çelik örme zincirlerin siperlik olarak kullanımının dışında, miğfer olarak kullanıldığını da rastlamaktayız. Selçuklu dönemi Varka-Gülşah tasvirlerinden birinde Gülşah'ın başında kullandığı miğfer, böyle bir miğferdir. Bu miğfer tamamen çelik örme zincirden oluşmuştur. Sadece alın ile çene altı arasında kalan yüz bölümü açıktır. Miğferin baş bölümü altın renkli bir kemer veya kayış ile kuşatılmıştır. Bu kemer veya kayışın kullanım amacı çelik örme miğferi sabitlemek olmalıdır. (Ç.108b)(R79)

Miğferler, normal başlıkların altına veya üstüne de giyilmekteydi. Sarık, kavuk veya börklerin altına gelecek şekilde miğfer giyilmesine sıkça rastlanmaktaydı.

Örneğin; 1175 yılında **Haleb'in A'zâz** kalesinde İsmailliye mezhebine mensup bazı kişilerin saldırısına uğrayan Eyyubi hükümdarı **Salahaddin**, sarığının altına giymiş olduğu kafasını ve boynunu koruyan miğfer sayesinde ölümden kurtulmuştu.[363] Başlıkların üzerine giyilen askeri başlıklardan bir de Taçlardır. Fakat taçlar, hükümdarlara özgü bir başlık olduğu için kullanımı ordu içinde pek yaygın değildir.

Bugün elimizde çok miktarda Osmanlı miğferi mevcuttur. Osmanlı miğferleri genellikle demir ve bakırdan yapılmıştır. XVI. yüzyıla kadar demirden yapılan miğferler bu asırdan sonra bakırdan yapılmaya başlamıştır. Burada dikkat edilecek en önemli husus bakırın yalnızca Osmanlı miğferlerinde kullanılmış olmasıdır.[364] Osmanlı miğfer yapım sanatının ve miğferlerinin XV. ve XVII. Yüzyılla arasında en gelişmiş çağını yaşadığı muhakkaktır.[365] (R.80)

Osmanlıların kullandıkları miğferler konik formlu bir gövde ile bu gövde üzerine sonradan eklenen tepelik, burun siperi, alın siperi, kulalık, sorguç yuvası, ense siperi gibi kısımlardan meydana gelir. (R.81)

Bu miğferlerin konumuz açısından önemi biçim ve tekniklerinin menşei ve gelişimi incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Türk miğferlerinin erken devirlerden itibaren sahip olduğu biçimler ve bu biçimlerin kendilerinden önce ve sonrakileriyle yapılmış olduğu etkileşimler; Türk miğferlerinin tarihi gelişimini ortaya koymaktadır. (R.82&83&84)

---

[363] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 14
[364] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 154
[365] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 156

2.b İnsan Gövde Zırhları :

Zırh denildiği zaman akla ilk gelen gövde zırhları olmaktadır. Bu yüzden zırhların tanımı yapılırken aslında çoğunlukla gövde zırhlarının tanımı yapılmaktadır. Gövde zırhları insan vücudunun boyun ile bel arasında kalan bölgeyi (çoğunlukla omuzları da içine alarak) koruyan zırhlardır. Türkler zırhları farklı dil kökenlerine sahip pek çok ad ile anmışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır : **Zırh, Cebe, Cevşen, Zerd, Çokalüçü, Demir Don** ve **Yarık.**

"Cebe ve Cevşen" Farsça kökenli kelimelerdir. **"Zerd"** ise Arapça kökenli bir kelimedir. Bu üç kelime de "demirden örülmüş zırh" anlamına gelir.[366] **"Çokalüçü"** kelimesini İ. Hakkı Uzunçarşılı vermektedir : *"...Cevşen, Zerd, Çokalüçü üçü bir lügattır; Fakat, düz ve delikli olmak cihetinden aralarında bazı farklar vardır."*[367] Uzunçarşılı'nın bu ifadelerin dışında Çokalüçü kelimesine şimdilik başka bir yerde rastlayamadık. **"Demir Don"** kelimesi ise Oğuz Türklerinin sıkça kullandığı bir ifadededir. Dede Korkut hikayelerinde de bu ifadeye sıkça rastlanmaktadır : *"...Eğni pek, demir donum, saklardım, bugün için..."*[368], "...Sırtımdaki demir donum omzumu kısar..."[369]

Bunun yanı sıra Dede Korkut hikayelerinde **"giyim"** kelimesinin de zırh anlamında kullanıldığını belirtmek gerekir. **"Yarık"** kelimesi ise Divanü Lûgati't Türk'de geçer. Bu kelimenin karşısına yazılanlar konumuz açısından önemlidir :

---

[366] Mustafa Nihat Özön, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük.** İnkılap ve Aka Kitapevleri, 5. baskı. İstanbul, 1973, s.112, s. 798.
[367] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"**, s. 144
[368] Orhan Şaik Gökyay, **" Dede Korkut Hikayeleri"**, s.100
[369] Orhan Şaik Gökyay, **a. g. e**, s .199

"Yarık : Zırha, kalkana verilen genel bir isimdir. Aralarını ayırmak için zırha, cebeye, "kübe(küpe) yarık"; demir göğüslüğe "say yarık" denir.[370]

Bu ifadeyi nasıl yorumlamalıyız ? Türklerin temel olarak iki çeşit zırh kullandıkları ortadır. Fakat **"Küpe yarık"** ifadesiyle kastedilen nedir? Zincir halkaların örülmesiyle yapılan **Çelik Örme Zırhlar** mı? Yoksa kayışlarla birbirine tutturulan **Şerit Plakalı Zırhlar** mı?

Şerit plakalı zırhların VIII-XV. yüzyıllar arasında Türkler tarafından en çok kullanılan zırhlar olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu zırhların kökeni de oldukça eskidir. Yani bu tür zırhların yadsınması biraz tuhaf bir durum olur. Aynı şekilde örme zırhlarında kökeni de oldukça eskidir. Fakat kullanımı XV. yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. Fakat tanımlarda "cebe" ve "küpe" kelimeleri bizi, çelik örme zırhlara yönlendirmektedir.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki; "küpe yarıkla" her ikisinin de kastedilmiş olunabileceği düşünülmelidir. Şöyle ki; burada geçen ifadelerden sınıflamanın zırhların yapım teknikleri ve özelliklerine göre değil, kullanım özelliklerine göre yapıldığı sonucunu çıkartabiliriz. Yani "Küpe yarık" ile vücudun ön ve arkasını koruyan zırh gömlekleri veya ceketleri, kısaca zırh kıyafetleri ifade edilmek istenmiş olmalıdır. Yine aynı tanımda geçen "say yarık" ile göğüs kafesini, yani boyun ile karın boşluğu arasındaki bölgeyi koruyan **Yekpare Plaka Zırhlar**,

[370] Engin, Çetin . **"11.Yüzyıl ve Öncesi Türkçesinde İnsan Yapımı Nesne Adları"**, s.198

Göğüslükler veya **Aynalar**, ifade edilmek istenmiş olmalıdır.Yukarıda adı geçen zırhların özelliklerine aşağıda değinilmiştir.

2.b.1 - Plaka Zırhlar

Deri, keçe veya pamuklu kumaşlarla yapılan hafif askeri zırhların üzerine plakalar iliştirme düşüncesi zaman içinde gelişerek **Plaka Zırhları** doğurmuş olmalıdır. Bu zırhlar tüm Asya ve Avrasya'da yayın olarak kullanılmıştır. Türklerin kullandığı en eski zırh çeşidinin başında plakalı zırhlar gelir.

Bu plaklar sertleştirilmiş deri, metal ve kemik sert cisimlerle yapılıyordu. MÖ.I –MS II-III yüzyıllarına ait Omsk ve İrtiş havzası buluntularında bulunan kemikten yapılmış zırh plakaları, bölgenin Hunlaşmış bir karakteri gösteremeye başlamasının belirtileri arasında gösterilmektedir.[371] Yani kemikten zırh plakaların kullanımı Hun kültürünün karakteristik özelliklerinden biridir.

Bununla birlikte Orta Asya'da demir hatta altın kaplama zırh plakaların kullanımı İskitlerde de görülmektedir. Örneğin; Kazakistan'da eski başkent Almatı'nın 43 km. doğusunda yer alan Eşik Bölgesi'ndeki kurganlardan birisinde ortaya çıkarılan altın zırh ceketinin 3000'den fazla altın levhadan yapıldığı bilinmektedir.[372] M.Ö IV. veya III. yüzyıla ait olan bu buluntuya askeri kıyafetten ötürü **"Altın Elbiseli Adam"** denilmektedir. Bu zırh ceketi, V yakalı bir askeri kaftanın üzerine üçgen kesitli altın plakaların balık pulu şeklinde üst üste

---

[371] B.Ögel, **"Türk Kültür Tarihi"**, s. 77
[372] Oktay Belli , **Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**, s. 34

yerleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Sağdan sola doğru kapanan zırh ceketinin kolları uzundur fakat ceketin kendisi kısadır. Zırhın belini saran kemer de aynı uzun tepeliklere sahip olan miğfer gibi süslü ve altın plaklarla kaplıdır.(R76)

Bilindiği üzere Türkler ve diğer Orta Asya kavimleri İskitlerin kültürel mirasçıları olarak kabul görmektedirler. İskitlerde görülen askeri, siyasi ve kültürel birçok olgunun önce Hunlar daha sonrada diğer Orta Asya devletleri tarafından yaşatılmış ve geliştirilmiştir.

Plakalı zırhların kapsamına da pek çok zırh çeşidi girer. Bu zırhlardan konumuzun kapsamına girenlere yer verdik. Fakat bu zırh çeşitlerinden en yaygını ve Türkler tarafından en çok kullanılanın **Şerit Plakalı Zırhlar (Lamellar Armour)** olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Şerit Plaka Zırhlar deri, kemik, ahşap veya metal küçük plakaların kumaş üzerine dikilmesiyle veya tellerle tutturularak bağlanmasıyla yapılıyordu.(Ç112a,b,c) Yukarıda da değinildiği gibi bu zırhlara ait gelişkin örnekleri M.Ö IV yüzyıldan itibaren Orta Asya'da görmekteyiz. Bu zırhların Göktürkler tarafından da kullanıldığını biliyoruz. (Ç113) Berel abidelerinde de benzer bir zırh bulunmuştur. Bu zırhlar da demir plakalar deliklerle birleşerek bir köşede çerçevelenmekteydi. Zırh gömlekler üzerindeki plakaların şekli, boyut, sayı ve sıkıştırmak için kullanılan delik sayısından dolayı farklı idiler.[373]

[373] Hudyakov, **a. g. e.** , s. 470

Şerit plakalı zırhların iki temel çeşidi vardır : Birincisi, dikdörtgen veya kare plakaların düz yatay sıralar halinde fakat birbirinin üstüne gelmeyecek şekilde askeri kaftanlara dikilmesiyle oluşmaktadır.(Ç.114) İkincisi ise, küçük dikdörtgen demir veya çelik plakların, üzerine açılan deliklerin arasından geçirilen deri kayışlarla balık pulu şeklinde birbirinin üzerine gelecek şekilde tutturulmasıyla oluşan zırhlardır. (Ç.115)

Müslümanlar,VIII. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında oldukça yaygınlaşan şerit plakalı zırhları, Türkler ile savaştıkları dönemlerde Türklerden görmüş olmalıdır. İslam dünyasında zaten gelişmiş olan zırh endüstrisi Türklerin İslam'a dünyasına girmesiyle birlikte oldukça gelişmişti. (Ç116)

X. yüzyıl gelindiğinde Türklerin zırh yapımında oldukça gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Türklerin İslam dünyasına girdikten sonra , İslam ülkelerindeki zırh endüstrisi daha da gelişmiştir. Azerbaycan'ın Derbend şehrinin yakınında bulunan Lekzan'da her türlü silah üretimi yanında çok güzel zırhlar yapılmaktaydı.[374] Zırh yapımı Eyyubiler zamanında büyük ilerleme kaydederek silah endüstrisinde hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmıştır. Bu gelişmenin meydana gelmesinde ebetteki bu devirde İslam dünyasını kasıp kavuran Haçlı seferlerinin büyük payı vardır.

Tarsusi'nin naklettiklerine göre, Eyyubiler zamanında cevşenler bazen küçük demir parçacıklarından, bazen de boynuz veya deriden imal ediliyordu. Kalite bakımından bu dönemde imal edilen zırhlar öyle itinalı ve sağlam yapılıyordu ki, en

[374] Abdülhalık Bakır, **a. g. e.** , s. 412.

iyi okların bile onlara etki yapması mümkün olmadığı gibi, bunlara vurulan en kaliteli kılıçlar kırılıveriyordu. Fakat buna rağmen zırhın altına keçeden yapılma ince bir gömlek giyiliyordu.[375]

Selçuklu dönemine ait günümüze kalan tasvirlere dayanarak Selçuklu askerlerinin de şerit plakalı zırh gömlekler kullandıklarını söyleyebiliriz.. Bu zırhlar genellikle kısa kollu olduğunu ve balık pulu şeklinde dizildiğini görmekteyiz.(Ç117) Ayrıca zırhların altına çeşitli giysiler giyildiğini ve kolçak ve dizcik kullanımının yaygın olmadığını söyleyebiliriz.

Diğer Türk devletleri arasında Karahanlı, Gazne ve Harzemşahların da şerit plakalı zırhlar kullandığını düşünmekteyiz. Yalnız Gazne zırhları üzerinde önemle durmak gerekir. Çünkü burada Hint sanatının ince işliği ve ustalığının yanı sıra biçimsel kültür farklıklıları da devreye girmektedir. Nitekim bu farklılık bugün **Avustralya BC Gallery'de** sergilenen, Gazne döneminden kalma kare biçimli bronz zırh plaka gerek süsleme gerekse biçim özellikleri bakımından dikkate değerdir. (R.85&86)

Moğol askerlerinin de kullandığı zırh çeşitleri arasında birinci sırayı yine şerit plakalı zırhlar alır. Memluklerin bu çeşit zırhları kullandığı zaten bilinmektedir. Yine de belirtmek gerekir ki şerit zırhlar yapım tekniği olarak aynı fakat model olarak çok farklı pek çok örneği sahiptir. Bu çeşit zırhlara dair kayıtlarda dikkate değer bir başka bilgi de Arap kaynaklarından gelmektedir. Arap kaynakları bu zırhların çok

[375] Abdülhalık Bakır, **a. g. e.**, s. 413

ses çıkartıyor olmasının ani baskınlarda bir dezavantaj yarattığını belirtmektedir. Bu yüzden ani baskınları gerçekleştirmek için yapılan hareketler öncesinde bu zırhların çıkartıldığı ve saldırıdan hemen önce tekrar giyildiği belirtilmektedir.[376] (Ç.118)

X-XIV. Türk askerlerinin giydiği şerit plakalı zırhlara dair tespit ettiklerimizi özetle maddelersek :

- Plakalar omuzdan bele kadar insan anatomisine uygun olarak sıralanmıştır.
- Hem balık pulu hem de düz plaka dizilişlerine rastlanmaktadır.
- Plaka zırhların çoğu kısa kollu olduğunu görürüz. Fakat uzun kollu örnekler de vardır.
- Zırhın içine kaftan, mintan, tunik, pantolon veya şalvar gibi kıyafetler giyildiği görülür.
- Zırh ceketlerinin genellikle kaftan biçiminde olduğunu, soldan sağa doğru kapandığını ve V yakalı olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte bazı şerit plakalı zırhların omuzdan askılı veya iki parça halinde yanlardan kayışlarla giyilen türde olduğunu da görmekteyiz.
- Uzun olan zırhlarda yırtmaçlar görülür.
- Zırhların yapımında çoğunlukla deri ve metal kullanıldığını görmekteyiz.

Yakın doğuda İslam öncesi zamanlarda bile bilinen ve popülerliğini XV. yüzyılların sonlarına kadar sürdüren XIV.yüzyılın sonundan XV. yüzyılın başından itibaren plaka zırhların yerini, demir veya çelik halkalardan yapılma, örme zincir zırh

[376] David Nicolle, **"Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks"**, s. 31-32

gömleklerine eklenen plakalardan oluşan zırhlar almaya başladı [377] Bu tür zırhlara da aşağıda değinilmiştir. Fakat önce kökeni oldukça eski olan göreceli olarak büyük yekpare plakalardan oluşan zırhlara da değinmek gerekmektedir.

Plaka zırhların pek çok çeşidinin olduğunu ve şerit plakalı zırhların bunlardan en önemlileri olduğunu belirtmiştik. Şimdi de plaka zırhların önemli olan başka bir türüne değinmek istiyoruz. Bu türü **Yekpare Plakalı Zırhlar** olarak tanımlamayı uygun gördük. Bu zırhlar, tek parçadan oluşan kare, dikdörtgen, çokgen veya yuvarlak plakaların giysiye iliştirilmesiyle oluşan zırhlar vardır. Bu zırhlar askeri kaftan üzerine yerleştirilmiş sert korumalıklar olarak tanımlamak da mümkündür. Bunların iki tipi vardır: **Aynalar** ve **Göğüslükler**.

1- Aynalar : Bu zırh farklı dillerin hemen hepsinde aynı isimle, yani "ayna" anlamına gelen kelimelerle, anılır. Bunun sebebi belki estetiğin bileşiminden, belki işlevsel sebeplerden, belki de geçmişin güçlü mirasından kaynaklanmaktadır. Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Fakat, ayna adı verilen bu plakalar doğunun her yerinde aynı isim anlamıyla bulunmaktadır.

Aynalar genellikle 15-18 cm. arasında değişen yekpare parlatılmış metal plakalardır ve genellikle yuvarlak olmakla birlikte kare ve sekizgen olanları da vardır. Vücudun ön ve arka yüzüne giyilebilir.(R.87) Aynaların kökeni Uzakdoğu olmalıdır. Fakat dünyaya yayılmaları Orta Asya ve Avrasya kavimleriyle gerçekleşmiştir. Aynalar Çin'de daha çok dinsel amaçlarla kullanılmıştır. Zırhlarda

[377] David Alexander, **"The Arts Of War of 7th. to 19th. Centuries**, s. 20

kullanılanlara benzer metal parçalar pencerelere kötü ruhları ve şeytanları kovmak amacıyla kullanılmıştır.[378] Bu tür inanışlar ve parlak metal plakaların kullanımı çok erken çağlarda Çin'den Orta Asya'ya geçmiş olmalıdır. Orta Asya'daki kurganlarda ölüyle birlikte gömülen eşyalardan arasında aynaların da olduğunu görmekteyiz. Bu uygulamaya Hazarlarda bile rastlamaktayız.[379]

Zırhlara takılan parlak madeni nesnelerin inançsal boyutuna dair verilebilecek en iyi örnek şaman elbiseleri olmalıdır. Şaman elbiseleri üzerinde çok sayıda madeni parça bulunmaktadır. Elbise üzerine takılan demir nesneler kötü ruhların saldırılarına karşı bir kalkan vazifesi görür. Madeni nesnelerin canlı olduğu düşünüldüğü için bunların paslanmayacağına inanılırdı.[380]

Aynalar askeri kaftanlara, deri zırhlara ve hatta zincir zırhlara takmak mümkündü. Bu yüzden pek çok zırh çeşidinde aynalara rastlamak mümkündür.(R.88),(Ç.119) yüzyılın başlarına ait bir minyatürde gördüğümüz aynaların sonraki yüzyıllarda (XVI. ve XVII. yüzyıl) **Türk Disk Zırhlarına** nasıl dönüştüğünü takip edebiliyoruz. Hatta daha geç dönemlerde aynalardan oluşan birçok zırh çeşidinin ortaya çıktığını biliyoruz.

Bununla birlikte aynalardan oluşturulan zırhların daha XIII. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasında yaygınlaştığını bilmekteyiz. Moğollar zamanında İran'da **"Çeharayine"** yani dört ayna olarak adlandırılan bir çeşit zırh imal ediliyordu. Bu

---

[378] Norman J.Finkelshteyn, **The Silk Road Designs Armoury,** www.enteract.com,
[379] B. Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, s. 232
[380] Yaşar Çoruhlu. **Türk Mitolojisinin Anahatları**. s. 73

zırhlar birbirlerine demirden yapılma kancalarla bağlanmış dört büyük demir parçasından meydana geliyordu. Bunlardan biri vücudun göğüs, diğeri sırt, öbür ikisi de iki kolun çıktığı iki büyük delik bulunan sağ ve sol kaburga kısımlarını korumaktaydı. Ayrıca bu zırhların üzerinde altın süslemeli çok güzel resimler, savaş ve zaferle ilgili bazı Kuran ayetleri bulunmaktaydı.[381]

2- Göğüslükler : Göğüslükler sağ ve sol göğüs bölgesine giyilen plakalardır. Göğüslükler aynalardan daha görülürler. Fakat, Orta Asya sanatından kalma resimlerde sıklıkla görülürler.(Ç.120) İki farklı tipte Göğüslükler dikkati çeker. Birinci tip; iki göğüsün etrafındaki neredeyse omuza kadar olan tüm bölgeyi kaplamaktadır. Bu tip göğüslükler birbirlerine doğrudan olarak metal iskeletli sertleştirilmiş derilerle bağlıdır[382] İkinci tip ise; İki küçük metal korumalık sadece göğsü kapatır. Bunların en iyi örnekleri XI-XIII. yüzyıl Kıpçak, Peçenek ve Kuman Türklerinde görmekteyiz. Metal plakalara bağlı deri kayışlar omuzların üstünden ve kolların altından geçerek sırt bölgesinde çapraz oluşturuyorlardı. Metal plakalar sadece göğüs bölgesini kapatmaktaydı. Sırt kısmında ayna da kullanılmış olması mümkündür. (Ç121&122)

Aynalar ve Göğüslükler tek başlarına bir zırh olmaktan çok askeri kıyafetlerin bir parçasını oluşturmaktaydılar. Vücudun bölgeleri sert metallerle korunuyor böylece daha ağır zırhlar taşıma zahmetinden kurtulunmuş olunuyordu. Bununla birlikte bu tür büyük metal plaka kullanımı XVI. yüzyılda tam anlamıyla kendini

[381] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s. 412
[382] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e,** www.enteract.com,

bulan **Şerit Plakalı Zırhlara** ve **Disk Zırhlara** öncülük etmiş olmasını da göz ardı etmemek gerekmektedir.(Ç.123)

2.b.2 - Örme Zırhlar :

Türklerin kullandığı bir diğer zırh çeşidi de örme zırhlardır. Bu zırhlar demir veya çelik halkaların birbirinin içinde geçerek zincir halinde örülmesiyle yapılır. Bu yüzden bu tür zırhlara **"Zincir Zırh"** da denir. Örme zırhlarda ağ içindeki her bir zincir halkası genellikle dört zincir halkasıyla bağlantı kurar. Bu örgü sistemi neredeyse tüm dünyada aynıdır. Bu zincirler birbirlerine perçinlenerek veya sıkıştırılarak bağlanırdı. Bu tür zırhlara ait en erken örnekler M.Ö 5. yüzyıldan kalma İskit mezarlarında bulunmuştur. Bu yüzden örme zırhların kökeni Orta Asya olmalıdır. Zira Roma döneminde bu zırhlar kullanılıyordu ve bu zırhları Yunanlardan öğrenmişlerdi. Yunanlar bu zırhları İskitler yoluyla öğrenmişlerdi.[383]

Örme zırhlar uzun veya kısa olabiliyordu. Uzun olanlarında genellikle yırtmaç bulunmaktadır. Türk-İslam dünyasının en önemli silah endüstrisinden biri olan Memluklar zırh endüstrisinde de durum pek farklı değildi. Örme zırhların bazıları kısa, bazıları da uzun hacimli olarak imal ediliyordu. Savaşçının ayaklarını kaplayarak yerlere kadar uzananlara **"Zerdiyyât sâbile"**, yani yerlere kadar uzanan zırhlar deniliyordu.[384] Ayrıca örme zırhlar uzun kollu veya kısa kollu olmaktaydı. Fakat kısa kollu zırhlara daha çok rastlamaktayız.

---

[383] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e,** www.enteract.com,
[384] Abdülhalık Bakır, **a. g. e** , s , 413-414

Zincir halkaların önemli özelliklerinden biri göreceli olarak daha esnek olmalarıdır.[385] Örme zırhların oluşmasında zinciri oluşturan halkaların kalitesi ve bu halkaların örülme tekniği ve kalitesi oldukça önemlidir. Bu iki kıstas esnekliği ve sağlamlığı belirlemesi bakımından oldukça önemlidir. Zincirleri oluşturan halkaların birbirlerine perçinlenerek veya sıkıştırılarak tutturulduğundan söz etmiştik. Bu tekniklerin başarılıyla uygulanması elbette ki zırhın kalitesi bakımından önemli olmalıdır. Fakat daha önemli bir husus da bu zincirlerin örülme biçimleridir.

En yaygın olan örme biçimi dörtlü biçimdir. Bunun yanı sıra altılı örme biçimi de vardır. Fakat bu örme çeşidi pek yaygın olmadığı gibi kullanımı da daha geç tarihlerde görülür. Her bir halkanın dört halkaya bağlanması esasına dayanan dörtlü örmenin bazı çeşitleri vardır. Söz konusu örme çeşitlileri çoğunlukla halkaların birbirlerine olan yakınlığı ve her bir halkanın ortasında kalan boşluğun çapına göre belirlenir. Eğer halka iç çapları az ise buna **sıkı bağlama** denilmektedir.

Sıkı bağlamaların da çeşitli dereceleri vardır. Örneğin; örülmenin halka iç çapı kalmayacak şekilde yapılması en sıkı bağlanma çeşidini oluşturuyordu. Bazı örneklerde de birleşim aralıklarının küçük dairesel alanlar yaratacak şekilde bağlandığını görmekteyiz.(Ç.124)(R.89) Bir başka bağlama biçimi ise demir halkaların daha küçük demir halkalarla birbirine bağlanmasıyla yapılıyordu. Bu tür örmelerde genellikle halka içlerinden düz demir çubuklar geçmekteydi.(Ç.125)

[385] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e** , www.enteract.com,

XV. yüzyıla doğru örme zırhlara çelik plakaların eklediğini görmekteyiz. Bu başlarda plakalar daha çok göğüs bölümünden başlayıp göbek bölümünde biten karışıklıklı iki dikdörtgen levha şeklindedir. Bu plakalardan sağdakinin üzerine yerleştirilen kancaların, soldaki plakanın üzerinde bulunan kanca yuvalarına yerleştirilmesiyle zırh önü kapanmaktadır.(R.90) Ayrıca bu zırhlarda vücudun yan taraflarını korumakla yükümlü iki dikdörtgen levha daha bulunmaktadır.

XV. yüzyılın daha geç tarihlerine doğru örme zırhlardaki plaka sayının artmaya başladığı görülmektedir. Bu yönde en çok karşımıza çıkan biçim; plakaların aşağı doğru yatay birkaç sıra yapacak şekilde yerleştirilmesiyle oluşan biçimdir. Örme zırhlar ile plakalı zırhların birlikte kullanımının XVI. yüzyıldan itibaren arttığını görmekteyiz. Özellikle Osmanlı devrinde bu doğrultuda büyük ilerlemeler dikkati çeker. Bu şekilde, yani Örme ve Plakalı zırhların bir arada kullanılmasıyla oluşan, Osmanlı zırhlarına Batı dünyası **"Yushman"** ve **"Bakhteretz"** olarak adlandırır. Bu iki kelime de Rusça dır. Fakat bu iki kelimenin kökeni de Türkçe olmalıdır.[386]

Yushman dikey olarak dizilmiş plakaların arasının zincir halkalarla örülmesiyle oluşmaktadır. Göğüs bölümünde yedi-dokuz arası dizilmiş levha vardır. Bu zırhlar genellikle dize kadar uzanmaktadır ve zırh kolları uzundur.[387] (Ç.126&127),(R.91) Bakhteretz de Yushman ile aynı özelliklere sahiptir. Fakat Bakhteretz'in plakları daha düşey bir düzlem yaratacak şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca Bakhteretz'lerde disk veya ayna kullanımının yaygın olduğunu görmekteyiz.

---

[386] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e,** www.enteract.com,
[387] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e.** www.enteract.com,

Hangi isimle anılırsa anılsın Türk zırhlarının, diğer silah endüstrisi alanlarında oluğu gibi, doruk noktasına XVI. yüzyılda sonra Osmanlı devrinde çıktığını görmekteyiz. Bununla birlikte Türk zırh kıyafetlerinin ortaya oluşmasında öncelikli bir paya sahip olan Türk Alp giyimlerine ve hafif zırhlarına değinmek yerinde olacaktır.

Türklerin giydiği milli kıyafetlerin başında **Kaftanlar** gelir. Kaftanların yapılış tekniklerine, yapımında kullanılan hammaddelerine, ölçülerine ve kullanım alanlarına göre belirlenen pek çok çeşidi vardır. Bunlardan bir tanesi de **Askeri Kaftan** dır. Hafif askeri zırhların başında askeri kaftanlar gelir. Askeri kaftanlar kalın yün, keçe, deri veya içi kürklü koyun derisinden yapılırdı.[388] Askeri kaftanların pek çok türü olmalıdır. Fakat bunlar hakkında elimizde detaylı bilgi yoktur.

Bununla birlikte; David Alexander **"The Arts Of War of 7th. to 19th. Centuries"** adlı eserinde şöyle bir ifadeye yer vermiştir :

"...Raşid al-Din'in yazmalarına göre; Diğer savaşçılar plaka zırhlar giyerlerken bazı savaşçılar da elbiselerin çeşitli parçalarının birleşiminden oluşmuş bir giysi gibi görünen bir kıyafet giyiyorlardı. Bu giysi tipine ***Khazaghand*** *deniliyordu ve içine zırh gömlekler veya plaka zırhlar giyiliyordu."*[389] Burada sözü edilen **"Khazaghand"** bir çeşit askeri kaftandır. Diğer kaftan çeşitlerine kıyasla biraz daha bol olan bu kaftan, zırhın gizlenmesi amacına hizmet ediliyor olmalıdır.(R.92) Bir başka hafif zırh ceketi de altıgen plakaların iki kumaş tabakasının arasına

[388] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e,** www.enteract.com,
[389] David, Alexander, **"The Arts Of War of 7th. to 19th. Centuries"**, Newyork, 1992, s.20

dikilmesiyle yapılan **Kuyak (Doğu Plaka Ceketleri)**[390] dir. Bu plakalar asla üst üste gelmez. Böylece bu ceketlerin yüzeyi peteğe benzer bir görünüm alır[391] (Ç128.), (R.93)

Bozkır Türklerinin giyim tipi ceket ve pantolondur.[392] Alplerin zırhların içlerine kısa mintanlar da giyerlerdi. Buradaki amaç hem gövde de koruyucu bir tabakada daha oluşturmak hem de zırhın vücutla doğrudan temasının yaratabileceği sorunları önlemek olmalıdır. Mintan kullanımı Türkler arasında çok yaygındı. XI. yüzyılda Türklerin giydiği kısa mintan türüne Araplar **"kurtak"** derlerdi.[393] (R.94) Ayrıca **"çekrek"** veya **"cenksu"** gibi askeri kıyafetlerde vardır. Bunların yanı sıra Alpler çizme ve çakşır (şalvar) giyerlerdi.[394]

Pantolon ve çizmenin askeri alanda ilk defa Türkler tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Zira Hun süvarilerinin dar ve vücuda sıkı sıkıya oturan ceket ve pantolon giydikleri ve deriden yapılma uzun süvari çizmeleri kullandıkları bilinmektedir[395] Anadolu Selçuklu çizmeleri genellikle sarı renklidir.[396] Türklerin kullandığı askeri donanımın koşul, durumlara ve bunların gerektirdiği askeri stratejiye göre farklılıklar göstermesi bazen yanıltıcı olabilmektedir.

---

[390] Yakubovskiy, Bu ceketleri **"Kuyak"** diye adlandırmıştır. Finkelshteyn'nın makalesini ise, **"Doğu Plaka Ceketleri"** olarak çevirmek gerekir. Fakat Kuyak tabirini daha doğru bir kullanımdır.
[391] Norman J.Finkelshteyn, **a. g. e,** www.enteract.com,
[392] Özden Süslü, **a. g .e.** , s. 182
[393] Özden Süslü, **a. g .e.** s. 182
[394] Özden Süslü, **a. g .e.** s. 182
[395] Nejat Diyarbekirli, **Hun Sanatı**, s 172.
[396] Özden Süslü, **a. g .e.** , s. 159

Örneğin; Ermeni kronikleri ilk Selçuklu akıncılarını uzun saçlı ve zırhsız atlı okçular olduğunu belirtmektedir.[397] Oysa ki şüphesiz Selçuklu akıncıları en azından bazı hafif zırhlar kullanıyorlardı. Hareketli bir seferberlik tarzına sahip olan Türk akıncıları için hızlı ve çevik manevralar oldukça önemliydi. İşte bu yüzden Türkler hafif askeri teçhizatları tercih ediyorlardı. Dolayısıyla Türk akıncıları deri kayışlarla tutturulmuş sert deri veya metal plakaların vücudun hayati bölgelerine takıyor üzerine ise askeri kaftan, tunik veya kazâghand giyiyorlardı.(R.93)

Aslında; şövalyeleri ağır zırhlarla, başta Bizans olmak üzere, Hıristiyan ülkelerin paralı askerliğini yapan Ermeni ve Gürcülerin; bu tarz hafif zırhların kullanımını anlayamamaları veya yok saymaları doğal kabul edilebilir. Fakat bu kaynaklara dayanarak Oğuz akıncılarının ve boy askerlerinin zırh kullanmadığını iddia etmenin bizce gerçekle bağdaşır bir tarafı yoktur. Nitekim Türklerin başka bir çok kaynak Türk Alplerinin ve boy askerlerinin çeşitli tarzlarda ve oldukça kaliteli zırhlar kullanıldığını belirtmektedir.

Örneğin; II.Göktürk Kağanlığı döneminde bile Türk ordusunda sadece zırh gömlek özel taşıyan birimler vardı. Bu birimler Türklerden oluşuyordu. Bu birimler ordunun güç kaynağıydı, meşhur **"Buriler"** yani **"Kurtlar"** adını taşıyorlardı. Kağanlığın düşüşünden sonra bu zırhlı gömlekleri sadece varlıklı ve soylu askerler taşıyabiliyordu. Buriler daha sonra Uygur ve Kırgız ordu birimlerine dahil oldular.[398] Öte yandan Orta Asya'da zırh kullanımının daha eski devirlere dayandığını, tekrar

---

[397] David, Nicolle, **"Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature"**, Edited by Robert Hillenbrand, The Art Of The Saljüqs İn İran And Anatolia (Procedings of a Symposium Held İn Edinburg İn 1982), Mazda Pubblishers, California, 1994, s. 248

[398] Hudyakov, **a. g. e** , s.475

belirtmek gerekir.(Ç.129) Çünkü erken dönemlere ait bazı veriler, bu tür zırhlı askeri birimlerin kökenleri hakkında daha açıklayıcı ipuçlarını ortaya koymaktadır.

Bu tür unsurlar Türkleri savaşlarda başarılı kılıyordu. Bu sebepten dolayı Türkler diğer Orta Asya kavimlerini kolayca yenerek büyük imparatorluklar kurabiliyorlardı.[399] Üstelik Türkler hafif zırhları sadece günlük kıyafetleri askeri kıyafetlere çevirerek kıyafetler hafif zırhlar imal etmiyorlardı. Bazen farklı malzemeler kullanarak da kullanışlı hafif zırhlar yapabiliyorlardı. Çin kaynaklarının Yenisey Kırgızları hakkında verdikleri bilgiler bu yöndeki yazılı bilgiler arkeolojik kanıtları desteklemektedir. Çin kaynakları Kırgızların ağaçtan yapılmış zırhlı elbiseleri bulunduğunu ve ayrıca atlarını da bu tip zırhlarla koruduklarını kaydetmekte ve ayrıca omuzlarına okların bile batamadığı yuvarlak zırhlar koyduklarını belirtmektedir.[400]

Gövde zırhlarından dışında; zırhların kolu koruyan parçasına **korucuk** veya **kolçak** ve dizi koruyan parçasına **dizcik** veya **dizcek** denildiğini belirtmiştik.

2.c - Koçaklar :

Zırhın kola geçirilen parçasına kolçak denir. Zırhın kolu ve bileği koruyan bölümüdür. Savaş sırasında korunması gereken en önemli yerlerden biri de hiç kuşkusuz kollardır. Kolların küçük veya büyük yaralanmalardan korunması çok önemliydi çünkü askerlerin silahları kullandıkları uzuvları kollardır. Bazı zırhlar uzun kolluydu. Uzun kollar zincir halkalardan veya yatay şekilde üst üste getirilerek

[399] Hudyakov, **a. g. e** , s.474
[400] B.Ögel, **"Türk Kültür Tarihi"**, s.209

bağlanmış küçük plakalardan meydana geliyordu. Bununla birlikte bazı zırhların kısa kollu veya kolsuz olduklarını belirtmiştik. Kısa kollu veya kolsuz zırhlar savunma zaafları yaratıyordu. Bu yüzdendir ki kolçak savaşçılar kolçaklar kullanmaya başlamışlardır.

Kolçaklar çok parçalı zırhlardır. XIV. yüzyılda iki parçalı kolçaklara rastlamaktayız. (R.95) Fakat XVII. yüzyıla kadar en çok kullanılan Kolçaklar üç parçalı kolçaklardır. Bu kolçaklar kolun dış yüzünü kapatan ana parça ile çelik örgülerle birleşen ve kolun iç yüzeyinde birbirine tokalarla bağlanan diğer iki parça olmak üzere üç parçadan meydana gelir. Asıl koruma görevini kolun dış yüzeyini kaplayan büyük parçaya aittir. Bu parça doğrudan düz plak halinde olmayıp, kolun anatomik yapısına uygun bir biçimde yapılmıştır. [401](Ç.130) Kolçak kola yerleştirildikten sonra bu parçalar üzerindeki tokalardan geçirilen küçük deri kayışlarla bağlanır. Her parça üzerinde biri bilek diğeri kol üzerinde olmak üzere iki toka vardır. Bunların sayısı karşılıklı dört adettir.

2.d - Dizcikler :

Dizcikler; dizin üst kısmında uyluktan başlayarak kaval kemiğinin üzerine kadar olan bölgeyi korur. Tabanı yukarıda bulunan bir ikiz kenar üçgen formundaki dizcik, yine vücudun bu bölgedeki anatomik yapısına tam uyum gösterir.Üçgenin tabandan tepeye doru olan en geniş kısmı, uyluk bölümünü örter. At üzerinde üzengiye basan ayağın dar bir açı ile kıvrılması sonucu ileri fırlayan diz kapağı bu diz tası içinde gizlenir. Diz tası çevresinden ayak bileği üzerine kadar uzayan,

[401] Nejat Eralp, **a. g. e** ,s. 161

üçgenin tepe noktası ile sonuçlanan bölüm ise; kaval kemiğini korumakla yükümlüdür.[402]

Türklerin kullandığı dizcikler XIV.yüzyılın sonuna kadar çok parçalı şerit plakaların dizilmesiyle oluşmaktaydı. XV. yüzyıldan itibaren, ortadan iki parçalı dizcikler ortaya çıkmaya başlamıştır.[403](Ç.131a,b,c)

2.e - Kemerler :

Askeri giyimin önemli bir parçası da kemerlerdir. Bele dolamak için, kumaş, metal veya deriden yapılan ve bele dolandıktan sonra iki ucu birbirine toka ve benzeri şeylerle iliştirilen bel bağına **kemer** denir. Kemerler hemen her toplum tarafından yaygın olarak kullanılmışlar ve toplumlarda çeşitli toplumsal statülerin göstergesi olmuşlardır. Bu yüzden kemerler, siyasi, dinsel, sınıfsal v.b gibi her türlü kimliğin ifadesi oldukları gibi askeri rütbelerinde ifadesi olarak kullanılmıştır. Ortaçağda Türk askerileri tarafından kullanılan kemerlerini yapım malzemelerine göre üç ayırabiliriz :Kumaş Kemerler (kuşak), Madeni Kemerler ve Deri kemerler. Bununla birlikte bu kemerlerin çoğu günlük veya resmi hayatta kullanılan kemerlerdir.

Kuşaklar tüm Asya'da kullanılan en yaygın kemer çeşididir. Bunda en önemli etkenlerden biri de kaftan ve cüppelerin kullanılan en yaygın kıyafetler olmasıdır. Kemerin kuşaktan farkı tokası oluşudur. Tokalar altın, gümüş ve kıymetli taşlardan yapılırdı. Selçuklularda kemere **"kur"** denilirdi; "kuşak" sözü ise **"kursak"**

---

[402] Nejat Eralp, **a. g. e** ,s. 163
[403] Norman J.Finkelshteyn, **" The Silk Road Designs Armoury"**, , www.enteract.com

sözünden gelmiştir. Bunun yanı sıra kullanım alanı ve çeşidine göre pek çok kuşak ismi vardı[404]

Konumuzun kapsamına giren askeri kemerler, aslında biçim olarak sabit yüzeyli fakat öz olarak oldukça derindir. Askeri kaftanları önden bağlamak için kullanılan her türlü kuşağı **askeri kuşaklar** olarak adlandırabiliriz. **Askeri Türk kemerleri** ise; madeni plakalarla süslü, madeni tokalı ve yanlarda çok sayıda askılı kayışı bulunan kemerdir. Bu biçimin Orta Asya'da M.Ö V. yüzyıla kadar uzandığı söylenmektedir. Heradot, İskitlerin taktığını söylediği kemer biçiminin (askılı kayışı olan kemer) İskitlere ait olduğunu ve bunun Orta Asya kökenli olduğunu söyler.[405] Bu kemerlerin Hun ve daha sonraki Türk devletlerinde kullanıldığı bilinmektedir.

Madeni plakalarla süslenen kayışlardan oluşan, uçları askılı ve bu uçlara çeşitli malzeme asılan Türk askeri kemerlerinin Orta Asya menşeli olduğu düşünülmektedir. Hunlardan sonra Avarların bu tarz kemerler kullandıkları bilinmektedir. Avarların bu kemerleri Avrupa'ya kadar taşımış oldukları arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır.[406](R.96) Göktürkler de bu tarz kemerleri yaygın olarak kullanmışlardır.(Ç.132) Göktürk kemerleri süslemeleriyle Orta Asya üslubunu taşımaktaydı. Göktürk ve Kırgızlardan kalma pek çok arkeolojik veri ve balballar bu tip kemerlerin çok yaygın olduğunu kanıtlamaktadır. Daha sonraki Uygur ve duvar resimleri ve minyatürleri ve Karahanlı, Gazne, Selçuklu, Memluk gibi Türk-İslam devletlerinden kalan figürlü minyatür, fresk, alçı kabartma veya çinili örnekler; bu tipteki kemerlerin kullanılmaya devam ettiğini açıkça göstermektedir(R.97)

---

[404] Özden Süslü, **"Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri"** s.73
[405] David Alexander, **"The Arts Of War of 7th. to 19th. Centuries"** s. 15
[406] Bkz. Nejat Diyarbekirli, **"Hun Sanatı"**, M.E.B Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

Minyatürlü örneklerin yanı sıra, elimizde somut örnekler de bulunmaktadır. Günümüzde Londra **British Museum'da** sergilenen **bir Selçuklu kemeri** elimizdeki en değerli örneklerden biri konumundadır. Bu kemer Türk kemerlerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya biçim değiştirmeden, genel karakterini büyük ölçüde, koruyarak aynen geldiğini ortaya koymaktadır. Hatta çoğu zaman karşımıza çıkan süsleme üslubu ve tekniğindeki farklılıklar bile kemerde oldukça azdır. Kemer tokasında yer alan, Orta Asya'ya özgü bir teknik olan, eğri kesim tekniği ile yapılmış stilize grift ejder motifleri ve dairelerle çevrelenmiş çeşitli mitolojik hayvan figüleri; bize bu kemerin Orta Asya karakterini büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir. Kemerin sade olan deri yüzeyinin, belirli aralıklarla sıra halinde yerleştirilmiş, işlemeli ve ince madeni plakların dikey olarak yerleştirilmesiyle hareketlendirildiği göze çarpar. Bu ince plakaların arasına yine belirli aralıklarla askılı mücevher tokalar yerleştirilmiştir.

Yine British Museum'da sergilenen başka bir Selçuklu kemeri; hem farklı dizaynı hem de buna rağmen bir öncekiyle aynı karakteri taşımasıyla dikkat çeker. Bu kemerin toka kısmı daha sade bir şekilde süslenmiştir. Deri yüzeyinde sıralanan zengin süslemeli, kare kesitli madeni plakalar Orta Asya Türk balballarındaki kemer örneklerini hatırlatır. (R.98)

Bu kemerler üst düzey Selçuklu emirlerine veya beylerine ait olmuş olmalıdır. Bu konuda henüz görsel bir veriye ulaşamamış olsak da; benzer kemerlerin Memluklerde de kullanıldığını düşündüren veriler vardır. Örneğin; İ. Hakkı Uzunçarşılı Memluk devlet teşkilatını anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır :

"Memluklerde sultana bağlı askerlerin kaftanlarını giyip bellerine kemer ve kılıç bağlarlardı. Kemerler, altın yaldızlı, gümüş veya sade altından olurdu. Hıyâsa denilen kemerin şekli rütbeye göre değişirdi; en mümtaz emirlere mahsus kemerlerin dikey olan küçük sütunları arasında tokalar, plakalar, yakut veya inci ile süslenmiş olurdu."[407] Uzunçarşılı'nın tasvir ettiği Memluk kemerleriyle, British Museum'da sergilenen kemerler arasında ciddi paralellikler dikkat çekicidir. Aslında süsleme şekilleri hangi tarzda olursa olsun Orta Asya'da ortaya çıkan bu kemer tipinin, Türk-İslam saraylarının zarif ve ince işçiliği ile yaşamaya devam ettiği ortadadır.

Madeni plakalarla süslü, madeni tokalı ve yanlarda çok sayıda askılı kayışı bulunan kemer biçimin neredeyse hiç değişmeden X-XV. yüzyıl arasında Türk-İslam dünyasında yaşadığını görmekteyiz. Bu yüzden Türk kemerini tanımlarken "biçim olarak sabit yüzeyli" ifadesini kullandık.

Türk kemerleri hakkında kullandığımız diğer bir ifade ise "öz olarak derin" ifadesidir. Gerçekten de tarihsel süreç içerisinde Türkler için kemerler; kimi zaman anlam değişmelerine uğrayarak, kimi zaman yeni inançlara uyarlanarak, kimi zaman da aynen anlamları koruyarak önemlerini sürdürmüşlerdir.

Bütün Türk topluluklarında kemerler bir rütbe işaretidir. Kemerin üzerinde kuşananın hangi gruba, hangi boya dahil olduğu; plakların sayısından ve dizilişlerinden de rütbesi anlaşılırdı.[408] Bu oldukça önemlidir. Çünkü, burada hem bir kimlik göstergesi hem de bir mertebe meselesi vardır.

---

[407] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"** s. 332
[408] Nejat Diyarbekirli, **"Hun Sanatı"**, s.177

Kemerlerin Türk toplumunda ve Orta Asya'daki diğer topluluklar arasında bir kimlik sembolü olduğu kadar bir hakimiyet sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kemer'in bir güç (hakimiyet) ve aşiret üyeliği sembolü olması MÖ.V. yüzyıla kadar gider. Heradot, İskitlerin kökenlerinde Herakles'in kuşağından bahseder. Heradot, Herakles'e dayandırarak anlattığı hikayede, kemeri ve onu takış biçimini bir aşiretin sembolü ve tanımlayıcısı olarak kullanmıştır. [409]

Kemerler üstünlük veya bir sınıfa mevcudiyet için kullanılırdı. Özel bir gruba ait olduğu veya birinin hizmetinde olduğunu göstermek için kullanılırdı. Bazen Göktürk kemerlerinin üzerine hükümdara bağlılıkları ifade eden runik yazılar yazıldığı bilinmektedir.[410] Yani kemerler aynı zamanda bir bağlılık ve hizmet simgesiydi.

Hizmet etme kemeri Türklerin eski geleneklerinden gelmektedir.[411] Bu noktada belirtmek istediğimiz husus; hizmet kemeri geleneğinin İslamiyet'le birlikte kabuk değiştirerek **"Kemer Kuşanmak"** ritüellerine dönüşmüş olmasıdır. Bir Türk yöneticisinin kayıtlara geçmiş ilk kuşanma töreni Tuğrul Bey'in kuşanma törendir.[412] Aslında kuşanma töreni sadece kemer veya kuşaklarla ilgili değildir. Kuşanma töreni, özellikle Fütüvvet gelenekleri uyarınca; hizmetin, bilgeliğin ve saflığın simgesi olarak; bir dizi kıyafet ve kılıcın giyilmesiyle ilgili bir törendir. Tuğrul Bey'in kuşanma töreni de İslam'a ve halifeye hizmeti sembolize ediyor olmalıdır.

---

[409] David Alexander, **a. g. e** , s. 15
[410] Alisa Borisenko , **"Güney Sibirya ve Merkezi Asya Türklerin Tatbiki Dekorasyon Sanatı"**. s.106
[411] David Alexander, **a. g. e** , s. 15
[412] David Alexander, **a. g. e** , s. 14

Kuşanma töreninin Osmanlıda devam etmiş, Safevi ve Kaçar hanedanı döneminde de görülmüştür.[413]

Aslında kemerler, İslam dünyasında da hakimiyet sembolleri arasında yer alıyordu. Abbasiler ve Samanoğulları kemerleri bir hakimiyet sembolü olarak görmekteydi. Gazneliler ve Selçuklular da kemerleri hakimiyet sembolü olarak algılıyorlardı. Halife Gazneli Mahmut'a 1033'te diğer şeylerle birlikte bir kılıç ve bir kemer, 1057-58'de de Tuğrul Bey'e kemer ve kılıç göndermişti.[414] Anadolu Selçuklu hükümdarları, himayelerinde bulunan hükümdarlara külah, kemer ve hilat gönderiyorlardı.[415] İlhanlı hükümdarları vezirlerine altın divit, tabl, nakkare ve bayrağın yanında mücevher işlemeli bir kemerde verirlerdi.[416] XV. yüzyılda da Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında da kemerlerin hükümdara bağlılık simgesi olarak kullanıldığını görmekteyiz.[417]

Hakimiyet, rütbe, sınıf veya kimlik gibi kavramlar oldukça önemli kavramlardır. Kemerlerin, bu gibi kavramların simgesi oldukları zaman süresince, toplumsal hayatta ön plana çıkmışlar ve daha çok önem kazanmışlardır. Kemerler bu önemleri nedeniyle törenlerin tasvir edildiği minyatürlerde, gayet iyi bir biçimde işlenmiş ve sanki böylelikle önemleri bu şekilde vurgulanmıştır.

Türk kemerlerinin biçimsel özellikler hakkında bilgi verdikten sonra, kemerlerin Türklerin sosyal hayatında taşıdığı anlamlar üzerine durduk. Bu noktada

---

[413] David Alexander,**a. g. e** , s. 14
[414] David Alexander, **a. g. e** , s. 14
[415] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e** , s.212
[416] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e** , s. 212
[417] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e** , s. 269, 273.

sorulması gereken tek bir soru kalıyor : Peki bu askılı kayışların ve tokaların rütbe, derece veya bir kimlik göstergesi olması dışında bir işlevi yok muydu?

Hiç şüphesiz vardı. Hem de bu işlev, günlük hayatta sıkça ihtiyacın karşılanmasına hizmet ediyordu. Türk tipi kemerle, günlük hayatta ihtiyaç duyulabilecek pek şeyi kemere bağlı askılarla taşımak mümkündü. Gazne mermer kabartmaları ve Leşker-i Bazar Sarayının taht salonunda sıralanmış olan askerlerin belinde de benzer kemerler görülür ve bu tasvirlerde askerlerin bellerinde günlük yaşantıya ait eşyaların asıldığı sarkaçlar açık seçik görülmektedir. Benzer örnekler Kırgızistan'daki balballarda da görülür.(Ç.49&133), Kemerde taşınan günlük eşyalar arasında en çok, bileği, çakmak taşı, çakmak çeliği, kav torbası, bıçak ve ustura gibi malzemelerle karşılaşılmaktadır.(Ç.134&135) Bununla birlikte; kılıç kınlarının veya ok ve yay kılıflarını yaya haldeyken kemere askılarla bağlanarak taşındığına önceki bölümlerde değinilmişti.

Bu eşyaların dışında kemerlerde küçük bir çanta taşındığı da bazı minyatürlerde göze çarpar. Tuyahta kurganlarında Göktürkler dönemine ait olan bir mezarda bulunan kemere bağlı bir torbanın içinde çakmak taşı ile demirin bulunması, erken dönemlerden itibaren, bu tip torba ve çantaların içlerinde ne taşındığını ortaya koyması bakımından önemlidir.[418]

Bu şekilde çanta taşıma geleneğinin Uygurlarda da devam ettiğini minyatürler ve duvar resimlerinde görebilmekteyiz.(Ç.136) Uygurlarda kemere takılan çanta

[418] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 144

geleneğini değişik bir şekilde **Varka&Gülşsah minyatüründe** görüyoruz. Şam'a giden Varka'nın omzunda bir çanta asılıdır. Bu çantalar "yanlık" "heybe" anlamında kullanılan **"Aşçı"**ya örnek olarak gösterilebilir.[419] Bununla birlikte İbrahim Hakkı Uzunçarşılı'nın Memluklarda kullanıldığını bildirdiği **"Solak"** olarak okunan asker çantaları vardır. Uzunçarşılı Solağı şöyle tanımlar :

"Sağ tarafa ve belden aşağıya doğru asılmış deriden mamûl küçük asker çantası veya kemerin sağındaki deriden cep.(s.331) Memlukler zamanında Sultan ile Emir ve askerilerinin kabaları(Kaftan) üzerine yarım yahut daha fazla Veybe alan Bulgar meşininden çantalarına Solak denirdi.(s.457)"[420] *Solak ayrıca kemerin sağ tarafında bulunan meşin cep manasına gelir."*

Kemerde çanta taşıma geleneğinin XV. yüzyılda da devam ettiği görmekteyiz. Mehmet Siyah Kalem'e atfedilen bir minyatürde, figürün beline asılmış bir vaziyette açık olarak tasvir edilen küçük bir çantanın, bu geleneğin bir örneği olduğunu düşünüyoruz. Yalnız bu örnekte çanta figürün, Orta Asya'da olduğu gibi, sol tarafına takılmış olduğunu belirtmek gerekir.(R99)

Yine de bu tür çantaların, günlük ihtiyaçları içinde taşıdığını ve bu tür çantaları günlük hayatta kullanan bir kişinin, çantayı kendi isteği doğrultusunda, istediği tarafa takabilme serbestisine sahip olduğunu belirtmek gerekir. Elbette bu serbestlik saray görevlisi askerleri kapsamamaktadır.

---

[419] Özden Süslü, **a. g. e** , s. 174
[420] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e** , s.331, 457

Sonuç olarak; madeni plakalarla süslü, madeni tokalı ve yanlarda çok sayıda askılı kayışı bulunan ve İslam öncesi ve sonrası dönemde özel anlamlar içeren Türk tipi kemerlerin, bazı günlük ihtiyaçların karşılayan malzemelerin taşınması ve askerlerin yaya haldeyken silahlarını bellerinde taşımasına olanak vermesi açısından, bir askerin günlük hayatında da çok önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

3- Hayvan Zırhları ve Giyimleri :

Hayvan giyimleri, korunma amaçlı zırhların dışında savaş donanımlarını ve koşum takımlarını da içermektedir. Hayvan zırhları ve donanımları birbirleriyle öyle bağıntılıdır ki, bunları ayrı başlıklar içinde ele almayı tercih etmedik. Aksi bir yöntemin konular arasındaki bağlantının kopuk olarak işlenmesine sebep olacağını düşündüğümüz için, konuları önce tek başlık altında toplayıp, daha sonra da bunların dağılımını sağlamayı uygun gördük.

Tarihsel süreç içerisinde Türk ordularının savaş alanlarında etkin olarak at, fil ve deve olmak üzere sadece üç binek hayvanı kullanıldığını görmekteyiz. Hiç şüphesiz bunlardan en önemlisi olan atlar Türklerin hayatında çok özel bir yere sahip olduğu gibi Türk ordu siteminin gücünde belirleyici unsurların başında gelmektedir.

Bu sebeplerle çoğunlukla zırhsız ve basit bir koşum takımına sahip olan **deve giyimleri**(R.100) ve de Hindistan'a özgü bir karaktere sahip olan **fil savaş donanımlarını ve giyimleri** (R.101) üzerinde durmayarak , **At giyimlerine**, yani at zırhlarına ve koşum takımlarına çalışmamızda yer vermek istiyoruz. Fakat önce kısaca atların Türk dünyasındaki önemine kısaca değinmekte fayda vardır.

3.a - Türk Dünyasında Atın Yeri ve Önemi :

Çin kaynaklarında Türkler hakkında geçen şu ifadeler; atların eski Türklerdeki önemini çok açık bir şekilde ortaya koyar : **"Türklerin hayatı atlarına bağlıdır"**.[421]

[421] Emel Esin, **"Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler"** s. 258.

Orta Asya'da kurulmuş Türk Devletleri'ndeki halk sosyal ve iktisadi yapı gereği ağırlık olarak at besiciliğiyle uğraşmaktaydı. At hem temel besin kaynağı, hem iyi bir ticari gelir, hem de savaş aracı olarak Türk topluluklarında birinci derecede öneme sahipti.[422] Bununla birlikte; savaşta pratik amaca, yani zafere, hizmet eden her aracın silah olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu yüzden tarihin başlangıcından beri Türklerin kullandığı en önemli ve etkili silahın atlar olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Türklerin atı tam bir savaş aracı haline dönüştürdüğü görülmektedir Türklerde ordunun asıl kuvvetleri süvari birliklerinden oluşuyordu. Askeri sistem ve savaş taktiklerinde at çoğu zaman en belirleyici unsur oluyordu. Kısaca söylemek gerekirse atlar; ekonomik hayatın yanı sıra, siyasi iktidarın ve hatta Orta Asya koşulları içinde hayatta kalabilmenin en önemli aracıydı

Türklerin maddi dünyasında bu kadar önemli yer tutan atlar, Türklerin manevi dünyasında da önemli bir yer edinmiştir. Bunu en iyi İslamiyet'ten önceki cenaze törenleri ve ölümle ilgili ritüellerde görmekteyiz. İslamiyet'ten önceki cenaze törenlerinde, bir yandan bir ölü taşıyıcısı olan at; öte yandan da kurbanlık bir hayvandır ve de aynı zamanda ölen kişinin, ölüler dünyasına girebilmesini sağlamaktadır.[423] Aslında bu geleneğin Altaylarda ve Orta Asya bazı bölümlerinde XIX. yüzyıla kadar sürdüğü bilinmektedir.

---

[422] Wolfram Eberhard, **"Tobaların Hayvancılığı"**, Türk Tarih Kongresi IX, Ankara, 1945, s.485-494.
[423] Dmitry Dubrovski, **"Cuci Ulusunun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi"** Türkler Ansiklopedisi, 3.cilt, s.80

Sadece cenaze törenlerinde değil, kutsal sayılan diğer törenlerde de atların yerinin özel olduğu görülür. Bu törenler içerisinde, Tahta çıkış törenleri en çok dikkat çekenlerin başında gelir. Atlar, Türk hükümdarlarının tahta çıkış törenlerinde yer alıyorlardı. Selçuklu ve İlhanlı tasvirlerinde olduğu gibi erken dönem Osmanlı minyatürlerinde (Hüner-nâme) tahtta çıkış törenlerinde, geleneksel, süslü koşum takımları(divan bisatı), panter postundan yapılmış, şeref payesi olarak örtülen eyer örtüleri ve seyisleri tarafından tutulmuş atlar göze çarpar.[424] Taht törenlerinde atların yer almasını; atların Türkler tarafından "siyasal gücün bir simgesi olarak" görüldüğü, şeklinde yorumlayabiliriz.

Bununla birlikte, Türk hakanları böyle bir yorumu destekleyecek unvanlar kullanmış olduklarını da belirtmek gerekir. Türk hakanlarının kullandığı unvanlardan biri de; **"atın efendisi"** anlamında kullanılan **Aspavati** idi. İslam kültürünün etkisi altında Orta Asyalı aspavati, İslamiyet dönemi Farsça'sı ile hemen hemen "atın efendisi" anlamına gelen, **Şehsuvar** terimiyle adlandırılmıştı.[425] Atların efendisi Türk mitolojisinde özel bir yeri vardır. Fakat, Türk söylencelerinde yer alan sayısız mitolojik atlardan sadece biridir.

Türk geleneğinde at sahibinin en sadık arkadaşı, zaferin ortağı kahraman bir varlıktır. Efsanevi Alplerin atları oldukça ilgi çekicidir Özelikle Türk efsanelerinde yer alan **Ak-Kula**(Manas), Bamsı Beyrek'in **Deniz Kulunu**, Battal Gazi'nin **Aşkar**'ı bu atlardan bazılarıdır. Kaşgarlı Mahmut **"il"** kelimesini açıklarken şöyle demektedir

[424] Emel Esin, **"Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler"**, s. 265
[425] Emel Esin, **a. g. e,** s.263.

"... İl kelimesi atı anlatır bir isimdir. Çünkü at Türkün kanadıdır. Atlara bakan seyise ilbaşı denir. Vilayetin başı demektir. Bununla ata bakan kimse murad edilir." Kaşgarlı Mahmut'un bu ifadeleri atın Türkler tarafından hangi kutsal anlamlarla eş tutulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Türkler, kendileri için böylesine anlamlar ifade eden atlarının, eyer ve koşum takımlarının bakımı üzerinde önemle dururlardı. El-Cahız, Türk binicilerin kendi kendilerinin saracı, ve veterineri olduklarına işaret ederek, halifenin elçisi, kağanın huzuruna getirildiğinde kağanın eyerini onardığını söylemektedir.[426]

X.yüzyılda her Türk'ün kendi silahını yapabildiğini ve at koşumlarıyla kendisinin ilgilendiği kaynaklarda yer almaktadır.[427]Fakat, yerleşik hayatın yaygınlaşmasıyla birlikte Selçuklularda saraçlık mesleğinin yaygınlaştığı görülür. Eyer ve at koşumları yapan ve satan zanaatkarlara **Serrâc(Saraç)** denilirdi. Anadolu Selçuklular devrinde Kırşehir, Tokat, ve Amasya'da çarşıları bulunurdu. Ayrıca ata bakıp tımar eden edenlere **seyis** denilirdi. Selçuklu devrinde bu mesleği ifade eden; **rikâbdar** ve **sütürban** gibi başka kelimelerde kullanılırdı.[428]

Türklerin kullandığı farklı özelliklere sahip olan ve farklı soylardan pek çok at cinsi vardı. Bu atlar soylarından gelen özelliklerine göre farklı amaçla kullanılabiliyordu. Bunlardan ılgar atları, dayanıklı, hızlı koşabilen atlardı. Cenk atları, akıncı ve süvarilerin bindiği, cesur, sağlam, kolay yorulmayan atlardı. Bu atların hepsi özel olarak yetiştirilirdi. Yük atlarına semer atı, arabaya sürülen atlara

---

[426] Emel Esin, **a. g. e**, s.285
[427] Ramazan Şeşen , **X.Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı : İbn-i Fazlan Seyahatnamesi**, s. 56
[428] Erdoğan Merçil . **"Türkiye Selçuklularında Meslekler"** s. 40

ise çekim atı kullanılırdı.[429] Her ne kadar atın soyu ve cinsi çok önemli olsa da bir atın hangi amaçla kullanılacağı, son kertede, o atın kendi özelliklerine göre belirleniyor olmalıdır.

El Cahız; Humeyd'in Türkler ve Türk atları hakkında şunları söylediğini kaydeder :

"İlk hücuma gelince, Türk bu hususta daha makbul bir tesire, daha sağlam bir etkiye sahiptir. Zira, Türk yaptığı hamle katî, azmi kesin olsun, kararı bölünmüş ve kafası dağınık olmasın diye atını yolundan sapmamayı, saptığı zaman hızla koşmayı öğretmiştir..." Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Türkler atlarını savaş için özel olarak eğitiyorlardı. (Ç.137)

3.b - At Zırhları :

Türklerin ekonomik, sosyal ve kültürel dünyasında bu derece önemli olan, savaşlarda daima en kritik rollerden birini oynayan ve tüm bunlar için özel olarak yetiştirilen savaş (cenk) atlarının korunması, doğal olarak, birincil ihtiyaçlardan biri olmuştur. Bu yüzden Türk süvarilerinin atlarına zırh giydirmesi eskilere dayanır.

Har-Hard resimlerinde görüldüğü gibi Eski Türkleri atları için çuldan koruyucu giysiler kullanması I. Göktürk Kağanlığı Döneminde başlamıştır. Göktürk zırh gömlekli atlıları Orta Asya'nın diğer göçebe kabilelerinden güçlü silahlanmış ordusuyla ayırt ediliyordu.[430] Kül Tigin Anıtında ancak yüz ok zırhını deldikten

[429] Eser Tutel, **"At ve Atçılık"**, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.108
[430] Hudyakov, **a. g. e** s. 472

sonra ölen **"kedimli at (giyimli at)"** anılır.[431] Çin kaynakları Kırgızların ağaçtan yapılmış zırhlı elbiseleri bulunduğunu ve ayrıca atlarını da bu tip zırhlarla koruduklarını kaydetmektedir. Bu zırhlarda kullanılan ağalar okların içine zor nüfuz ettiği sert ağaçlardı. [432]

At zırhlarını iki ana başlık altında incelemek mümkündür :

1- At alınlıkları 2- Boyun ve Gövde Zırhları.

3.b.1 - At Alınlıkları :

At alınlıklarını at maskeleri olarak da kabul etmek mümkündür. Atın en hassas bölgesi olan alnını vurucu ve kesici silahlara karşı korumak üzere demir veya bakır gibi madenlerden yapılan zırh parçasıdır. Alınlık atın hemen iki kulak gerisinden üst çene üzerine kadar olan bölgeyi kapatır.

Alınlıklıların yapımında hayvanın alın anatomisi gözetilmiş, alınlık üzerinde göz yuvaları, kulak girintileri açılmış, genişleyip, daralan hareketli burun delikleri üzerine gelen kısımlar burun yapısına uygun olarak kabartılmış kanatlar halini almıştır.[433]

X-XIV. yüzyıl arasına ait minyatürler de rastladığımız at alınlıklarının hepsi alının tamamını ve yanakların kapatan tekparça halindeki alınlıklardır.(R.103) Bazı alınlıklarda sorguç yuvası ve tepelikler göze çarpar. Atların başlarına sorguç takma Türklerde göze çarpan çok eski bir gelenektir. Pazırık halısındaki at figürünün de

[431] Emel Esin, **a. g. e**, s. 284
[432] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 209
[433] Nejat Eralp, **a. g. e** , s. 166

başında sorguç bulunmaktadır.(Ç.138) Bu geleneğin kesintisiz olarak devam ettiği ve İslam sonrası dönemde de yaşadığı bilinmektedir. Hazar sorguçları Türk kültür tarihindeki en dikkat çekici sorguç gruplarını oluşturur. Hazarların kullandıkları at sorguçlarının kaideleri büyüktür ve bazı sorguç kaidelerinde iki delik bulunur. Bu durum, bazı Hazar atlarının başlarına iki adet sorguç takıldığına işaret etmektedir.[434]

Sorguç takma geleneği ile tepelik takma geleneğinin aynı kökene sahip olmalıdır. Hunların, atların başlarına **töz takma geleneğine** sahip olduğu arkeolojik verilerle desteklenmiştir.(Ç.139a,b) Sorguçlar ve tepeliklerin bu geleneğin devamı olmuş olmaları ihtimali, zayıf bir ihtimal olarak görmüyoruz. Zira, XIII ve XIV. yüzyılda at tepeliklerinde tepelerinde görülen tüy biçimli alın siperlikleri dikkat çekicidir. Bu siperlikler at tepelikleri görünüş olarak daha çok maskeye yaklaştırmaktadır.(R.104)

Osmanlı döneminde kalan at alınlılarının dövme-kabartma tekniğiyle yapıldığını ve oldukça zengin süslemelere sahip olduğunu görmekteyiz. Minyatürlerden seçebildiğimiz kadarıyla X-XIV. yüzyıllar arasında yapılan alınlıklarda da durum pek farklı değildir. Yine minyatürlerden çıkarttığımız bir sonuç da; at alınlıklarının daha çok hükümdarlar, yüksek rütbeli komutanlar, saray yetkilileri ve beyler tarafından kullanıldığı yönündedir.(R.105) Bununla birlikte normal süvariler tarafından kullanılmasını engelleyen her hangi bir geleneğe rastlamadığımız da belirtmemiz gerekir.

---

[434] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 235

3.b.2 - Boyun ve Gövde Zırhları :

Ataların boyun ve gövde zırhları, aynı insan zırhlarında olduğu gibi, şerit plakalı zırhlardan meydana gelmektedir. At zırhlarında kullanılan malzeme gerek form gerekse yapım tekniği olarak insan vücut zırhlarından hiçbir farkı yoktur. Bu yüzden bu zırhların yapım tekniklerine yeniden yer vermeyeceğiz. At zırhları atın anatomik yapısına uygun bir şekle sahiptir. Bu zırhlar atın ve süvarinin hareketini en az düzeyde kısıtlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu yüzden at zırhları atın şu bölümlerini kapatır : **sağ ve sol boyun bölgeleri** (boynun çene altı kısmı zırhsız), **ense , omuz başı ,omuz, göğüs, cidago, sırt, böğür, karın, but** ve **sağır** bölgesi. Bu zırhlar, atın bacaklarının başlangıç noktası olan ve dirsek olarak tabir edilen bölümlere kadar uzanmaktadır.(R.105)

Vücut zırhlarının kullanım amacı, atların vücutlarının savaş sırasında derin yara almasını engellemektedir. Boyun zırhlarının kullanımında ise; atın boynunu sineklerden korumak ve hayvanın başını şiddetlice sallamasını engellemek gibi amaçlar vardı.[435] Boyun zırhlarının genel olarak ense bölümüyle birleşerek bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Yalnız Tatarların kullandıkları boyun zırhlarının iki parçalı boyun kalkanı şeklinde olduğu belirtilmektedir.[436](R.106)

X-XIV. yüzyıl ait minyatürlerin hemen hepsinde atların üzerinde tüm zırhı kapatacak şekilde örtülmüş, zengin işlemeli örtüler göze çarpar. Bu örtüler muhtemelen ipektir. Dönemlerinin süsleme öğeleriyle bezenmiş olduğu anlaşılan

[435] Nejat Eralp, a. g. e s. 168
[436] Nejat Eralp, a. g. e s. 168

örtülerin çoğunluğunun saçaklı olması dikkatten kaçmaz. Bu örtülerin hem atlara daha zarif ve güzel bir görünüm kazandırmak hem de zırhı doğal dışsal etkenlerden korumak amacıyla kullanıldığını düşünmekteyiz. Çünkü dış etkenlerden olumsuz şekilde etkilenmiş bir zırhın ata zarar vermesini engellemek önemli olmalıdır.

Atları korumak amaçlı kullanılan zırhların, at giyimlerinin bir parçası olduğunu ve zırhların diğer donanımlarla bağlantılı olduğunu belirtmiştik. Esas olarak atları biniciye hazırlayan şeyler bu donanımlardır. Bu donanımlar **eyer** ve **at koşum takımlarından** oluşur. Türkler süvarilikteki başarıları, biraz da bu donanımları daha üstün bir teknikle üretmelerine ve kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden eyer ve at koşum takımlarına değinmeyi uygun gördük.

3.c - Eyerler ve At Koşumları

Binek hayvanlarının sırtına konulan, hem binicinin rahat oturmasını hem de binek hayvanının üzerindeki yükün dağılmasını sağlayan nesnelere **eyer** denir. Türk eyerleri iki ana bölümden oluşur : **Eyer Çatısı** ve **Eyer Kaşları**. Eyerin tahtadan yapılmış ana iskeletine **eyer çatısı** denmektedir. Bu iskeletin ön ve arka kısımlarında bulunan büyük çıkıntılara **eyer kaşı** denir.

Eyer çatısı at omurgasının tam üzerine gelmeyecek şeklide, atın omurgası doğrultusunda iki yandan eğimli bir şekilde, oluşturulur. Dada sonra çatının ön ve arka taraflarına, kemerli biçimleri sayesinde eyerin içinde bir oyuk oluşturacak olan, kaşlar yerleştirilirdi. Böylece hazır olan eyer kafesi üzerine, çoğunlukla sert deri

veya köseleden yapılan, **Tepindirik** serilerek eyerin iskeleti tamamlanırdı.(R.107) Eyerin bu şekilde inşa edilmesinin nedeninin altında hem biniciyi rahat ettirme hem de atın omurgasının üzerine doğrudan bir baskı gelmesinin önüne geçme düşüncesi yatar. Eyer kolanı, üzengi, kuskun ve göğüslük kayışları eyer kafesine açılmış yuvalarla eyere bağlıdır.

Türk eyerlerinin diğer bölümlerine de kısaca yer vermek gerekmektedir. Eyeri atın sırtından başlayarak karnını sarmasını sağlayan tokalı kemerlere **Eyer Kolanı** denir. Eyer kolanı, eyer kullanılmadığı zaman, **eyer altı örtüsünü (gaşiye)** sarmak için tek bir kayış olarak tek bir kayış olarak kullanılır.

Üzengiler süvarinin ayaklarını koymak ve dengesini daha rahat sağlamak için kullanılan tabanı yuvarlak veya düz olan tabanlık demirleridir. Üzengiler eyere tokalı kayışlarla takılmaktadır. Bu kayışlarla, süvarinin boyuna göre, üzenginin yerden yüksekliği ayarlamaya yarar. Eyer kafesinin ön kısmında **göğüslük**, arka kısmında ise **kuskun** kayışlarının yuvaları bulunmaktadır.(R.107) Göğüslük, ön kısımda, göğüsün altından geçerek eyerin geriye; kuskunluk ise, arka kısımda, kuyruğun altından geçerek eyerin ileriye kaymamasını sağlamaktadır.

Türk eyerinin kendine özgü karakteristik özelliği ön ve arka kaşlarının yüksek olmasından kaynaklanır. Türklerde, eyerin bu ön ve arka yastıklarına **"köpçük"** adı verilirdi. Bazan da **"önğdünki yalıg, kidinki yalıg"** yani ön ve arka eyer kaşı şeklinde adlandırılırdı.[437] Pazırık kurganlarında atlarla birlikte pek çok eser

[437] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 203

ele geçirilmiştir. Eyerlerin etrafı umumiyetle sarkan kordonlarla veya püsküllerle süslenmiş idi.. Yüksek ön ve arka eyer kaşlarına rastlamaktayız. Bu eyer kaşları, Altaylarda Kudirge ve Yenisey'de Kırgız kurganlarından av sahnelerini tasvir eden resimlerle süslenmişti.(Ç.141) Eyerin ön kısmında madeni plakalarla süslenen süslenmiş göğüslük ve arkasında da bir kuskun vardı.[438] Pazırık buluntularında görünen kaşları yüksek eyerler, günümüze kadar İç Asya'da ve Osmanlı eyeri olarak da Anadolu'da değişmeden kalmıştır.[439]

Eyer kaşlarına ve kayışlarına süvarinin ihtiyacına karşılayacak bazı şeyler asılıyordu. Ayrıca bu yüksek ön ve arka kaşlardan destek alarak veya onlara dayanarak çeşitli pozisyonlarda rahatlıkla ok atışları yapabiliyor, kement atabiliyor, mızrak, kılıç, gürz gibi silahlarla daha rahat bir şekilde saldırıya geçebiliyordu.

Türk süvarilerinin hepsi usta biniciydi ve atın sırtında sağlam oturuyor, bu sayede de silahlarını rahatça kullanabiliyorlardı. Çünkü bu süvariler at sırtında sağlam oturmalarını sağlayan, iki yanından üzengilerin sarktığı Türk eyerleri kullanıyordu. Bu üzengiler, süvarilere oturuş ve hareket rahatlığı sağlıyordu. Üzenginin bulunuşu savaş tekniğini baştan başa değiştirmişti. Avrupalılar ilk kez üzengiyi, 732'de Charles Martel'in, İslam ordusunun ilerlemesini önlediği **Poiters** savaşında görüp kullandılar.[440] Türklerin kullandığı üzengilerin çok geniş bir biçim çeşitliliğine sahip olduğu göze çarpar. Fakat bu üzengileri, genel olarak, düz ve yuvarlak tabanlı veya geniş ve dar tabanlı olarak sınıflamak daha makul bir yaklaşım olacağını düşünmekteyiz. Bununla birlikte Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Göktürk

[438] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 65
[439] Emel Esin, **a. g. e** , s.285
[440] Eser Tutel, **"At ve Atçılık"**, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 87

devrine ait üzengi tipleri sınıflarken, daha ziyade üzenginin kayışa bağlandığı yere göre, yani bağlantı tokalarına göre bir tasnif yapmış olduğu göze çarpar.[441] Bu tokaların işlevsel özelliklerinin yanında, aynı zamanda biçimi tayin edici bir özelliğe haiz olması, böyle bir sınıflamayı da oldukça makul kılmaktadır.

Göğüslük ve kuskunluğun eyerin geriye ileriye kaymamasını sağladığını belirtmiştik. Bu özellikleriyle görünüşte önemsiz olan bu kayışların aslında çok önemli bir işlevi yerine getirmiş olduğu ortadadır. Bu kayışlara ilişkin dikkat çekici en önemli unsur; kuskunluğun tam ortasına düşey olarak bağlanmış olan bir kayıştır. Bu kayışlara **atkı** denir. Atkılara kaynaklarda çok yer verilmez. Fakat bu atkıların Türkler tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Hangi amaçla kullanıldıklarını kesin olarak anlayamadığımız bu atkılara, Uygur duvar resimlerindeki atlı figürlerinde rastlamak mümkün olduğu gibi, Anadolu Selçuklu minyatürlerinde de rastlamak mümkündür. (R.108&109)

Türk resim, heykel ve kabartmalarında atların eyerlerinin altına serilen eyer altı örtüleri dikkat çeker. Bunlar Kaşgari atın ana gövdesini ahşap eyerin basıncından korumak için, bir eyer altı örtüsü (içlik) kullanıldığını açıklar.[442] Bu örtülerin kullanım amaçlarından biri de atın terinin alınmasını sağlamaktır.(R110) Arapça **Gaşiye** veya **Haşa**, Osmanlıca'da **"Çul"** olarak bilinen bu örtülerin hükümdarlıkla ilgili simgesel anlamlar taşıdığı ve Yakındoğu İslam eserlerinde Selçuklu Türklerinin gelişiyle aynı anda tasvir edilmeye başlandığı öne sürülmektedir.[443]

---

[441] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 162

[442] Emel Esin, **a. g. e,**, s.286

[443] Emel Esin, **a. g. e** , s.286. Esin, bu tezi **Prof.Dr. Ettinghausen'in** çalışmalarına dayandırmaktadır. Fakat açık bir künye vermemektedir. Yalnız Esin, Ettinghausen'ın bu tezine, henüz ulaşamadığımız,

Türk hükümdarlarının ve bu hükümdarlara bağlı beylerin kullandığı gaşiye rengi genellikle kırmızıydı. Memluk merasimlerinde sultanlara mahsus altın işlemeli at haşesinin(gaşiye), saltanat alameti olarak, Rikabdarın elinde sağa,sola sallanarak götürülmesi adetti.[444] Kırmızı eyer örtüsünü Osmanlı padişahları ve ileri gelenlerini tasvir eden Kırım savaşı dönemine ait İngiliz seramik heykelciklerinde de görmekteyiz.[445]

Bir kişiden fazla ata binme adeti Orta Asya Türklerinde de oldukça yaygındı. Bu yüzden Türkler, eyerlere ikinci bir adamın binmesi için yer ayırmışlardı. At üzerine ikinci bir adamın binmesi için ayrılan yere **"sugarsuk"** denirdi. Aynı zamanda Moğollarda da eyerin arkasına binenlere mahsus tabiler vardır.[446] Türk eyerlerinin karakteristik özellikleri, Türk süvarilerine rahatlık sağladığı gibi aynı zamanda biniciye daha çok hareket imkanı vermekteydi.

Eyerlerle ilgili son olarak, Türklerin atlarına nasıl eyer vurduğunu kısaca açıklamak istiyoruz : Önce atın sırtına önden geriye doğru, tüy yatımına uygun şekilde gaşiye konulurdu. Bunun üzerine cidagonun hemen gerisine eyer takımı yerleştirilirdi. Daha sonra eyer takımı üzerindeki kolan kayışı, hayvanın karnının ön tarafını kuşatacak şekilde bağlanır ve sıkıca tokalanırdı. Bundan sonra eyerin geri ve ileriye kaymaması için göğüslük ve kusun bağlanırdı. Eyerin doğru ve iyi vurulması

şu çalışmadan ulaşmış olabilir : *Ettinghausen-Guest, **"The Iconology of Kashan Lustre Plate"**, Ars Orientalis,IV.*

[444] Uzunçarşılı. **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"**, s. 308

[445] Emel Esin, **a. g. e** , s.287

[446] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s.204

çok önemliydi. Çünkü aksi bir durumda atın sırtı **"eyer vurgunu"** denilen bir çeşit yaralanmanın ortaya çıkmasına sebep olabilirdi.[447]

Atın baş ve boyun bölgelerine takılan ve atı yönetme ve yönlendirmeye yarayan demir ve kayışlara **at koşum takımları** denir. Bunlar atın boğaz, alın, burun ve çene altından takılırdı.

Türklerin kullandığı at koşumları şunlardan oluşur : **Tepe kayışı, Alınlık, Yanak üstü kayışı, Burun kayışı (Burunsallık), Boğaz altı kayışı, Şakaklık, gem demleri (kantarma ve şebeş demiri)** ve **Dizginler.** (Ç.142)

At koşum takımının her bir parçası diğeriyle beraber bir bütün oluşturmaktadır. Atın alın, burun ve çene bölgesindeki kayışların, yani gem demirleri ve dizginlerin haricindeki kayışlar, daha çok atın başını sarmalama işlevini görürler. Yönetme ve yönlendirme ise gem demirleriyle yapılır. Attın ağzında dil altında bulundurulan iki parçalı gem demiri (kantarma demiri) ile atın damağına etki yapan gem demiri (şebeş demiri) de, bunlara bağlı dizgin kolları yardımıyla binincinin atı istediği gibi yönetmesini sağlar.

Yukarıda söz edilen Türk at koşumlarının öğeleri Orta Asya'dan günümüze kesintisiz olarak gelmiştir. Yalnız şakaklık kayışının daha geç tarihlerde kullanıldığını görmekteyiz. X-XIV. yüzyıllara ait minyatürlerdeki at tasvirlerinde şakaklık kayışları yerine kalın yanak üstü kayışları göze çarpar.

---

[447] **The Wikipedia Free Encyclopedia**, "saddle" maddesi, bkz. www.wikipedia.com

Pazırık kurganlarında bir bütün olarak ele geçilen tam at koşumları, Türklerin erken dönem at koşumları hakkında detaylı bilgilere sahip olmamızı sağlamaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, Türlerin ölülerini atlarıyla birlikte gömmesi geleneği, XIV. yüzyıla Türklerin ve diğer akraba Orta Asya budunlarının at koşumları hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlar. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Pazırık gemlerinin, tip itibariyle Altay'da Katanda ve Aragol kurganlarındaki gemlere çok yakın olduğunu ve bu tip gemlerin Milattan önceki asırlar da Orta Asya ve Sibirya'da çok yaygın olduğunu belirtir. [448]

Pazırık gemlerinin ortasında burunsallık ve alınlık, iki kenarında da iki dizgin halkaları bulunmaktaydı. Bu halkalar Orta Asya hayvan üslubuyla süslenmişti. Figürlerin işlenişinde, Orta Asya'ya özgü olan ve Türkler tarafından Yakındoğu'ya getirilen, eğri kesim tekniği göze çarpar. Genellikle hayvan üslubunun kullanıldığı gem demirlerinin dikey karakterli olduğu dikkatlerden kaçmaz.(R.111&112&113) Dikey karakterli gem demirlerinin, bu kez daha sade olarak, Türk atlarında varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Bununla birlikte yuvarlak halkalı gem demirlerinin de özellikle Selçuklularda yaygın olarak görüldüğünü belirtmek gerekir.

Türk at koşum takımlarına ait öğelerin, erken dönemlerden günümüze varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Bununla birlikte Türklerin kullandığı at koşumlarının coğrafi bölgelere, kültür alanlarına ve dönemsel koşullara göre farlılıklar gösterdiği dikkatlerden kaçmaz. Fakat, Türklerin kullandığı at koşum takımlarının arasıdaki asıl farkların, koşum takımlarının işleniş ve süsleme özelliklerinden kaynaklandığı

[448] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 66

düşüncesindeyiz. Örneğin; Hun dönemine ait at koşumlarının, Orta Asya inanç kültürünün bir aynası olduğunu söyleyebiliriz. Bu inanç kültürünün yansımaları hep devam etmiştir. Fakat X. yüzyıldan sonra Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ve daha sonra da Yakındoğu'ya giderek daha çok yayılmasıyla, at koşumlarının biçimsel ve süsleme karakterinin giderek farklılaştığı göze çarpar. (Ç.143&R.114),(R.107&114)

Hiç şüphesiz, zaman içinde gerçekleşen bu bölgesel ve kültürel farklılaşmalar son derece doğaldır. Hatta bu farklılaşmalar Orta Asya'nın kültürel coğrafyasında da sıklıkla gerçekleşe biliyordu. Prof.Dr. Bahaeedin Ögel, **"İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi"** adlı eserinde; erken dönemlerden X. yüzyıla sonuna kadar, Orta Asya'daki Türk boyları arasındaki kültürel ortaklıkları olduğu kadar, kültürel farklılaşmaları da ortaya koymaktadır ve bunu yaparken at koşum takımları arasındaki benzerlik ve farklıklardan da yararlanmaktadır.[449]

Tüm bu benzerlikler ve farklılıkların yanı sıra, X. yüzyıldan sonra İslam dünyasının kullandığı atların koşum takımlarında ve aksesuarlarında ciddi bir değişim yaşandığı göze çarpmaktadır. Bu değişimin, Türklerin İslam dünyasına girmesinden sonra ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Çünkü koşum takımlarında ve aksesuarlarında görülen, bu **nişan** ve **alametler**, Orta Asya kökenlidir. Bunlar doğrudan doğruya Türklerin etkisiyle İslam dünyasına girmiş ve İslam dünyası tarafından benimsenmiştir. At giyimlerinin önemli bir parçası olan ve Türk savaş atlarının karakteristik giyimini yansıtan bu nişan ve alametlere değinerek at giyimleri bölümünü kapatmak gerekir.

---

[449] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 65-66, 161-162, 221-222,233, 249, 300,

3.d - Atlarda Kullanılan Nişan veya Alametler :

Binek hayvanlarının çeşitli bölgelerine, genellikle tılsım, muska, nazar, muska gibi majik öğeleri bünyesinde barındıran, inançsal içerikli sembollere **nişan** veya **alamet** denir. Nişanlar, içlerinde barındıklarına inanılan, manevi kudretleri yüzünden Türk Alpleri için çok önemli nesnelerdi. Türklerdeki alp geleneğinden ve Alpliğe özgü bazı mit, sembol ve ritüellerin varlığından bahsetmiştik. Bu semboller, Alp'in silahında, zırhında ve atında yoğun olarak görülmektedir. Atlara takılan nişanlar, Alpliğe özgü semboller olarak kabul edilmelidir.

Bu nişanların başında hotazlar gelir. At gerdanlığına asılan kuyruk nişanlara **Hotaz** denir Bazı kaynaklarda **Kutas** şeklinde de geçer. Fakat, "kutas" kelimesi Türkçe hotaz kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. Hotaz kelimesi eski Türkçe'de yak kuyruğu anlamına gelir. Fakat her zaman yak kuyruğu kullanılmamıştır. Hemen her atın boynunda değişik biçim ve ebatlarda görülmektedir. Hotazların törenlerde at giyimlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu görmekteyiz. Bu durum Osmanlıda da devam etmiştir.(R.115) Osmanlı devrinde atın boynundan sarkan Kutas, Pelliot'nun ispat etmiş olduğu gibi bir İç Asya hatırası, Türkistan'ın Hotaz'ıdır [450] Hotazların Orta Asya'dan günümüze kesintisiz olarak geldikleri bilinmektedir. Hotaz bazı kaynaklar da "perçem" adıyla da anılmaktadır. (R.116)

Hotazlardan başka, bir de atın boynuna asılan süsler vardı. Türklerde atın boynuna asılan bu gibi süslere "monçuk" adı verilirdi.[451] Kaşgarlı Mahmut, bazen

---

[450] Emel Esin, **a. g. e**, s. 197
[451] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 203

atların boyularına takılan boncuk veya değerli taş ya da bir aslan tırnağından moncuk olarak bahseder. Moncuk kelimesi İbn Bibi'de hükümdarlık simgesi olarak geçmiştir.[452]

Atların boyunlarına nişanların yanı sıra , savaşçıların başlıklarına taktıkları tepelikler gibi kullanılan, sorguçlar ve metalden yapılmış sorguç kaideleri tüm Türk savaş atlarında görülebilir. Eski Türk Kaya resimlerinde de atların tepesinde bazı başlıklar da görmekteyiz. Fakat sorguçlar en açık şekilde Pazırık halısında görülmektedir.(Ç.138) Pazırık kurganların başka, Göktürk ve Uygurlara ait buluntularda da sıkça karşılaştığımız sorguçlara, Hazar kültür çevresinde de bol olarak rastlanmaktadır.[453] Bu geleneğin X-XIV. yüzyıllar arasında yaygınlığını kaybettiği fakat yaşamaya devam ettiği görülmektedir.

Atların kuyruklarının bağlanması Türklerde çok eski bir gelenekti. Kuyruğu bağlamak, kültürünün altında pek çok anlayış biçimi yatar ve bu anlayış biçimlerinin hepsi "savaş" ve "ölüm" kavramıyla ilintilidir. Bunun yanı sıra Türk sanatı ikonografisinde; bir atın kuyruğunun bağlı olması, o atın eğitimli ve asil bir savaş atı olduğunun göstergesi olarak değerlendirilmektedir. (R118)

At yelelerinin şekli de nişan kapsamı içine girmektedir. Atların yeleleri tarak ağzına benzer bir şekilde kesilerek süslenmiş hallerine, özellikle Selçuklu alçı, çini veya minyatürlerinde sıkça rastlamaktayız.(Ç.143&144) Orta Asya'da benzer şekilli at yelelerini, bilhassa taşlar üzerine çizilen resimlerde görmekteyiz. Bunları

---

[452] Emel Esin, **a. g. e** , s.284
[453] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 163

Kudirge'de, Orhun ve Tula bölgesinde ve Kırgız ülkesinde ve Kırgız ülkesindeki kaya resimlerinde görüyoruz.[454] Kıpçak atlarının yelerinde de benzer bir şekle sıkça rastlanılır.(Ç.145) Hatta bazı örneklerde Selçukluların atların yelelerini bu şekilde ördüğü ve boncuklarla süslediği görülmektedir.(R.119) Şüphesiz Yelelerin süslemenin tek yolu bu değildi. Bazen atların yele bölümüne değerli kumaşlar serilirdi. Yalnız bu türden süslemelerin özel günlere ve kişilere mahsus olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, Memluk sultanlarına ait atların kulakları altından yelelerinin bitim yerine kadar, uzanan sarı atlas üzerine sırma işlenmiş **Rakabe** denilen boyunluklar sadece merasimlerde kullanılırdı.[455] Rakabeler Memluklere özel bir boyunluk olmalıdır. Fakat atların yele bölümünün süslemesinde boncukların, örtülerin ve çeşitli değerli maddelerin kullanımı geleneğinin tüm Orta Asya ve Yakındoğu'da çok yaygın olduğu gözlerden kaçmaz.

Her ne kadar tarihsel süreç içerisinde, kendilerine yüklenen gerçek manalar ciddi ölçüde unutulmaya başlansa da, nişanların X-XIV. yüzyıllar arasında Türk süvarileri için değer ve önemlerinden bir şey yitirmedikleri görülür. Nişanların, gerçek manasını yitirmiş ve derinlikten yoksun maddi kültür varlıklarına dönüşerek de olsa, kullanımı günümüze kadar devam etmiş olduğu görülmektedir.

[454] Bahaeedin Ögel, **"Türk Kültürü Tarihi"**, s. 163
[455] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **"Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"**, s.308

III. BÖLÜM :

SONUÇ :

Hafif Fırlatma silahları kapsamına giren yaylar ve sapanlar, uzaktan savaş tekniğinin araçlarıdır. Özellikle ok ve yaylar Türklerin savaş stratejisinde önemli bir yere sahiptir. Türk yayları Asya Tipi Kompozit Yay sınıfına girer. Bu yay Orta Asya kökenlidir ve oldukça etkilidir. Türk yaylarının evrelerini, kolların ve kasanların uzunluğuna, kabzanın konumuna ve başların uzunluk ve iç-dış eğimlerine göre belirlemekteyiz. Türk yayları ile ilgili yapılacak her türlü araştırmada yukarıda sözü edilen unsurlar göz önüne alınmalıdır.

Türk oklarının işlevlerine ve kullanım alanlarına göre pek çok türü vardır. Tür saptanması gövde boyutuna ve temren biçimlerine göre belirlenir. X-XIV yüzyıl arsasında yapılan Türk oklarının büyük çoğunluğunun kayın ağacından yapıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte XV. yüzyıldan sonra yaygınlaşan kamış okların da Gazne, Selçuklu ve Memlukler tarafından kullanıldığını düşünmekteyiz. Türk oklarında uç olarak demir ve kemik kullanıldığı görülmektedir. Kemik uca soya denir. Fakat, genel olarak, ok ve mızrak uçları için temren ifadesi kullanılır. Pek çok temren çeşidi vardır. Bu temren çeşitleri de yine kullanım alanlarına veya karşı ordunun yapısına göre değişir. Sivri uçlu, Yaprak biçimli, küt uçlu, çok dilimli v.b gibi sınıflandırmalara tabî tutuğumuz ok uçları arasında en dikkat çekici olanlardan biri; **ıslık çalan oklar** dır. Bu oklar, düdüklerin ses çıkartma ilkelerine benzer ilkelerle ses çıkartmaktaydılar. Ses için ihtiyaç duyulan hava sirkülasyonu , okun

yaydan çıkmasıyla oluşan hız sayesinde oluşuyordu. Bu okların Hunlardan Osmanlı'ya kadar Türkler tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Sapanlar, daha çok basit halk arasında, gönüllü kuvvetler tarafından, kullanılan silahlardır. Fakat yine de Selçuklu ordusu içinde **Mekali** adında bir ihtisas sınıfı oluşturdukları da görülür.[456] Sapanlarla daha çok taş atılmaktadır. Fakat, bunun yanı sıra ordu içinde nefttân veya neft-endâzân adı verilen grupların, neft silahını atarken sapan kullandıklarını düşünmekteyiz.

Kesici silahlar kapsamına giren silahlardan en önemlisi kılıçlardır. X-XII. yüzyıl arasında Türklerin daha çok düz kılıçlar kullandığı görülmektedir. Eğri kılıçlar yine Orta Asya ve Avrasya Bozkırlarında kullanılmakla beraber henüz Yakındoğu İslam dünyasında henüz yaygınlaşmamışlardı. Düz kılıçlar iyi kalitede yapılıyorlardı. Fakat süvariler için vuruş etkinliği açısından bazı zorluklar yaratıyor olmalıydı.

Ortaçağda silah endüstrisinin baş köşesinde oturan kılıçlarda kılıcın kesme özelliği de önemli bir yer tutmaktaydı. En erken örneğini Kudirge kurganlarında gördüğümüz eğri Türk kılıcının XIII. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başladığı ve XV. yüzyılda asıl biçimine ulaştığını görmekteyiz. Türklerin binlerce yıllık tecrübelerinin bir yansıması olan eğri Türk kılıçları çok kaliteli silahlardı. Aslında en kaliteli kılıç, savaşlarda en iyi öldüren kılıçtı; bunun yanında elbette ki onların alt ve üst kısımlarının düzgünlüğünü yüzeylerin girintili çıkıntılı ve bir yerinin diğerinden yüksek olmaması ve kesici bölgelerinin iki tarafının da bir kıl kadar ince olması da çok önemliydi. Bu özelliklere sahip olan bütün kılıçlar, en ideal

[456] Mehmet Altay Köymen **"Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi"**, s.265

silahlar olarak kabul edilmekteydiler.[457] Fakat yapım tekniği, sanatsal güzelliği ve mükemmele yakın mekaniği ile eğri Türk kılıçları çağının en iyi ve kaliteli kılıçları arasında yer alıyordu.

Eğri Türk kılıçları yabancı literatürde **"Sabre"** şeklinde geçer. Bu kılıçlar süvariler için ideal bir silahtır. Eğri kılıçlar at üstünde hızlı giderken savurma ve kesme için en iyi kılıçlardır ve bu yüzden genellikle Türkler ve Moğollar tarafından tercih edilirdi.Eğri Türk kılıçları Orta Asya'da keşfedildi ve İslam dünyasına XVII yüzyılda Türk gulamlar tarafından tanıtıldı.

Türk kılıcı doruk noktasına Kanuni döneminde ulaşmıştır. Bu dönemde kılıcın kitlesinden çok şekli ön planı çıkmıştır. Düz ve ağır Ortaçağ kılıçlarında bileğin ustalıkla hareketi esas olmuştur. Bu nedenle de Türk kılcının kitlesi, boyu ve eğriliği arasındaki oran daima düşünülmüştür. Kabzadan itibaren düz bir şekilde uzanan taban, uca yaklaştıkça yukarı doğru eğrilik kazanır. Bu eğriliğin kabzadan sonra ne zaman başlayacağı ve kaç derecelik bir açıyla döneceği son derece önemlidir. Çünkü, kol kuvvetinin bir noktada toplanarak en tesirli darbeyi yaratması ve kılıcın geri çekilişinde tesirin devamlılığı hesaplanmıştır.Ayrıca kılıcın hafifliği, kullananın çabuk ve süratli olmasını sağlar. Bu yüzdendir Türk kılıcı hiçbir zaman ağır, hantal ve kaba kuvvet isteyen silah olmamıştır.[458]

Bu tür silahlar uzun bir sap ve sivri bir temrenden oluşan silahlardır. Çoğunlukla tek elle ve darp edilerek kullanılır. Fakat bazı kısa türleri atılarak da

[457] A.Bakır. **a. g. e** . . s. 400

[458] Turgay Tezcan, **a. g. e** . , s.15-16

etkili şekilde kullanılır. Mızrak, Cirit, Çatal, Harbe, Tıpan, Zıpkın ve Alem gibi türleri vardır. Aslında bu tür silahların hepsi genel olarak mızrak çeşidi olarak kabul edilirler.

Türk mızrakları gövde, temren ve perçemden oluşmaktaydı. Türk mızrakları, gövde uzunlukları ve temren biçimlerine göre sınıflandırılabilir. Gövde uzunluklarına göre sınıflanan mızraklardan en yaygın olanı Cirittir. Bir çok tarihi kaynak, Türklerin okların yanı sıra mızrak atarak da oldukça etkili savaştığını belirtir. Cirit, aynı zamanda bir ata sporudur. Bu spor eski askeri amaçla yapılan oyunların daha sonraki yüzyıllara yansıyan bir hatırasıdır. Resimli vesikalardan Memluk süvarilerinin de mızraklarla bazı oyunlar oynadığını göstermektedir. Fakat bu oyunlar daha çok uzun mızraklarla oynanan oyunlardır. Uzun mızraklarla yapılan dövüşlerin savaş alanında taktiksel içerik ve niteliği farklıdır.

Mızrakların temren biçimlerin de aynı ok temrenleri gibi çok çeşitlidir. Hatta bir çok temren biçimi birbirine benzer. Tespit edebildiğimiz temren biçimleri şunlardır: Yassı Gövdeli ve Sivri Uçlu Temrenler, Çatallı ve Kancalı, Temrenler Üç Çatallı veya Lâle Biçimli Temrenler, Sap Yuvası Kalın Temrenler, Uç Kısmı Sivri ve İnce Temrenler, Sap Yuvasından Başlayarak Kenarları Zikzak Yapan Temrenler, Çok Dilimli Temrenler, Küt veya Yuvarlak Uçlu Küçük Başlıklı Temrenler.

Mızraktaki perçem Türk mızraklarının karakteristik bir özelliği olarak kabul edilir. Mızrağın temren eteğinin altında bulunan kuyruk ve kumaşlara perçem denilmektedir. Bunlara **hotoz** adı da verilir. Savaş, yas ve şehitlik mertebesine

yükseliş gibi anlamlar ifade eden perçemler, aynı zamanda Alplik simgelerinin başında gelir. Türklerde Alplik özel bir kurumdur. Kendine özgü bir anlayışı vardır. Orta Asya Türk askerleri için adeta, erişmek istenen bir mertebedir. Alpler, kılıç, yay, mızrak, kalkan ve topuz gibi silahlar kullanılırlardı. Tamamen zırhlı olan bu askerlerin atları iyi koşumlanmıştır. Türk söylencelerinde sık olarak Alplere yer verilir.

Alpler mızraklarında kendi sancaklarını taşıyabiliyorlardı. Bu sancaklar genellikle kırımızıydı. Fakat devletin sancağı ile Alp sancağı birbirinden farklı idi. Devlet tuğlar ve sancakları savaş alametlerinin başında gelmektedir. Savaş zamanında devlet tuğları ve sancakları açılır ve böylece seferberlik ilan edilmiş olurdu. Tuğ, Sancak, Bayrak, Perçem ve Alemimin, X-XIV yüzyıllar arasında kesin olarak birbirinden ayrıştırılmadığını görüyoruz. Hatta çoğu zaman hepsi aynı anlamda kullanılmaktaydı. Bazı örneklerde tuğ-alem-sancak tek bir gönder üzerinde birleşmektedir. Bununla birlikte İlk Türk-İslam Devletlerinde olmayan bu ayrımın Osmanlılarda oluştuğu görülmektedir.

Sancakların bir diğer işlevi ordu ve birlikleri savaş alanında sevk ve idare etmekte kullanılmasıdır. Orduyu sevk ve idarede kullanılan bir unsur da üflemeli ve vurmalı çalgılardır.

Vurucu silahlar tek veya iki elle kullanılan; hedef üzerinde ezici, parçalayıcı ve yıkıcı tesir bırakan silahlardır. Bunlar genellikle baş ve sap denilen gövde kısmından meydana gelirler. Vurucu silahlar arasında en önemli olan **Topuzlar** dır.

Topuzlarında pek türü vardır. Genellikle başlık bölgesinin biçimine göre bu isimleri aldıkları görülmektedir.X-XIV. yüzyıllar arasında en önemli topuz çeşidi, **Şeşper** dir. Şeşper, Farsça bir kelimedir ve "altı dilimli" anlamına gelir. Gerçektende şeşperler genellikle altı dilimli topuzlardır. Fakat daha XIV. yüzyılın başından itibaren altıdan fazla dilimlere sahip olan şeşperler görülmeye başlar.

Bu silahların savaş alanlarındaki kullanımından çok taşıdıkları anlam üzerinde durmak gerekir. Şeşperler hükümdar silahı olarak kabul edilirler. Bu yüzden bir çok Türk hükümdarının bu silahı taşıdığı bilinmektedir. Yalnız; Reşidüddin'in minyatürleri şeşperlerin XIV. yüzyılda Moğol askerleri tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlandığına işaret etmektedir.

Dikkatimizi çeken vurucu silahlardan biri de; **hayvan başlı çomaklardır**. Bu tür çomakların Yakındoğu'da İlkçağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Fakat, minyatürlerde hükümdarların elinde görülen veya savaş alanlarında hükümdarların silah kullandığı görülen bu silahların baş bölümündeki hayvan tasvirleri oldukça ilgi çekicidir. Benzerlerini Uygur duvar resimlerinde sıkça gördüğümüz bu hayvan tasviri, stilize ejder-kurt başıdır. Benzer bir çomağın bir XVI. yüzyıl Osmanlı minyatüründe, bir dervişin elinde tasvir edilmesi, bu konuyu daha da ilgi çekici yapmaktadır. Bu ikonografinin menşei ve Türk-İslam dünyasındaki anlamı hakkında daha çok çalışma yapmak gereğini, belirtmek gerekir.

Ağır silah çeşitlerinin ilk defa Çinli mühendisler tarafından Türklere öğretildiğini veya bizzat Çinli mühendisler tarafından Türkler için yapıldığını

varsaymaktayız Bunun yanı sıra ağır silahların Türkler tarafından,özellikle X. yüzyıldan sonra, yani Türklerin İslam dünyasının hakimi olmaya başlamasından sonra, yaygın bir biçimde kullanıldığını söyleyebiliriz. Ağır silahlar; farklı uygarlıklardan, farklı milletlerden, farklı kültür ve dinlerden gelen mühendislerin ve ustaların tarihi süreç içindeki düşüncelerinin, planlarının, deneylerinin ve tecrübelerinin aktarımsal olarak gelişmesiyle oluşmuştur.

Ağır silahları; **Fırlatma Esasına Dayalı Ağır Silahlar** ve **Kuşatma Makineleri** şeklinde iki grup çatısı altında ele alabiliriz. Fırlatma esasına dayalı silahlar kapsamına **Mancınıklar, Arrâdeler** ve **Zenberekler** girer. Mancınıklar ahşap bir çatı ve halatlarla birlikte ağırlık merkezinin ani değişimiyle ortaya çıkan enerji açığı ilkesiyle çalışır. Bu esasa göre çalışan mancınıklar ağır taşlar atar ve büyük neft fıçıları atarlardı. Arrâdeler ise; daha hafif taşlar atan mancınık türüdür. Arrâdeler bükülmüş iplerin serbest bırakılması ilkesine göre çalışıyordu. Zemberekler ise; Tatar yaylarının büyük olanıydı. Bunların bir diğer adı; **Tir-Çarh** idi. Büyük oklar ve gülleler atabiliyordu.

Bu silahların hepsinde esneme kapasitesi yüksek olan halat kullanılırdı. Bu halatların yapımında esnekliği daha da arttırmak için, hayvan sinir ve tendonları kullanılıyordu.. Kaynaklarda, Fırlatma Esasına Dayalı Ağır Silahlarının hareketli hedeflere karşı etkisiz olduğu;Fakat kuşatma makinelerine karşı da oldukça etkili olduğu belirtilmektedir.

Ağır silahların tarihsel gelişim süreçleri hakkındaki bilgilerimiz daha çok Batı kaynaklı bilgilere dayanmaktadır. Fakat özellikle İslam dünyasının Eski Yunan ve Roma'nın mühendislik bilgilerine çok büyük bir ilgiyle yaklaştığı ve X. Yüzyıldan sonra onları geliştirdiği bilinmektedir. Benzer bir şekilde Çin mühendisliğinin, İslam dünyasında Moğolların Çin'den getirdiği mühendisler ve ustalar aracılığıyla yaygınlaştığı bilinmektedir.

Kuşatma makineleri, kale veya şehir surlarına karşı verilen savaşlarda kullanılan silahlardır. Belli başlı kuşatma makineleri şunlardır : **Koç Başı (Kebş) - Debbâbe (Kaplumbağa), Kuşatma(Saldırı) Kuleleri.**

Askerlerin kendini korumak için kullandığı her türlü silah **koruyucu silah** kapsamına girmektedir. Bu bağlamda aslında, saldırı silahı kapsamına aldığımız her silah aynı zamanda bir koruyucu silahıdır.

Kalkanları; **Yapım Malzemesine Göre Kalkanlar** ve **Biçimsel Özelliklerine Kalkanlar**, şeklinde incelemek mümkündür. Türk kalkanlarını, yapım malzemesine göre ele aldığımızda, Ahşap, Demir-Çelik, Bakır, Deri, Dal (Çit Örme) Kalkanlar olarak; biçim özelliklerine göre ise; **Dairesel Kalkanlar, Damla veya Yaprak Biçimli Kalkanlar, Kare veya Dikdörtgen Kalkanlar Yarım Daire Biçimli Kalkanlar** olarak sınıflandırmak mümkündür.

Koruyucu silah kapsamına giren başka bir unsu ise, zırh giyimleridir. Savaşlarda ok, kılıç, süngü vb. silahlardan korunmak için giyilen, demir halkalardan

veya plakalardan yapılmış giysilere ve takılan korunmalıklara zırh denir. Zırh giyimleri, insan zırh giyimleri ve hayvan zırh giyimleri şeklinde bölümlere ayrılır. İnsan zırh giyimlerinin **Miğfer, Gövde Zırhı, Kolçak, Dizcik** çeşitleri vardır.

Başı korumak için giyilen zırha **Miğfer** veya **Tolga**; gövdeyi korumak için giyilen zırha **Gövde Zırhı** veya **Zırh Ceket;** Kolları korumak için kullanılan zırhlara **Kolçak** veya **Korucuk;** bacakları korumak için giyilen zırhlara **Dizcik** veya **Dizcek** denilmektedir. Bunların dışında eldiven, çizme, pantolon, kaftan,mintan ve kemer gibi diğer tamamlayıcı giysiler de X-XIV.yüzyıllarda Türk askerleri tarafından kullanılmıştır.

Askerlerin başını dış darbelerden korumak için giydiği askeri başlıklara **miğfer** denir. Türk miğferleri, **gövde (kubbe)** ve **siperliklerden** oluşur. Gövdenin **tepelik, göbek** ve **eteklikten** olmak üzere üç bölümü vardır. Siperliklerin de **yüz, kulak** ve **ense siperlikleri** olmak üzere üç bölümü vardır. Özellikle, Türk miğferlerinin gövdeleri kendine has karakteristik biçimsel unsurları bünyesinde barındırır.

Türk miğferleri, içinde bulunan kadife yastıklar sayesinde çıplak başa giyilebilmekte; aynı zamanda bu özellikleriyle yazın sıcağa karşı, kışın soğuya karşı askerlerin başını koruyabilmekteydiler.Bununla birlikte Türkler miğferleri, normal başlıkların altına veya üstüne de giyilmekteydi. Sarık, kavuk veya börklerin altına gelecek şekilde miğfer giyilmesine sıkça rastlanmaktaydı. Türk miğferlerinin erken devirlerden itibaren sahip olduğu biçimler ve bu biçimlerin kendilerinden önce ve

sonrakileriyle yapılmış olduğu etkileşimler Türk miğferlerinin tarihi gelişimini ortaya koymaktadır.

Gövde Zırhlarının pek çok çeşidi vardır. X-XIV. yüzyıllar arasında Türklerin **Plakalı Zırhları** ve **Çelik Örme Zırhları** yoğun olarak kullandığını görmekteyiz. Bunun yını sıra; boy askerleri arasında sık olarak tercih edildiği anlaşılan deri plakalarla dikilmiş **askeri kaftanları** da göz ardı etmemek gerekir.

Plakalı zırhların kapsamına da pek çok zırh çeşidi girer. Fakat bu zırh çeşitlerinden en yaygını ve X-XIV yüzyıllar arasında Türkler tarafından en çok kullanılanın **Şerit Plakalı Zırhlar (Lamellar Armour)** olduğunu söylemek yanlış olmaz. Şerit Plaka Zırhlar deri, kemik, ahşap veya metal küçük plakaların kumaş üzerine dikilmesiyle veya tellerle tutturularak bağlanmasıyla yapılıyordu.

Şerit plakalı zırhların iki temel çeşidi vardır. Birincisi, dikdörtgen veya kare plakaların düz yatay sıralar halinde fakat birbirinin üstüne gelmeyecek şekilde askeri kaftanlara dikilmesiyle oluşan zırhlar. İkincisi ise, küçük dikdörtgen demir veya çelik plakların, üzerine açılan deliklerin arasından geçirilen deri kayışlarla balık pulu şeklinde birbirinin üzerine gelecek şekilde tutturulmasıyla oluşan zırhlardır Selçuklu dönemine ait günümüze kalan tasvirlere dayanarak Selçuklu askerlerinin de şerit plakalı zırh gömlekler kullandıklarını söyleyebiliriz.. Bu zırhlar genellikle kısa kollu olduğunu ve balık pulu şeklinde dizildiğini görmekteyiz

Şerit plakalı zırhların dışında bir de **Yekpare Plakalı Zırhlar** vardır. Orta Asya kökenli olan, bu tür zırhlar da Türk askerleri tarafından kullanılmıştır. Bunların iki tipi vardır: **Aynalar** ve **Göğüslükler.** Bu tür büyük metal plaka kullanımı, XVI. yüzyılda tam anlamıyla kendini bulan, **Şerit Plakalı Zırhlara** ve **Disk Zırhlara** öncülük etmiştir

Türklerin yoğun olarak kullandığı bir diğer zırh türü de **Çelik Örme Zırhlar** dır. Bu tür zırhlara **Zincir Zırh** da denilmektedir. Çelik örme zırhlar uzun veya kısa olduğunu görmekteyiz.. Uzun olanlarında genellikle yırtmaç bulunmaktadır. Bu tür zırhlar uzun kollu veya kısa kollu olmaktaydı. Kolsuz örneklere Türk örme zırlarında pek rastlanmaz. Kısa kollu zırhlara daha çok rastlamaktayız. En yaygın olan örme biçimi, dört yuvarlak halkanın birbirine bağlanmasıyla yapılan dörtlü örme biçimdir. Dörtlü örme biçiminin **Sık** ve **Gevşek** olmak üzere iki temel örme modeli vardır.

Yukarıda bahsedilen iki zırh türünün XV. yüzyıldan itibaren Türk zırhlarında birleştiği görülmektedir. Çelik Örme Zırhlar ile ve Çelik Plakalı Zırhların bir arada kullanılmasıyla oluşan ve Osmanlının yanı sıra Memluk, Akkoyunlu ve Safaviler tarafından da kullanılan bu zırhlara Batı dünyası **"Yushman"** ve **"Bakhteretz"** olarak adlandırır.

Türklerin giydiği milli kıyafetlerin başında **Kaftanlar** gelir. Kaftanların yapılış tekniklerine, yapımında kullanılan hammaddelerine, ölçülerine ve kullanım alanlarına göre belirlenen pek çok çeşidi vardır. Bunlardan bir tanesi de **Askeri Kaftan** dır.

Türk kaftanlarının ayrılmaz bir parçası olan kemerler ve kuşaklar Türk Milli Kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. Askeri kaftanları önden bağlamak için kullanılan her türlü kuşağı **askeri kuşaklar** olarak adlandırabiliriz. **Askeri Türk kemerleri** ise; madeni plakalarla süslü, madeni tokalı ve yanlarda çok sayıda askılı kayışı bulunan kemerdir. Madeni plakalarla süslü, madeni tokalı ve yanlarda çok sayıda askılı kayışı bulunan kemer biçimin neredeyse hiç değişmeden X-XV. yüzyıl arasında Türk-İslam dünyasında yaşadığını görmekteyiz.

Türkler sosyal seviyelerine, özel zevklerine ve varlık derecelerine göre çeşitli maddelerden yaptıkları kemer ve tokaları takarlardı. Madeni plakalarla süslü, madeni tokalı ve yanlarda çok sayıda askılı kayışı bulunan ve İslam öncesi ve sonrası dönemde özel anlamlar içeren Türk tipi kemerlerin, bazı günlük ihtiyaçların karşılayan malzemelerin taşınması ve askerlerin yaya haldeyken silahlarını bellerinde taşımasına olanak vermesi açısından, bir askerin günlük hayatında da çok önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Türk Alplerinin yanlarından ayırmadığı bir diğer özel unsur da **Cenk Atları** dır. Atlar, Türklerin hem ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında çok özel bir yere sahip idi. Atların, savaş alanında Türklerin kullandığı en etkili silahlardan biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Türk cenk atları savaş alanında kullanılan özel taktik ve stratejiler için; saldırı, geri çekilme ve pusu manevraları için özel olarak eğitiliyorlardı. İyi eğitimli cenk atları Türk süvarisinin en önemli yardımcısıydı.

Cenk atlarının etkili olması için, atın eğitiminin ve özelliklerinin yanı sıra at koşum takımları ve eyerlerin kalitesi ve kullanım özellikleri de önem taşımaktaydı.

Türk **eyerleri** oldukça geniş eyerlerdir. Eyerlerin ön ve arka kaşları yüksektir. Yüksek kaşlar Türk eyerlerinin Orta Asya'dan günümüze kadar gelen karakteristik özelliği olmuştur. Eyerin sağa-sola doğru kayması hem kayışlarla hem de binici tarafından üzengiyle sağlanmaktaydı; arka yada öne doğru kayması ise **göğüs kayışı** ve kuyruğun altından geçen **kuskun** ile engellenmekteydi.

Bu tür özellikler biniciye rahatlık sağladığı gibi aynı zamanda biniciye daha çok hareket imkanı vermekteydi. Bilindiği gibi, **üzengi** Türklerin icat ettiği bir şeydi ve süvarinin ayağa kalkarak ve arkasına dönerek atış yapmasını sağlayan en önemli unsurdu. Bu yüzden X. yüzyıldan sonra daha geniş tabanlıklı üzengiler kullanılmıştır. At koşumları ise atı, yönlendirmede ve idare etmede kullanılmaktaydı.

Türk kültürüne özgü sembollerin çoğunluğunun at giyimlerinde toplandığını görmekteyiz. Kayışlardaki çeşitli simgesel unsurlarla birlikte at giyimlerinin çeşitli bölgelerinde yer alan **Hotoz**, **Moncuk** ve **Gaşiye** gibi alametler, aynı zamanda Türk kültürünün uzak geçmişinin izleri olarak kendilerini göstermektedir.

X-XIV. yüzyıllar arasında Türkler tarafından kullanılan silahları, elde veriler ışığında biçimlerini incelediğimizde; kendinden bir öncekinin biçim ve tekniğinden etkilendiğini ve kendinden bir sonrakinin biçim ve tekniğini etkilediğini görmekteyiz. Konumuz olan **X-XIV Türk Silahları ve Savaş Araç-Gereçleri,** XV-

XVII. yüzyıllar arasında özellikle Osmanlıda doruk noktasına ulaşan Türk silahlarının **yapım ve biçim teknolojisinin** hazırlık ve geçiş dönemini ortaya koymak için yapılan bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Bu çalışma aynı zamanda Türklerin sosyo-kültürel hayatında kavramsal olarak da önemli bir yer tutan Türk silahlarını biçimsel ve kronolojik olarak sınıflandırmaya yönelik gelecekteki çalışmalara bir hazırlık niteliği taşımaktadır. Bazı konu başlıkları altında söz konusu sınıflandırmalara yönelik girişler yapılmıştır. Fakat, bu çalışmada ağırlıklı olarak tespit ve tanımlamalara yer verilmiştir. Bu tespit ve tanımlamalar son derece önemlidir. Zira, Doğan Kuban'ın da belirttiği gibi; *"Bir şeyi ulusal kültüre mâl etmenin yolu, kimliğinin doğru tanımlanmasına bağlıdır"*.[459]

[459] Doğan Kuban, **"Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler"**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s.34

KAYNAKÇA

1. AHMED BİN MAHMUT, **Selçuk-nâme I**, haz :Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
2. ALEXANDER David, **The Arts Of War of 7th. to 19th. Centuries**, Newyork, 1992.
3. AL-HASSAN Ahmed Y, **Potassium Nitrate in Arabic and Latin Sources**, paper presented to the XXI International Congress for the History of Science, Mexico City, 2001. www. aramcoworld.com.
4. ALPARGU Mehmet, **Diğer Kaynaklarla Karşılaştırma Yoluyla Baburname'nin Türk Devlet Teşkilatı Bakımından Değerlendirilmesi**, Ankara Ünv. Sos. Bilm. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1984.
5. ALPTEKİN Coşkun, Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyubi Devleti Askeri Teşkilatına Etkileri, **Belleten**, Cilt. LIV,1990, s. 17-120.
6. ASLANAPA Oktay, **Türk Sanatı**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.
7. ASODAV Ferda, **VIII-X.YY'larda Abbasi Ordusundaki Türk Muhafızlarının Sayısı ve Onlar İçin Yapılan Harcamalar**, Çev: Mahmut Yavaş, Türkler Ansiklopedisi, Cilt IV, Yeni Türkiye Yayımları, Ankara, 2002, s.375-380.
8. ATAMELİK CÜVEYNİ, **Tarih-i Cihangüşa"** Çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.
9. ATASOY Nurhan, Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı : IV, İ.Ü Edebiyat Fak. Dergisi Sanat Tarihi Enstitüsü, 1970, s. 111-151.

10. AZİMLİ Mehmet, Abbasiler Dönemeinde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu, **Türkler Ansiklopedisi**,Cilt IV,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.364- 73.

11. AZİZBEKOVİ P.A, **Oriental Arms and Armour**, Akademia Nauk Azerboidzhanskoi, SSSR Müzei İstorii, Azerbaidzhava.

12. BABÜR , **Babürname : Babür'ün Hatıratı**, Haz : Reşit Rahmeti Arat, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.

13. BAYÇOROV S.Y., **Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri** Kültür Bakanlığı, Çev: Muvaffak Duranlı, Ankara, 1996.

14. BAER EVA, **Notes on the Formation Of İranian İmagery İn The 13.Century**, The Art İran and Anotolia [Edit by William Watson], Üniversty of London, s. 96-109.

15. BAKIR Abdülhalık, **Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi,** Ankara, 2002.

16. BARTHOLD. V.V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan,** Haz : Hakkı Durdun Yıldız, T.T.K Basımevi, Ankara, 1990.

17. BELLİ Oktay, **Kırgızistan'da Bulunan Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

18. BİLKADİ Zayn, The Oil Weapons, **Aramco World**, Volume 46, Number 1 January-Febrary 1995. www. aramcoworld.com

19. BİLKADİ. Zayd, Land of the Naphtha Fountain, **Aramco World** ,Volume 46, Number 5 September/October 1995. www. aramcoworld.com

20. BOĞUŞLU Mahmut, **Selçuklu Döneminde Anadolu'ya Yapılan Akınlar(1049 Pasinler-1071 Malazgirt Zaferleri)**, Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 1981.

21. BORİSENKO Alisa, Güney Sibirya ve Merkezi Asya Türklerin Tatbiki Dekorasyon Sanatı, Çev: Kenan Zamanov, Sadık Sadıkov, **Türkler Ansiklopedisi**,Cilt IV,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, 105-109.

22. BOZDEMİR Mevlut, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara Üniversitesi S.B.F Yayınları, Ankara, 1982

23. BOZKURT Nebi, Kılıç Maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara, 2002, s. 405-408.

24. BOZKURT Nebi, Mancınık Maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, Ankara, 2003, s. 564-567.

25. BRODBURY Jim, **The Medieval Archer**, Boydell Press, U.K., 1999.

26. CAHEN Claude, **Osmanlıdan Önce Anadoluluda Türkler**, Çev: Yıldız Moran, E yayınları Tarih Dizisi, İstanbul, 1979.

27. CAN Yılmaz, **Türk Şehirciliği** , Diyanet İşleri Başkanlığı Web Kütüphanesi, http://www.diyanet.gov.tr.

28. CHEN C. L. , **A Study Of Türkic Weapons**, Altaistic Studies, Konferans 12, Stockholm,1995.

29. CLAVİJO Ruy Gonzales , **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, Çev: R. Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

30. COE M D. & CONNOLLY P. , **Swords and Hilt Weapons**, London : Wedenfeld and Nicholson, 1989.

31. ÇAĞATAY Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, T.T.K Basımevi, Ankara, 1997.

32. ÇETİN Engin. **XI.Yüzyıl ve Öncesi Türkçesinde İnsan Yapımı Nesne Adları**, Çukurova Ünv. Sos. Bilm. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2002.

33. ÇORUHLU Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

34. DENNİS George, **Maurice's Strategikon : Handbook of Byzantine Millitary Strategy**, Philadeplhia : Universty of Pennsylvania Press, 1984.

35. DİYARBEKİRLİ Nejat, **Hun Sanatı**, M.E.B Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

36. DÖNMEZ Şevket, Ön Ösya'da İskitler, **Türkler Ansiklopedisi**,Cilt IV,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 33-49.

37. DUBROWSKY Dmitry, Cuci Ulusunun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt III , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 80-87.

38. DÜNDAR Ali Merthan, **Askeri ve İdari Teşkilatlanma Bakımından Anadolu Selçuklu Devletindeki Orta Asya Etkileri**, Hacettepe Ünv. Sos.Bil.Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

39. EBERHARD Wolfram, Tobaların Hayvancılığı, **Türk Tarih Kongresi IX**, Ankara, 1945, s.485-494.

40. ELGOOD Robert, **İslamic Arm and Armour**, London,1979.

41. ERALP Nejat, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, Ankara, 1993.

42. ERDEM Sagon, Balta : Dünyanın En Eski Alet ve Silahı, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, İstanbul, 1987.

43. ESİN Emel, **Türkish Miniature&Painting**, Art Tresures Of Asia, Gen Edit. Jana Gaston Mahler, Charles Totle Campany, Tokyo, Japan, 1960.

44. ESİN Emel, Türk Sanatında At, Çev: Banu Bektaş.İbrahim Özçelik, **Türkler Ansiklopedisi**,Cilt IV,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara, 2002, s. 126-143.

45. ESİN Emel, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.

46. FİNKELSHTEYN Norman J, **The Silk Road Designs Armoury**, www.enteract.com, normlaw@yahoo.com.

47. GİLLETON G. Howard, **Complete of The Bow and Arrow** Derrydale Press, 1994.

48. GORDLEVSKİ V. **Anadolu Selçuklu Devleti** Çev. Azer Yaran, Onur yay, Ankara, 1988.

49. GORE Tery, The First Victory of The First Crusade: Dorylaeum, 1097A.D, **Military History**,Vol.15, No.2, June, London, 1988.

50. GORELİK M. Viktorovich, **Armii Mongolo-Tatar X-XIV vekov**, Moskow, 2002.

51. GÖKYAY Orhan Şaik, **Dede Korkut Hikayeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları , No : 252, Ankara, 2000.

52. GRAY Basil, Shahnama İllustration From Firdausi To The Mongol İnvasions, Edited by Robert Hillenbrand, **The Art Of The Saljüqs İn İran And Anatolia (Procedings of a Symposium Held İn Edinburg İn 1982)**, Mazda Pubblishers, California, 1994, s. 96-105.

53. GRUBE ERNST, **Persian Painting İn The 14 Century**, Supplle Menton 17 agli Annali, Vol.38, Fasc.4 Napoli, 1978.

54. HANSORD George Agar, **The Book of Archery** Derrdale Press, Lyon,1994.

55. HART Liddel, **Strateji Dolaylı Tutum** , Çev;Cemal Enginsoy, ASAM, Ankara,2002.

56. HINDRICHS J. C., Anadolu Selçuklu Paraları Üzerindeki Resimler, Çev. A.Ayhan, **Tarih Dergisi,** Sayı : 57, İstanbul, 1991, s. 29-37.

57. HUDYAKOV Y. S., Eski Türklerde Silah, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.468-477.

58. ISLES Fred, Turkish Flight Arrows, **Journal of the Society of Archer-Antiquaries**, volume 4, 1961. www.enteract.com

59. İBN BİBİ, **El Evamir'ül Ala'iye Fi'l Umuri'l Ala'iye (Selçukname) I-II.**, Çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.

60. İNAN, Abdülkadir, Bayrak,Tuğ,Sancak, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K Basımevi,C.II, Ankara, 1989, s. 298-302

61. KAYABALI. İ, ARSLANOĞLU. C, **Doruk Türk Ordusu Tarihi**, Dede Korkut yayınları, İstanbul, 1984.

62. KINDÎ, **Kılıç ve Çeşitleri** Hazırlayan : İdris Zengin, Ankara Ünv. D.T.C.F Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1972.

63. KİNG FAİSAL İNSTİTUTE, **Weapon of The İslamic World : Swords and Armour** King Faisal Center for Research and İslamic Studies, Riyadhi,1996.

64. KİTAPÇI Zekeriya **Ortadoğu Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara, 1987.

65. KİTAPÇI Zekeriya, Halife El Mamun'un Hilafet Ordusunun Türkleştirilmesi Yolundaki Teşebbüsleri ve Bunun Tarihi Dayanakları , **X.Türk Tarih Kongresi(22 Eylül-26 Eylül)**, cilt III, T.T.K Basımevi,Ankara, 1991, s. 855-883.

66. KLOPSTEG E. Paul., **Türkish Archery and Composite Bow**, Derrydale Press, 1992.

67. KOCA Salim, Türkiye Selçukluları Devletinde Hükümdarların Aldıkları ve Kullandıkları Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri, **III.Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1993.

68. KOŞAY Z. , ÇETİN P. , Etnografya Müzesindeki Alemler, **Türk Etnografya Dergisi, Ayrı Basım,** Ankara, 1959.

69. KÖYMEN Mehmet Altay, Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı, **Ankara Ünv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1967.

70. KÖYMEN Mehmet Altay, Selçuklu Ordusu, **Türk Tarih Kongresi III**, Ankara 1986, s. 1059-1069.

71. KÖYMEN Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C.III, T.T.K Basımevi, Ankara, 1992.

72. KUBAN Doğan, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

73. KWANTEN Luc, **History of Central Asia; 500-1500**, Leicester Ünv. Press, 1979.

74. LANDELS J.G , **Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik**, Çev : Barış Bıçakçı, Tübitak Yayınları, Ankara, 1996.

75. LAWRENCE Lee, History's Curve , **Aramco World**, Volume 54, Number 5 September-October, 2003.

76. LENİHAN John, **Bilim İş Başında** , Çev : Barış Bıçakçı , Ankara, 2001.

77. MCEWEN E, ELMY D, Whistling Arrows, **The Journal of the Society of Archer-Antiquaries**, Volume 13, 1970, www.enteract.com

78. MERÇİL Erdoğan, **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, T.T.K.Basımevi, Ankara, 2000.

79. MİCHALEK Andrzej, **Wyprawy Krzyzowe Armie Ludow Tureckich**, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa, 2003.

80. NİCOLLE David, **Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks**, Edited by : Lee Johnson, Worior Series, London, 1994.

81. NİCOLLE David, **Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades**, London , 1944.

82. NİCOLLE David, Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature, Edited by Robert Hillenbrand, **The Art Of The Saljüqs İn İran And Anatolia (Procedings of a Symposium Held İn Edinburg İn 1982),** Mazda Pubblishers, California, 1994, s.247-256.

83. NİZAM'ÜL-MÜLK, **Siyasetname**, Çev: Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2003.

84. NUHOĞLU Güler, Gazneli Devlet Teşkilatı, **Türkler Ansiklopedisi,**Cilt V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 286-308

85. ÖGEL Bahaeedin, Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında , **Ankara Ünv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt VI. Sayı 5, 1948 Kasım-Aralık, s. 431-460.

86. ÖGEL Bahaeedin. **"Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar"**, Kültür ve Turizm Bakanlığı 244, Ankara, 1984.

87. ÖGEL Bahaeedin, **Türk Kültürü Tarihi,(Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)**, T.T.K Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 1984.

88. ÖGEL. Semra, Anadolu Selçuklu Sanatının Kaynağı : Gazne Sanatı, **Türk Kültürü ve Araştırmaları**, Sayı II, Ankara, 1964, s.197-205.

89. ÖNEY Gönül, İran Selçukluları İle Mukayeseli Olarak Anadolu Selçukluda Atlı Av Sahneleri, **Sanat Tarihi Yıllığı,** Sayı : II , İ.Ü Edebiyat Fak. Dergisi Sanat Tarihi Enstitüsü, s.142-168.

90. ÖZÖN Mustafa Nihat, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 5. baskı, İstanbul, 1973.

91. ÖZTOPÇU Kurtuluş, **Kıtab Fi'İlm An Nuşşab, (Memlük Kıpçakcasıyla Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı)**,Türk Dilleri Araştırma Dizisi : 34, İstanbul, 2002.

92. PANT N.Gayatri, **Mughol Weapons İn Babürname**, Agamkala Prakashan, NewDelhi, 1989.

93. PARLAR Gündegül, **Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

94. PATERSON W.F., **A Guide to the Crossbow**, Published by the Society of Archer-Antiquities, 1990. www.enteract.com

95. PARRY V. J, İslam'da Harb Sanatı, **İ.Ü.E.F Tarih Dergisi, sayı 28-29'dan Ayrı Basım,** İstanbul, 1975.

96. PARRY V.J, Osmanlı'da Kullanılan Harp Malzemelerinin Kaynakları, Çev: Salih Özbaran, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı3, Ankara, 1973, s.35-46.

97. RABİE H., **The Training of the Mamluk Faris.** War, Technology and Society in the Middle East, Edit by V.J. Parry and M.E. Yapp, Oxford: Oxford University Press, 1986.

98. ROSANY L., **Tarihte Türklük**, III.Baskı, T.K.A. Yayını, Ankara, 1993.

99. RİCE Tamara Talbot, **The Seljuks İn Asia Minor ,** London : Thames and Hudson,1961.

100. ROUX. Jean- Paul, **Türklerin Tarihi**, Çev : Galip Üstün, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.

101. ROUX Jean- Paul, **Altay Türklerin Ölüm**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

102. SEVİM Ali, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi : İbnü'l Adim Bugyetü't taleb fi Tarihi Haleb(Seçmeler)**, T.T. K Basımevi, Ankara, 1989.

103. SEVİM Ali, Merçil Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Kültür ve Teşkilat)**, T.T.K Basımevi, Ankara, 1995.

104. SHEPHERD Dorothy , Salljüq Textiles- A Study İn İconnography, Edited by Robert Hillenbrand, **The Art Of The Saljüqs İn İran And Anatolia (Procedings of a Symposium Held İn Edinburg İn 1982)**, Mazda Pubblishers, California, 1994, s. 210-217.

105. SÖZEN Metin , TANYELİ. Uğur, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

106. SPULER Bertold, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür), İhanlılar Devri 1220-1350**, Çev : Cemal Köprülü, 2. Baskı, T.T.K Basımevi, Ankara, 1987.

107. SUN TZU, **Savaş Sanatı**, Çev : Sibel Özbudun-Zeynep Atman, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1996.

108. SÜSLÜ Özden, **Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, A.K.M., Ankara, 1989.

109. ŞEŞEN Ramazan, **X.Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı : İbn-i Fazlan Seyahatnamesi**, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975.

110. ŞEŞEN Ramazan, **El- Cahiz ve Türklerin Faziletleri,** İ.S.A.R, İstanbul, 2002.

111. ŞEŞEN Ramazan, Hıttin'de Salâhaddin Ordusu, **Belleten Cilt LIV**, Sayı 209, T.T.K Basımevi, 1991.

112. TAO Wang Chuan , **Çin'deki Moğol Devletinde Ordu ve Savaş Düzeni** Ankara Ünv. Sos.Bil.Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi,1983.

113. TERZİ Mustafa Zeki, Abbasi Kara Ordusunun Merkezi İdaresi ve Sınıfları, **Belleten Cilt LII**, sayı 205,T.T.K Basımevi, Ankara, 1988,s.1527-1538.

114. TEZCAN Turgay, **Silahlar** , Topkapı Müzesi 9, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Hizmetleri, İstanbul, 1983.

115. THE DİAGRAM GROUP, **Weapons : An İnternational Encglopedia From 5000 BC to 2000 AD.**, London, 1990.

116. TIZLAK Fahrettin, Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik, **Türkler Ansiklopedisi**,Cilt V,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.407- 414.

117. TRYJORKSKİ&DOROWSKİ&NOGRODZKA, **Hunowie Europejscy Protobutgorzy Chazorowie Preczygowie"** Polska Akademia Nauk, Wroclow,1975.

118. TRYJORSKİ E., Towards aBetter Knowloge of The Türkic Military Terminolgy, **Altaistic Studies**, Konferans 12, Stockholm,1995, s. 173-185.

119. TURAN Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1980.

120. TURAN Osman, Eski Türklerde Ok'un Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması, **Türk Tarih Kongresi IX**, Ankara ,1944, s. 305-318.

121. TUTEL Eser, **At ve Atçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

122. USTA Aydın, Moğol İstilası Döneminde Kıpçaklar ve Harzermşahlar Devleti, **Türkler Ansiklopedisi**,Cilt IV,Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 897-903.

123. UZUNÇARŞILI İbrahim Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara T.T.K Basımevi,1988.

124. UZUNÇARŞILI İbrahim Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II**, T.T.K Basımevi, Ankara, 1988.

125. ÜNSAL Yücel, **İslamic Swords And Swordsmiths**, İstanbul, 2001.

126. ÜNSAL Yücel, **Türk Okçuluğu**, A.K.M Yayınları, Ankara, 1999.

127. VİTRUVİUS. Çev. Suna Güven, 3. Baskı, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yaınları, İstanbul, 1998.

128. VRYNONİS. Speros, **Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri, Cogito Selçuklu Özel Sayısı** , Sayı29, Güz 2001.

129. WİLLİAMS Alan, **The Metallurgy of Muslim Armour**, Seminer on Early İslamic Science Monograph, No:3, May,1978. (Ayrı Basım)

130. YOUSSEF Joseph Nessim, The Battle Of Niciea Between The Seldjuk Turks And Peter The Hermet,Agust 1096.A.D (inThe Light of Comptemporary Latin and Byzantic, **X.Türk Tarih Kongresi(22 Eylül-26 Eylül)**, Cilt III, T.T.K Basımevi, Ankara, 1991, s. 991-1000.

131. YUSUF HAS HACİP, **Kutadgu Bilig**, Günümüz Türkçe Uyarlaması, Uyarlayan : Fikri Silahdaroğlu, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi/163, Ankara, 2000.

132. YÜCEL Erdem, **İslam Öncesi Türk Sanatı** , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, No : 22 , İstanbul, 2000.

133. ZABLOCKİ Wojciech , **Polish Saber Fencing : Analysis Of Fencing Movements**, Warsaw Poland, 1989.

134. ZAPNEPROVSKİ,Y.A. , The Nomads Of Northern Central Asia After The İnvasion Of Alexander, **History Of Civilizations Of Central Asia, Volume II, The Development Of Senetory and Nomadic Civilizations: 700BC**, Unesco Publishing, France 1994 , s. 457- 470.

Çizim Çizelgesi :

Çizim 1 : *Yay Bölümleri.*

Çizim 2 : *İngiliz Basit LongBow'larını Gösteren Bir Çizim, (George Agar Hansord,* ***The Book of Archery*** *'den Alınmıştır.)*

Çizim 3a&b : *Japon Asimeterik Yaylarını Gösteren Çizimler. (The Diagram Group,* ***Weapons : An İnternational Encglopedia From 5000 BC to 2000 AD.*** *, s. 98'den Alınmıştır)*

Çizim 4a&b&c : *Farklı Kültür Çevrelerine Ait Kompozit Yayların Genel Karakteristik Özelliklerini Yansıtan Çizimler.* ***Çizim 4a :*** *Klasik Türk Kompozit Yayı* ***Çizim 4b :*** *Kompozit Arap Yayı* ***Çizim 4c :*** *Sind Yayı, (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır)*

Çizim 6 : *Tatar Yayı ve Okunun bölümleri.*

Çizim 7 : *Erken dönem Tatar Yaylarının Tetik Sistemi ve Kullanım Biçimi, (The Diagram Group'dan Alınmıştır).*

Çizim 8 : *Kalkan İçinde Tatar Yayı Tasvirine Ait Çizim. (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades,*** *'dan Alınmıştır.)*

Çizim 9a : *İp-Makara Sistemi: Tatar yayının arka kısmına bir bağlı olan kemer ve bu ipe iliştirilmiş bir kancadan oluşan sistem. Bu sistem sayesinde Okçu çok az bir güç harcayarak seri bir şekilde atış mekanizmasını kurabiliyordu. W.F. Paterson,* ***A Guide to the Crossbow'dan*** *Alınmıştır.*

Çizim 9b : *İp Makara Sisteminin Kullanımını Gösteren İlistirasyon. (The Diagram Group'dan Alınmıştır)*

Çizim10a : *Çıkrık Sistemi: Tatar yayınında kullanılan mekanik sistemlerden biri. Burada atış mekanizması bir makara ve kanca yoluyla kurulmaktadır. W.F. Paterson,* ***A Guide to the Crossbow'dan*** *Alınmıştır.*

Çizim 10b *: Çıkrık Sisteminin Kullanımını Gösteren İlistirasyon. (The Diagram Group'dan Alınmıştır)*

Çizim 11 : *Gelişmiş Tatar Yayının Bölümlerini Gösteren Çizim (W.F. Paterson,* ***A Guide to the Crossbow'dan*** *Alınmıştır.)*

Çizim 12a&b : *Refleks Yaylarının Gerilim Şeması.* ***Çizim 12a*** *: (The Diagram Group'dan Alınmıştır)* ***Çizim 12b :*** *(Paul Klopsteg,* ***Türkish Archery and Composite Bow****'dan Alınmıştır,)*

Çizim 13 : *Türk Yaylarının Bölümlerini Gösteren Çizim. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 14 : *Yay Halkasının Açılması. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 15 : *Yay Asası. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 16 : *Yay Yapımında Kullanılan Malzemeler. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 17 : *Yayını Kuran İskit Okçusu. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 18 : *Küpido Yayı. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 19 : *İki Eğimli ve Kıvrım Kabzalı Yaylar. (N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Ç 20a&b Orta Asya Yaylarının Restitüsyonu ***Çizim 20a :*** *Göktürk Yaylarının Restitüsyonu (Y. S. Hudyakov,* ***Eski Türklerde*** *Silah'dan Alınmıştır.) Çizim 20b :*

Hun Yaylarının Restitüsyonu (Tryjorkski, ***Hunowie Europejscy Protobutgorzy Chazorowie Preczygowie****'den Alınmıştır.)*

Çizim 21 : *Uygur Okçuları ve Yayları. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 22 : *Varka & Gülşah Selçuklu Minyatüründen, Selçuklu Yaylarına Ait Çizim. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 23 : *İlhanlı Şehnamesinden Okçulara Çizimler. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 24 : *Şiraz Minyatüründen Okçu Çizimleri. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 25 : *Türk Okunun Bölümlerini Gösteren Çizim. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 26a&b&c : *Adi Gez ve Başpare Gez., Başpare ve Yeleğin Sıcak Tutkal ile Yapıştırılma Aşamalarını Gösteren Çizim. (Fred İsles,* ***Turkish Flight Arrows****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 27 : *Adi Gez, Normal Gez ve Helozonik Yelek Çizimleri .*

Çizim 28a&b&c&d : *Türk Oklar Uçlarının Çeşitli Biçim ve Türlerine Ait Çizimler.*

Çizim 29 : *XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Islık Çalan Ok Figürüne Ait Çizim. (Fred İsles,* ***Turkish Flight Arrows****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 30 : *Sesli Ok (Islık Çalan Ok) Uçları: 1,2 Çin Ağaç, 3,4,5,6 Moğol, 7 Japon, 8 Çin, Örneklerine Ait Çizimler. (Fred İsles,* ***Turkish Flight Arrows****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 31 *: Türklerin Kullandığı Sesli Ok (Islık Çalan Ok) Uçları. (Nejat Diyarbekirli,* ***Hun Sanatı****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 32 : *Sesli Ok Uçlarının Kesitini Gösteren Çizim (Fred İsles,* ***Turkish Flight Arrows****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 33 : *Türk Atlı Okçularının Atış yönlerini Gösteren Çizim. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 34 : Zingir Yüzüğünün Kullanımını Gösteren Çizim, (Paul Klopsteg, ***Türkish Archery and Composite Bow****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 35a : *Swarming(Geri Çekilme) Taktiği,* ***Çizim 35 b :*** *Mangudai (Turan) Taktiğini Gösteren Çizim.*

Çizim 36a&b : *Düz Sadak Ağızları ve Eğimli Sadak Ağızları. (N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim 37 a&b&c&d : *Sadak- Kılıç Çapraz Taşıma Biçimini Gösteren Çizimler. XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Elde Edilen Çizimlerdir. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 38 : *Uzun Tirkeşler. XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Elde Edilen Çizimlerdir. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 39 : *Kılıç ve Kınların Bölümlerini Gösteren Tanıtıcı Çizim. (Nejat Eralp,* ***Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 40 : *Türk Kılıçları. Eğimli kabzalar ve Balçaklar. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 41 : *Türk Kılçlarına Ait Balçaklar. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 42 : *Eğri Kılıçların Kesici Tek Vuruş Tekniği. (Wojciech Zablocki ,* ***Polish Saber Fencing : Analysis Of Fencing Movements****'den Alınmıştır.)*

Çizim 43a& b : *Selçuklu Kılıçlarını Gösteren Çizim. (Tamara Talbot Rice,* ***The Seljuks İn Asia Minor****'den Alınmıştır.)*

Çizim 44 : *Babür Dönemi Palmetli Balçağı Gösteren Çizim. (N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim 45 : *Pala*

Çizim 46 : *Ordos Satırları. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 47 : *Kıpçak Süvarisini Gösteren Çizim. (Aydın Usta,* ***Moğol İstilası Döneminde Kıpçaklar ve Harzermşahlar Devleti****'den Alınmıştır.)*

Çizim 48 : *Altay Berel Kılıçlarını Gösteren Çizim. (Y. S. Hudyakov,* ***Eski Türklerde Silah'****dan Alınmıştır.)*

Çizim 49a&b : *Kırgızistan'da Bulunan Balballara Ait Çizimler. (Oktay Belli ,* ***Kırgızistan'da Bulunan Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller)***

Çizim 50 Orta Asya Balballarında Görülen Kılıçların Çizimleri. (Y. S. Hudyakov, ***Eski Türklerde Silah'****dan Alınmıştır.)*

Çizim 51 : *Varka & Gülşah Minyatüründen Ayrıntı.*

Çizim 52 : *Türk-İslam Minyatürlerinde Karşılaştığımız En Eski Eğri Kılıç Örneği.* ***(David Nicolle, Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature****'den Alınmıştır.)*

Çizim 53 : *Kılıçlar. XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Elde Edilen Çizimlerdir. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 54 : *Türk Kılıcı Mekaniği. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 55 : *Göktürk Dönemi Soritski Buluntuları. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kültürü Tarihi****).*

Çizim 56 : *Göktürk Dönemi Hançer, Üzengi ve Ok Uçları. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kültürü Tarihi****)*

Çizim 58 : *Hançer ile Tasvir Edilmiş Bir Kırgız Balbalını Gösteren Çizim. (Oktay Belli ,* ***Kırgızistan'da Bulunan Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller****)*

Çizim 59 : *Hançerler. XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Elde Edilen Çizimlerdir. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 60 : *Volga Bulgar Bölgesinde Ele Geçirilen P biçimli Kılıç Kınları ve Kılıçları. (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kılıcının Meşe ve Tekâmülü Hakkında****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 61 : *Orta Asya'da bulunan Balta Temrenlerine Ait Bazı Çizimler. (Y. S. Hudyakov,* ***Eski Türklerde Silah****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 62 : *Orta Asya Kullanılan Bazı Savaş Baltalarına Ait Çizimler. Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 63 : *X. yüzyıl Kırgız Buluntuları İğneli Mızrak temreni, Eğri Hançer ve Üzengiler. Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kültürü Tarihi****).*

Çizim 64 : *Osmanlı Ordusunda Kullanılan Mızraklar. (Nejat Eralp,* ***Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 65a : *Malatya Meliki Kayser Şah Adına Darp Edilen Sikkeye Ait Çizim. (Gündegül Parlar,* ***Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler****).*

Çizim 65b : *Erzurum Meliki Mugis El-Din Tuğrul Şah Adına Darp Edilen Sikkeye Ait Çizim. (Gündegül Parlar,* ***Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler)***

Çizim 65c : *Varka&Gülşah Minyatürü. Mızraklı Asker Figürüne Ait Çizim. (****David Nicolle, Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature****'den Alınmıştır.)*

Çizim 66 a&b&c : *Varka&Gülşah Minyatürü. Mızraklı Asker Figürüne Ait Çizimler. (****David Nicolle, Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature****'den Alınmıştır.)*

Çizim 67a : *Orta Asya Yassı Mızrakları. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Ç.67b *Eyyubi Döneminden Kalma Bir Mızrak. (David Nicolle,* ***Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks****'den Alınmıştır.)*

Çizim 68 : *Orta Asya'da Kullanılan Bazı Üç Çatallı Mızraklara Ait Çizimler. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 69 : *Altaylarda Bulunan Bazı Mızraklara Ait Çizimler. (Y. S. Hudyakov,* ***Eski Türklerde Silah'****dan Alınmıştır.)*

Çizim 70 : *Memlük zikzaklı mızrakları. (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades****'den Alınmıştır.)*

Çizim 71 *: Orta Asya Çok Dilimli Mızrakları. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 72 a&b&c : *(N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim 73 a&b&c&d : *Memlük mızrak oyunları, (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades****'den Alınmıştır.)*

Çizim 74a&b : *Mızrak saldırı Tekniği. (N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim *75 : Mızrak İle Saldırı Pozisyonları. (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades****'den Alınmıştır.)*

Çizim 76a&b : *Göktürk Kaya Resimlerinde Görülen Bayraklar. (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizim 76c : *Bayrak ve Sancaklar. XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Elde Edilen Çizimlerdir. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 77a : *Beşbalık'da Bulunan VII-VIII. Yüzyıl Ait Freskler. (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades****'den Alınmıştır.)*

Çizim 77b : *Nasıriddin Sivasi'den (1270-71) Atının Kuyruğunu Bğlamış, Prçemli Byraklı Mzrağa Ship Ap Fgirü, (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizimler 78 : *Tuğlar. (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizim 79 : *Lale Biçimli Alem çizimleri. (Gündegül Parlar,* ***Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler)***

Çizim 80a&b : *Süleman Şah Adına Darp Edilen İki Sikke Üzerinde; Elinde Alem Tutmuş Hükümdar Tasviri. (Gündegül Parlar,* ***Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler)***

Çizim 81 : *Osmanlı Tuğları ve Memluk Alemleri. (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizim 82 : *Topuz Çizimleri. Deşti Kıpçak, Güney Ukrayna ve XII-XIV yüzyıl İran Minyatürlerinden. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 83 : *Nasr üd din Sivasi ve Dihlevi'den Hayvan Başlı çomaklar, (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizim 84 : *Hayvan Başlı Çomak Çeşitleri (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizim 85 : *Hayvan Başlı Çomak. (Özden Süslü,* ***Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri)***

Çizim 86 : *Osmanlı Dervişinin Elindeki Hayvan Başlı Çomak. (Bahaeedin Ögel ,* ***Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar)***

Çizim 87 : *Tatar Yayı (Balista) Restitüsyonu. (The Diagram Group,* ***Weapons)***

Çizim 88a&b : *a = Onager: Roma tipi, b = Catapult (Landels,* ***Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik)***

Çizim 89a&b : *Ağır Mancınıklar. Wikipedia Free Encyclopedia'dan Alınmıştır.*

Çizim 90a&b : *Kirişlerin Gerilme-Uzama ve Enerji Depolama Çizelgesi. (Landels,* ***Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik)***

Çizim 91 : Koçbaşı Restitüsyonu. (Nejat Eralp, ***Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 92 : *Kaplumbağa Restitüsyonu. (Vitrivius* ***Mimarlık Üzerine On Kitap)***

Çizim 93 : *Debbade İlistirasyon* ***Medieval War,Warfare, Weapons, Armor and Castles****, Adlı Çalışmadan alınmıştır. www.sfusd.k12.ca.us.*

Çizim 94 : *Savaş Kulesi İlistirsayonu,* ***Medieval War,Warfare, Weapons, Armor and Castles****, Adlı Çalışmadan alınmıştır. www.sfusd.k12.ca.us.*

Çizim 95 : *Savaş Kulesi İlistirasyonu, Türkler Ansiklopedisi Cilt V, s. 540'dan Alınmıştır.*

Çizim 96 : *Sırtta Kalkan Taşınışını Gösteren Bir Çizim. (N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim 97 : Diz Altı Kalkan Taşınışını Gösteren Bir Çizim. (Viktorovich Gorelick, ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 98a&b&c&d&e&f *: Süsleme Biçimleriyle Oluşan Farklı Dışbükey Kalkanlar. (N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim 99 : *Reşidüddin Minyatüründen Kalkanlı Savaşçı.*

Çizim 100 : *Güneş, Yıldız, Gül Bezekli Kalkanlar. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 101 : *Kalkan İç Yüzey Çizimi. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 102 : *Küçük Kare Kalkan ve Kalkanlı Savaşçılar. N Gayatri Pant,* ***Mughol Weapons İn Babürname****'den Alınmıştır.)*

Çizim103 : *Yarım kalkanlı Memlük Süvarisi.* ***Nihayat al-su'l Mısır 1366.***

Çizim 104 : *Bir Türk Alp'i Resitüsyonu. (Y. S. Hudyakov,* ***Eski Türklerde Silah'****dan Alınmıştır.)*

Çizim 105 : *Miğfer Tanım Çizimi,* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır.)***

Çizim 106a : *Sivri tepelikli ve siperlikli Miğfer ve Zırh. XIV .yy Reşidüddin Minyatürlerinden Alınmış Çizim.*

Çizim 106b : *Miğfer Çeşitleri. XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Elde Edilen Çizimlerdir. (Viktorovich Gorelick,* ***Armii Mongolo-Tatar X-XIV Vekov****'dan Alınmıştır.)*

Çizim 107 : *Selçuklu Minyatürlerinde Rastlanan Bazı Miğfer Biçimler. (Özden Süslü,* ***Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri.)***

Çizim 108 : *Varka&Gülşah Minyatürlerinde Rastlanan Bazı Miğfer Türleri. Özden Süslü,* ***Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri)***

Çizim 109 : *Miğfer Gövde Biçimleri,* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 110 : *Maskeler ve Yüz Siperliği,* ***(Finkelshteyn ve Gorelick'ten Alınmıştır.)***

Çizim 111a&b : *Alınlığa takılan ayarlamalı Burun siperlikleri,* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 111c : *Burun siperlikleri* ***(Gorelick'ten Alınmıştır.)***

Çizim112a&b : *Şerit Plakalı Zırhların Yapım Şeklini Gösteren Çizim.* ***(Gorelick'ten Alınmıştır.)***

Çizim 113 : *Göktürk Balbalının Üzerinde Görülen Şerit Plakalı Zırha Ait Çizim. (Özden Süslü,* ***Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri)***

Çizim 114 : *I-V Yüzyıl Arasında Kırgızistan ve Türkistan'da Görülen Bir Zırh Modeline Ait Çizim. (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time Crusades****'den Alınmıştır.)*

Çizim 115 : *I-V Yüzyıl Arasında Kırgızistan ve Türkistan'da Görülen Bir Zırh Modeline Ait Çizim. (David Nicolle,* ***Wariors and Their Weapons Around the Time)***

Çizim 117 : *At Üstünde Varka. Varka&Gülşah Minyatüründen Bir Ayrıntıyı Gösteren Çizim. (David Nicolle,* ***Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature****'den Alınmıştır.)*

Çizim 118 : *Reşiddin Minyatürlerinden Asker Zırhları, XIV. yüzyılda, Türkler, Moğollar ve Araplar Bu Tarz Şerit Plaklı Zırhlar Giyiyorlardı.* ***(Gorelick'ten Alınmıştır.)***

Çizim 119 : *Askeri Kaftanlar Üzeri Ayna İlistrirasyonu.* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 120 : *Uygur Savaşçısı, IX. yüzyıl Uygur Duvar Resimlerinden Ayrıntı. Göğüslük ve Ayna.* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 121 : *XIII.'da Deşt-i Kıpçak'da Bulunan Mezar Buluntuları, Gögüslük, Kalkan, Miğfer ve Kısa Kollu Örme Zırh. .* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 122 : *XII. Yüzyıl Kıpçak Askeri İlistirasyonu. .* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 123 : *Gelişmiş Ayna ve Disk İlistrirasyonu. .* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 124a&b&c&d : *Zincir zırhların Dörtlü Örülme modelleri.* ***(N Gayatri Pant'dan Alınıştır.)***

Çizim 125 : *Dörtlü Halkanın Birbirine Bir Halka ile Bağlanması ve Ortasından Çubuk Geçirilmesiyle Oluşan Model.* ***(N Gayatri Pant'dan Alınıştır.)***

Çizim126 : *Yushman Modeli. .* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 127 : *Yushman İlistrirasyonu .* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 128 : *Kuyak (Askeri Kaftan) İlstrirasyon. .* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 129 : *Son Alp Restitüsyonu.* ***(Hudyakov'dan Alınmıştır.)***

Çizim130 : *1370 Yılına Ait Bir İran Minyatüründen Kolçak Çizimleri.* ***(Gorelick'ten Alınmıştır.)***

Çizim 131a&b : *XIV. ve XV. Yüzyıllara Ait Dizciklerin Restitüsyonu.* ***(Finkelshteyn'dan Alınmıştır)***

Çizim 131c : *1370 Yılına Ait Bir İran Minyatüründen Dizcik Çizimleri.* ***(Gorelick'ten Alınmıştır.)***

Çizim 132 : *Dağlık Altay'daki Çatır Göktürk Kurganında Bulunan Kemer Üzeri Bronz İşlemeler. (Alisa Borisenko,* ***Güney Sibirya ve Merkezi Asya Türklerin Tatbiki Dekorasyon Sanatı****'dan Alınmıştır.)*

Çizim133 : *Balballarda görülen Kemerlerin Restitisyonu.* ***(Borisenko'dan Alınmıştır.)***

Çizim 134a&b : *Kemer Kullanımı Restitüsyonu.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Çizim135a&b&c&d : *Kemer Kullanımı Restitüsyonu.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Çizim 136 : *Uygur Duvar Resimlerinde Görülen Kemer Kullanımı.* ***(Özden Süslüden Alınmıştır.)***

Çizim 137 : *Atın Fizyonomik Şeması. (Eser Tutel,* ***At ve Atçılık****'dan Alınmıştır)*

Çizim 138 : *Pazırık Halısındaki Süvari Figürü. At Sorgucu ve Koşumlar.*

Çizim139a&b : *At Başına Takılan Tözler.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Çizim 140a : *At Koşumunun ve Eyerin At Üzerine Yerleştirilme Sırası.*

Çizim 140b : *Türk Eyer ve At Koşumlarının Bölümlerini Gösteren İlistirasyon. (David Nicolle'ın* ***Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks)***

Çizim140c : *Koşumlu ve Eyerli At Figürleri Kapadokya Çarıklı Kilisede Bulunan Bir Freskten Ayrıntı (1150-1200). Selçuklu Etkisi Görülen Bir At Tasvirine Ait Çizim. (David Nicolle'ın* ***Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks.)***

Çizim 141 : *Göktürk Eyer Kaşı (Bahaeedin Ögel,* ***Türk Kültürü Tarihi).***

Çizim142 : *At Koşumunun Bölümlerini Gösteren Çizim.* ***(Eser Tutel, At ve Atçılık'dan Alınmıştır)***

Çizim143 : *Konya Kubadabat Sarayı Çinisinden Bir Detay,* ***(Tamara Talbot Rice, The Seljuks İn Asia Minor'den Alınmıştır.)***

Çizim 144 : *XIII. Yüzyıl Selçuklu Aynasından Detay.*

Çizim 145 : *Kuman At Koşumunu Gösteren Restitüsyon .* ***(Emel Esin'den Alınmıştır.)***

Resim Çizelgesi :

Resim 1 : *İspanya Minatedo'da Dordogne Mağarasında BulunanTarih Öncesi İlk Savaş Resmi. (Nejat Eralp,* ***Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı****'dan Alınmıştır.)* ***Resim 2 :*** *Orta Asya Kara-Yüs Podkamenneya'da Bulunan Mezartaşı Üzerindeki Av Sahnesi.* ***(Nejat Eralp'dan Alınmıştır.)***

Resim 3 : *XIV. yüzyılda Tebriz yapılmış bir Moğol minyatüründen Ayrıntı,* ***Topkapı Sarayı*** *Hazine 2153, folio 68a,*

Resim 4 : *Sasani Devrine Ait Bir Tabak. Peroz veya I. Kavad Dönemi; M.Ö. V.– VI.Yüzyıl, İran- Kazvin'de Bulunmuştur.* ***Metropolitan Museum****, 4,6 x 21,9cm.*

Resim 5 : *Sasani Devrine Ait Bir Tabak II. Shapur'un Aslan Avı Sahnesini Gösteren Bir Tabak.* ***Petersburg Hermitage Museum****, 4,3 x 22.9 cm.*

Resim 6 : *Bahram Gür'ün Ejderle Savaşmasını Tasvir Eden Şehname Minyatüründen Ayrıntı. Şiraz, 1370.* ***Topkapı Sarayı*** *Hazine 1151, folio 206b.*

Resim 7 : *Başpareler ve Sadak . XIV. yüzyılın İkinci Yarısı Şehname Minyatüründen Ayrıntı.* ***Topkapı Sarayı Hazine*** *2153, folio 102a.*

Resim 8 : *Başpare Örnekleri,* ***www.kemakes.com'dan*** *Alınmıştır.*

Resim 9 : *Bakkam Gez.* ***www.kemakes.com'dan*** *Alınmıştır.*

Resim 10 : Davud'un Golyatı Sapanla Öldürmesini Tasvir Eden Sahne.

(Gökyay'dan Alınmıştır.)

Resim 11a& &, c : *Fatimi Neft Seramik Şişleri,* ***The Museum of Islamic Ceramics****. Uzunluk : 11-13cm.*

Resim 12 a& b : *Memlük Neft Seramik Şişleri, XII-XIII. yüzyıl,* ***University College London****. Uzunluk 13-13,5cm.*

Resim 13 : *X-XII. yüzyıl Mısır Neft Seramik Şişleri,* ***The Museum of Islamic Ceramics****, Uzunluk :13.5 cm.*

Resim 14 : *I Murat Hünername Minyatürü. Kurdun Avlanması. (Yücel Ünsal,* ***Türk Okçuluğu****'dan Alınmıştır.)*

Resim 15a&b : *Kabak Oyununu Tasvir Eden Minyatürler.* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 16 : *Kuş Oyununu Tasvir Eden 1582 Tarihli Bir Osmanlı Minyatürü.* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 17 : *Kuş Oyununu Tasvir Eden 1570, II Murat dönemi, Bir Osmanlı Minyatürü.* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 18 : *Atın Kuyruğuna Bağlı Olan Bir Hedefe Ok Oyunun Tasviri Eden Tâberi Minyatürü.* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 19a : *Hakastan'ın Kopen Çatas Bölgesinde Bulunan, Altın Tabak Üzerinde Bronz Kabartma, Kazım Mirşan'ın,* ***Altı Yarık Tigin****, Ankara 1978, Adlı Eserinden Alınmıştır.*

Resim 19b : *Murakka XVI Yüzyılın İkinci Yarısı, Kazvin, TSM Ktb Hazine v.42b*

Resim 20 : *Ok çekiş İlistirasyonu, David Nicolle'un* ***Saracen Faris 1050-1280 AD****,* ***Weapons-Armours****,* ***Tacticks****, Adlı Eserinden Alınmıştır.*

Resim 21 : *Yüzük (Zingir) Çeşitleri. David Nicolle'un* ***Saracen Faris 1050-1280 AD****,* ***Weapons-Armours****,* ***Tacticks****, Adlı Eserinden Alınmıştır.*

Resim 22 : *Kıymetli Taşlarla Bezenmiş Bir Yay Çekiş Yüzüğü (Zingir).* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 23 : *II Selim'i Elinde Yayı, Parmağında Zingir İle Tasvir Eden Osmanlı Minyatürü.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi, Portre Galerisi.)***

Resim 24 : *Ok ve Yay Çantası, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ok ve Yay Çantaları.* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 25 : *Osmanlı Ok Kuburları.* ***(Yücel Ünsal'dan Alınmıştır.)***

Resim 26 : *Hz. Muhammet'in Kılıcı.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi, İnv : 21/29)***

Resim 27 : *Haild bin Velid'in Kılıcı.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi, İnv : 21/44)***

Resim 28 : *Anonim Sahabe Kılıcı* ***(Topkapı Sarayı Müzesi, İnv : 21/44)***

Resim 29 : *Kılıç Kabzası. XIII. Yüzyılın Ortası,* ***(Topkapı Sarayı Müzesinden*** *Alınmıştır.)*

Resim 30 : *XIII. Yüzyıl Memlük Kılıcının Ejder Başlı Balçağı.* ***(Topkapı Sarayı Müzesinden*** *Alınmıştır.)*

Resim 31 : *Topkapı Sarayında Sergilenen, Fatih Sultan Mehmet'in Çift Tarafa Bakan Balçaklı Kılıcı.* ***(T.D.V İslam Ansiklopedisinden*** *Alınmıştır.)*

Resim 32*: Özbek Hanın adını Ttaşıyan XIV.yüzyıl Kılıcı* ***(Yakupovski'den Alınmıştır.)***

Resim 33: *Bronz Asur Kılıcı. Orta Asur Krallığı, Adad-nirari I (M.Ö1307–1275).* ***Metropolitan Museum****, Uzunluk : 54,3 cm.*

Resim 34 : *VII. yüzyıl Altın Kınlı Sasani Kılıcı. (Metropolitan Museum. Uzunluk : 100,3cm)*

Resim 35a : *Osmanlı Padişahlarının Üç eğri Kılıcı, (Topkapı Sarayı Müzesi. Turgay Tezcan'ın Turgay,* ***Silahlar*** *Eserinden Alınmıştır).*

Resim 35b : *Fatih Sultan Mehmet'in Kılıcının Kabzasından Ayrıntı.* ***Topkapı Sarayı***

Resim 36 : *Osmanlı Yatağanı. 1526-27 Yılları Arasında Kanuni Sultan Süleyman İçin Yapılmış, Çelik Kılıç, Çeşitli Mücevherler ve Değerli Taşlarla Bezelidir.* ***Metropolitan Museum.***

Resim 37 : *XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğri kılıcı,* ***Metropolitan Museum.***

Resim 38 : *Kınlar ve Kılıçlar ve Topuz* ***(Mongol Ruler and consort enthroned Jami' al-Tawarikh ('Universal History' of Rashid al-din).Il-Khanid Tabriz, 1330. Topkapı Hazine 1653, folio 23a www.ee.bilkent.edu.tr/~history/Pictures1/im4.jpg)***

Resim 39 : Mehmet Siyah Kalem Minyatürü, ***,(Topkapı Sarayı Müzes, Hazine,2153,29b)***

Resim 40 : Selçuklu Döneminden Kalma Demir Halkalı Kılıç Kını. ***(Avustralya B.C Galery'de Sergilenmektedir. www.bcgaleries.com.)***

Resim 41 : *Orta Kazakistan'da Bulunan Andronova Kültür Çevresine Ait Bir Bakır Balta.* ***St. Petersburg Hermitage Museum.*** *Ebatlar : 17x 4,2 cm*

Resim 42: Hermitaj Müzesinde Bulunan XIV. yüzyıl Demir Savaş Baltası. ***(Yakupovski'den Alınmıştır.)***

Resim 43 : *XII-XIII. Yüzyıl Suriye 'de Bulunan Gümüş Kaplama Demir Savaş Baltası.* ***(Victoria and Alber Museum, İnv. M.145-1919 London).***

Resim 44 : *XV. yüzyıl Memluk Teberi. (Topkapı Sarayı Müzesi)*

Resim 45 : *Memluk Sultanı Kayıtbay'ın Teberi. (İstanbul Askeri Müzesi)*

Resim 46 : X-XIII yüzyıl İran Bölgesinde Bulunan Bir Balta. ***(Avustralya B.C Galery'de Sergilenmektedir. www.bcgaleries.com.)***

Resim 48 : Kazakistan'da Adronova Kültür Devresinden KalmaBronz Mızrak Ebat: 18x3.7 cm. ***(Hermitage Museum)***

Resim 49 : *Şehname Minyatüründen Ayrıntı.Uzun Alp mızrakları. İranlılar ve Turanlılar Arasındaki Savaşın Tasviri. Tebriz,XIV. Yüzyılın İkinci Yarısı.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 2153, folio 52b-53a)***

Resim 50 : *Kitab El Diryak'dan Mızraklı Süvari Tasviri. XII-XIII. Yüzyıl.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi III 2115.)***

Resim 51 : *Eski Türklerde Cirit Oyunu.*

Resim 52 : *XV. Yüzyıl İran Şehnamesi. Mızrak Saldırı Şekli, Mızrak kol ve Dirsek Altına Gelecek Şekilde Tutularak Saldırıya Geçilmekte.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi).***

Resim 53 *: XIV. Yüzyıl'ın İkinci Yarısı İran Şehnamesi. Bayraklı Mızrak, Kılıç, Kalkan, Zırh, Tuğ, Alem, At Koşum Takımı, Müzik Aletleri.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 2153, folio 102a)***

Resim 54a&b : *Hun Devri Pazırık Kurganlarında Bulunmuş Bağlanmış At Kuyrukları.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Resim 55a : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Selçuklu Dönemi Bağlanmış Kuyruk ve Giyimli Deve Tasvirinden Ayrıntı.* ***(Özden Süslü, Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri'nden Alınmıştır.)***

Resim 55b : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Bağlanmış Kuyruk ve Eğri ve Düz Kılıç Örnekleri.* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 56 : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Selçuklu Tuğ Örneği.* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 57 : *Tuğ, Sancak, Şeşper, Zırh ve Miğfer Örneği.* ***Reşidüddin Minyatürü Tebriz 1314***

Resim 58a : *Bayraklar ve Çalgılar.* ***(XII. Yüzyıl Bağdat Ekolü Hariri Minyatürü.)***

Resim 58b : *Çalgıcılar ve Bayrak* ***(Resim 53'den Ayrıntı)***

Resim 59a : *Bayrak, Tuğ, Alem Bir Arada. XIV Yüzyıl İran minyatürü.*

Resim 59 b : (Resim 53'den Ayrıntı)

Resim 60 : *Aurel Stein Tarafından Hotan'ın 5 mil Batısında Bulunmuş 1052 Yılına Tarihlenen Tunç Alem. Hotan'ın Hakanlılar Tarafından Alındığı Devre Ait Olabilir.*[*]

Resim 61 : *XV_XVI. yüzyıl Memluk Tunç Alemleri. (**Bahaeedin Ögel , Türk Kültür Tarihine Giriş VI : Bayrak ve Tuğlar**'dan Alınmıştır)*

Resim 62 : *Türkistan Beşbalık'dan Fresk. Savaşan Askerler. En Sağdaki Askerin Elindeki Topuz, Uzun Kollu Plakalı Zırhlar, Mızraklar ve Ok Konumuz Açısından Dikkat Çekicidir.*

Resim 63 : *Topuz Taşıma. XV. Yüzyıl Şehname Minyatürü. Giv ile Piran'ın Dövüşü.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 2152)***

Resim 64 : *Osmanlı Topuzları* ***(Topkapı Sarayı Müzesi)***

---

[*] Emel Esin, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 263.

Resim 65 : *Hayvan Başlı Çomak ile Savaş. Hüsrev'in Behram ile Savaşı. XVI. Yüzyıl Başı Şehname Minyatürü.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 1510)***

Resim 66 : *XIII. Minai İran Tabağı Üzerindeki Savaş Tasviri. Yay ve Mancınık Dikkat Çekicidir.*

Resim 67 : *Mancınık. Hülagünün Bağdat Kuşatması.* ***(T.D.V İslam Ansiklopedisinden Alınmıştır.)***

Resim 68 : *Moğol Savaşçılarını Kullandıkları Mancınık.,* ***(T.D.V İslam Ansiklopedisinden Alınmıştır.)***

Resim 69 : *Erenbuğa'nın Tasvir Etmiş olduğu Mancınık.* ***(T.D.V İslam Ansiklopedisinden Alınmıştır.)***

Resim 70 : *Topkapı Sarayı Müzesinde Sergilenen Çit Örme Kalkan.* ***(Turgay Tezcan'dan Alınmıştır.)***

Resim 71 : *İstanbul Akeri Müzesinde Bulunan XVI. Yüzyıl Tombaklı Bakır Kalkan.*

Resim 72 : *Savaş Sahnesi. XIV Yüzyıl Reşidüddin Minyatürü.*

Resim 73 : *Kalkan İç Yüzey İlistrirasyon. (David Nicolle,* ***Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks****'den Alınmıştır.)*

Resim 74 : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Damla Biçimli Kalkan.* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 75a : *Pismiş Topraktan Yapılmış Hun Askeri Heykeli.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Resim 75b : *Türkistan Bulunan, XVIII. Yüzyıldan Kalma Bir Asker Heykeli. (****Emel Esin'den Alınmıştır.)***

Resim 76 : *Altın Elbiseli Adam.* ***(Oktay Belli'den Alınmıştır.)***

Resim 77 : *Hermitage Müzesinde Sergilenen XIV. Yüzyıl'a Ait Burun Siperlikli Miğfer.* ***(Yakupovski'den Alınmıştır.)***

Resim 78 : *Zırh, Miğfer, Zincir Boyunluk, Kalkan. , 1330 Tarihli Şiraz Şehnamesi. İsfendiyar'ın Simurg İle Dövüş Sahnesi.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 1479, folio 145a)***

Resim 79 : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Gülşah, Çelik Örme Zincirli Miğfer Giymiş Şekilde Tasvir Edilmiştir.* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 80&81: *Topkapı Sarayı Müzesinde Sergilenen XVI-XVII. Türk Miğferleri ve Kalkanı.*

Resim 82 : *İstanbul Askeri Tarih Müzesinde Sergilenen Orhan Gazinin Miğferi.*

Resim 83 : *British Museum'da Sergilenen XV. yüzyıl Akkoyunlu veya Osmanlı Miğferi.*

Resim 84 : *İstanbul Askeri Tarih Müzesinde Sergilenen XV. yy Şirvan Miğferi.*

Resim 85 : *Gazne Zırh Plakası.* ***Avustralya B.C Galery'de Sergilenmektedir. www.bcgaleries.com.)***

Resim 86 : *British Museum'da sergilenen XII-XIV. yüzyıl Moğol Süvarisi Kıyafetleri*

Resim 87 : *Kazakistan'da Bulunan Andronova Kültür Devrine Ait Bronz Ayna Zırh Plakası. Ebat : 9x9 cm.* ***(Hermitage Museum)***

Resim 88 : *XIV.yy Şehnamesinden Ayrıntı .Şerit Plakalı Zırhın Sırtında Yer Alan Ayna.*

Resim 89 : *Şerit Plakalarla Sık Zincir Bağlamalı Bir XV. Yüzyıl Akkoyunlu Zırh Ceketi.* ***(İstanbul Askeri Tarih Müzesi)***

Resim 90 : *İstanbul Askeri Müzesinde Sergilenen XV. Yüzyıl Akkoyunlu Zırh Ceketi.*

Resim 91 : *XIV-XV. Yüzyıl. Türk Zırhlı Süvarisi Rekonstrüksiyonu.* ***(Newyork Metropolitian Museum)***

Resim 92 : *İçinde Plakalı Zırh Gizlenen Askeri Kaftanları Gösteren* ***Tebriz 1314 Tarihli Reşidüddin Minyatür.***

Resim 93 : *Hermitage Müzesinde Sergilenen Kuyak.* ***(Yakupovski'den Alınmıştır.)***

Resim 94 : *Tebriz Şehnamesi 1330, Askeri Kaftan, Topuz, ve Taç. Şehname 1330-40.* ***(Fogg Art Museum'da Sergilenmektedir : Env.no.1960.190)***

Resim95 : *XII-XII. yy İran Selçuklu Tuniği* ***(David Nicolle, Saljüq Arms And Armour İn Art And Literature'den Alınmıştır.)***

Resim 95 : *XIV. yy Şehname İsfandiyarın Kurtlarla Savaşması. Zırh,kolçak, Omuzluk ve Miğfer.* ***(Topkapı Sarayı Müzesi. Hazine 2153, folio 73b)***

Resim 96a& b : *Avar Kemerleri.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Resim 97 : *XX. yüzyıl Anadolu Türk Kemeri Örneği.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

R.esim 98: *British Museum'da Sergilenen Selçuklu Kemerleri.*

Resim 99 : *Mehmet Siyahkalem Minyatürü. Kemere Bağlı Çanta(Solak). (Topkapı Sarayı Müzesi. Hazine 2160, folio 86b)*

Resim100 *: Behram Gür Avlanırken Gösteren Minyatür. XIV. Yüzyıl İran Şehnamesi.* ***(Topkapı Saray Müzesi. Hazine 2480, folio 67b)***

Resim 101: *Fil Giyimleri. Hamse Minyatürü. 1481Tebriz.*

Resim 102 : *Fil Giyimi. 1583 Safevi Devri Şehnamesi. Kazvin.*

Resim 103 : *Topkapı Saray Müzesinde Bulunan XIV. yy minyatürü Ayrıntı, At alınlığı, At Zırhı Şehname Minyatüründen Ayrıntı.*

Resim 104 : *At Alınlığı ve Zırh Örtüsü. XIV. yüzyıl İran Şehnamesinden Ayrıntı*

Resim 105 : *Topkapı Saray Müzesi XIV. yy minyatürü Ayrıntı, At alınlığı, At Zırhı Şehname Minyatüründen Ayrıntı.*

Resim 106 : *British Museum'da Sergilenen Moğol At Boyunluğu Rekonstriksiyonu.*

Resim 107 : *Türk Atlarının Restitüsyonu, (David Nicolle,* ***Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks****'den Alınmıştır.)*

Resim 108 : *Uygur Duvar Resmi,* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 109 : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Kuskun Atkısı, Kalkan, Kılıç.* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 110: *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Selçuklu Atı Üzerindeki Gaşiye, .* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 111 : *Altay Pazırık Gemleri.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Resim 112 : *Altay Pazırık Gemleri.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Resim 113 *: Pazırık Atı Restitüsyonu.* ***(Nejat Diyarbekirli'den Alınmıştır.)***

Resim 114 : Türk Atlarının Koşum Restitüsyonu, (David Nicolle, ***Saracen Faris 1050-1280 AD, Weapons-Armours, Tacticks****'den Alınmıştır.)*

Resim 115 : Konya Karatay Müzesinde Sergilenen Selçuklu Çinisi. Hotoz ve Kuyruk Bağlama Biçimi.

Resim116 : Kanuni Sultan Süleyman'ı At Üzerinde Tasvir eden 1566 Tarihli Minyatür. Atın Boynundaki Hotoz ve At Koşumları.

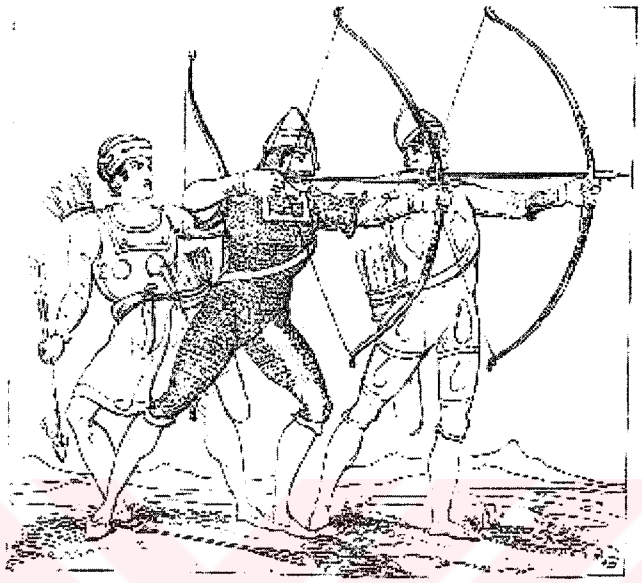
Resim 117 : *XV yüzyıl Hamsesi. Hüsrev İle Şirin'in Karşılaşmasını Tasvir Eden Bu Sahnede; Atlarda Hotoz Kullanma Geleneğinin İran'da da Devam Ettiğini Görmekteyiz.*

Resim 118 : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Atların Bağlı Kuyrukları ve At Tasvirleri.* ***(Özden Süslü'den Alınmıştır.)***

Resim 119 : *Varka&Gülşah Minyatüründen Ayrıntı. Örülmüş At Yelesi.*

Not : *Varka ve Gülşah Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.841 No'lu Yazma Kayıtlıdır. Eser Prof.çDr.VZ.V Togan'In , Argun Han'ın çağdaşı, Kastamonu beyi Emir Çobanoğlu Yavlak Aslanoğlu Muhammed'in himayesinde bir yazar olan Hasan İbn Muhammed ibn Abdülmümin Höyi'nin babası olduğunu tespit ettiği Abdülmümin b. Muhammed el-Hoyi en Nakkaş tarafından minyatürlenmiştir*

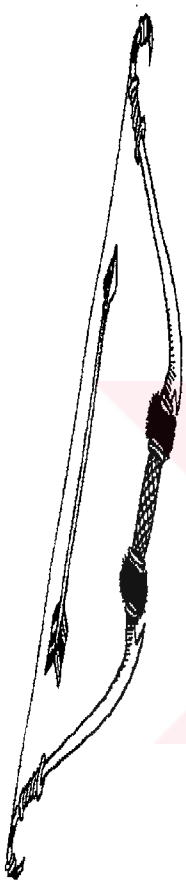
ÇİZİMLER



Çizim 2 :



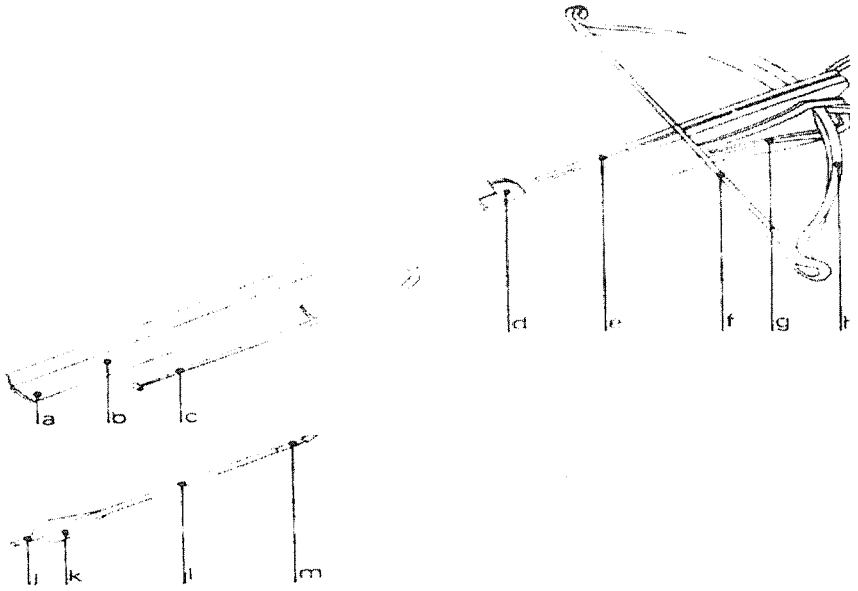
Çizim 3a&b :





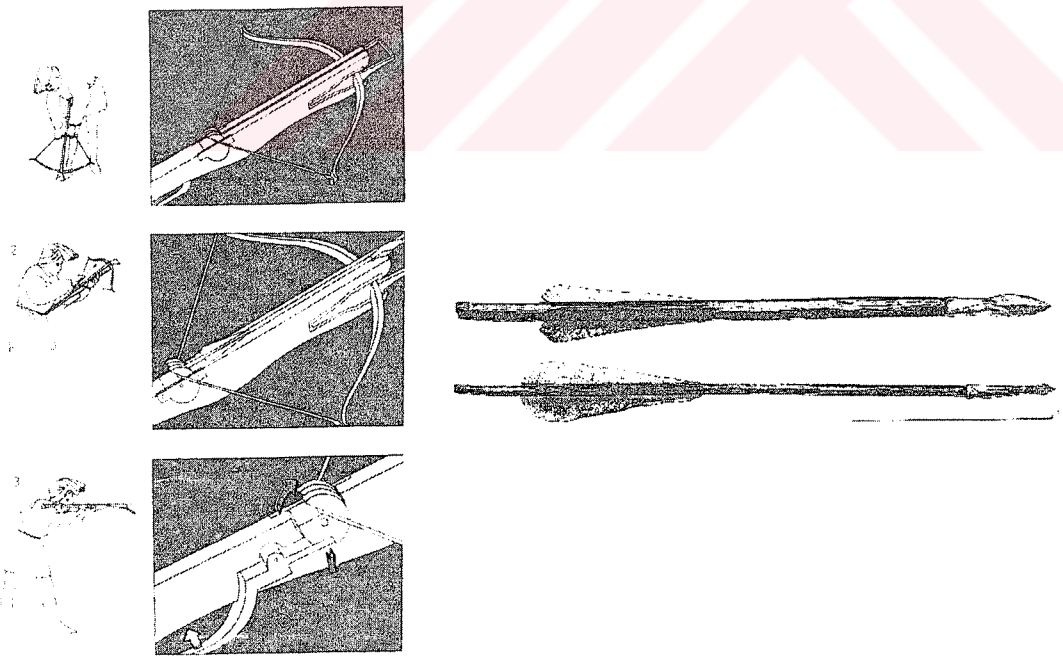


Çizim 4b Kompozit Arap Yayı *4c : Sind Yayı* *4a Kompozit Türk Yayı*

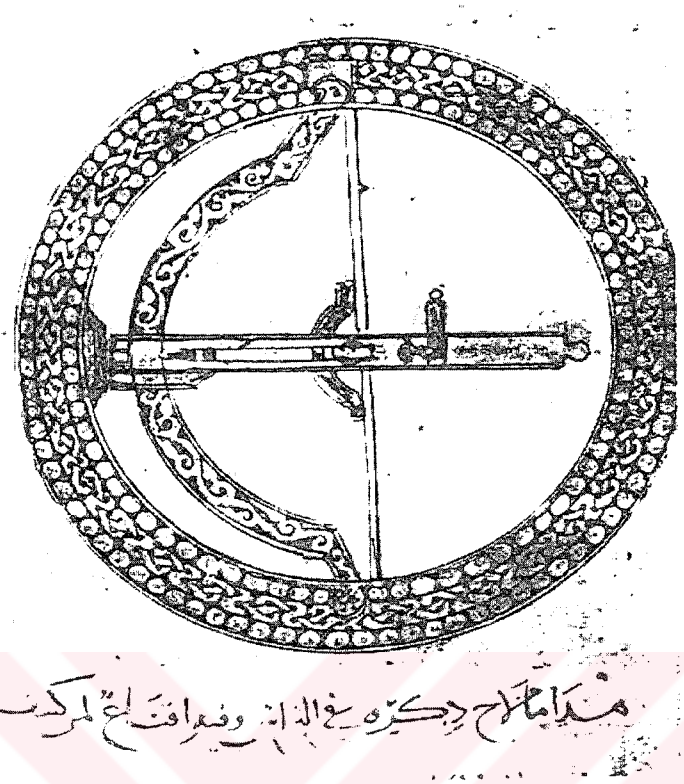


Çizim 6 : Tatar Yayının ve Okun Temel Bölümleri;

a Dipçik **b** Ahşap Kundak **c** Tetik **d** Mandal **e** Oluk
f Kiriş **h** Yay **g** Üzengi **i** Arka **j** Tüy **k** Ok **m** Baş

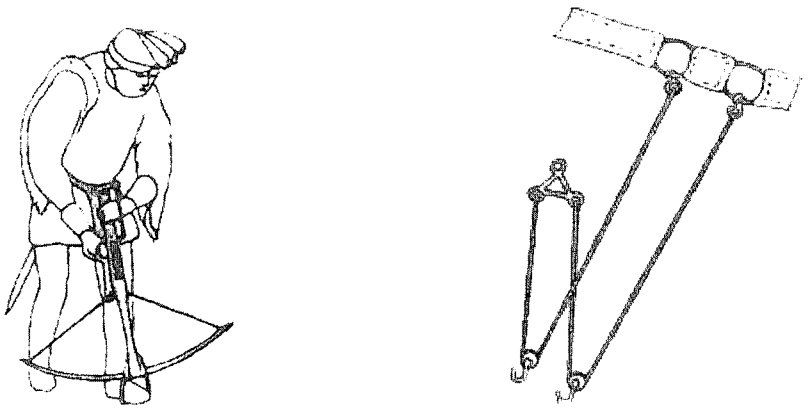


Çizim 7 : Erken dönem Tatar Yaylarının Tetik Sistemi ve Kullanım Biçimi.



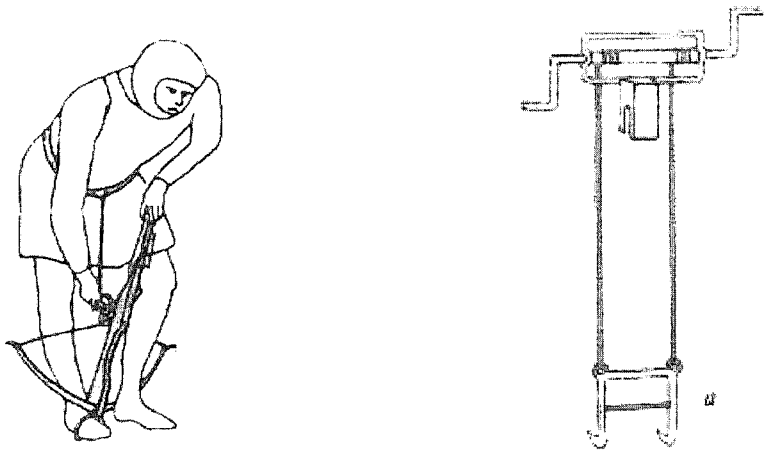
Çizim 8 : Kalkan İçinde Tatar yayı Tasviri.

a b

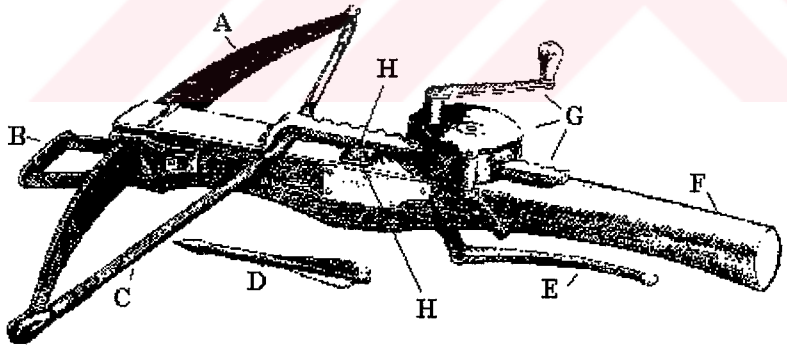


Ç 9a&b: **İp-Makara :** Tatar yayının arka kısmına bir bağlı olan kemer ve bu ipe iliştirilmiş bir kancadan oluşan sistem. Bu sistem sayesinde Okçu çok az bir güç harcayarak seri bir şekilde atış mekanizmasını kurabiliyordu.

a b



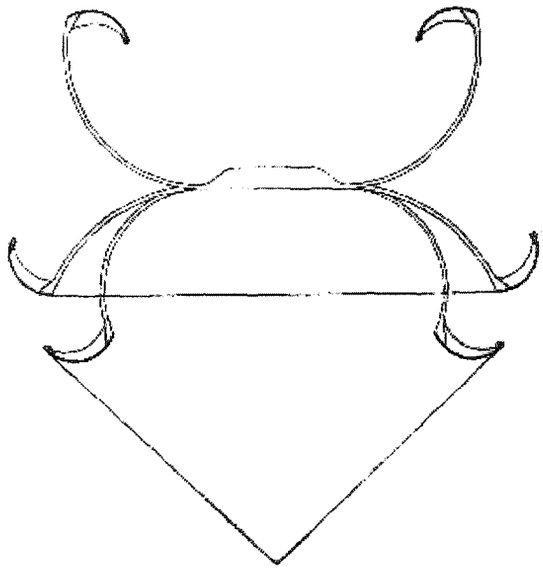
Çizim10a&b : Tatar yayınında kullanılan mekanik sistemlerden biri. Burada atış mekanizması bir makara ve kanca yoluyla kurulmaktadır.



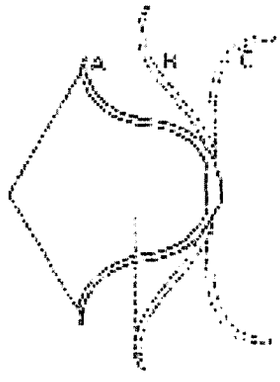
Çizim 11 : Tatar yayı. Bu model XV-XVI yüzyılda geliştirilmiştir.

A Yay **B** Üzengi **C** Kiriş **D** Ok **E** Manivela Tipli Tetik

F Kundak **G** Cranequin **H** Mandal



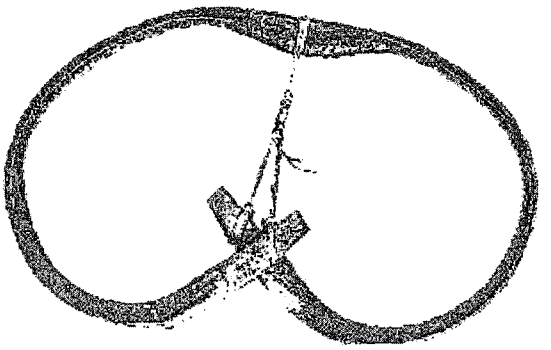
a



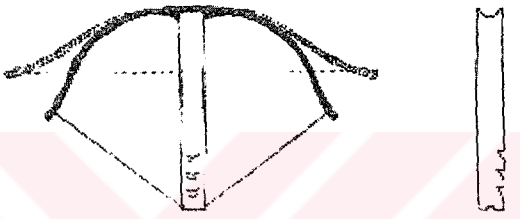
b

Çizim 12a&b :

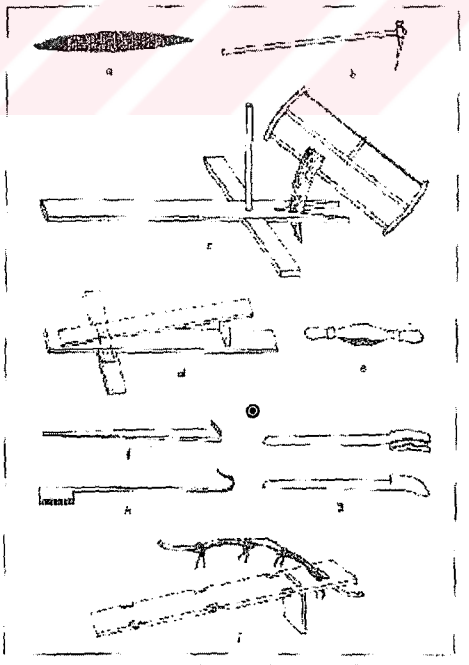
Çizim 13 :



Çizim 14 :



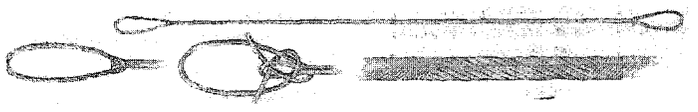
Çizim 15 :



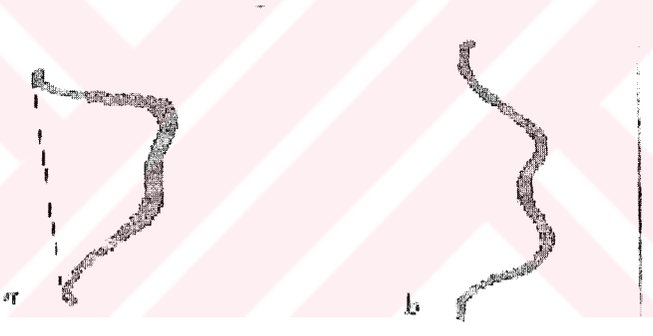
Çizim 16 :



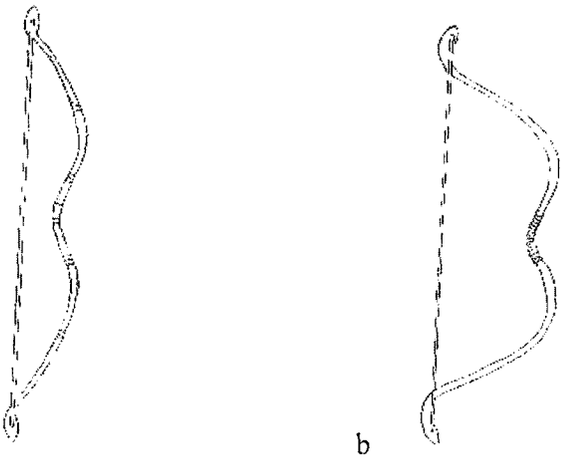
Çizim 17a:



Çizim 17b :

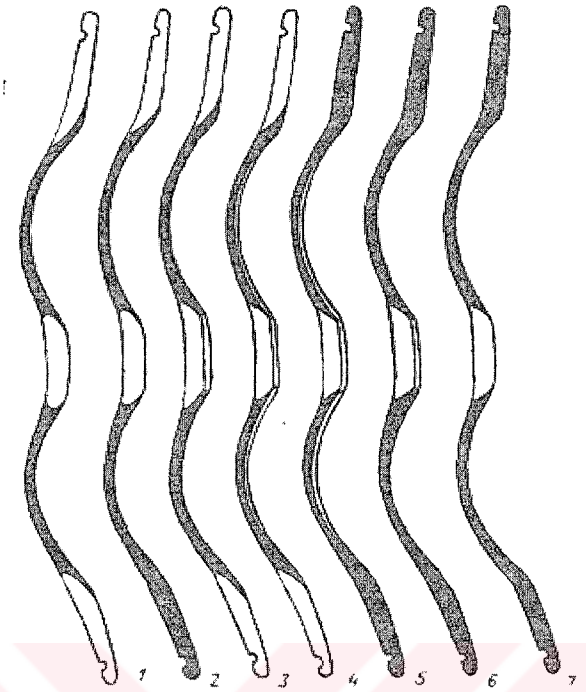


Çizim 18 :

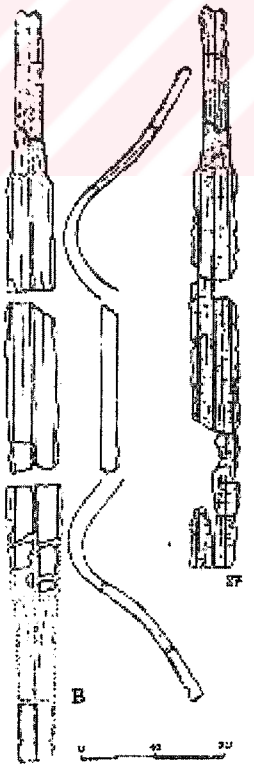


a b

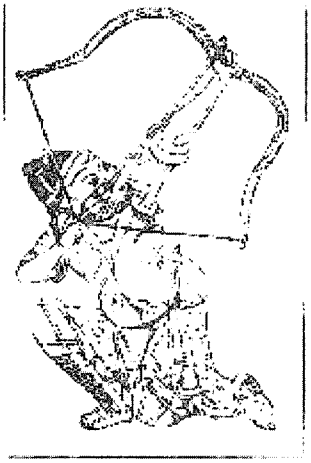
Çizim 19a&b :



Çizim 20a :



Çizim 20b :



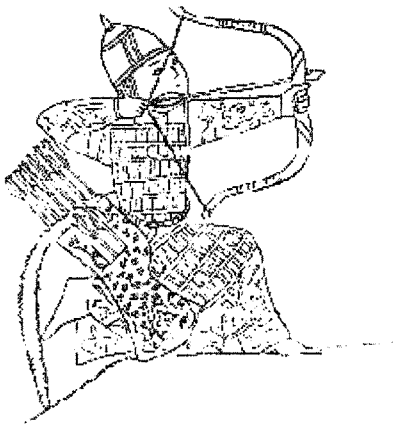
Çizim 21 :



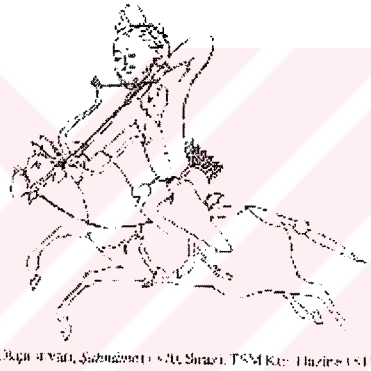
Resim 14. Selçuklu okçu süvariler. Kırzavi Gâyetü (13. Yüzyıl Eliyazması; TSMKÜ, Revan 941, v. 15a,38b).

Çizim 22 :



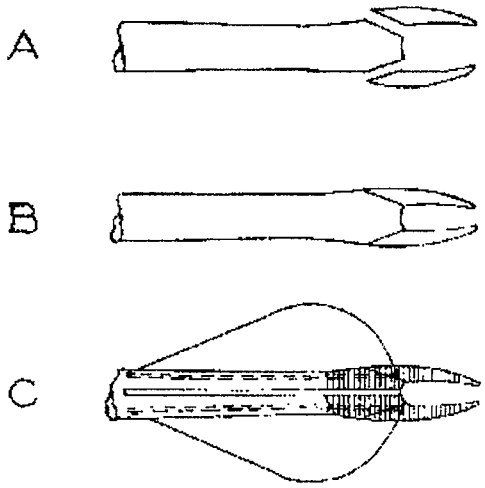


Çizim 23 :



Çizim 24

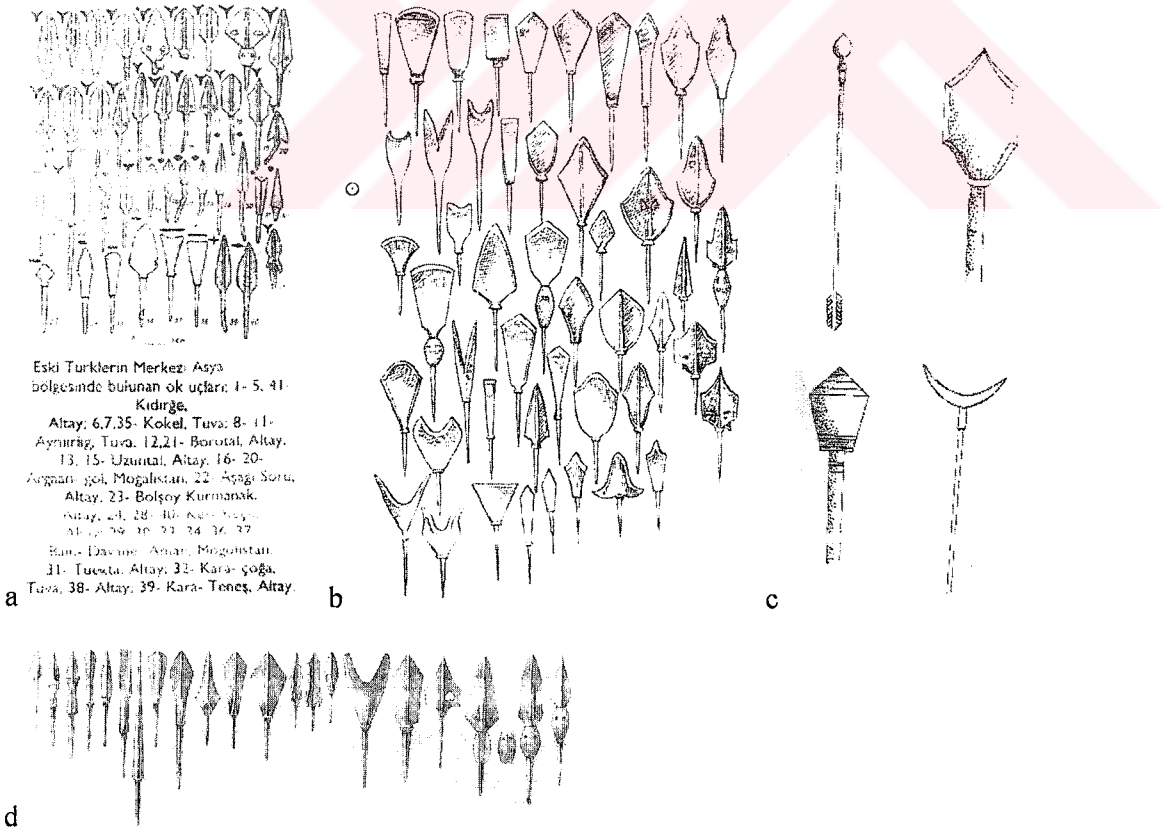
Çizim 25 :



Çizim 26a&b&c :



Çizim 27 :

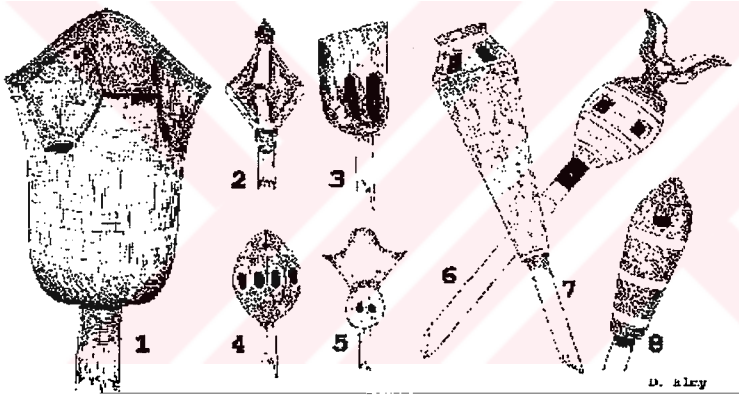


d

Çizim 28a&b&c&d : Türk Oklarına Ait Çeşitli Uçlar



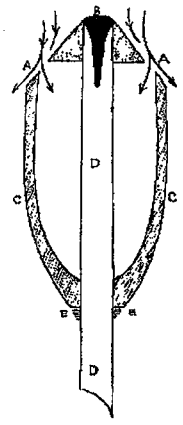
Çizim 29



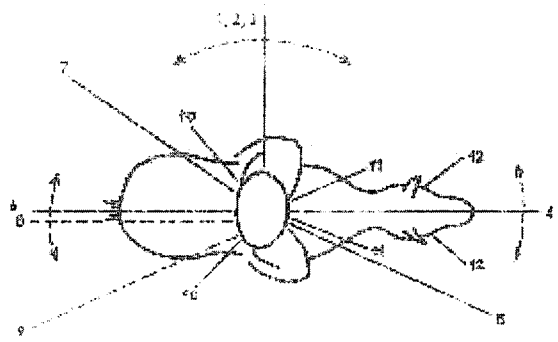
Çizim 30 : Sesli Ok uçları 1,2 Çin Ağaç, 3,4,5,6 Moğol, 7 Japon, 8 Çin.



Çizim 31:



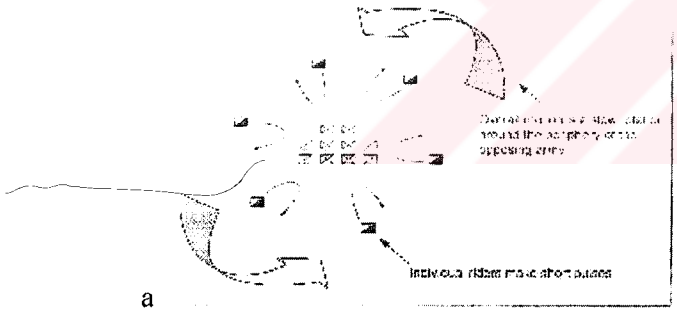
Çizim 31 :



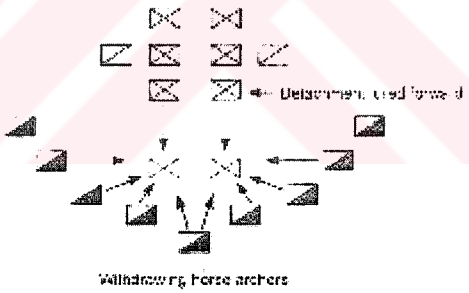
Çizim 33 :



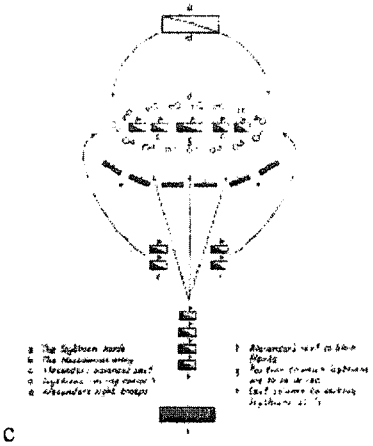
Çizim 34 :



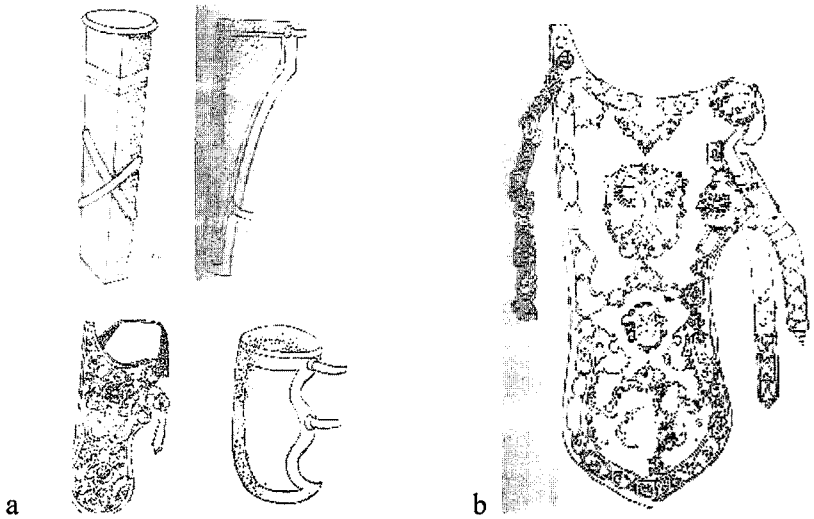
a



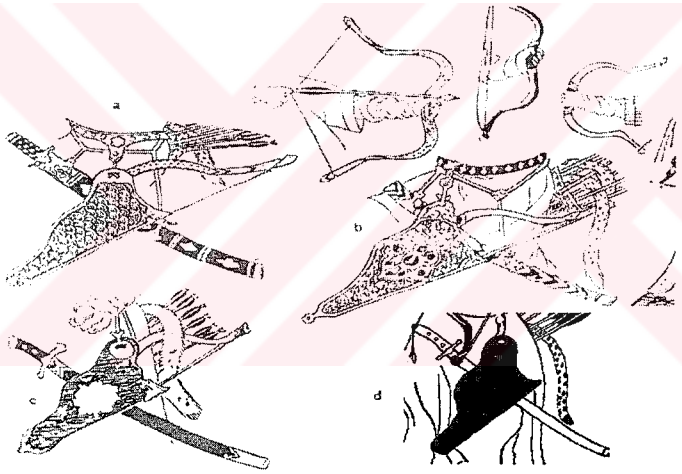
b



c



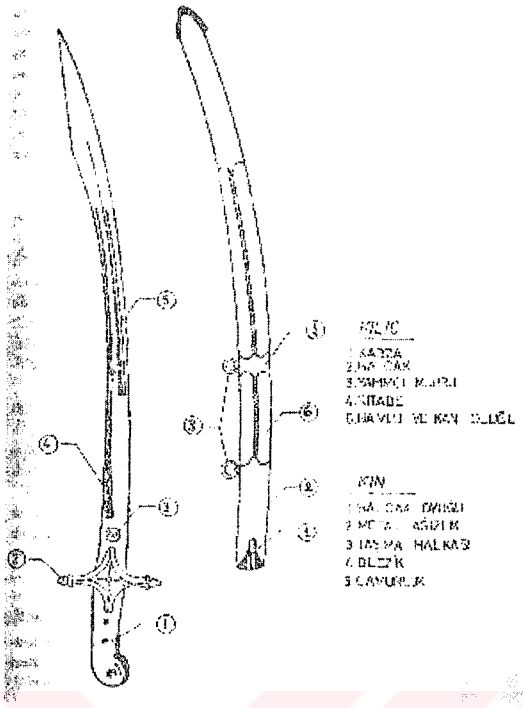
Çizim 36 : Sadak Çeşitleri



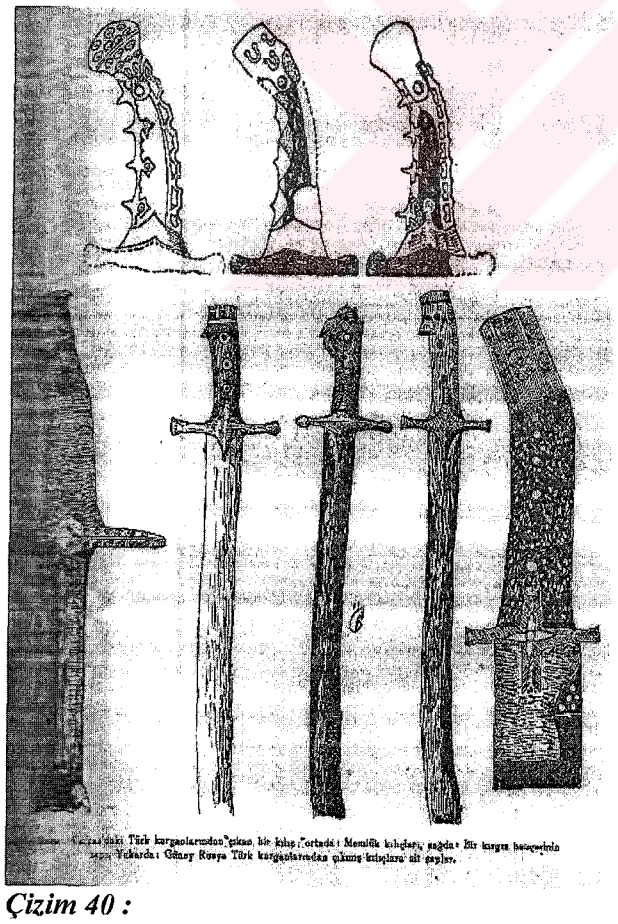
Çizim 37 a&b&c&d Sadak ve Kılıcı Çapraz Taşıma Biçimi.



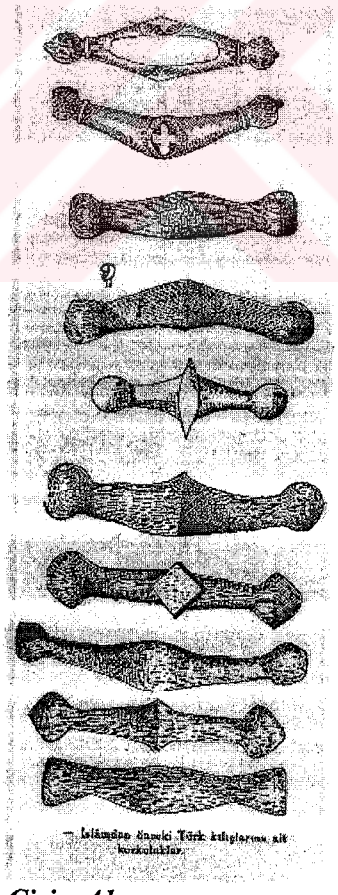
Çizim 38 : Tirkeş Biçimleri



Çizim 39 :



Çizim 40 :



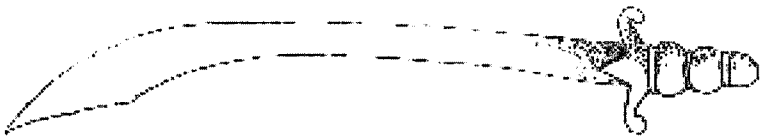
Çizim 41 :



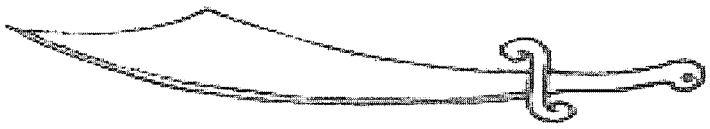
Çizim 42 :



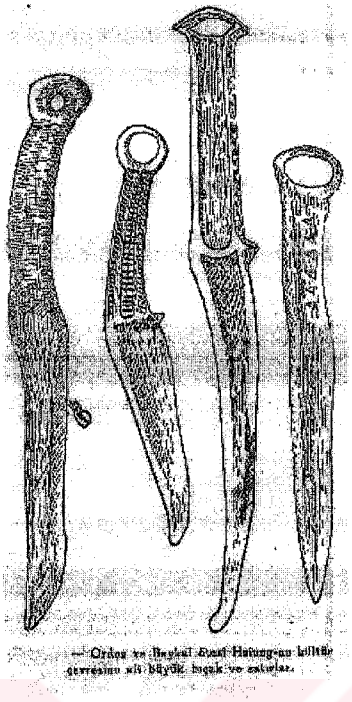
Çizim 43a&b :



Çizim 44 :



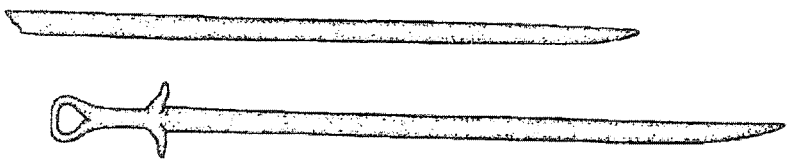
Çizim 45 :



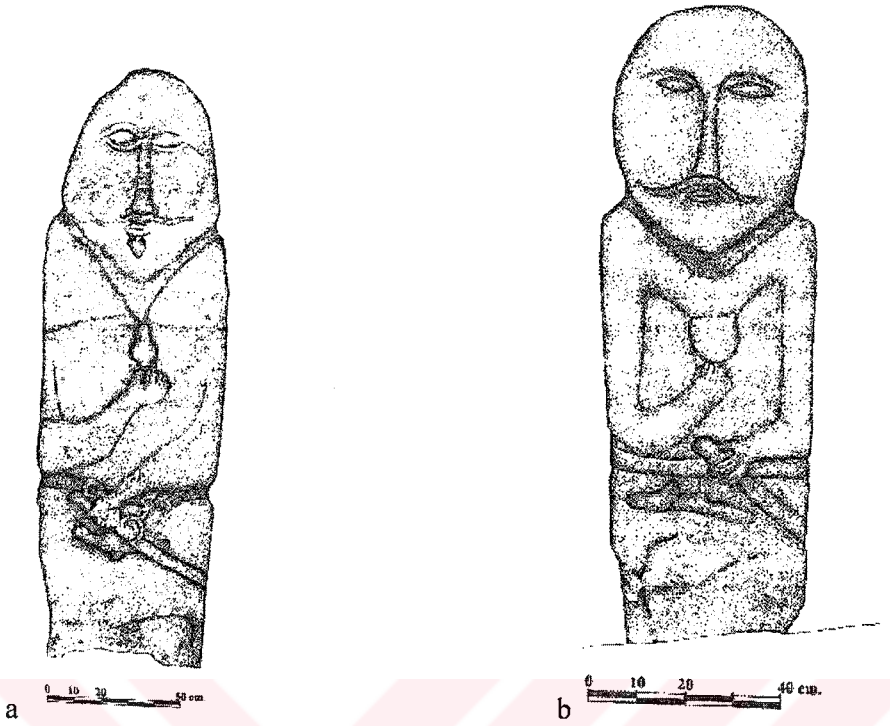
Çizim 46 :



Çizim 47 :



Çizim 48 :

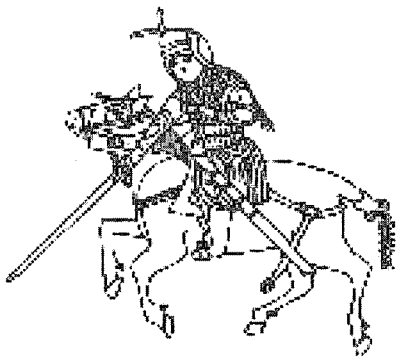


Çizim 49a&b& :

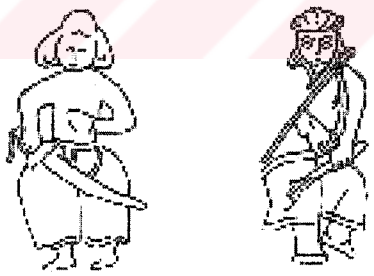


Merkezi Asya bölgesinde yaşayan
Eski Türklerin kaya üzerinde oymalı
yakın savaş silahlarının tasvirleri.

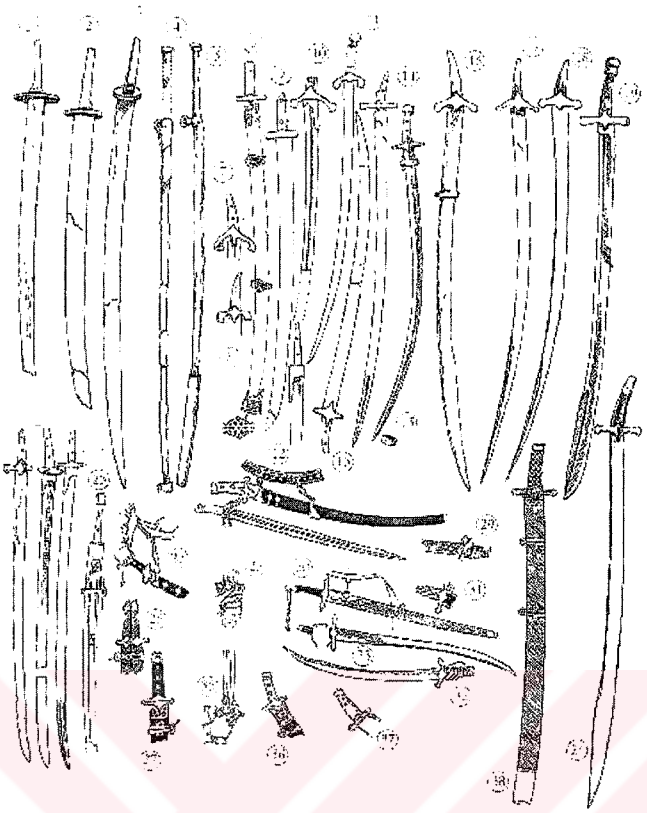
Çizim 50 :



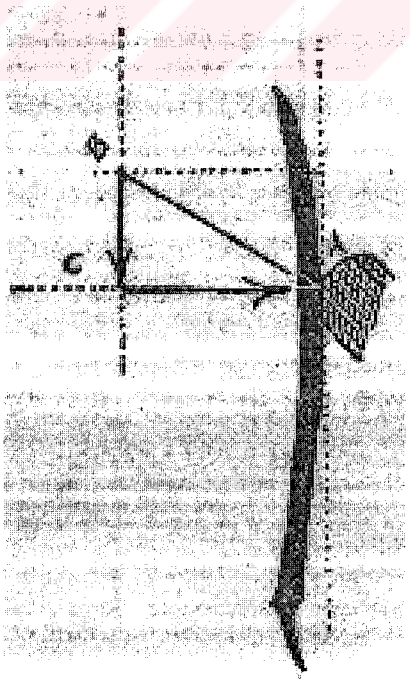
Çizim 51 :



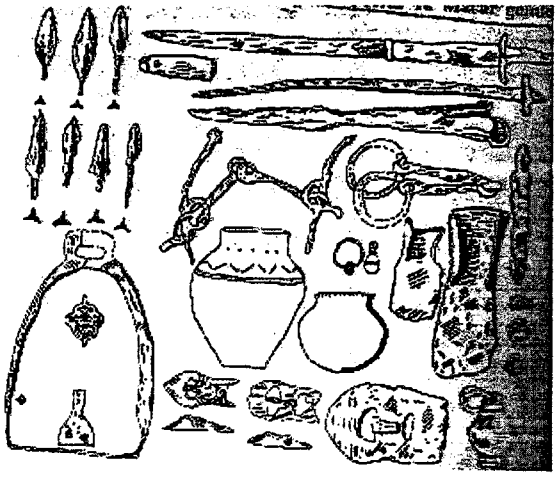
Çizim 52 :



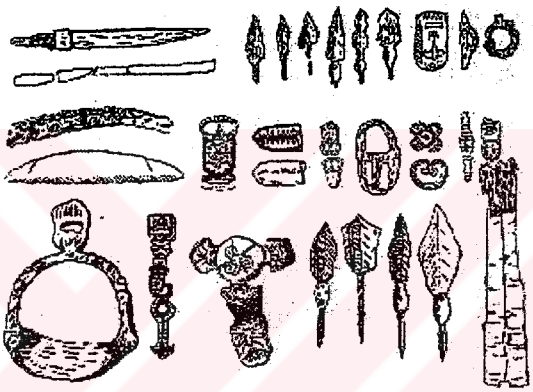
Çizim 53 :



Çizim 54 :



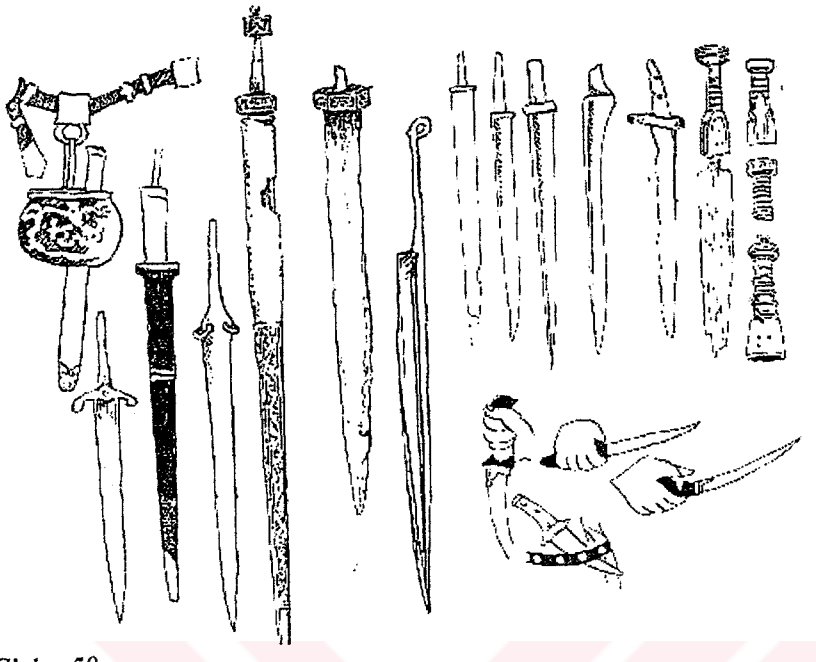
Çizim 55 :



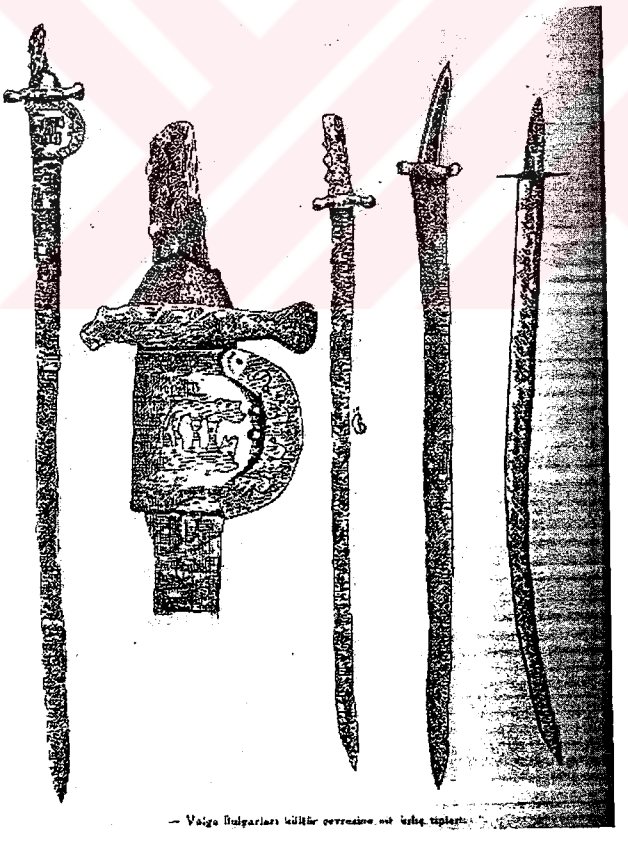
Çizim 56 :



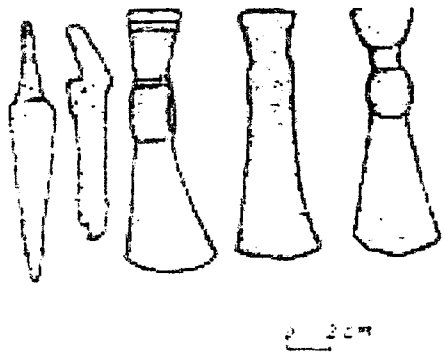
Çizim 58 :



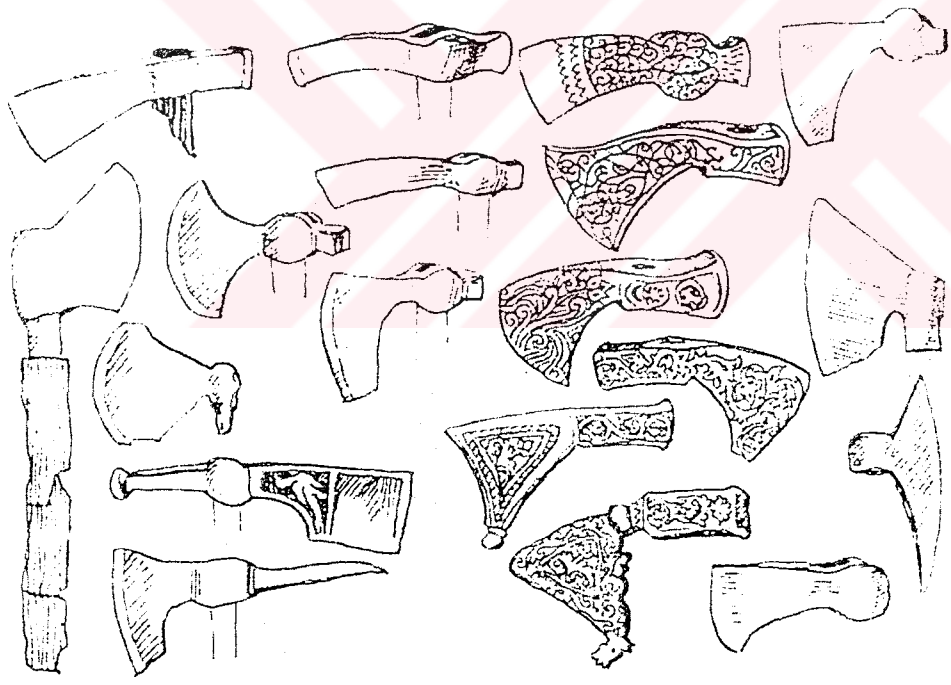
Çizim 59 :



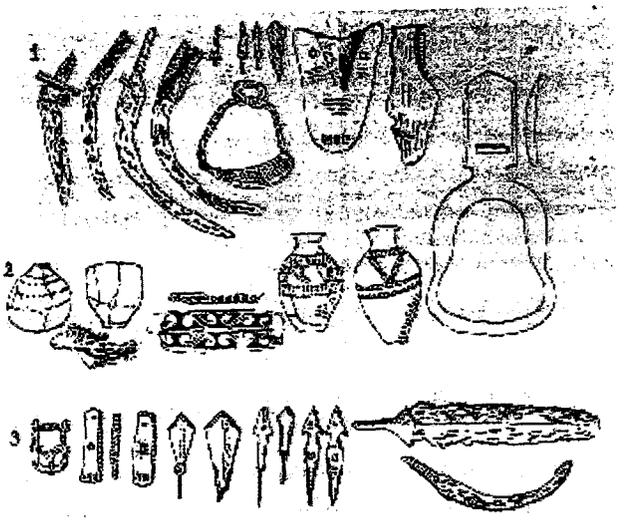
Çizim 60 :



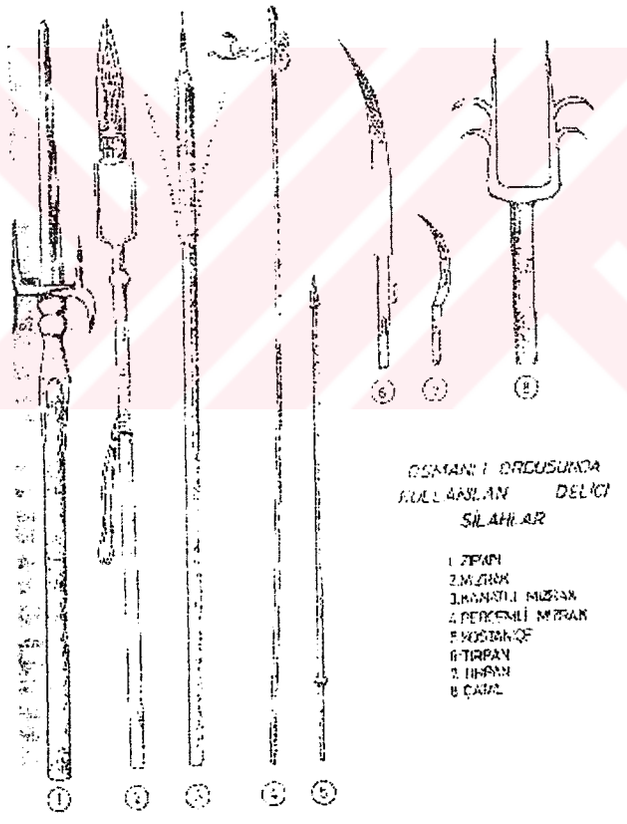
Çizim 61 : Orta Asya Bulunan Balta Temrenlerine Ait Bazı Çizimler.



Çizim 62 XIII- XIV. Orta Asya Kullanılan Bazı Savaş Baltalarına Ait Çizimler



Çizim 63 :



Çizim 64 :



a

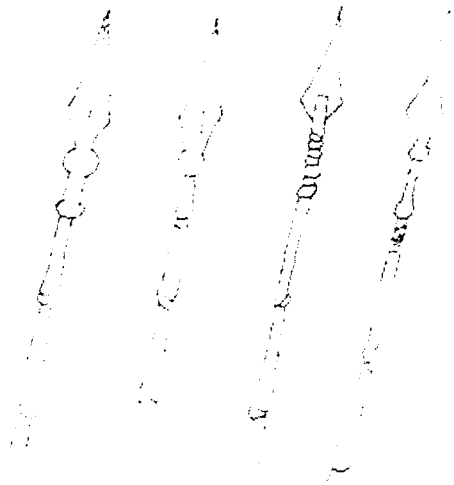


b



c

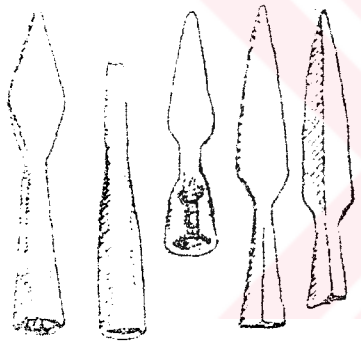
Çizim 65a&b&c&d :



d



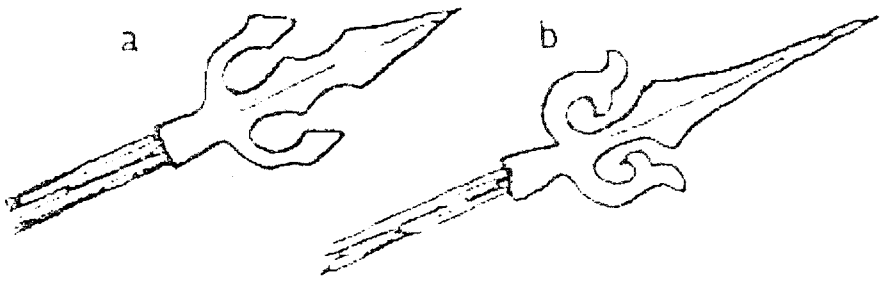
Çizim 66a&b&c :



Çizim 67 a



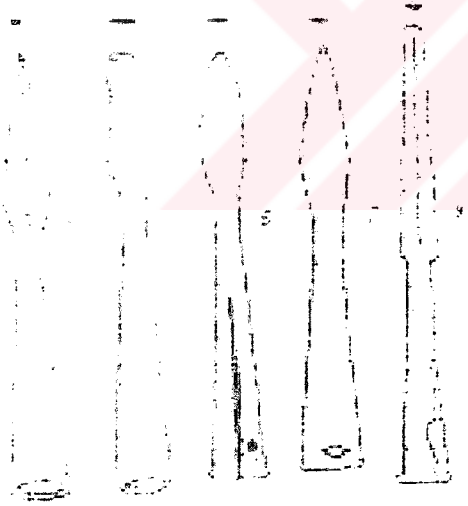
Çizim 67b:



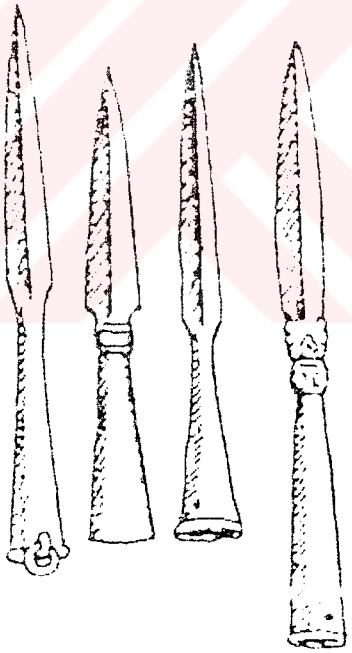
Çizim 68a&b :



Çizim 70 :



Çizim 69 :



Çizim 71 :



Çizim 73 a ve 73 b. Nihayat al Sul. Memluk. XV. yüzyıl. British Library (M.S.Or.3631).



Çizim 73 c. Kitab Mamü fi al Rum ve Gahrihi, Memlük, XV. yüzyıl. Revan Köşkü Koleksiyonu, İstanbul.



Çizim 73 d İbn Ahi Hazâm, Memluk. 1470. Bib.Nat.Paris (MS.Arabe, 2824,f.69r)



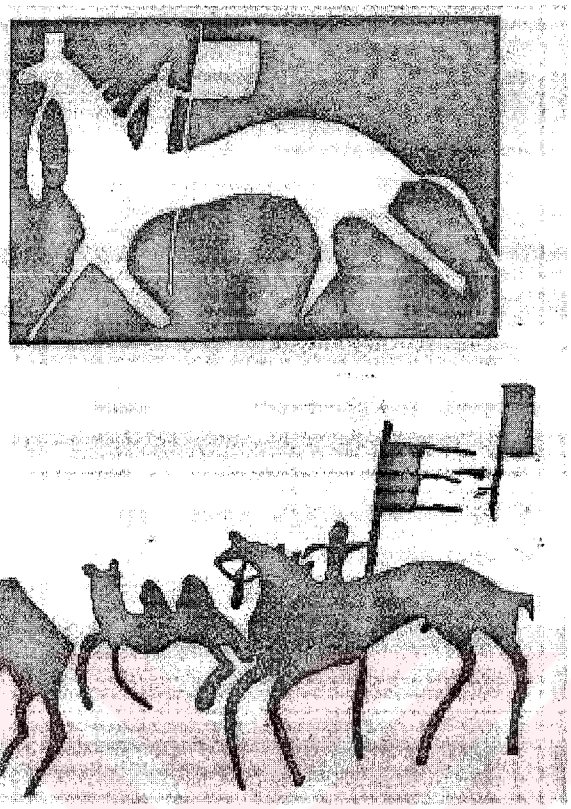
a



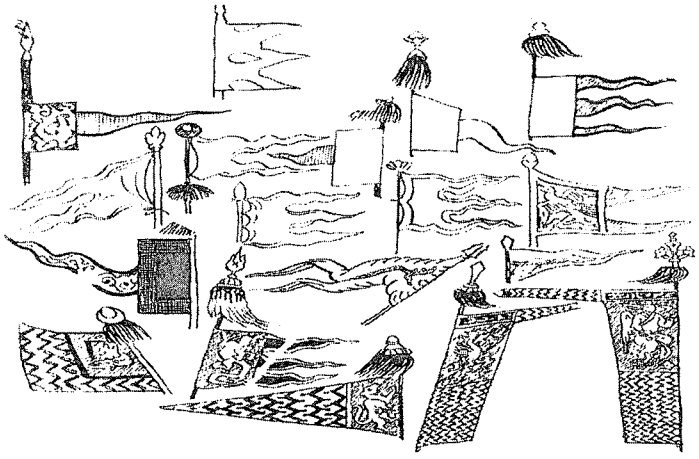
b

Çizim 74a&b :

Çizim 75 :



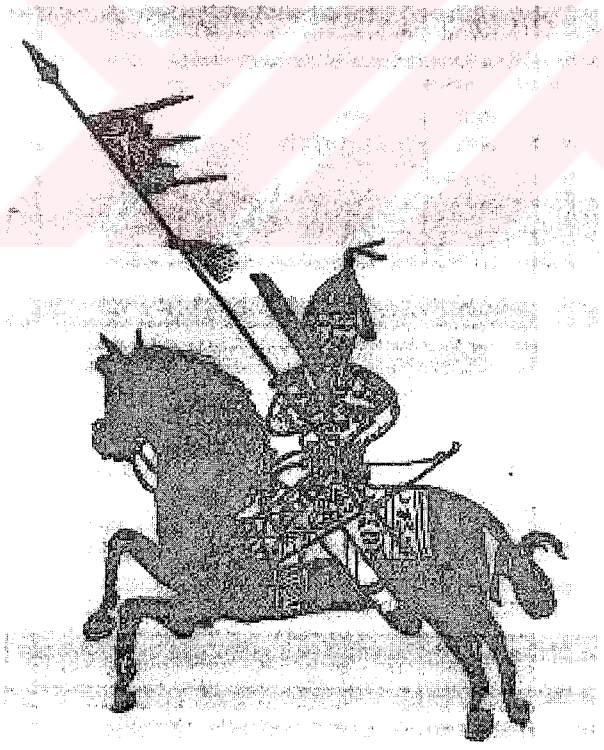
Çizim 76a&b :



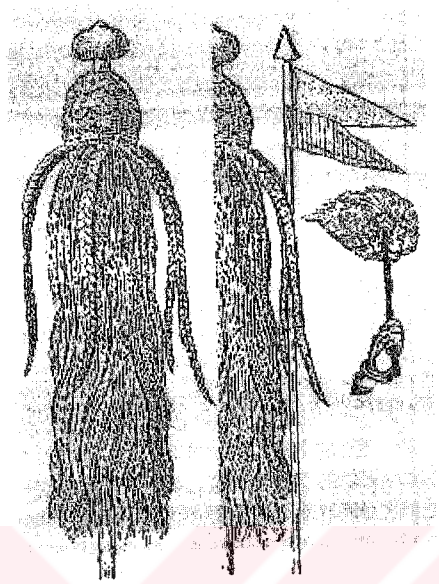
Çizim 76 c : XIII-XIV. yüzyıl İran Minyatürlerinden Bayrak Örnekleri



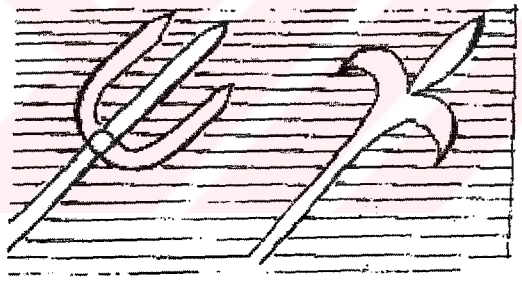
Çizim 7a :



Çizim 7b



Çizim 78 :



Çizim 79 :

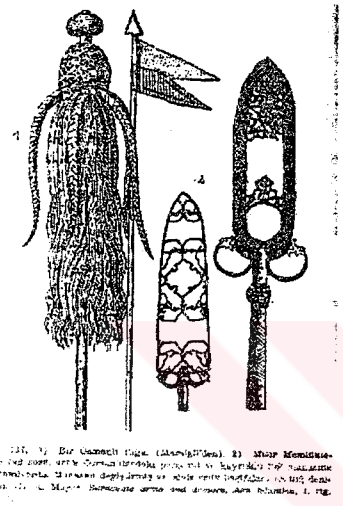


a



b

Çizim 80a&b



Çizim 81 :



Çizim 82 :



Çizim 83 :



Çizim 84 :

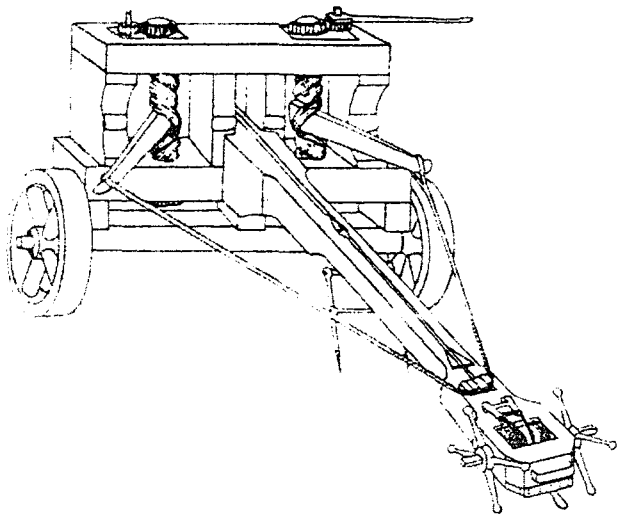


Çizim 85 :

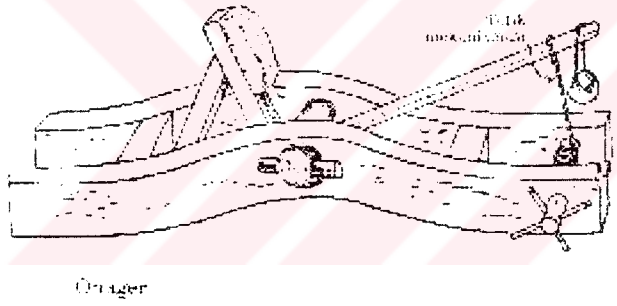


113. Dikilaş'da «kayuan boşi çomak» çeşitleri. Yine aynı resmin aşağıdaki vaziyetleri, karışık bir şekilde gösterməktedir. Sağdaki çomak şe, Illuni tapınağında bir şehnâme'den alınmıştır. Bunun tam resmini, Zeyrek ve Köy ile ilgili cildimizde vereceğiz.

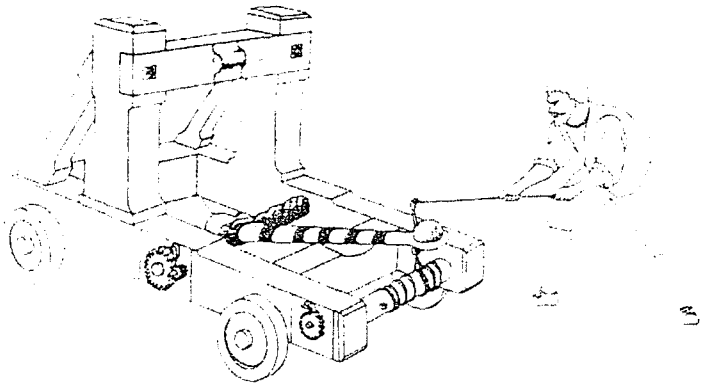
Çizim 86 :



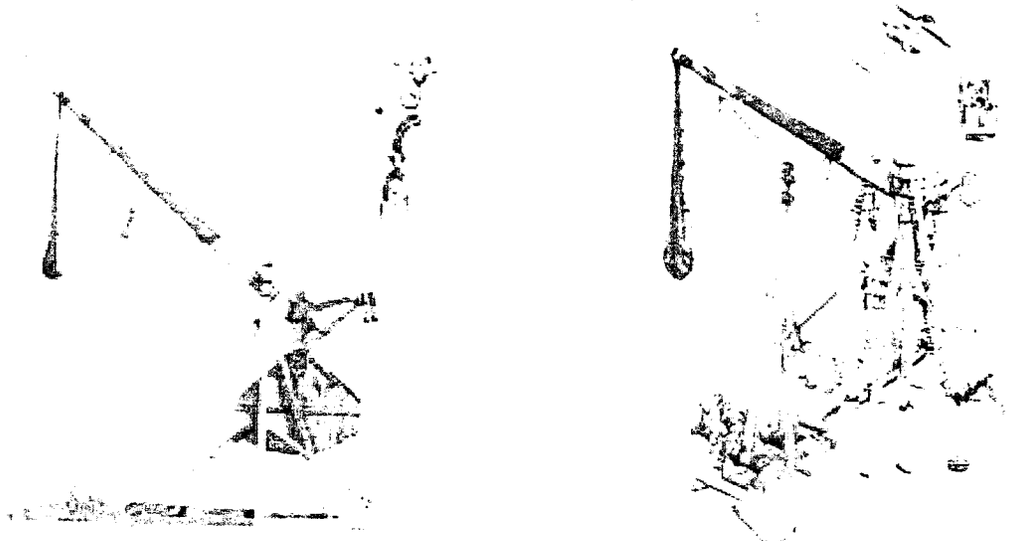
Çizim 87 : Büyük Tatar Yayı (Balista) Restitüsyonu



Çizim 88a : Roma Dönemi Catapult(Onager) Restitüsyonu

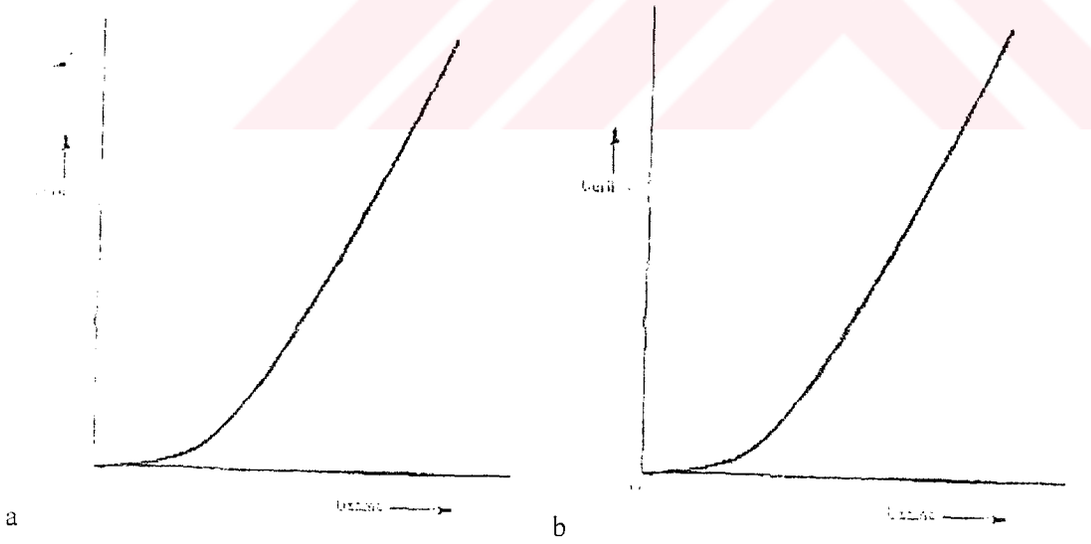


Çizim 88b : Hafif Mancınık Restitüsyonu



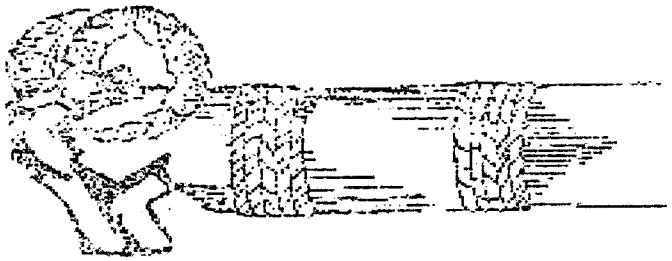
a b

Çizim 89 a&b : Ağır Mancınıkların İskeleti ve Fırlatma Mekanizmaları.

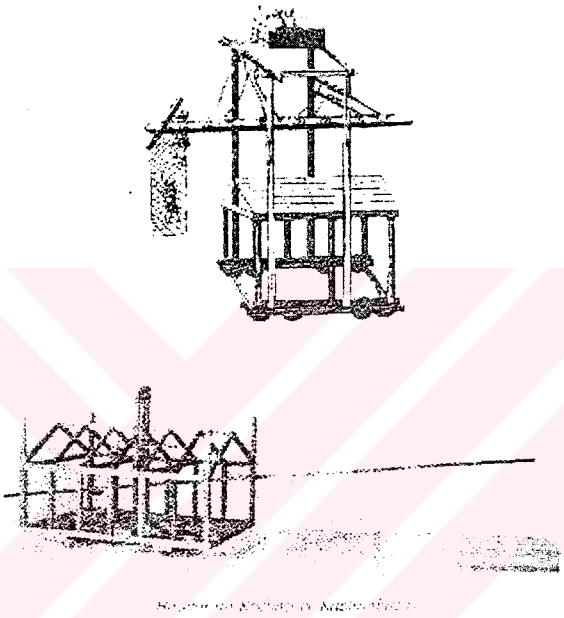


a b

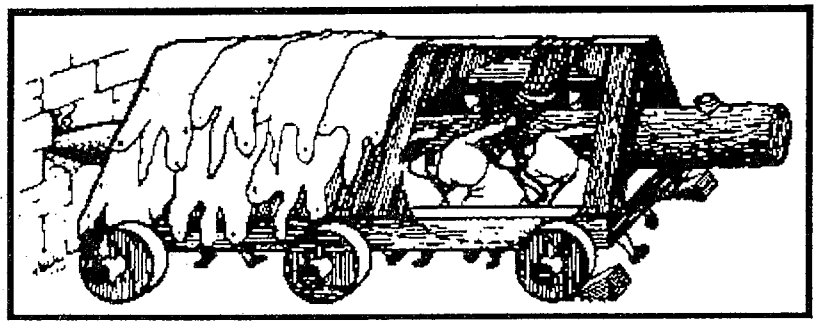
Çizim 90a&b : Kirişlerin Gerilme- Uzama ve Enerji Depolama Çizelgesi.



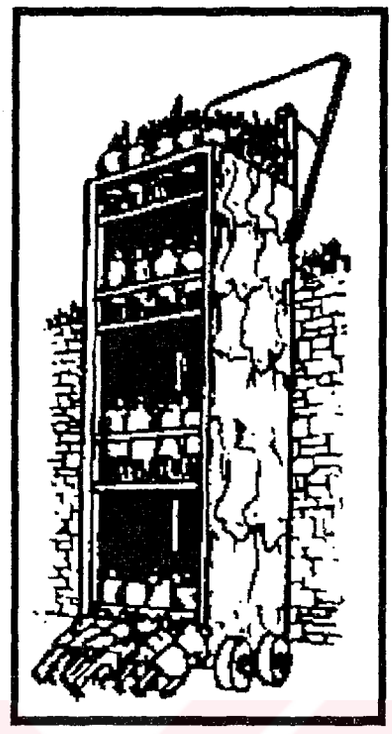
Çizim 91 : Koçbaşı Restitüsyonu



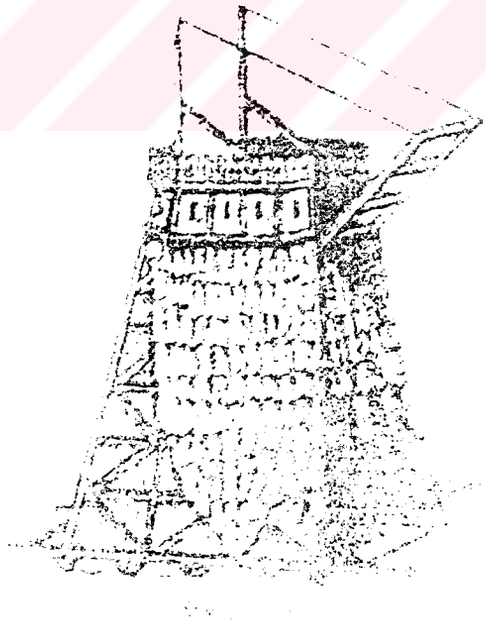
Çizim 92 : Kaplumbağa Restitüsyonu



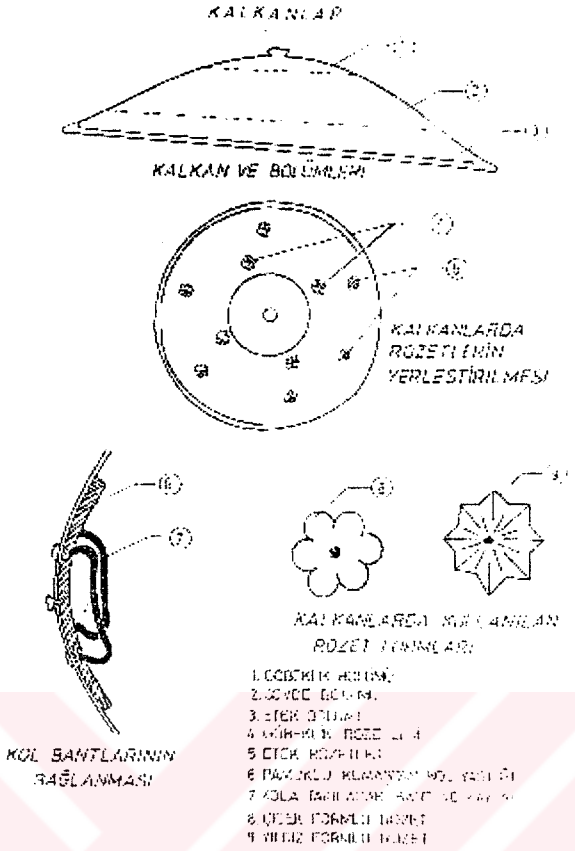
Çizim 93 : Debbade İlistrasyonu.



Çizim 94 : Savaş Kulesi İlistirsayonu.



Çizim 95 : Savaş Kulesi İlistirasyonu.

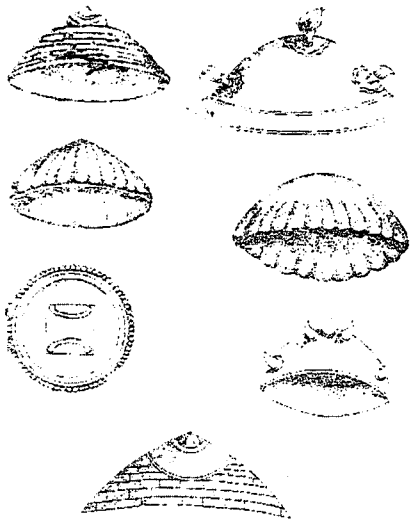




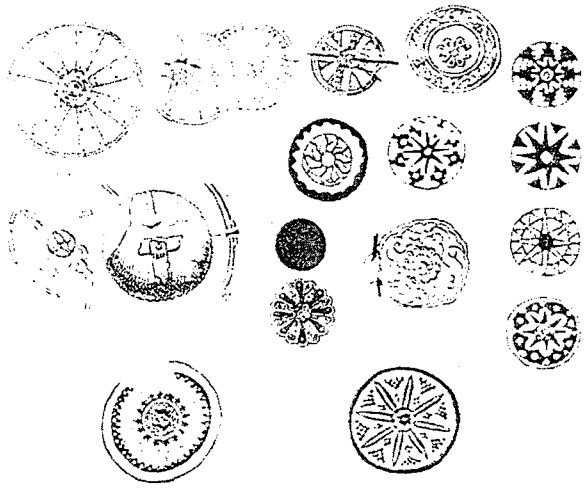
Çizim 96 :



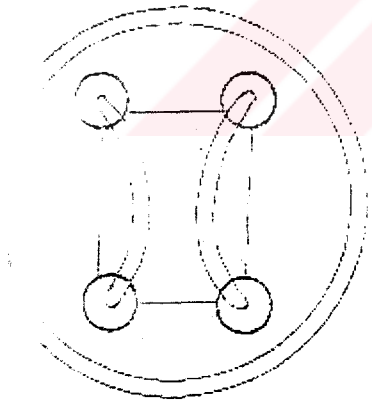
Çizim 97 :



Çizim 98 :



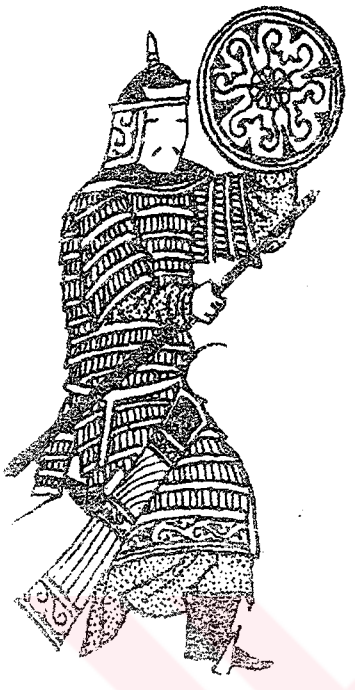
Çizim 100 :



Çizim 101 :



Çizim 102 :



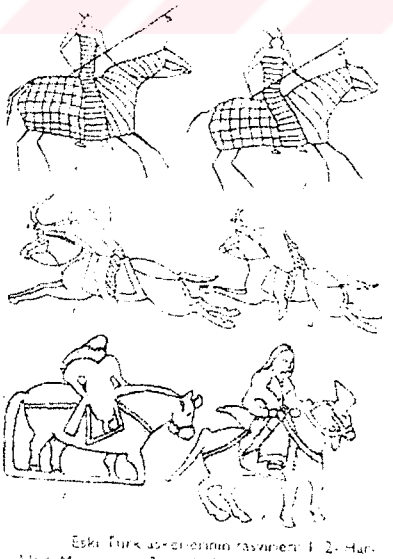
Savaşçı (Reşiduddin'den).
(C. Hillenbrand, The
Crusades, Edinburg, 1999)

Çizim 99 :



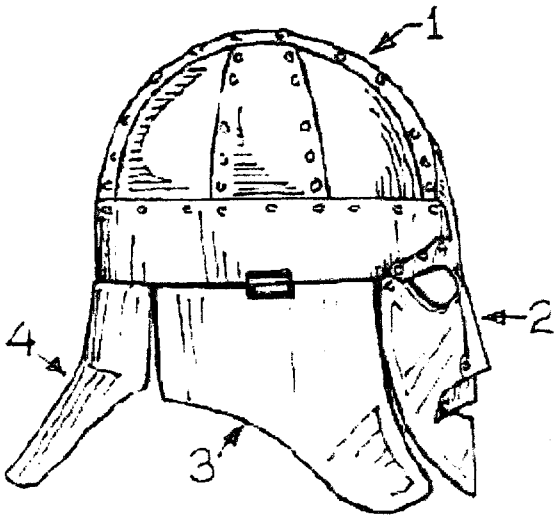
Yarım Kalkanlı Süvari.
(Nihayat al-su 'l) Mısır (1366)

Çizim 103 :



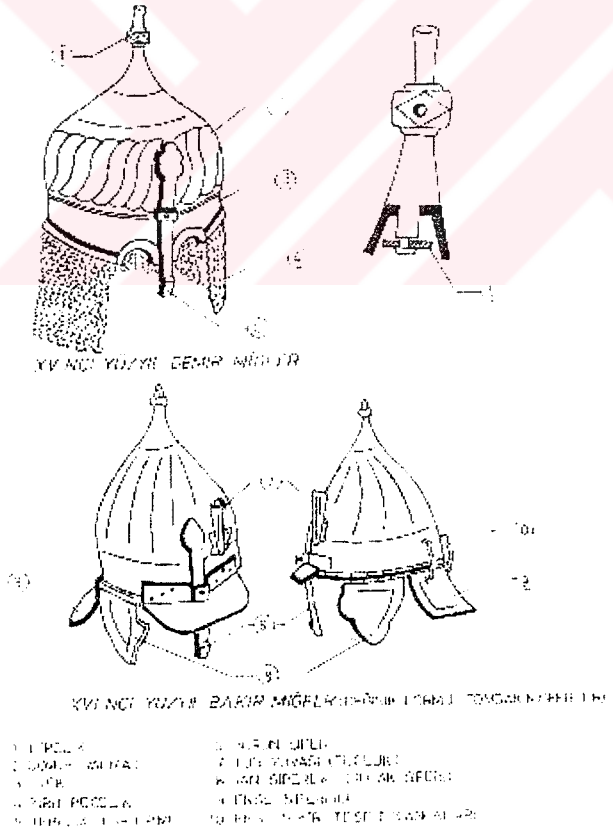
Eski Türk askerlerinin resimleri. 1- 2- Han
Had. Moğolistan, 3- 4- Kudriğe, Altay, 5- Gobi
Moğolistan, 6- Ceyoy, Baykal bölgesi

Çizim 104 :



Çizim 105 : MİĞFERİN BÖLÜMLERİ :

1-GÖVDE SİPERLİĞİ, 2- YÜZ SİPERLİĞİ, 3-KULAK SİPERLİĞİ, 4- ENSE SİPERLİĞİ





Çizim 106 a : Sivri Tepelikli Miğfer, Şerit Plakalı Zırh ve Kaftan



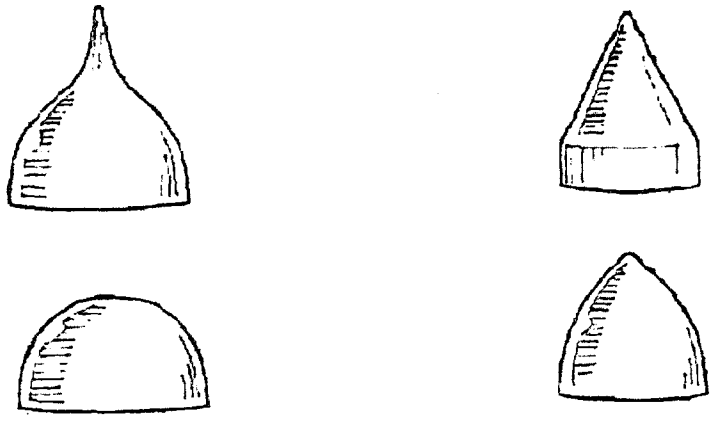
Çizim 106b : XII-XIV. yüzyıllarda İran Minyatürlerinde Görülen Miğfer Çeşitleri



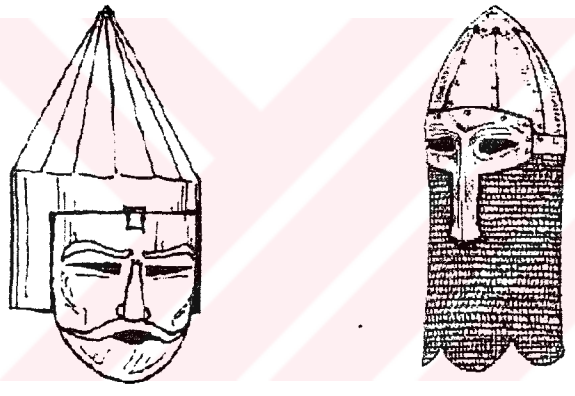
Çizim 107 : Selçuklu Minyatürlerinde Rastlanan Bazı Miğfer Biçimleri.



Çizim 108 a-ı: Varka&Gülşah Minyatürlerinde Rastlanan Bazı Miğfer Türleri.

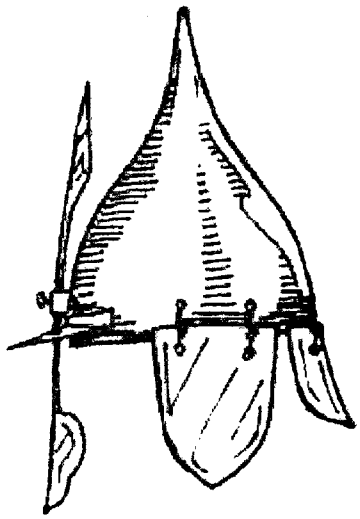


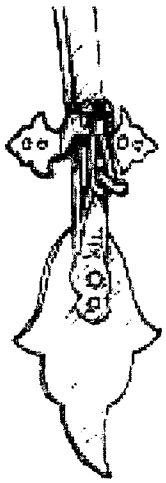
Çizim 109 : Miğfer Gövde Biçimleri

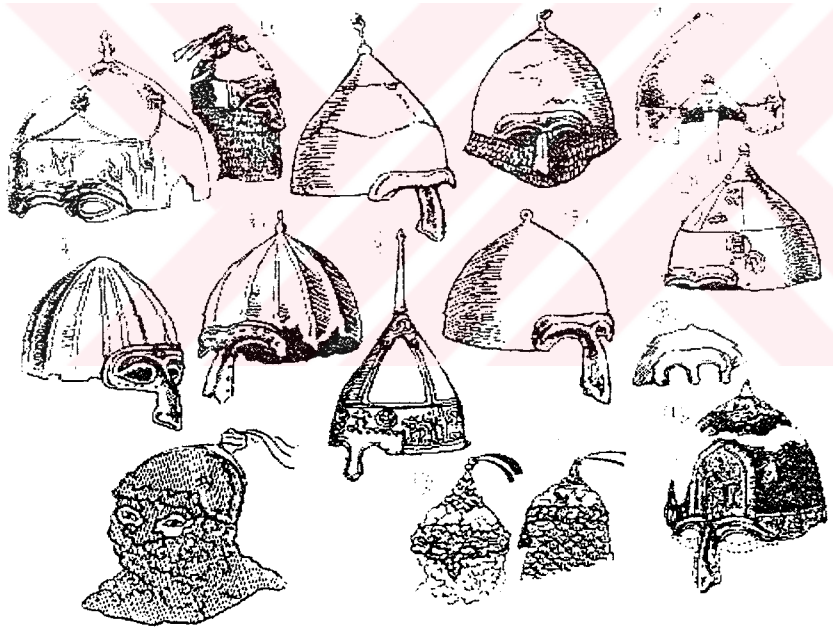




Çizim 110 : Maskeler ve Yüz Siperliği

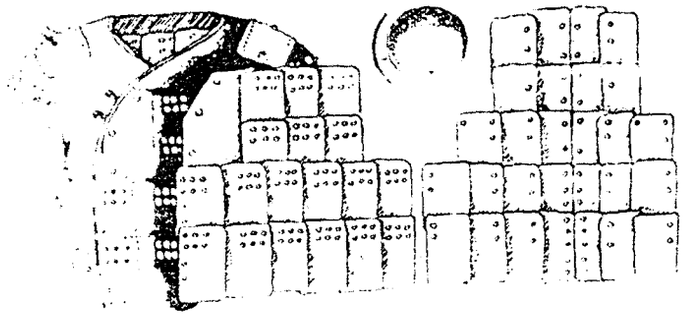




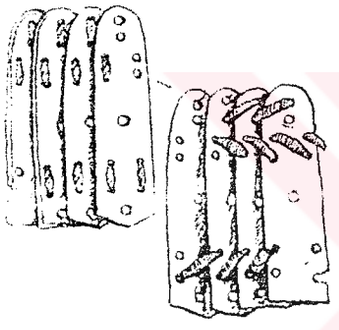


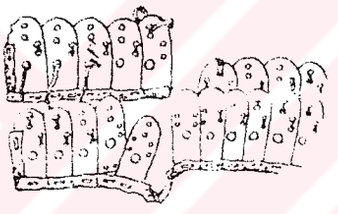
c

Çizim 111a&b&c : Burun Siperliği

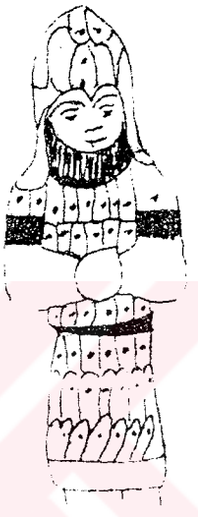


Çizim : 112a

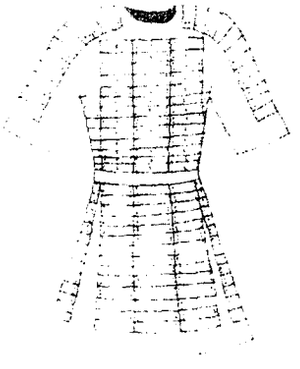




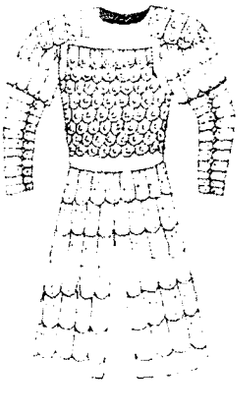
Çizim : 112b



Çizim : 113



Çizim : 114



Çizim : 115



Çizim 117 :



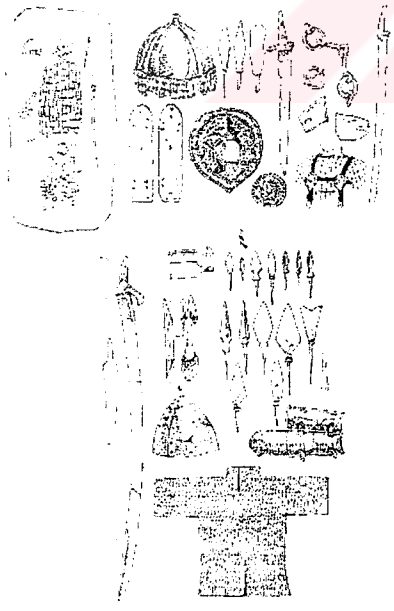
Çizim 118 :



Çizim 119 : Askeri Kaftan Üzerinde Kullanılan Ayna Zırhları Gösteren İlistirasyon



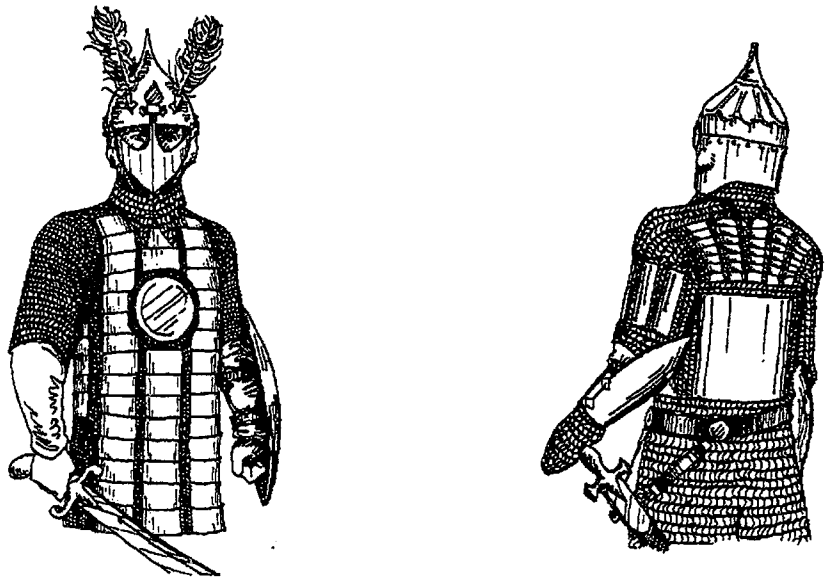
Çizim 120 : Uygur Savaşçısı, IX. yüzyıl Uygur Duvar Resimlerinden Ayrıntı. Ayna Göğüslük.



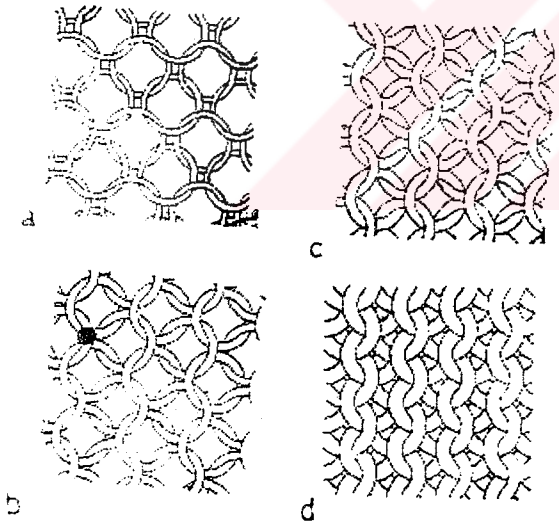
Çizim 121 : Deşt-i Kıpçak'ta XIII. Yüzyıla Ait Mezar Buluntuları.



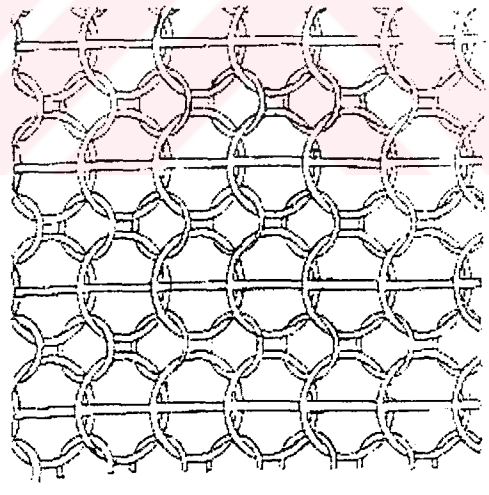
Çizim 122 : Kıpçak Askeri İlistirasyonu



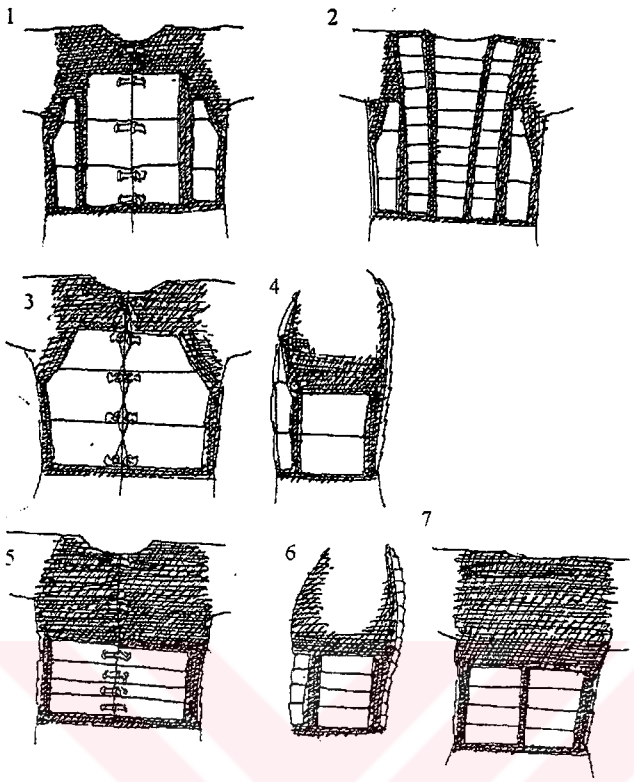
Çizim 123 : XIV-XVI Yüzyıl Gelişmiş Ayna ve Disk Zırhlarına Ait Restitüsyon



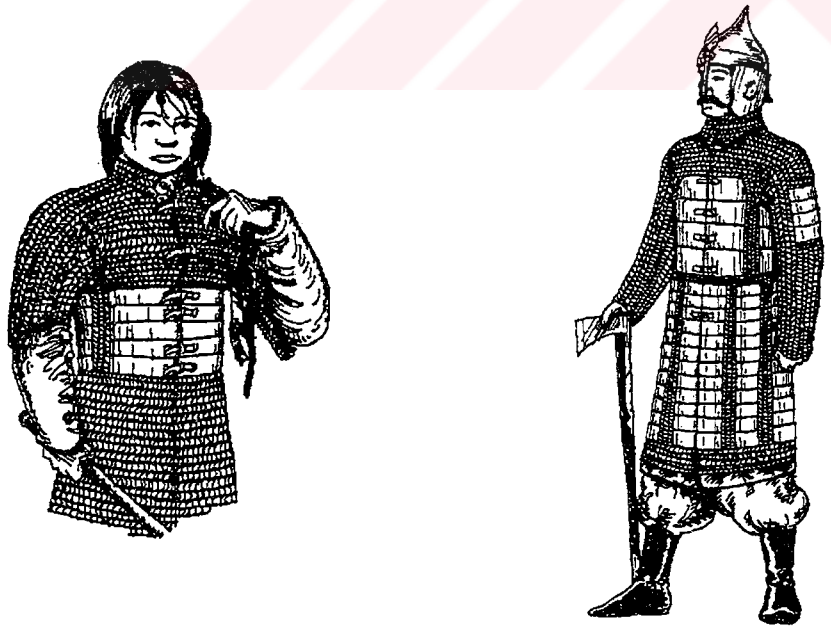
Çizim 124a&b&c&d :



Çizim 125 :



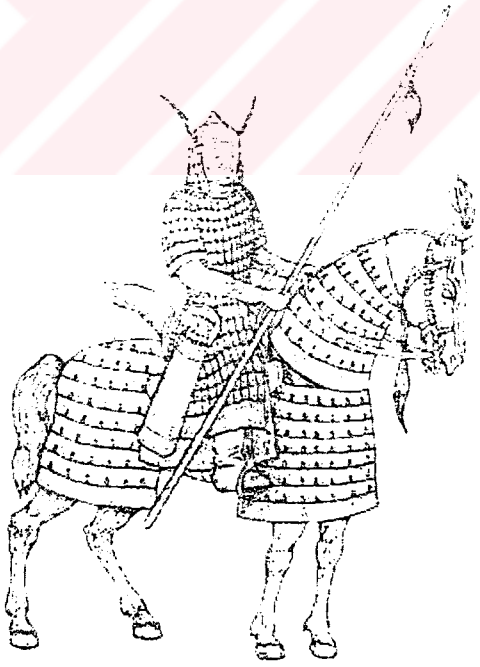
Çizim 126 : Yushman Ön ve Arka Modelleri



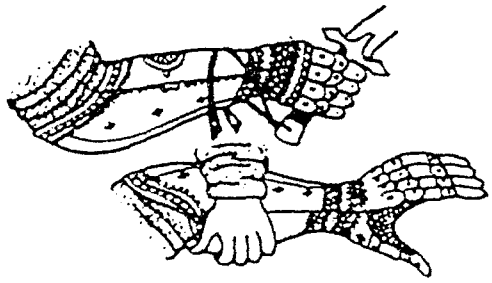
Çizim 127 : Yushman İlistirasyonu.



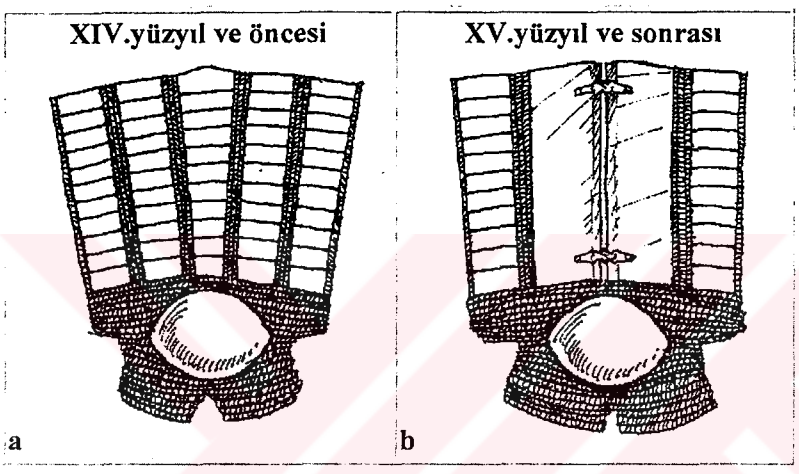
Çizim 128 :



Çizim 129



Çizim 130 : 1370 Yılına Ait Bir İran Minyatüründen Kolçak Çizimleri.



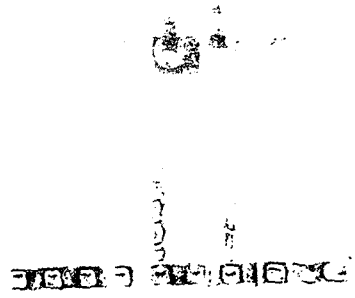
Çizim 131a&b : XIV. ve XV. Yüzyıllara Ait Dizciklerin Restitüsyonu.



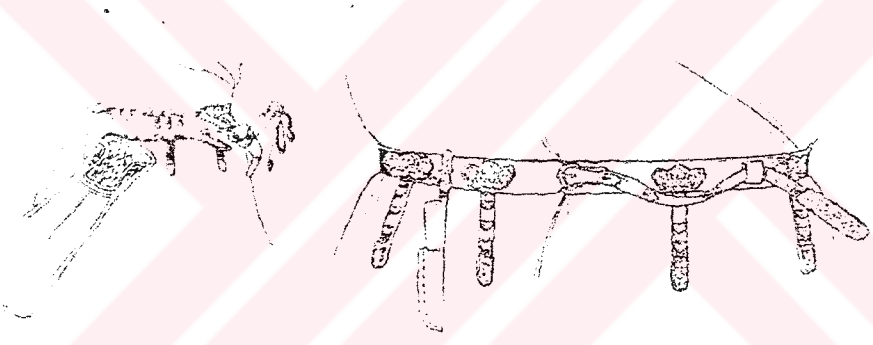
Çizim 131c : 1370 Yılına Ait Bir İran Minyatüründen Kanatlı Kelepçeli Dizcik.



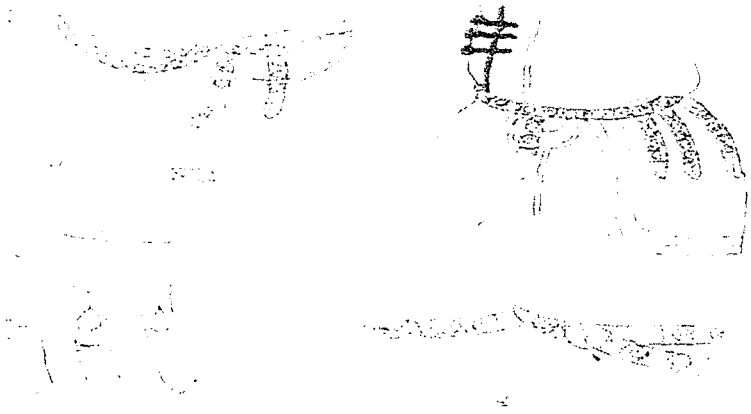
Çizim 132 :



Çizim 133 :
Balballarda görülen Kemerlerin Restitisyonu



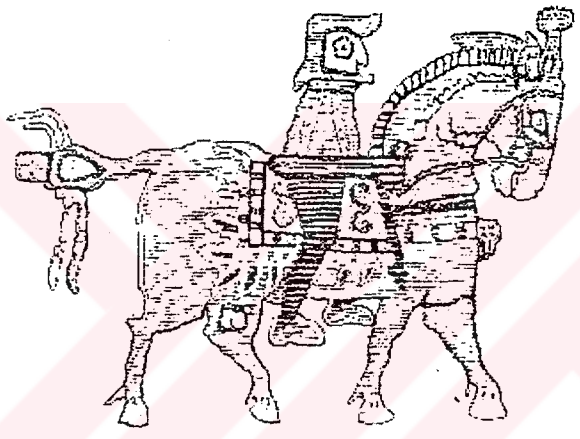
Çizim : 134 a ve b



Çizim : 135 a,b,c,d



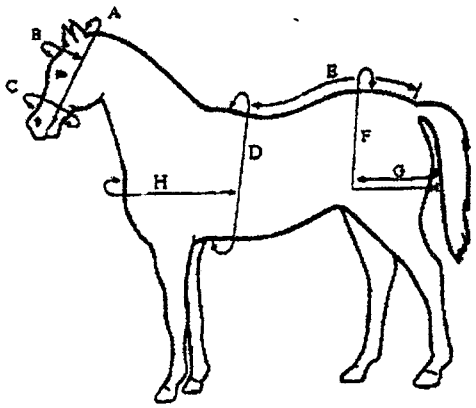
Çizim 137 :



Çizim 138 :



Çizim 139a&b :



Çizim 140a : At Koşumunun ve Eyerin At Üzerine Yerleştirilme Sırası.



Çizim140b : Türk Eyer ve At Koşumlarının Bölümlerini Gösteren İlistirasyon.



Çizim 140c : Kapadokya Çarıklı Kilisede Bulunan Bir Freskten Ayrıntı (1150-1200). Selçuklu Etkisi Görülen Bir At Tasvirine Ait Çizim.

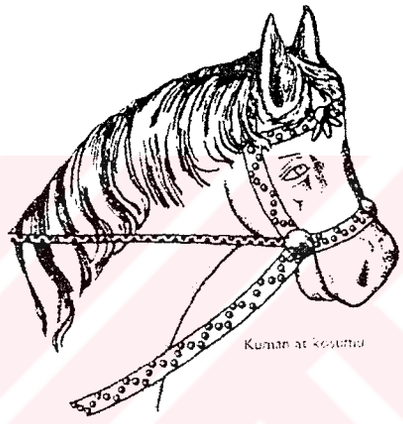


Göktürk çağı buluntularından : Av sahnesini gösteren bir Kudarge eyer kaşı.

Çizim 141 :



Çizim 143 :



Çizim 145 :

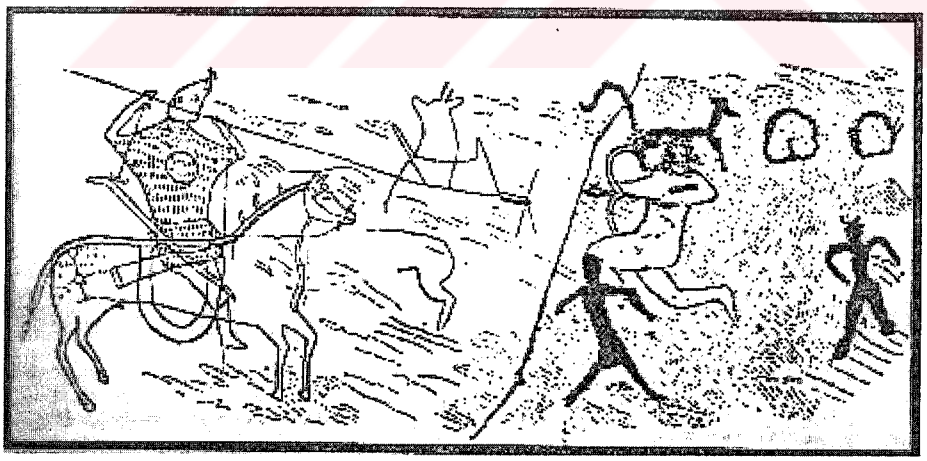
Çizim 142 :

Çizim 144 :

RESİMLER



Resim 1 : İspanya Minatedo'da Dordogne Mağarasında BulunanTarih Öncesi İlk Savaş Resmi.



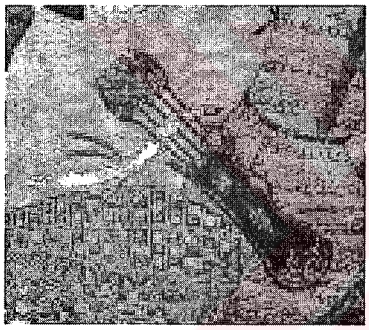
Resim 2 :Orta Asya Kara-Yüs Podkamenneya'da Bulunan Mezartaşı Üzerindeki Av Sahnesi.

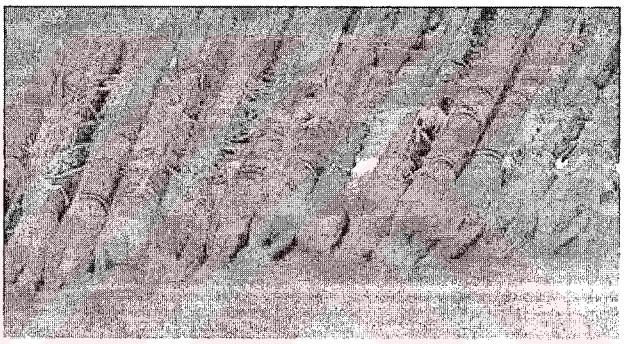


Resim 10 :

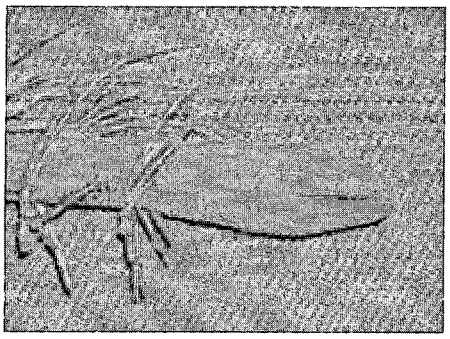


Resim 6 : *Bahram Gür'ün Ejderle Savaşmasını Tasvir Eden Şehname Minyatüründen Ayrıntı.*



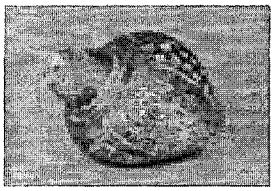


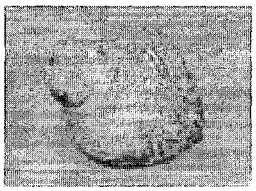
Resim 7 : *Başpare, Sadak, Yak Kuyruğu* ***Resim 8 :*** *Başpare Örnekleri,*

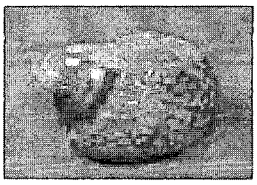


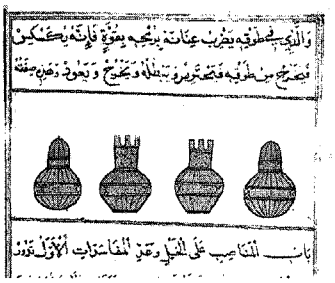
Resim 9 : *Bakkam Gez*

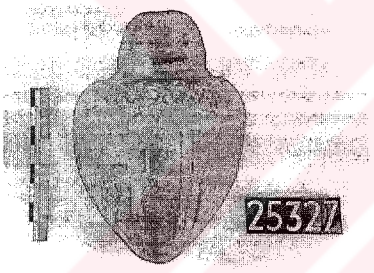
Resim 11- 13 Seramik Neft Şişeleri

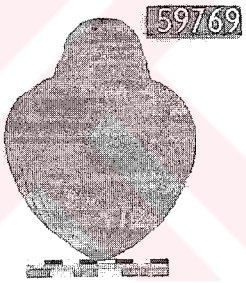
Res.11-a 

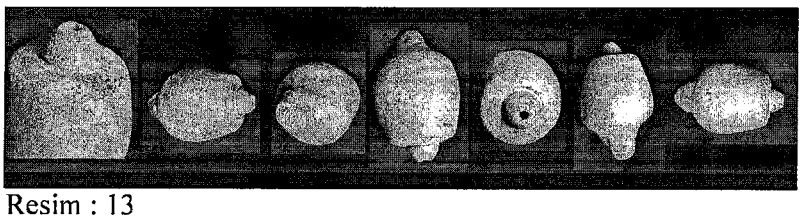
Res. 11-b 

Res. 11- c 

Res. 11 d 

Resim 12-a 

Resim 12 d 



Resim : 13

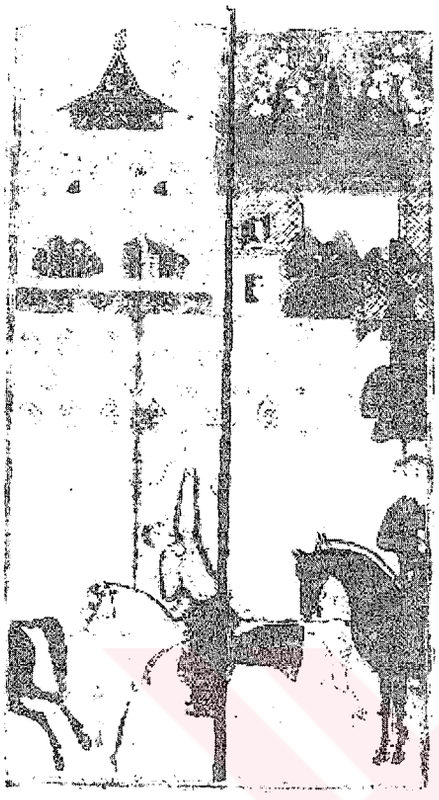


Resim 14 :

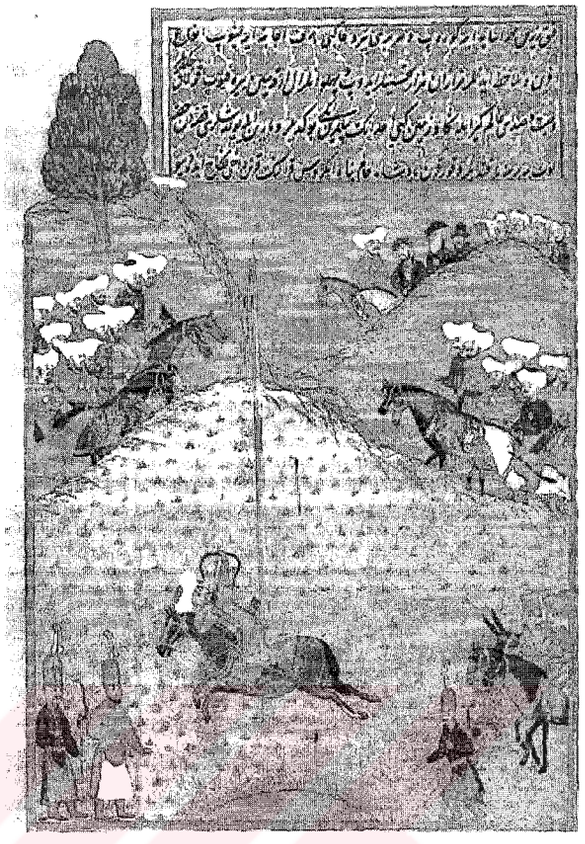


a b

Resim 15a&b :



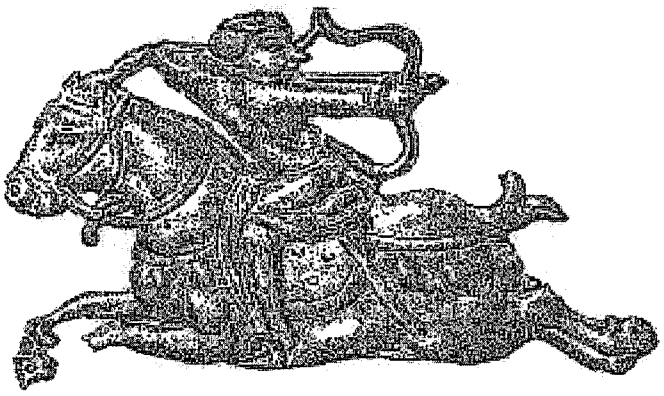
Resim 16 :



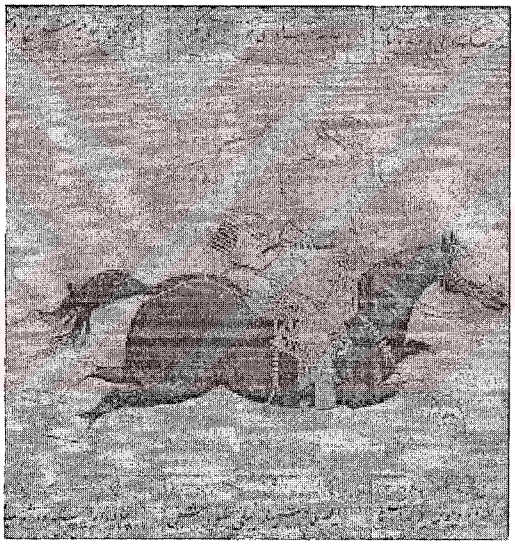
Resim 17



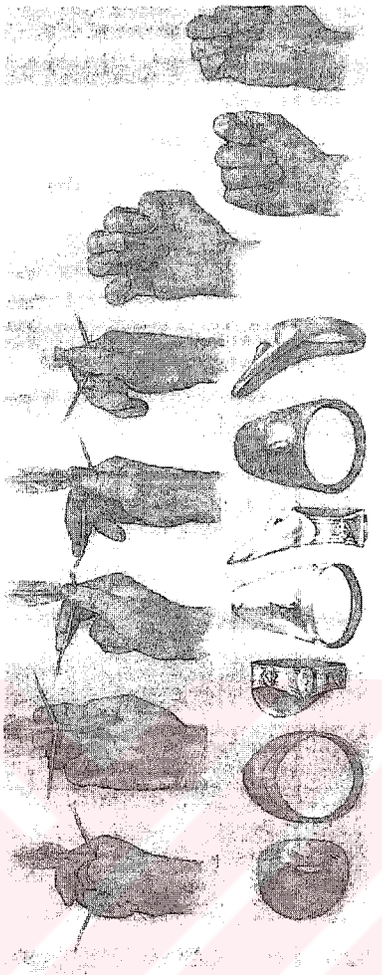
Resim 18 :



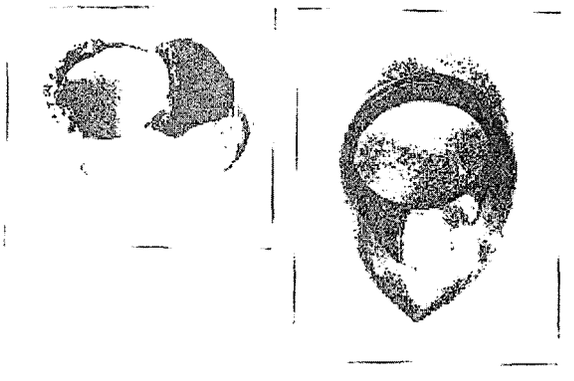
Resim19a : Hakastan'ın Kopen Çatas Bölgesinde Bulunan, Altın Tabak Üzerinde Bronz Kabartma, At Üstünde Dönerek Yapılan Ok Atışı



Resim 19b : Kazvin, XVI Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Bir Minyatür. At Üstünde Dönerek Yapılan Ok Atışı



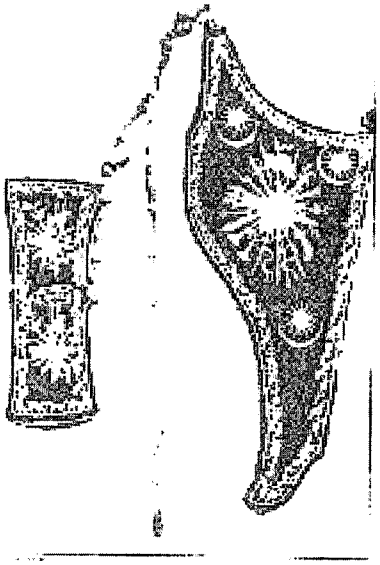
Resim 20&21 : Ok çekiş İlistirasyonu ve Yüzük(Zingir) Çeşitleri



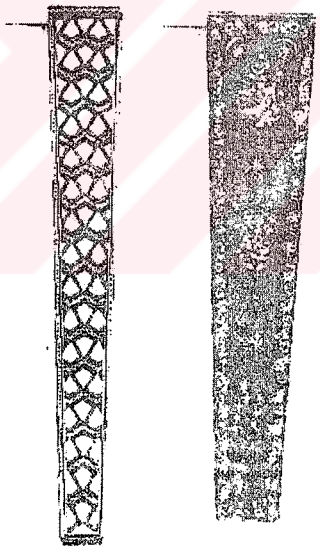
Resim 22 :



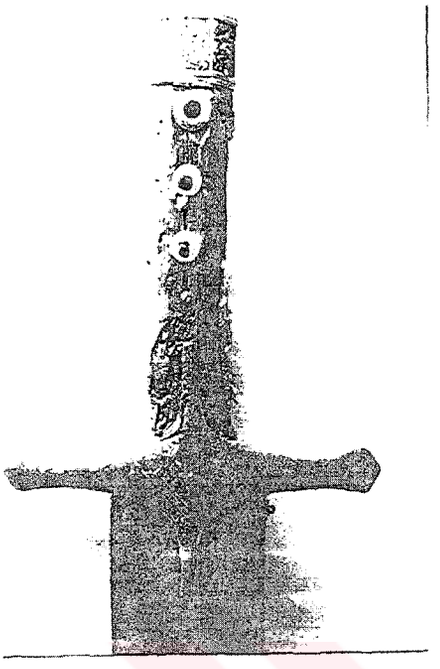
Resim 23 :



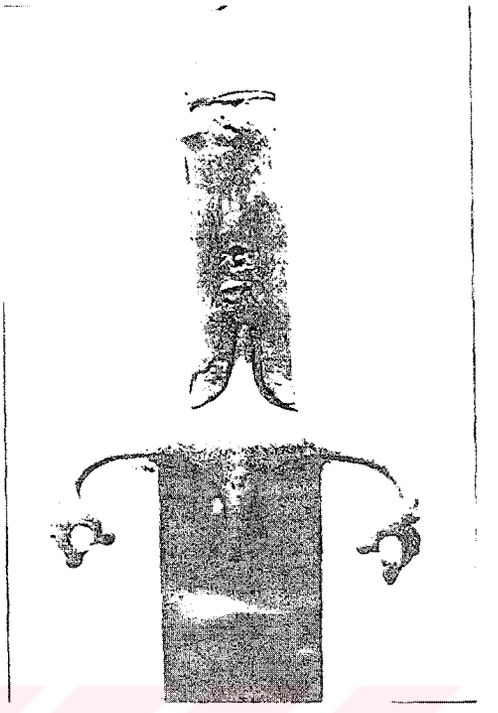
Resim 24 :



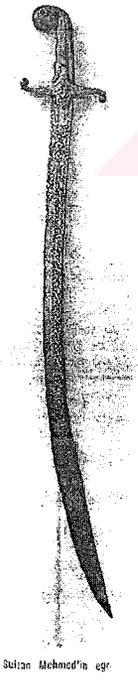
Resim 25 :



Resim 29 : *XIII. Yüzyıl, Kabza ve Balçak.*



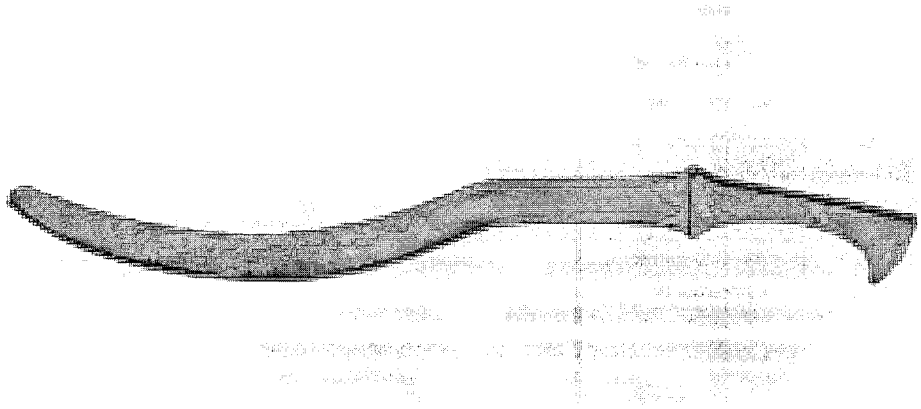
Resim 30 : *XIII. Yüzyıl Memlük Kılıcının Ejder-Başlı Balçağı*



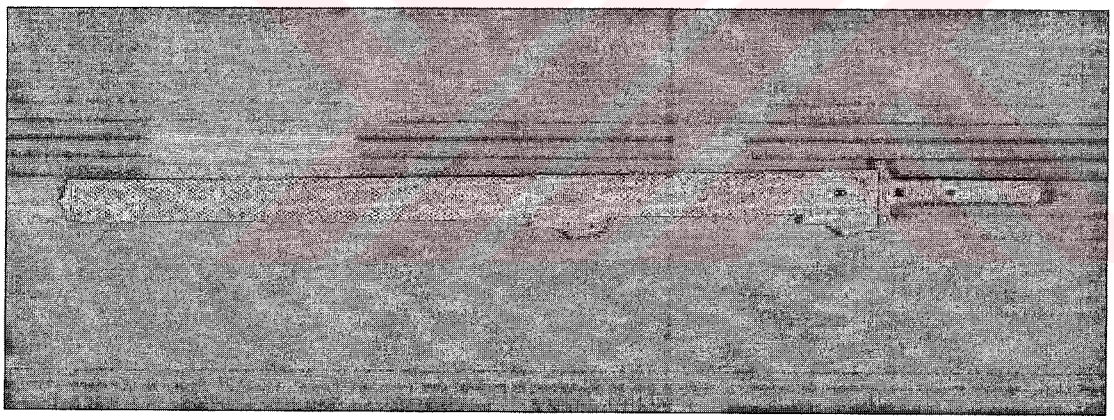
Çizim 31 : *Çift Tarafa Bakan Balçak.*



Çizim 32



Resim 33 : *Bronz Asur Kılıcı. Orta Asur Krallığı, Adad-nirari I (M.Ö1307–1275).*

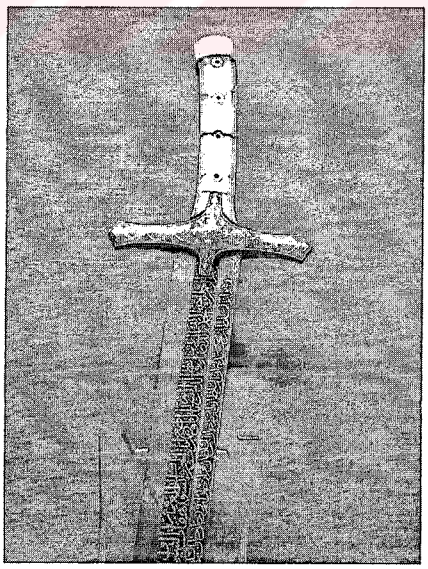


Resim 34: *Sasani Kılıcı. Bu kılıçlar her zaman kemerlere asılırdı. Bu motif savaştaki zaferin bir göstergesiydi. Bu ağaç üzerine altın kaplamalı kın ile demir kılıç, İslami döenmden kısa bir süre öncesine aittir ve 6. ve7. yüzyıllarda Avrasya'da dolanan Hunlardan alınan bir kılıç tipinin örneğidir. Kılıcın uzun ve dar bir kabzası vardır. Kının ağız kısmı ve onun biraz altında faklı uzunluklardaki kayışları takmak için iki adet P biçimli bölümler bulunur*



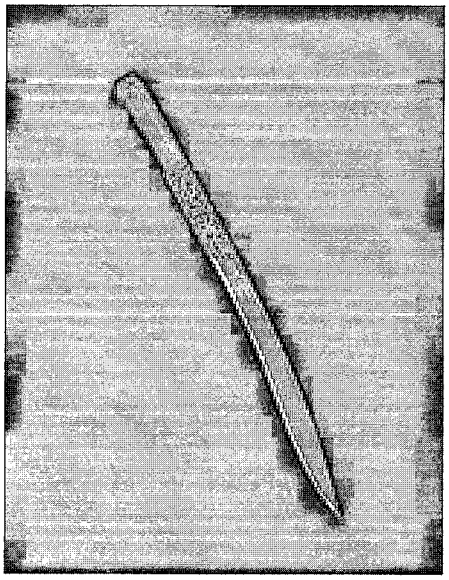
Fatih Sultan Mehmet, Sultan Bayezid II,Yavuz Selim'in kılıçları.

Resim 35a : *Osmanlı Padişahlarının Üç eğri Kılıcı*

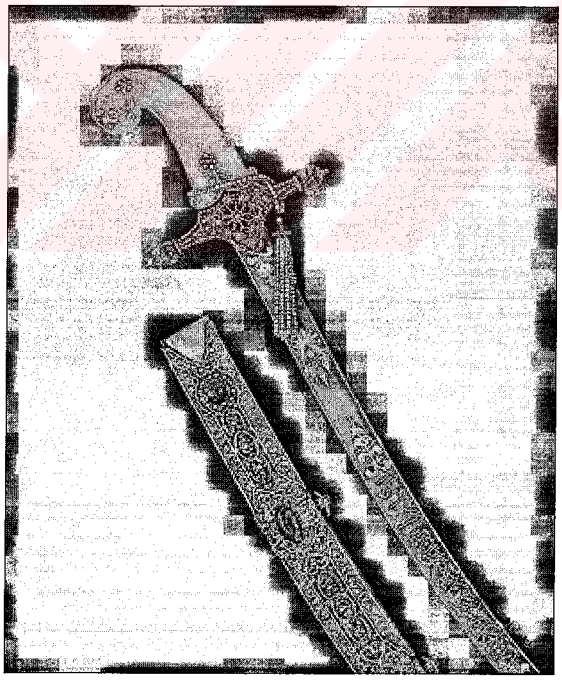


.

Resim 35b : *Fatih Sultan Mehmet'in Kılıcının Kabzasından Ayrıntı.*



Resim 36 : *1526-27 Yılları Arasında Kanuni Sultan Süleyman İçin Yapılmış Osmanlı Yatağanı.*



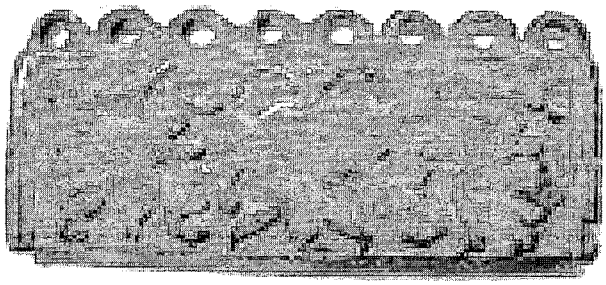
Resim 37 : *XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğri Kılıcı.*



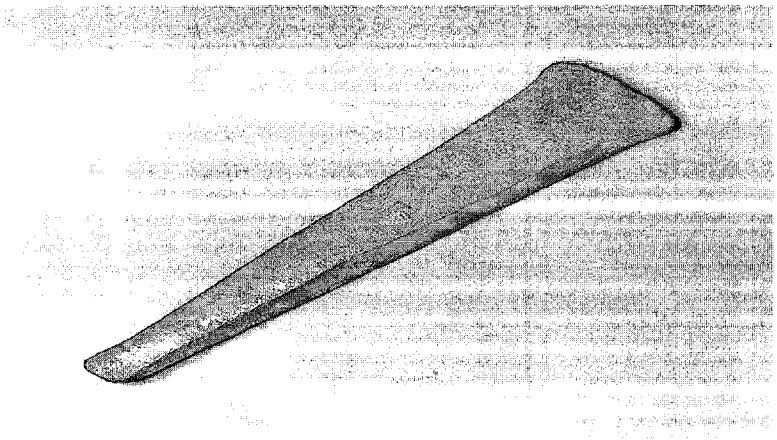
Resim 38 :



Resim 39 :



Resim 40

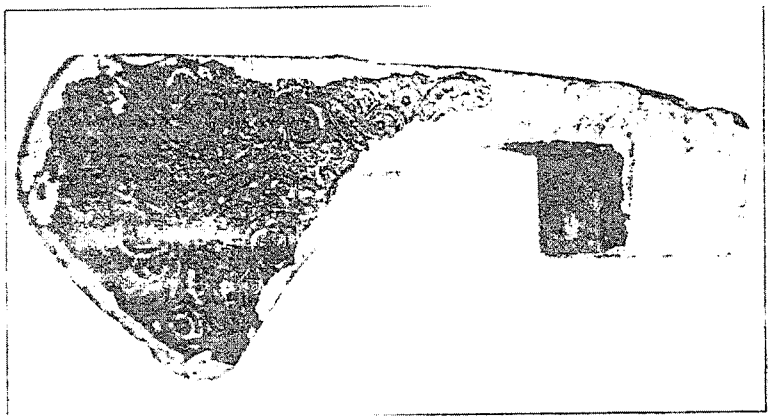


Resim 41 *: Orta Kazakistan'da Bulunan Andronova Kültür Çevresine Ait Bir Bakır Balta.*

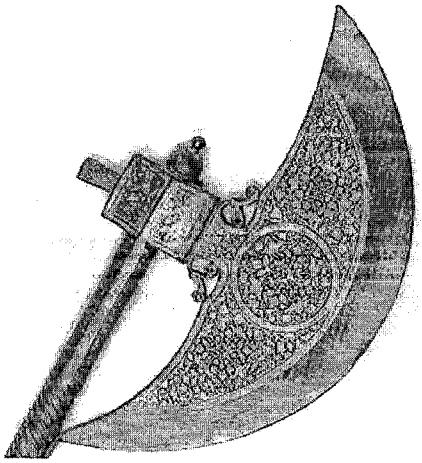


Ermitaj Müzesi.

Resim 42 :

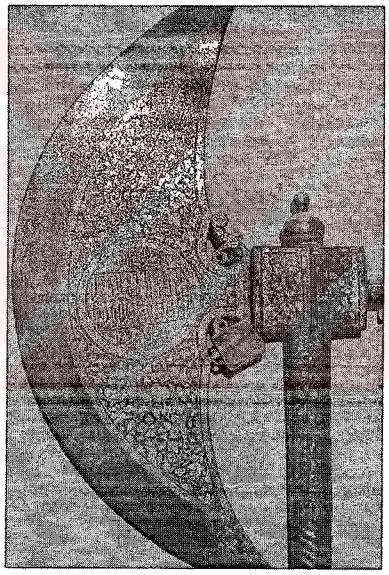


Resim 43: *XII-XIII. Yüzyıl Suriye'de Bulunan Gümüş Kaplama Demir Savaş Baltası*

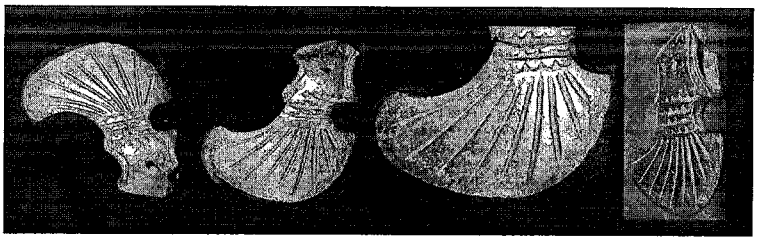


Teber, Memlük – 15. yy.
Battle-axe, Mamluk 15th Century

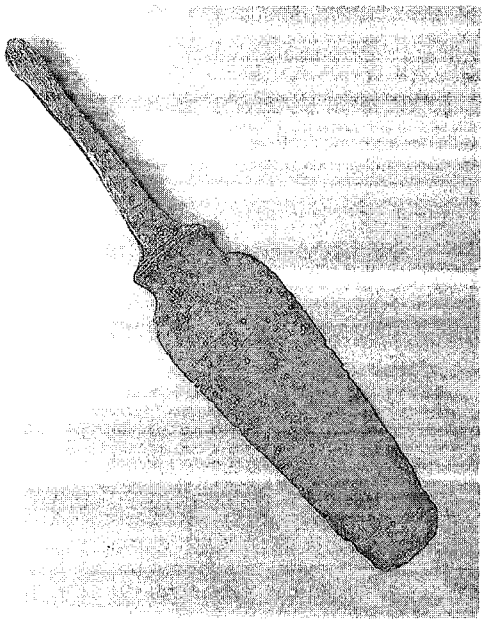
Resim 44 :



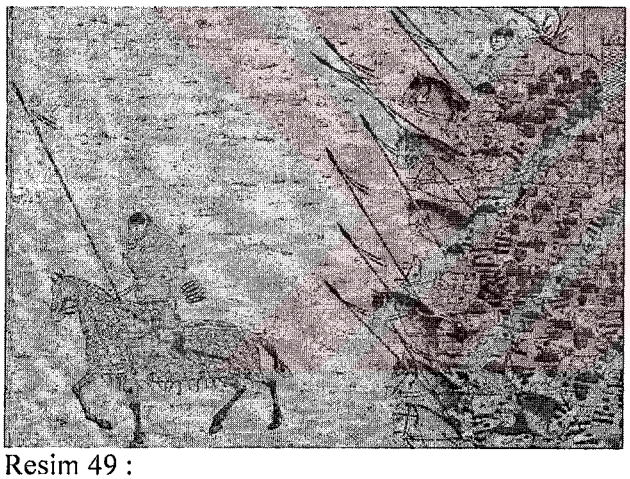
Resim 45 :



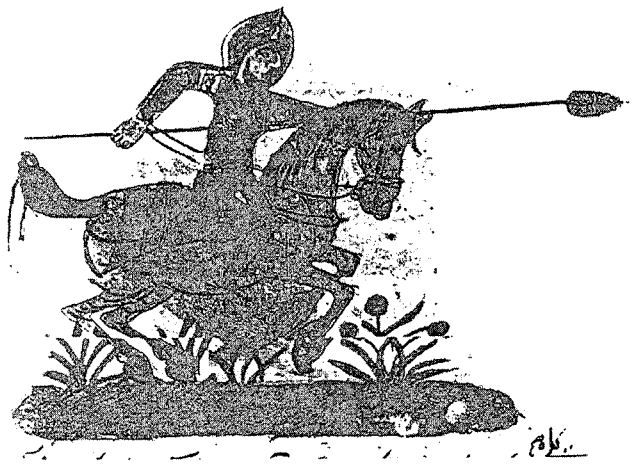
Resim 46 :



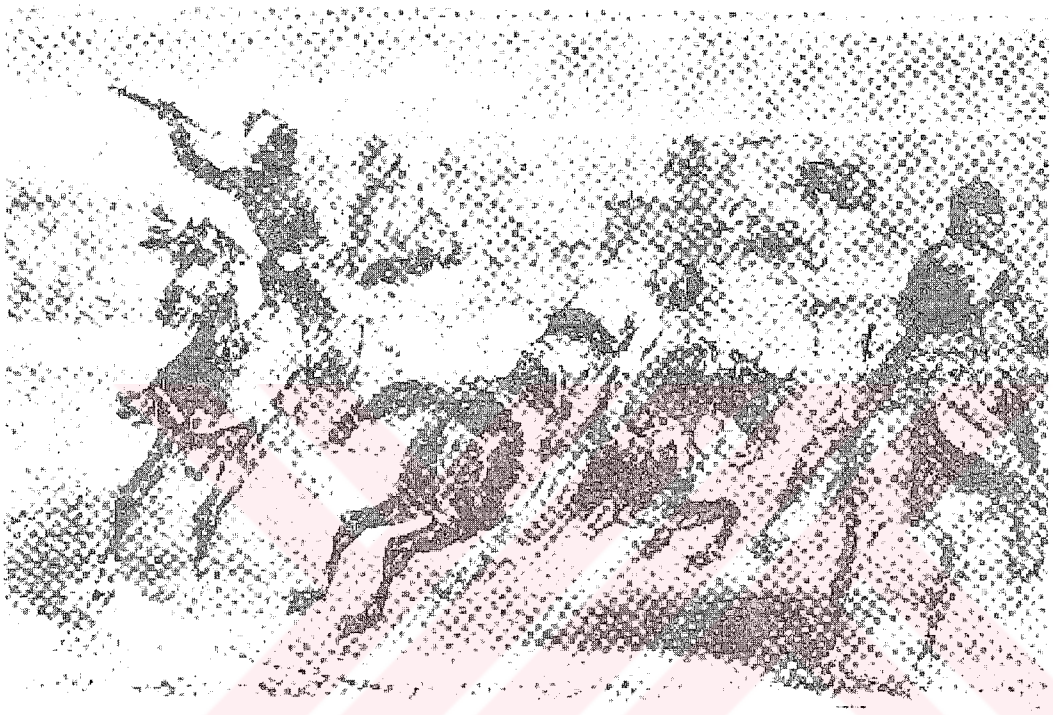
Resim 48



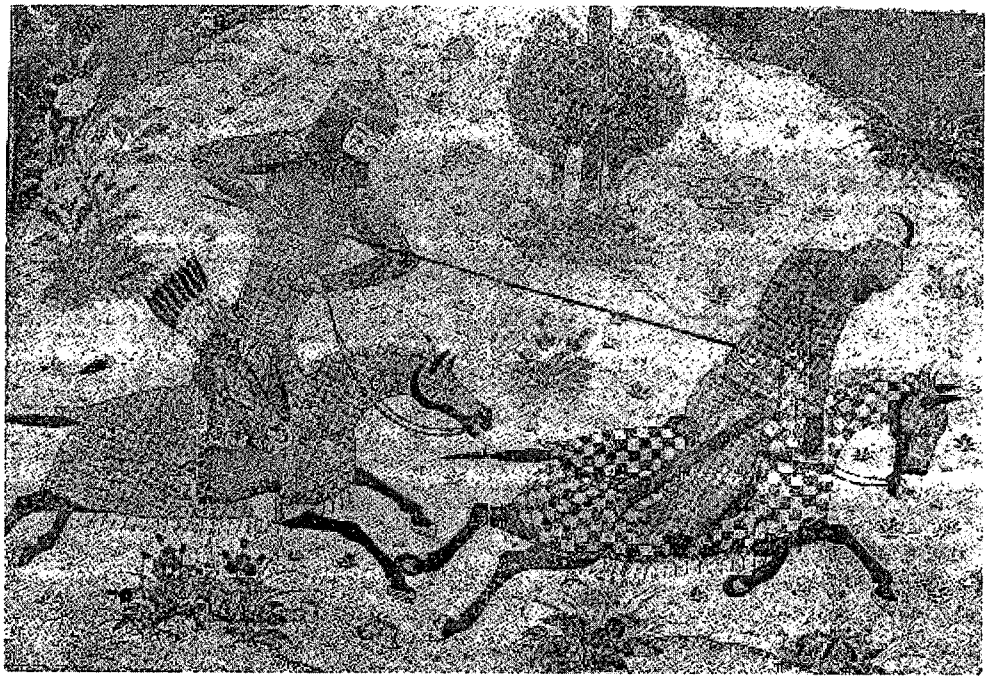
Resim 49 :



Resim 50 :



Resim 51 :



Resim 52 : Mızrak Saldırı Şekli, Mızrak kol ve Dirsek Altına Gelecek Şekilde Tutularak Saldırıya Geçilmekte. XV. Yüzyıl İran Şehnamesi.



Resim 53 : XIV. Yüzyıl İran Şehnamesi



a b

Resim 54a&b :

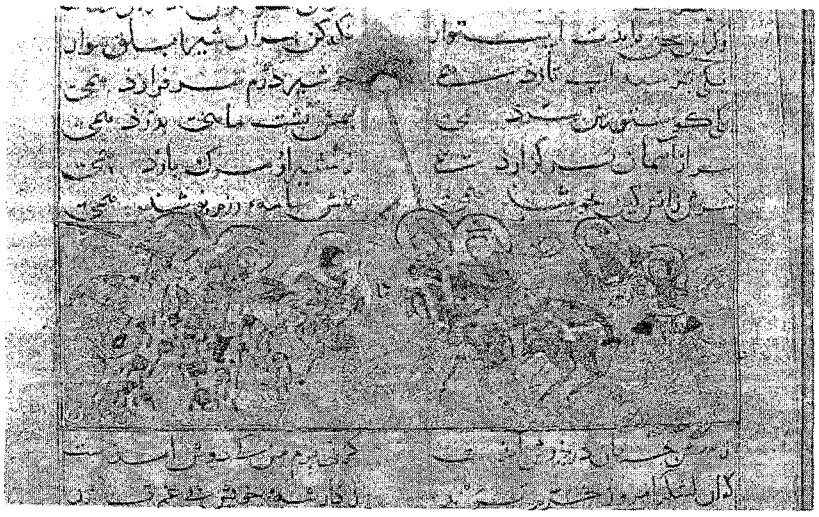


a



b

Resim 55a&b :



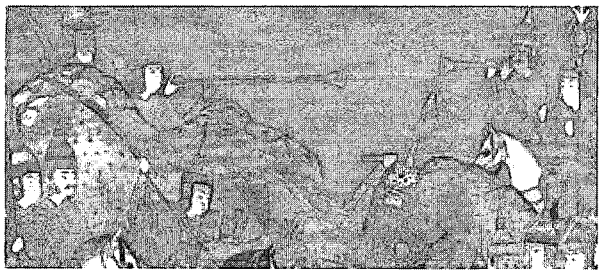
Resim 56



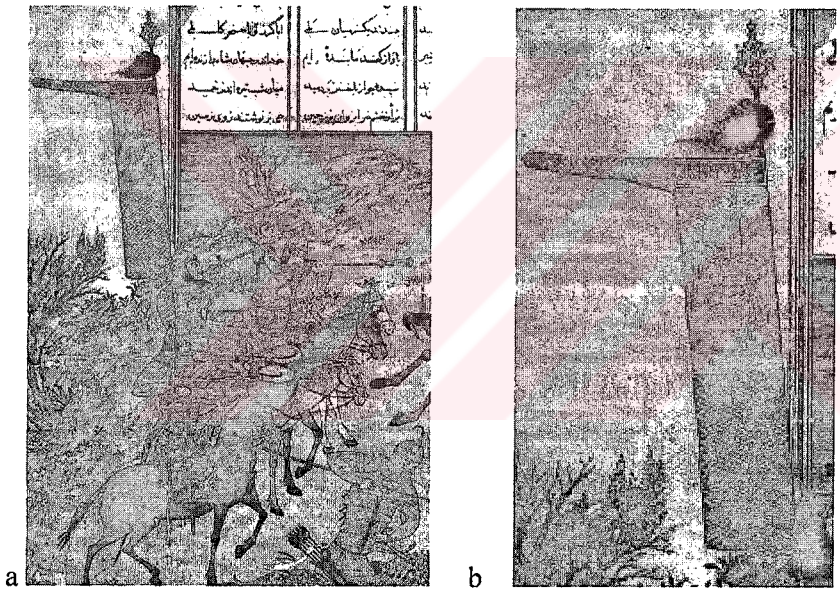
Resim 57 : Pandavas, Kandavas ve Ravana Savaşı, Kral Lanka ölü olarak uzanıyor.
Reşidüddin Minyatürlerinden 1314, Tebriz.



Resim 58a

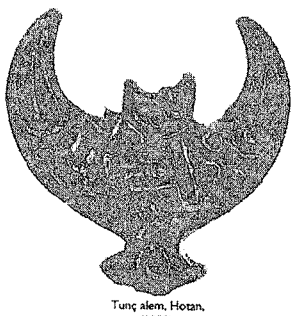


Resim 58b :



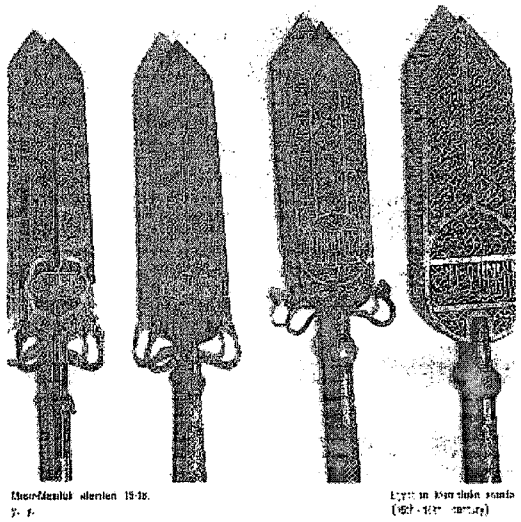
a b

Resim 59a&b :

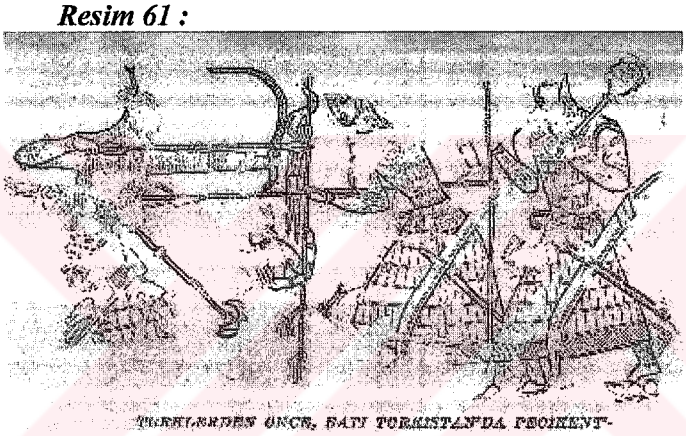


Tunç alem, Hotan, (1052)

Resim 60 :



Resim 61 :



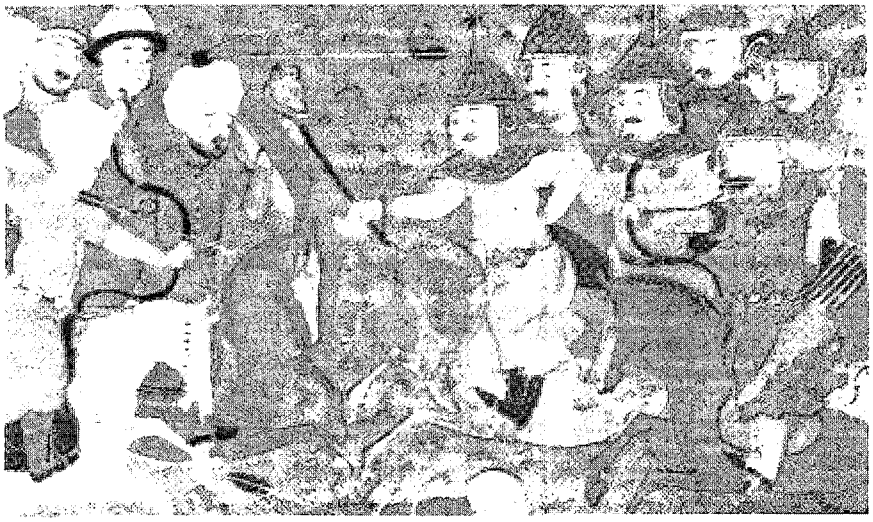
TÜRKLERDEN ÖNCE, BATI TÜRKİSTAN'DA YEDİSEKİZ-

Resim 62 :



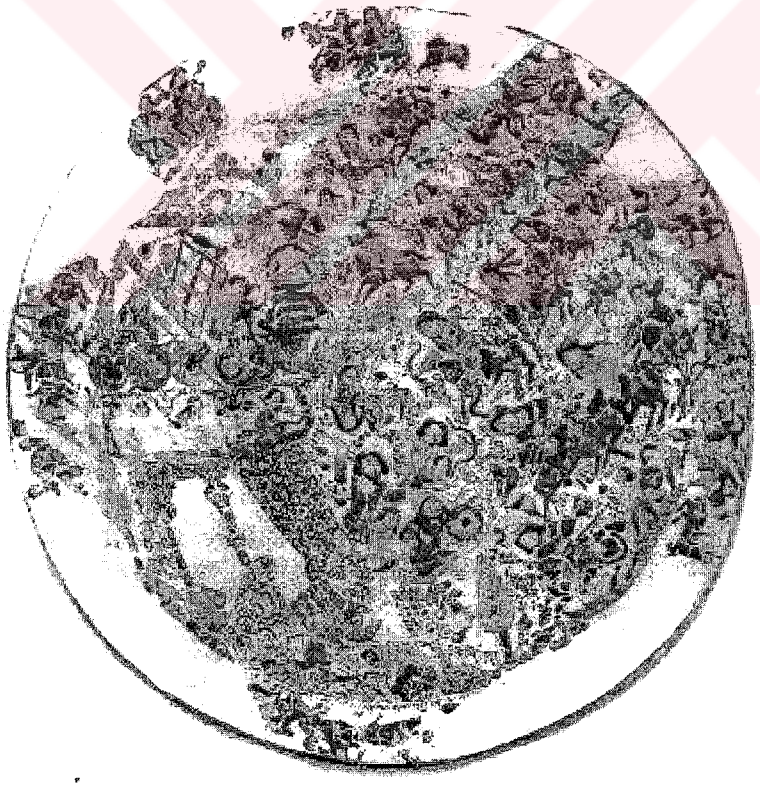
Firdevsî'nin Şehnamesinden Giv ile Piran'ın düğüşü (Topkapı Sarayı Müzesi, H. 2152 numaralı albümden, ypr. 78b, XV. yüzyıl.)

Resim 63 :



Fırdevsi'nin Şehnamesinden; Hüsrev'in Behrâm-ı Çûbîn ile savaşı (Topkapı Sarayı Müzesi, H. 1510, yer. 447b, XVI. yüzyıl başı)

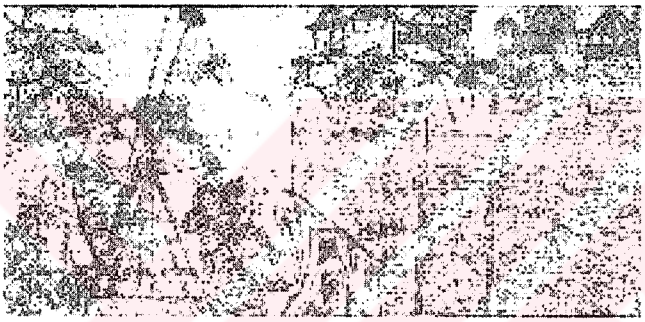
Resim 65 :



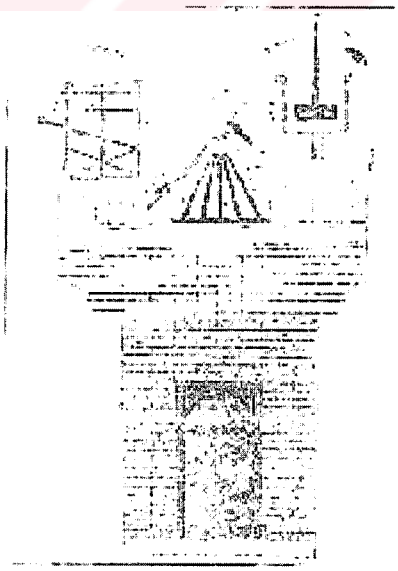
Resim 66 :



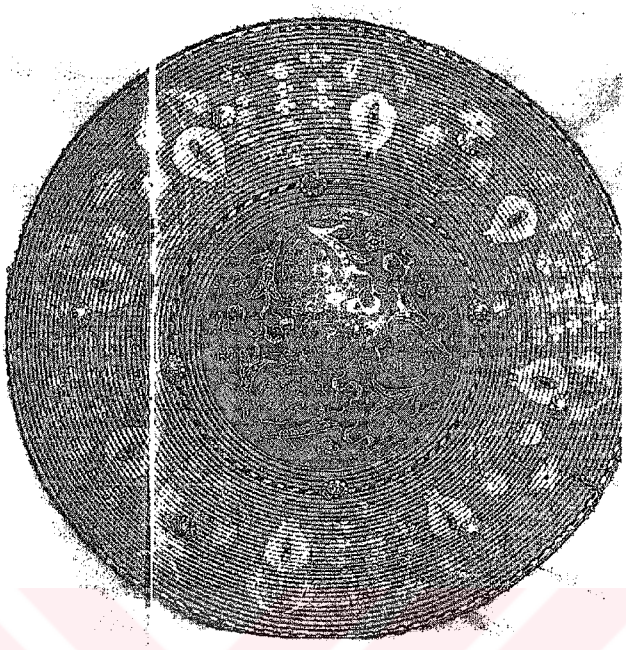
Resim 67



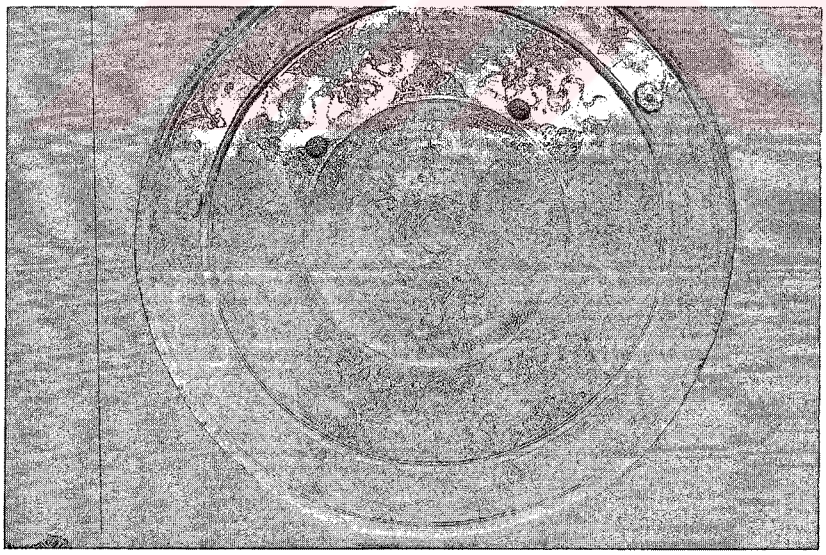
Resim 68



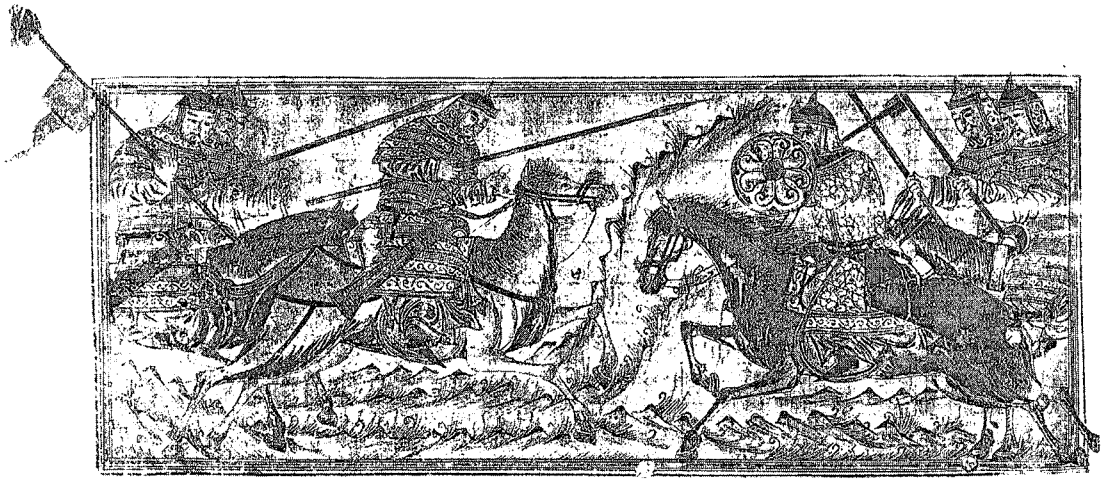
Resim 69



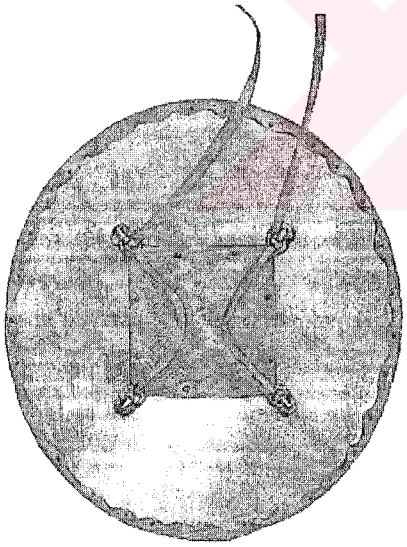
Resim 70



Resim 71 :



Resim 72 : Resim 57. Pandavas, Kandavas ve Ravana Savaşından sahne. Reşidüddin Minyatürlerinden 1314, Tebriz..



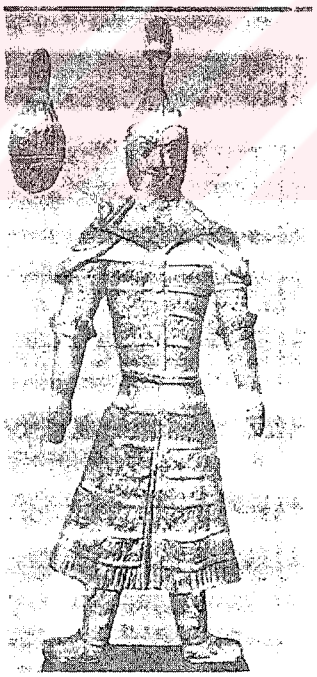
Resim 73



Resim 74

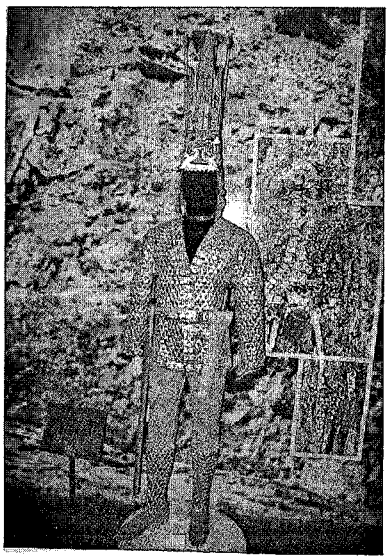


Resim 75a :



Clay sculpture of warrior wear- ... Mantichora. Turkestan. 5th century. A. von Le Coq *Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittelasiens*, Berlin, 1925, p. 59, Ill. 67.

Çizim 75b



Resim 76 :



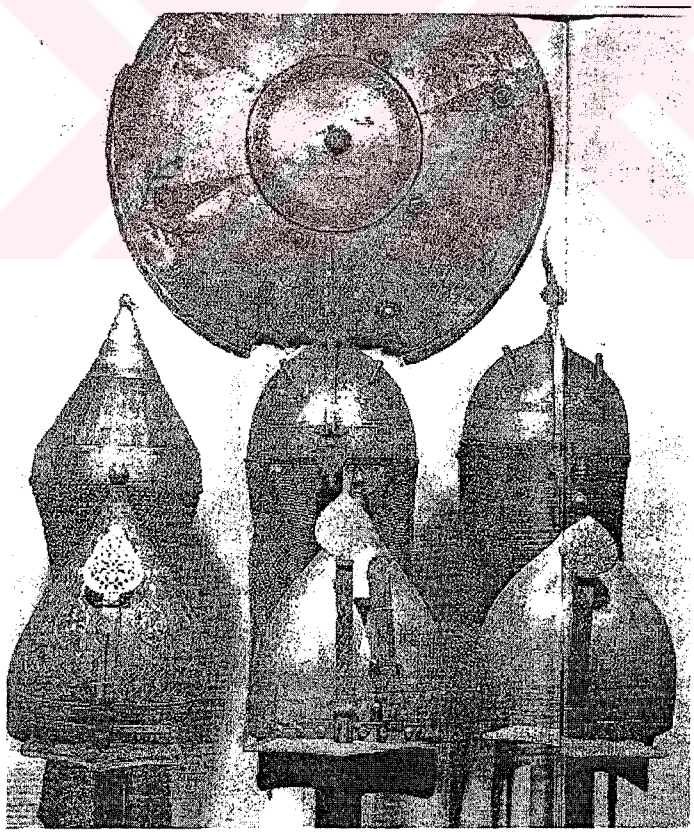
R esim 77 :



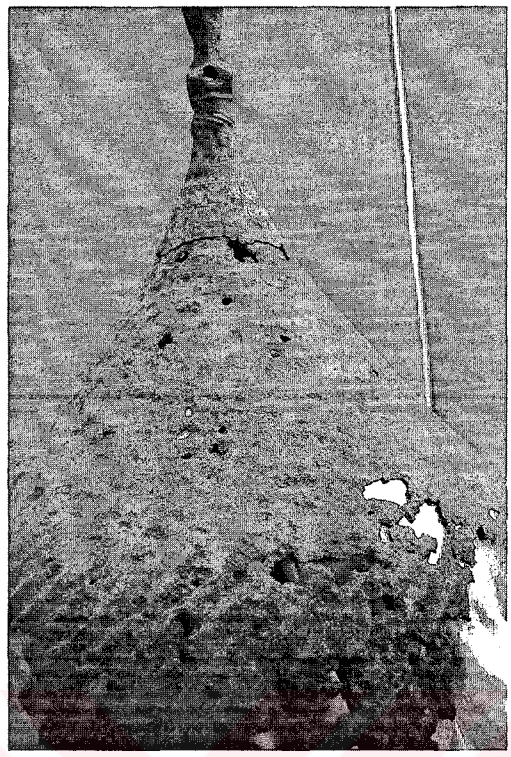
Resim 78 :



Resim 79 :



Resim 80&81 :



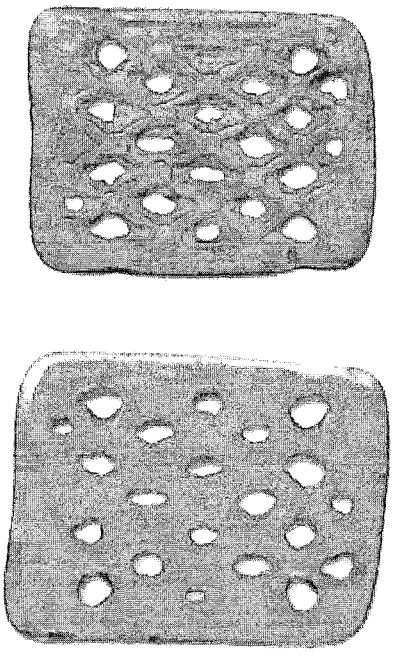
Resim 82 : XIV. yy Orhan Gazinin Miğferi Askeri Tarih Müzesi



Çizim 83



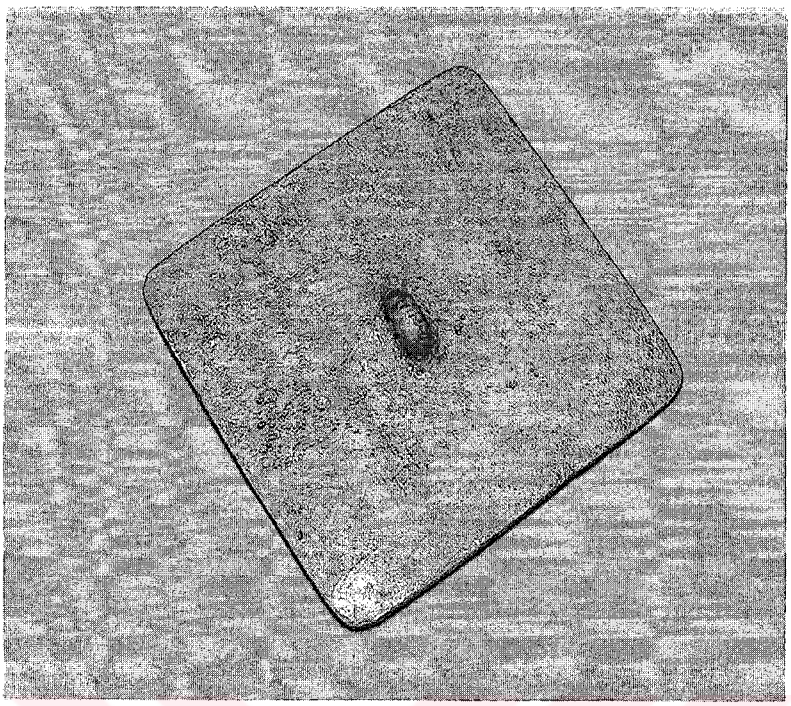
Çizim 84



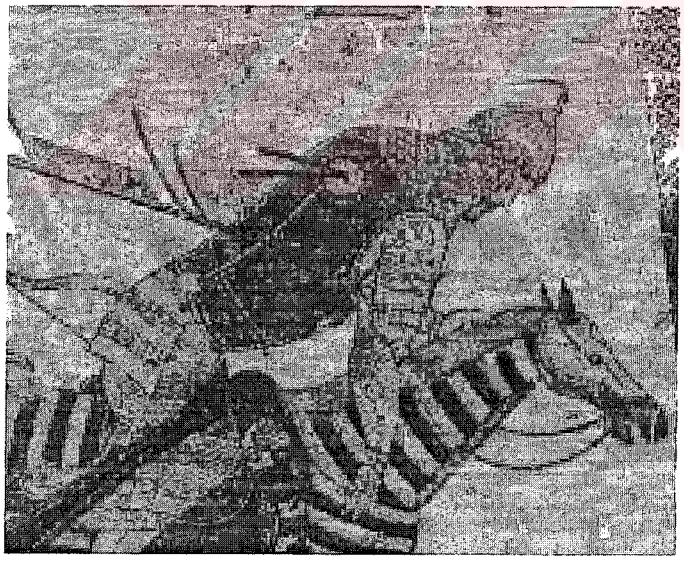
Resim 85 :



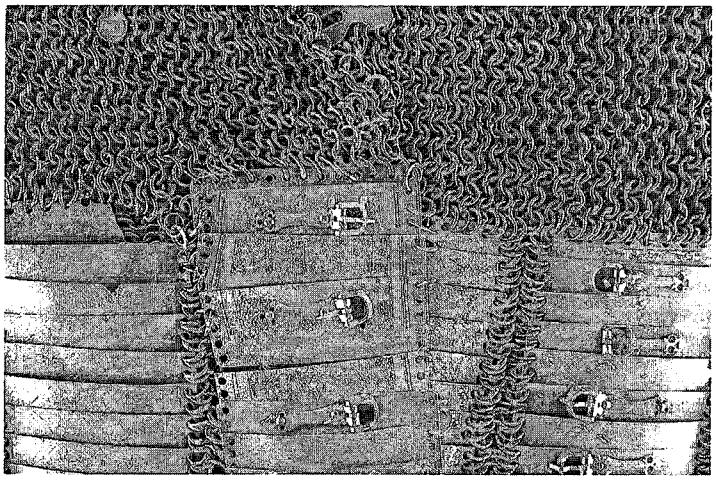
Resim 86 :



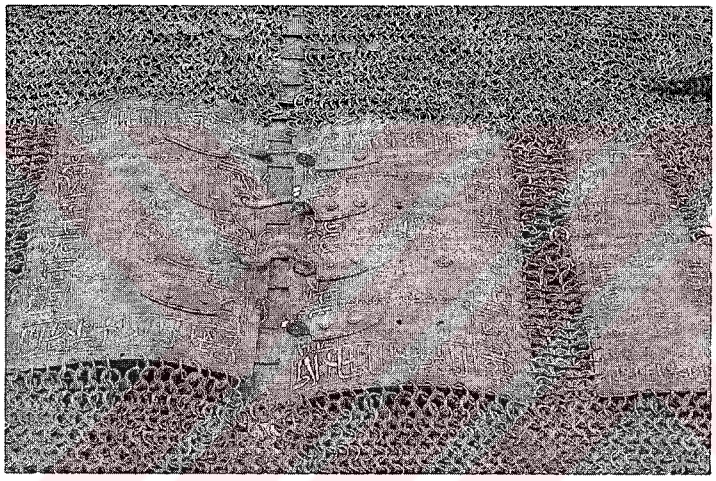
Resim 87 :



Resim 88 :



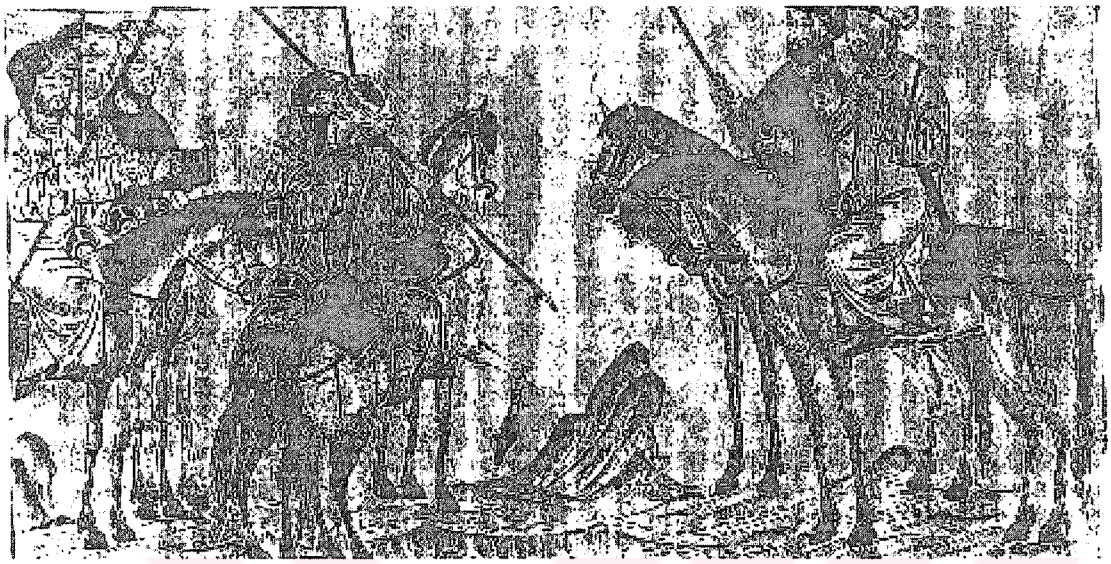
Resim 89 :



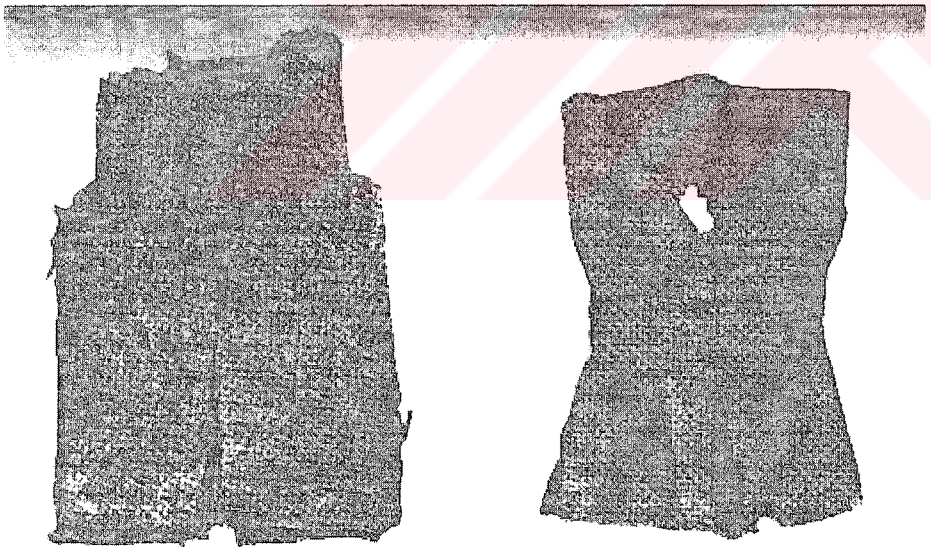
Resim 90 :



Resim 91



Resim 92 :



Res. 18. Ağa bunuşundan yapılmış ermek kalıbına.
XIV. yüzyıl.
Louvre Müzesi.

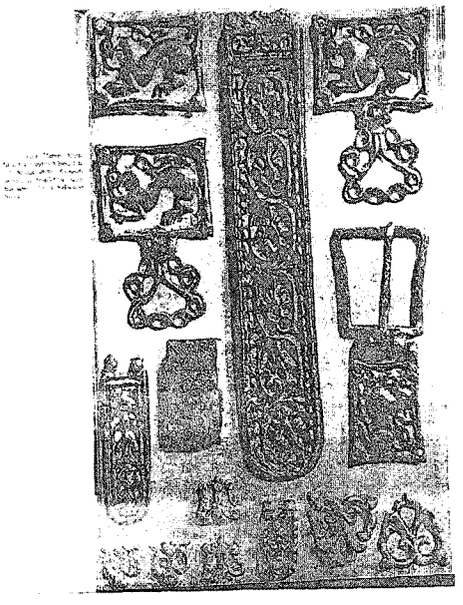
Resim 93



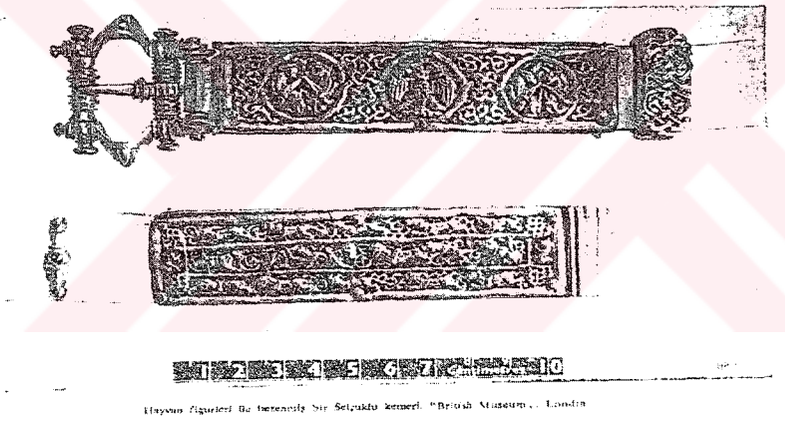
Resim 94 :



Resim 95 :

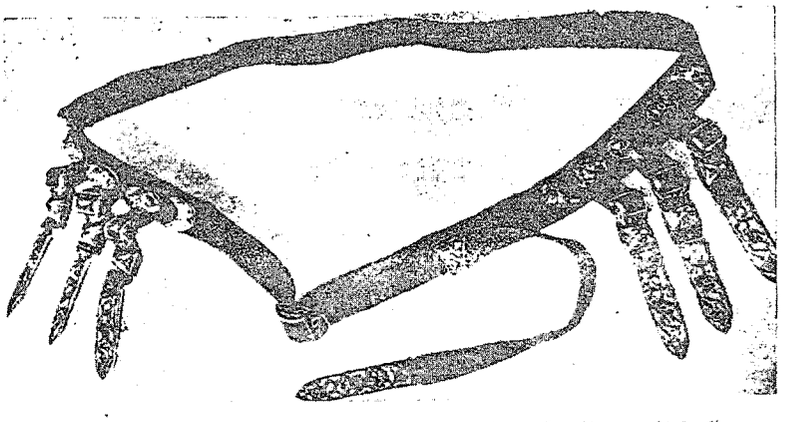


Resim 96a



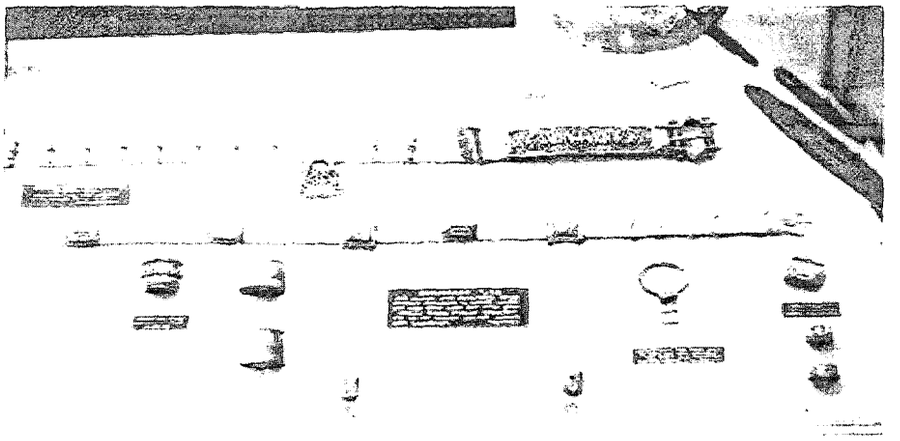
Hayvan figürleri ile tezyinli bir Selçuklu kemeri. "British Museum", Londra

Resim 96b :



Eski madenî tokalı ve aplikli deri kemerin bugün Anadolu'da ve Kafkasya'da yaşayan bir örneği.

Resim 97 :



British museum'da sergilenen Selçuklu devri kemerleri

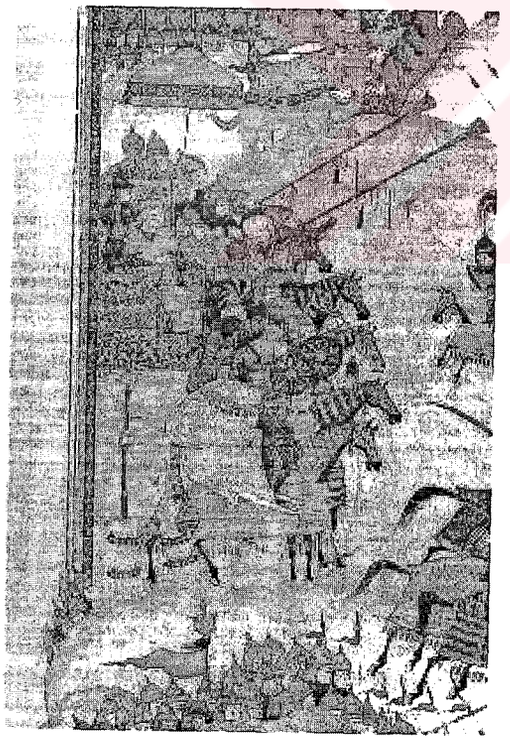
Resim 98 :



Resim 99 :



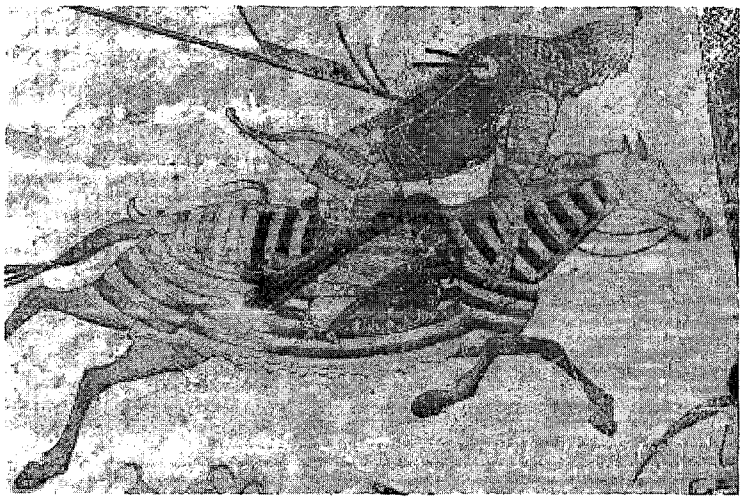
Resim 100



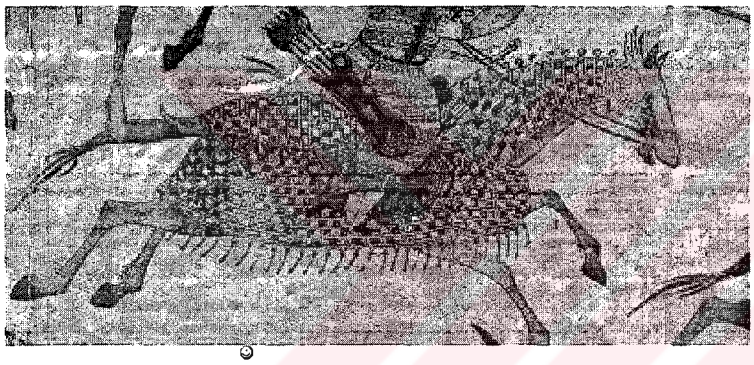
Resim 101 :



Resim102 :



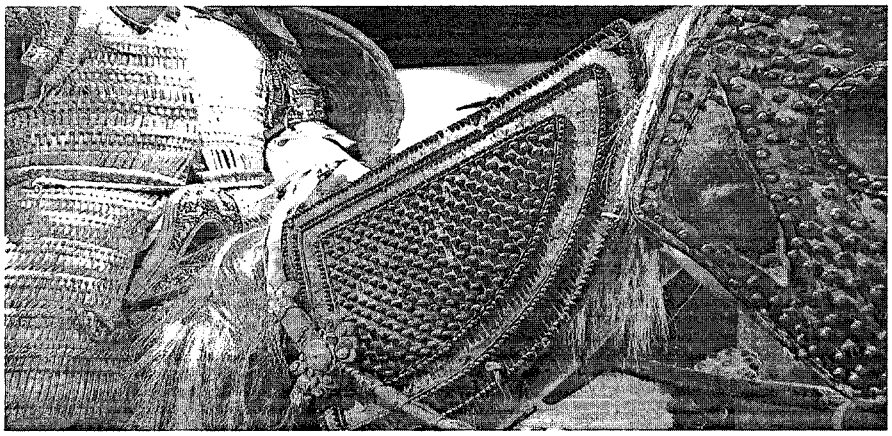
Resim 103: Mızrak, Ok ve Sadak, Süvari zırh giyimi, At zırh Örtüsü ve Alınlığı. XIV. yüzyıl İran Şehnamesinden Ayrıntı.



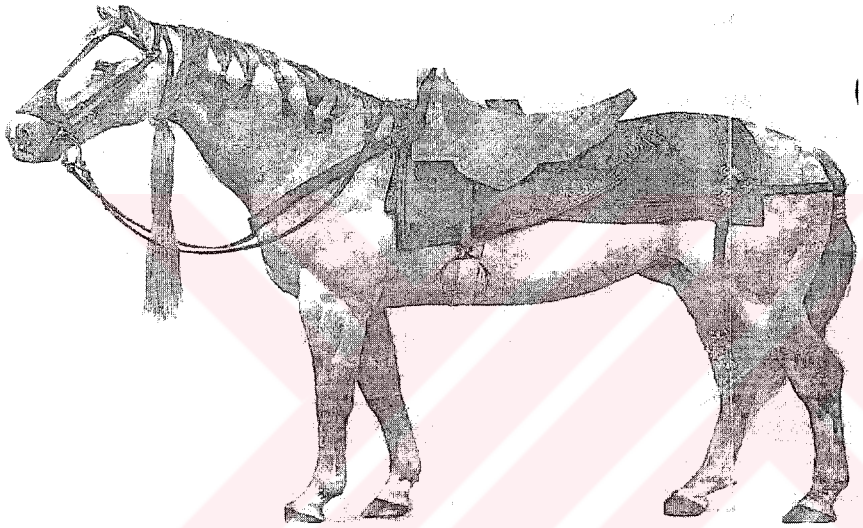
Resim 104 : At alınlığı ve Zırh Örtüsü. XIV. yüzyıl İran Şehnamesinden Ayrıntı



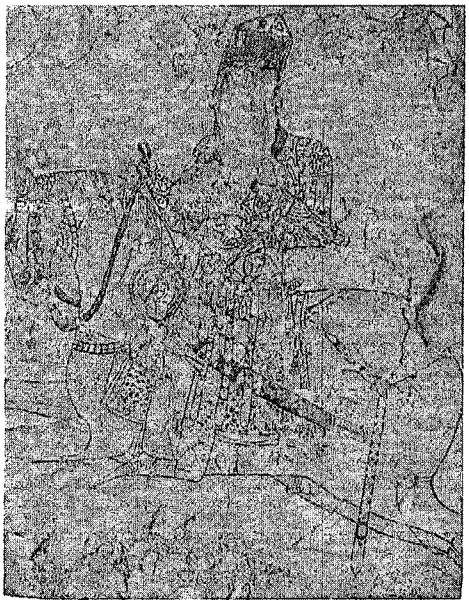
Resim 105 : Savaş Sahnesi, Silahlar ve Zırhlar. XIV. yüzyıl İran Şehnamesinden Ayrıntı



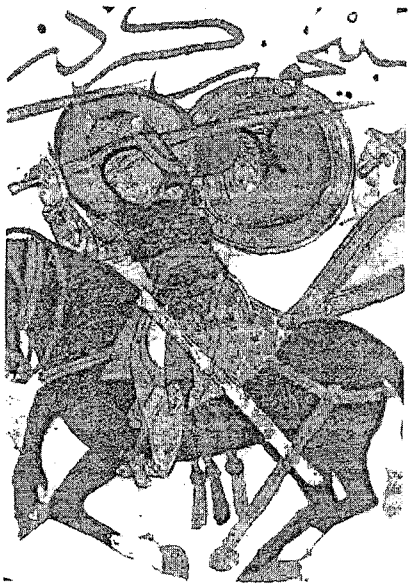
Resim 106 :



Resim 107 :



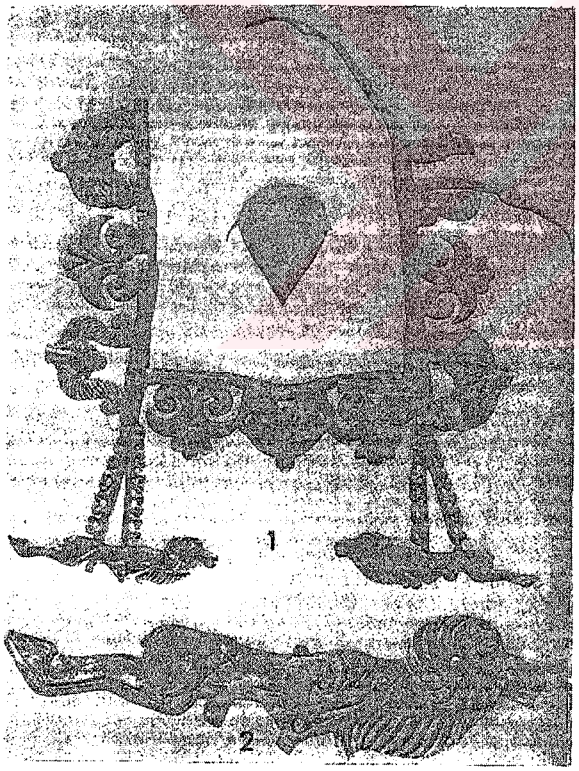
Resim 108



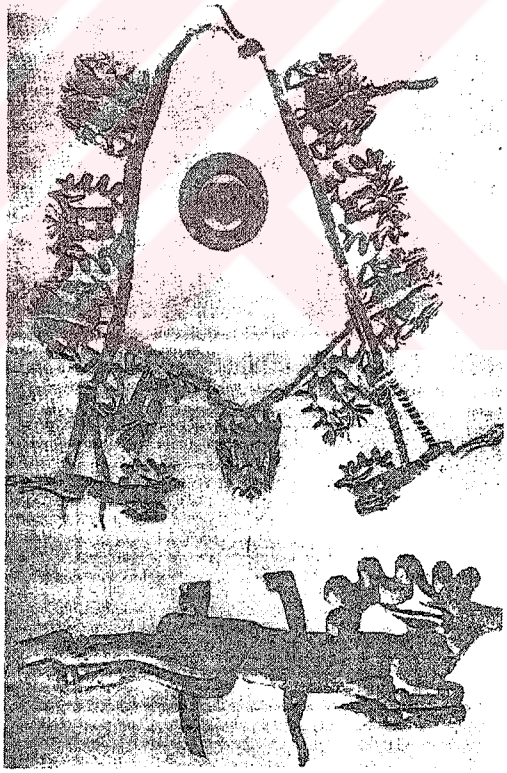
Resim 109



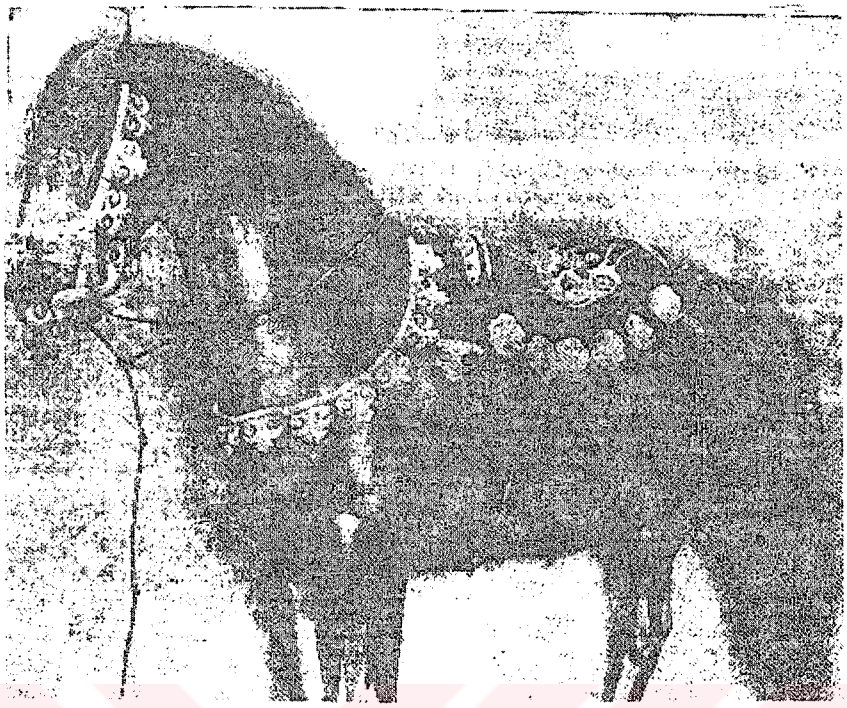
Resim 110 :



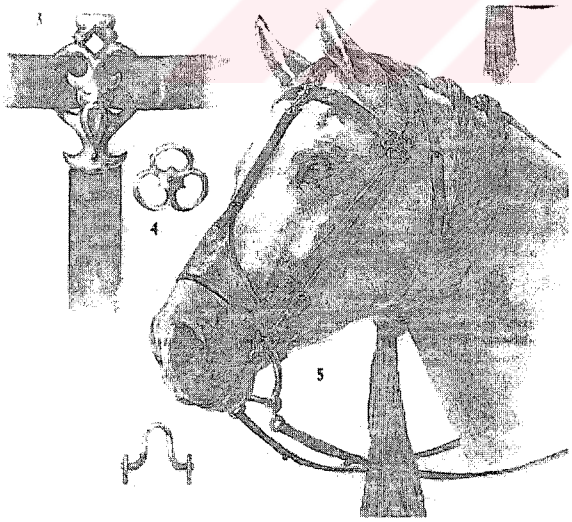
Resim 111 :



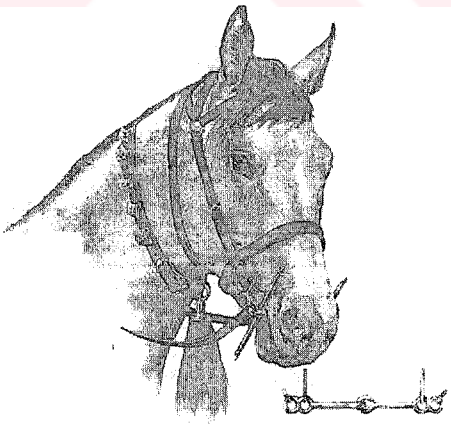
Resim 112 :



Resim 113 :

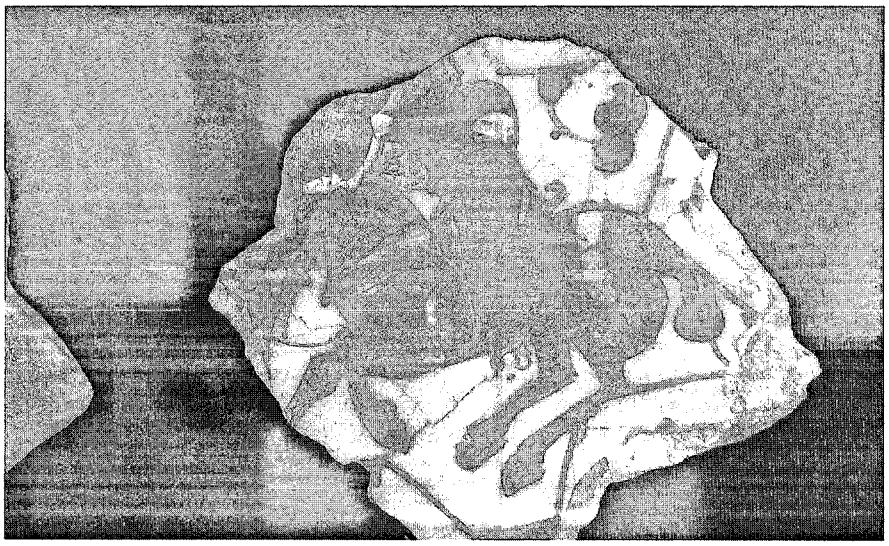


a



b

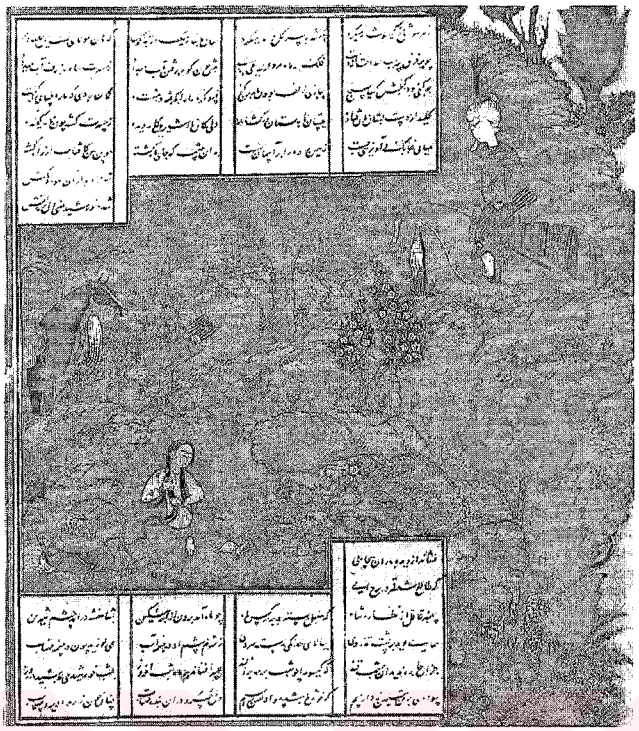
Resim 114a&b :



Resim 115 :



Resim 116



Resim 117



Resim 118



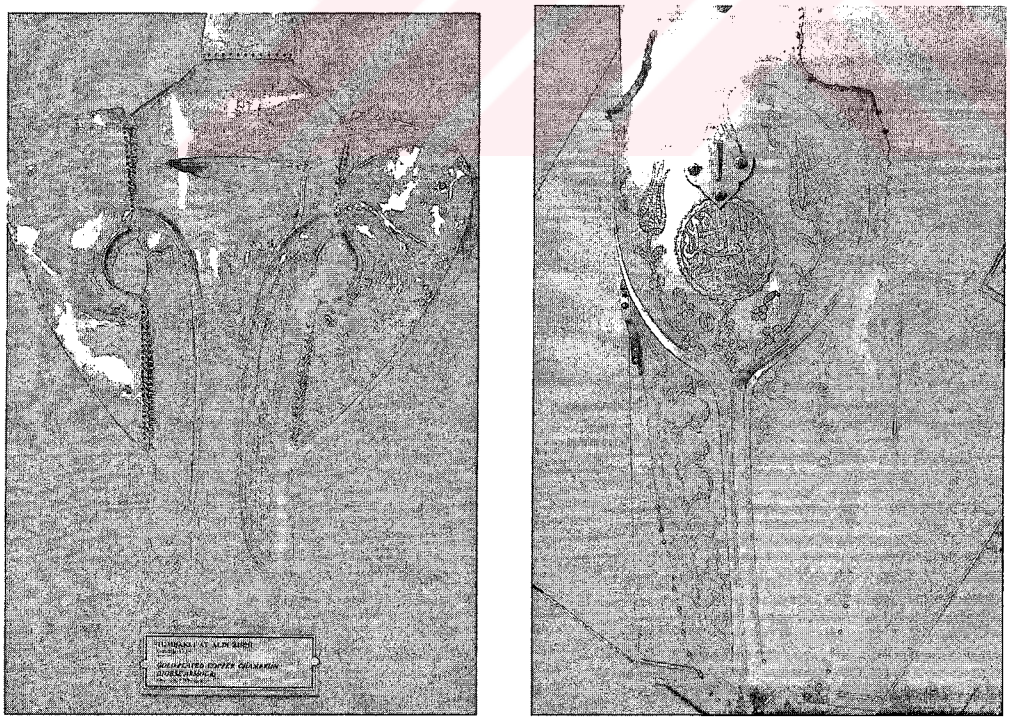
Resim 119



Resim Ek 1 : Zırhsız Hafif Atlar ve Süvariler . Kitab al-Baytara, Bağdat 1220. Topkapı Sarayı Müzesi Ahmed III 2115, folio 58a.



Resim Ek 2 : Yavuz Sultan Selim'in Atının Alınlığı, İstanbul Askeri Müzesi



Resim Ek 3 : XVI. Yüzyıl Osmanlı Tombaklı At Alın Zırhı (Maske), İstanbul Askeri Müz.



Resim Ek 4 : Varka&Gülşah Minyatüründen Savaş Sahnesi. Ayrıntı.



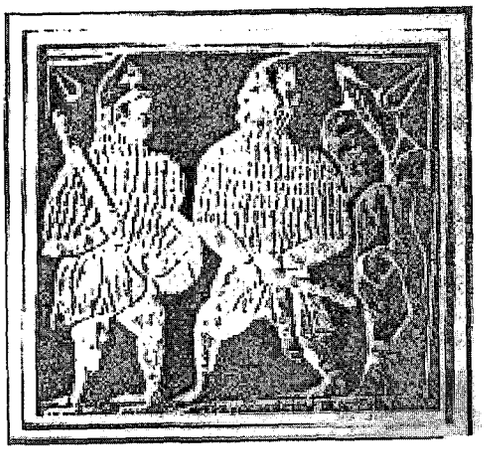
Resim Ek 5 : Varka&Gülşah Minyatüründen Mızrakla Savaş Sahnesi. Ayrıntı.



Resim Ek 6 : ***Varka&Gülşah Buluşma Sahnesi. At koşumları, Kılıçlar ve Kalkanlar.***



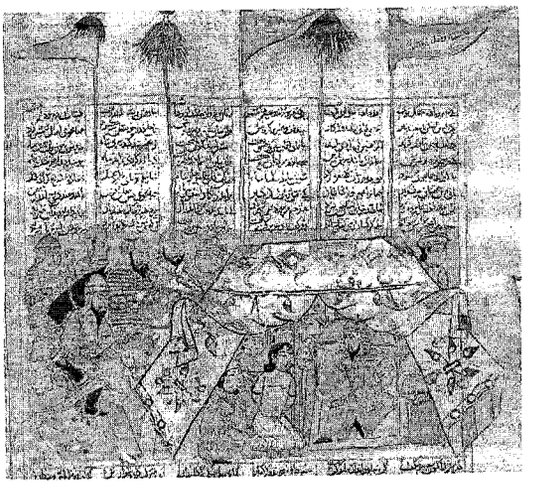
Resim Ek 7 : ***Varka&Gülşah Buluşma Sahnesinden Ayrıntı. Miğferlar, Askeri Kaftanlar, Çizmeler ve Tirkeş***



Resim Ek 11 : Selçuklu Dönemi Taş Kabartmalarından İki Zırhlı Savaşçı
(Nejat Eralp'tan Alınmıştır)



Resim Ek 12: Şehname Minyatürü, Rüstem'in Bizdanı Kuyudan Kurtarışını Gösteren Sahneden Ayrıntı. Topkapı Saray Müzesi. Hazine 2153, folio 105a



Resim Ek 13 : Şehname Minyatürü, İsfandiyar'ın Kar Fırtasını Geçişi Sahnesinden Ayrıntı, Topkapı Saray Müzesi. Hazine 2156, folio 108a